

De kleine wereld van Piet en Marijcke

P.J. van der Ham

De kleine wereld van Piet en Marijcke

Illusie

'Niet om er afscheid te nemen,
of om mij op reis te begeven,
ben ik het station ingegaan,
maar om tussen mensen te staan
die voor een bestemming leven,
om ergens heen te gaan.'

(Ed Hoornik, 1938)

Colofon

2012 P.J. van der Ham, pjvdham@xs4all.nl

Inhoud

Inleiding	De kleine wereld van Piet en Marijcke	11
	Motivering	11
	Bronnen	11
	Indeling van het boek	12
	Historische verhaallijn met thematische inslag	12
	Bestemming	12
 Deel I	 Piet	
 Hoofdstuk 1.	 De grootouders van Piet	 13
	De achternamen	13
	Grootouders van der Ham	13
	Grootouders Suijling	14
	Erfenis	15
	Oma Suijling in Overveen en Bloemendaal	16
	Enkhuizen en de Semeins	16
	Steuvi	17
 Hoofdstuk 2.	 De ouders van Piet	 19
	De schooltijd van Arij en Lenie	19
	Soesterberg	19
	De eerste ontmoeting van Arij en Lenie	20
	Medan	21
	Tijdsbeeld	22
	De Elswout apotheek	22
	Oorlog en verzet	23
	Troepentransport	24
	De heenreis	25
	Terugreis	26
	Brieven	26
	Gemoedstoestand van moeder en kinderen	27
	Tante Tine Gimpel	27
	Apotheker en militair	29
	Vrijzinnigheid	29
	De politieke voorkeur van mijn ouders	29
	Het kenmerkende verschil tussen mijn vader en moeder	30
	Huwelijksfeesten	32
	Gesprekken met mijn vader	32
	Het overlijden van mijn vader	33
	Zelfstandig doorgaan	34
	Aruba	34
	Het 'derde' leven van mijn moeder	35
	Casino	36
	Het overlijden van mijn moeder	37
	Tot slot	38

Hoofdstuk 3.	De eerste zes jaren van Piet	39
	Baby	39
	Een bakkie doen	39
	Schuiven met het bed	40
	De meidagen van 1940	41
	Vakanties	41
	Christelijke fröbelschool	42
	De komst van Hanneke	42
	Doop en kerkelijk leven	42
	Verjaardagen	43
	De lagere school	44
 Hoofdstuk 4.	 Herinneringen van een schooljongen	 45
	Inleiding	45
	De nieuwkomers	45
	De Vries, Tullenaar en Barnhoorn	45
	Vier maal Van Wijk	46
	Honnebier, Rijnierse, Lindeman en Houtgraaf	46
	Andere bedrijven	46
	Dokter Bos en Jo Vincent	47
	Horeca	47
	Langeveld en Koelemij	47
	Oud-Overveen en het Ramplaankwartier	47
	Vanzelfsprekende verzuimdheid	48
	Oorlogsherinneringen	48
	De Duitsers	49
	Duits gedrag	49
	Andere Tijden	49
	Van Ouds het Raadhuis	50
	Bevrijding	51
	Muziekonderwijs	51
	Het lutherse filmtoestel	51
	Camerons	52
	Julianaschool	52
	Van school gestuurd.	54
 Hoofdstuk 5.	 Het Friese avontuur	 55
	Inleiding	55
	Tante Luus Cappel Hogenberg	55
	Gatsonides en zijn auto	55
	De tocht over de Afsluitdijk via Heereveen naar Oosterwolde	55
	De ontvangst in Oosterwolde	56
	Met zijn allen bij elkaar	56
	De inburgering in Oosterwolde	57
	Naar de lagere school	57
	Oorlog en bevrijding	58
	Heimwee	58
	Kattenkwaad	59
	Goede herinneringen	60

Hoofdstuk 6.	Middelbare schooltijd	63
	Oosterhout en Eindhoven	63
	Zes jaren Coornhert lyceum	63
	Lichamelijke oefening	64
	Mijn eigen kamertje	64
	Voetbal	65
	Honkbal	66
	De geboorte van Heleen	66
	Blindedarmoperatie	67
	Hockey	68
	Rugoperatie	68
	Langzame berusting	69
	Thuisverpleging	69
	Wim van Os en de draaitafel	70
	Roel ten Brink	70
	Gips korset	71
	Effect van de operatie	72
	Eindexamen	72
	Droste	73
	Leger	73
 Hoofdstuk 7.	 Studeren, student en studietijd	 75
	Sociale geografie	75
	Dezelfde studie als Pim	75
	Lid van de USA	75
	Niovides	76
	Roken en drankgebruik	76
	Op kamers in Amsterdam	77
	Anjelijsstraat 50	77
	Sazes	78
	Wereldtentoonstelling in Brussel	79
	Voorlichter/Gids/	79
	Jeune Expo	81
	Het Zuiderzeeplan	82
	Het bezoek van koningin Juliana	82
	Marijcke en de Expo	83
	Logeren en rondleiden	84
	Sociografische Werkgemeenschap	84
	Israël	84
	Geen goede herinnering	85
	Doctoraalscriptie	86
	Gids aan het Gardameer	86
	Topolino	86
	Afstuderen	87

Deel II Marijcke

Hoofdstuk 8.	De grootouders en ouders van Marijcke	89
	De achternamen	89
	Grootouders van het Schip	89
	Opera en wielrennen	89
	Het huis en het huisgezin	91
	De breuk met Rinus	91
	Leven en dood	92
	Grootouders Hanou	93
	Opzitten	94
	Het overlijden van opa en oma Hanou	94
	De boedelscheiding	95
	Met de handschoen getrouwd	95
	Een sportief stel	96
	Verschillende milieus	96
Hoofdstuk 9.	Het Indische verleden van Marijcke	99
	Inleiding	99
	Werken en wonen	100
	Marijcke als baby, peuter en kleuter	100
	Sarangan	102
	Geen groot verlof naar Nederland	103
	Het interneringskamp Tjideng	103
	Erfenis	103
	De herinnering aan haar Indische verleden	104
	Het graf van haar vader in Thailand	104
	Ons bezoek aan Tjideng	106
	Reizen	108
	Verwerking van het verleden	109
	Marijcke van der Ham Hanou fonds	109
Hoofdstuk 10.	Els en Elske	111
	Inleiding	111
	Het laatste jaar in Nederlands Indië	111
	Vechtstraat	111
	Doop en geloofsbelijdenis	112
	Scholen	113
	FAMOS	113
	De banen van Els	114
	De 'mannen' van Els	114
	Academie voor Lichamelijke Opvoeding	115
	Vakanties	117
	Mijn relatie met Els	117
	Nico	117
	De ziekte van Els	119
	De auto	119
	Telefoneren en centrale verwarming	120
	Sigaretten	120
	Het laatste jaar van Els	120
	De crematie van Els	121

Deel III Marijcke en Piet

Hoofdstuk 11.	Verloven, huwelijk en het eerste jaar	123
	Het weerzien met Marijcke	123
	Apennijnen, Florence en de Alpen	123
	De trouwdag	124
	Tommy	125
	Huwelijksreis	129
	Van Oldenbarneveltstraat	129
	Alkoof	130
	Huisdieren	130
	Twee bijzondere incidenten met Marijcke	131
	Karig bestaan	131
	Verhuizen	132
	Opnieuw Anjeliërsstraat	132
Hoofdstuk 12.	Het gezin	133
	De geboorte van Anike	133
	De naam Anike	133
	De geboorte van Michiel	136
	Roerige tijd	137
	Twee is genoeg	137
	Een tweespan	137
	Gelijke behandeling	137
	Eigenzinnigheid van Anike	140
	Erfelijkheid?	140
	Overhaalstraat	140
	Verhuizen	141
	Langswater	141
	Bloemveldlaan	141
	Het gezinsleven	142
	Spelletjes doen	142
	Tuin, sport en dieren	142
	Hangoren	143
	Vakanties	145
	De eerste man op de maan	145
	Voorlezen	146
	Gasoil, een angstig avontuur	146
	Kleuterschool en lagere school	147
	De groenstrook van de Bloemveldlaan	147
	Zelfstudie in Golf Juan	147
	Vrijburglaan 29	147
	27 MC	148
	Het dak op	148
	Gardameer en Meer van St. Croix	148
	Zelfstandig worden van Anike	150
	Zelfstandig worden van Michiel	150
	Testen en afstuderen	150
	Justin	152
	Het ouderlijk huis	155

	Euro Disney	155
	De kleinkinderen	155
Hoofdstuk 13.	Het beroepsleven van Marijcke	157
	Badjuf, gymjuf en hockeymevrouw	157
	Akte Lichamelijke oefening?	158
	Jan Massaro, Hetty Niemeijer en Jan de Bruin	158
	Zenuwen	159
	Van Rijksleerschool naar Haarlemmerhout school	159
	De Haarlemmerhoutschool	160
	Collegialiteit	161
	Mehmet	161
	Wisselse veld	163
	Slechte knieën	164
	Meer bewegen voor ouderen	165
	Bloemendaalse Omni Klub	165
	Druk programma	165
	Afscheid	166
Hoofdstuk 14.	Het beroepsleven van Piet	167
	Sportonderzoek	167
	Zwaaicontact	168
	Promoveren?	168
	Da Costa Kweekschool	168
	Osdorper Schoolgemeenschap	169
	De ervaringen met Henk Vonhoff	169
	Sociale Academie in Amsterdam	170
	Wethouder van D66 in Haarlem	171
	Praathuis	171
	Het college en de collegekamer	171
	Zware portefeuille	172
	Ontdooien	172
	Afscheid van de Haarlemse politiek	174
	Projectontwikkeling	174
	Maatschappelijke heroriëntatie	174
	ROGK	174
	Politieke heroriëntatie	176
	Mijn politieke overstap	177
	Wethouder in Bloemendaal	177
	De fractie en het college	178
	De steun van de PvdA afdeling	178
	Zwart maken	178
	SAN	180
	Dubbele baan	180
	Loco- en waarnemend burgemeester	182
	Kraken en ontruimen	182
	Het vervolg	184
	De rol van Marijcke	185
	Mijn afscheid als wethouder	185

Hoofdstuk 15.	Het sportieve leven van Marijcke en Piet	189
	Voetbal	189
	Hockey	189
	Het eerste kunstgrasveld van Bloemendaal en HBS	193
	Kamperen	193
	Franse les in Cardet	194
	Langlauf	196
	Watersport	198
	Tennisclub De goede mannen	198
Hoofdstuk 16.	Familie en vrienden	201
	Familie	201
	Verjaardagen	201
	Dré en Elisabeth Kraak	206
	Cees en Agaath Bovelander	208
	Ferry en Trudie Lammers	210
	Stijn	210
Hoofdstuk 17.	Buren en andere relaties	213
	De nieuwe huizen in de Vrijburglaan	213
	Pionierstijd	214
	Een goede buur	214
	Het buurthuis	216
	Het sportveld aan de Vrijburglaan	216
	Eerebegraafplaats en 4 Mei	217
	Cees de Jong	219
	Politieke vrienden	220
	Onze plaats in Bloemendaal	220
Hoofdstuk 18.	De laatste periode met Marijcke	223
	Het begin	223
	De diagnose	223
	Geloof in herstel	224
	Marijcke's laatste reis met de camper	225
	Jan Hein en Dai Engel op Corsica	226
	Corsica en Sardinië	226
	Ontkenning van de ziekte	227
	Een gezinsweek op Sicilië	228
	Napels	228
	Pijn	231
	Het einde van de camperreis	231
	Het ziekenhuis	232
	Nieuwe Chemokuur	232
	Roken	233
	Trouwdag Anike en Alex	233
	Pijnbestrijding	233
	Euthanasieverklaring	234
	Het beeld van Lia	235
	Oudjaar 2000	235
	Mantelzorg	236

Dag en nachtverpleging	237
2 februari 2001	237
De begrafenis	238
De verwerking	239

Bijlagen	241
Namenlijst van familie	242

Dankwoord	247
------------------	------------

De 'kleine wereld' van Piet en Marijcke

In 2011 ben ik 75 jaar geworden. Michiel werd 45 en Justin 25 jaar. Ook is het meer dan tien jaar geleden dat Marijcke overleed. Justin, de zoon van Anike, heeft Marijcke goed gekend. Zij paste op hem, las hem voor en leerde hem spelletjes. Zij was een echte oma. Lanta Kee, de dochter van Michiel en Mireille, werd in 2011 zeven jaar en kent Marijcke alleen uit de verhalen van Michiel. En voor Bodhi Muï, de zoon van Michiel en Mireille, is Marijcke al helemaal een fenomeen uit het verleden. Tenzij ik op me neem om over haar, mijzelf, de kinderen, de voorouders en anderen te gaan schrijven. Een boek over mensen, gebeurtenissen en emoties. Wie zijn de mensen waar ik over schrijf en waarom wil ik dat?

Motivering

Onze 'kleine wereld' bestond primair uit de gezinnen waarin Marijcke en ik zijn opgegroeid en het gezin dat wij zelf hebben gesticht. De 'oriëntatie'gezinnen van Marijcke en mij zijn - in mijn beleving - wel te onderscheiden maar niet te scheiden van ons 'procreatie'gezin. Ze lopen in elkaar over. Ook nu nog in mijn herinnering. De familie kent ook zijn eigen geschiedenis die ons leven heeft beïnvloed. Maar er is nog meer. Rondom deze kern van familie en gezin heeft zich veel afgespeeld in structuren waarvan wij deel zijn geweest: de woonbuurt, de school, de sport, de universiteit, het werk, de politiek, en tal van maatschappelijke organisaties. Daarmee is onze 'kleine wereld' steeds gekoppeld aan familierelaties en aan andere relaties.

Ik realiseer mij dat ik zelf niet veel weet van mijn grootouders en eigenlijk ook niet zo veel van mijn eigen ouders en die van Marijcke. Voor dit gebrek aan kennis over het familieverleden zijn een aantal verklaringen. In onze families bestond geen verhalencultuur waarmee informatie van generatie op generatie mondeling werd doorgegeven. Ook speelt mee dat een aantal mannen uit de familie relatief vroeg is gestorven, weinig briefwisseling bewaard is gebleven en veel activiteiten plaatsvonden in en rond de Tweede Wereldoorlog. Bovendien was het ook niet zo gebruikelijk om je ouders en grootouders te bevragen over hun verleden. Zij waren druk met andere zaken of hadden een reden om het verleden met rust te laten.

Door zelf dingen op te schrijven nu ik dat nog kan, voorkom ik dat informatie verloren gaat over het familie- en gezinsleven van Marijcke en mij en de vele relaties van haar en mij met anderen. De waarde daarvan is wellicht betrekkelijk, maar dat weet je pas veel later. Zo merk ik zelf dat ik het jammer vind dat ik relevante informatie over mijn ouders mis, simpelweg omdat ik er destijds niet aan toe was om het na te vragen en in mijn geheugen op te slaan. Dat probeer ik te ondervangen door de hoofdlijnen van het leven van Marijcke en van mij en wat daaraan vooraf ging in onze families in dit boek te registreren.

Bronnen

Mijn belangrijkste bron is mijn geheugen of preciezer gezegd het deel van mijn geheugen waar mijn persoonlijke lotgevallen zijn opgeborgen. Dat wordt in de psychologische literatuur het autobiografische geheugen genoemd. Daarin zijn de persoonlijke herinneringen terug te vinden.¹ Hoe presenteren die herinneringen zich? Ikzelf roep herinneringen vooral op door over gebeurtenissen uit het verleden na te denken. Daarvoor is rust en concentratie nodig. Maar het verschijnt ook spontaan bij het lezen van brieven, artikelen en andere documenten, het bekijken van foto's, films en programma's op de televisie en zelfs door het luisteren naar muziek. Ook gesprekken met familieleden, vrienden, oud-collega's, kennissen en soms wildvreemden, brengen herinneringen binnen over de eigen 'kleine wereld'.

Een andere bron betreft geschreven en gedrukte documenten. Van mijn eerste twee levensjaren is het onmogelijk om uit eigen herinnering te putten. Gelukkig heeft mijn moeder mijn ontwikkeling als baby en kind bijgehouden in mijn babyboek. Bovendien beschreef zij daarbij ook heel vaak de maatschappelijke gebeurtenissen. Daarmee is het babyboek een belangrijke bron geworden van mijn eerste jaren. Ook van latere perioden zijn nog wat brieven en andere documenten bewaard gebleven van mijn ouders en die van Marijcke, net voldoende om delen van hun levens te kunnen beschrijven.

Mijn 'politieke en bestuurlijke' jaren in Haarlem en Bloemendaal zijn goed gedocumenteerd. Ik heb vijftien plakboeken van berichten uit kranten, weekbladen en tijdschriften. Daarnaast heb ik veel speeches bewaard en

zijn een deel van mijn gedachten in artikelen en boeken vastgelegd. Ook lagen er in mijn persoonlijke archief honderden foto's, dia's, fotoboeken, familiefilms en archiefstukken te wachten op meer aandacht. Het was met elkaar boeiend materiaal. Wat ontbrak, was de ordening en beschrijving gezien door mijn bril. Dan komt ook de relatie met andere mensen boven water. Vaak zijn het anekdotische herinneringen, soms hilarisch, soms droevig maar meestal mooi.

Indeling van het boek

Het boek is in drie delen opgebouwd plus een bijlage. Ik begin met mijzelf in deel I, daarna staat Marijcke centraal in deel II, vervolgens beschrijf ik in deel III onze gezamenlijke 'kleine wereld'. Ik heb wel een probleem gehad om mijn politieke activiteiten niet te veel aandacht te geven, terwijl het toch een overheersende invloed heeft gehad op mijn beroepsleven in de periode 1970 tot en met 1994. Daarom heb ik de 'politiek' vooral opgenomen in hoofdstuk 14 dat handelt over mijn beroepsleven. Maar ook in andere hoofdstukken komen politieke relaties soms om de hoek kijken. Het gaat echter steeds om personen die ook Marijcke goed heeft gekend, en gedurende bijna 25 jaar van politieke activiteiten in Haarlem en Bloemendaal ons gezamenlijke leven beïnvloed hebben.

Historische verhaallijn met thematische inslag

Het opschrijven van het verleden is per definitie een historische bezigheid. Ik zou consequent een verhaallijn hebben kunnen kiezen die de tijd volgt. Te beginnen bij de grootouders en eindigend bij de dag van vandaag. Ik heb daar niet voor gekozen omdat tijd en relaties niet steeds gelijk zijn in te delen. Dat is terug te vinden in de opbouw van het boek. Ik heb gekozen voor een mengvorm van een historische en thematische verhaallijn. Noem het schering en inslag zoals bij een weefgetouw. De schering is de verleden tijd en de inslag zijn de verschillende relaties. Aan het eind van het boek is zo het weefsel verwoord van onze 'kleine wereld'².

Bestemming

Het boek is vooral bestemd voor mijn naaste familie, vrienden en kennissen. Maar misschien zijn er meer mensen, die zich herkennen in tijdsbeelden of aansluitende herinneringen.

NOTEN

¹ De psycholoog Douwe Draaisma noemt het autobiografische geheugen: de 'kroniek van ons leven, het dagboek, onze persoonlijke notulen, een lang register dat wij raadplegen'. Deze termen zijn te vinden in zijn boek *Waarom het leven sneller gaat als je oud wordt*, Groningen, 2002, bladzijde 7.

² Het boek bestrijkt de 20^e eeuw. Onze 'kleine wereld' betreft het tijdvak tussen 1936 (mijn geboorte) en 2001 (het overlijden van Marijcke)

01. De grootouders van Piet

De achternamen

Mijn vader heeft de achternaam Van der Ham en die is via mij doorgegeven aan Anike en Michiel en de kinderen van Michiel. Mijn moeder heet Suijling en haar moeder heeft als familienaam Beekman. Een andere familienaam is Van den Aardweg (de moeder van mijn vader). Uitgaande van de generatie van Marijcke en mij waren er vier ouders en acht grootouders. Hun precieze namen, geboortedata en overlijdensdata zijn te vinden in de Namenlijst. Dit hoofdstuk en het volgende hoofdstuk gaan over de grootouders en ouders van Piet. Ik noem hen soms met hun voornaam, of als opa, oma, vader en moeder, ma en pa.

Grootouders van der Ham

Aan mijn opa Arij van der Ham en oma Adriana Helena van der Ham-van den Aardweg heb ik geen herinneringen. Opa is op 23 november 1866 geboren in Brielle als zoon van Jan van der Ham en Pieterella Johanna Hoogvliet. Oma stamt uit Purmerend. Zij is geboren op 23 september 1875 als dochter van Hendrikus Petrus van den Aardweg en Johanna Christina Boer. Zij zijn op 4 december 1902 in Amsterdam met elkaar getrouwd. Opa en oma van der Ham hebben in Haarlem kort gewoond in de Schermerstraat 16 boven en zijn daarna verhuisd naar Rolhuizen 4a rood. Daar is op 25 juni 1907 mijn vader geboren en opgegroeid. Vóór mijn vader is op 21 oktober 1905 nog een kind geboren, dat de naam van zijn vader Arij kreeg, maar na een maand is overleden. Mijn vader kreeg daarom dezelfde naam als zijn overleden broertje, waar de namen Pieter en Willem aan zijn toegevoegd. Waarschijnlijk komen die voor in de familie van mijn grootmoeder. Later is hij zichzelf Kees gaan noemen. Dat gaf uiteraard verwarring. Zijn familie en oude vrienden noemden hem steevast Arij en voor nieuwe vrienden was het Kees.

Opa van der Ham wordt wat zijn beroep betreft steeds aangeduid met commies eerste klasse der Telegrafie of commies eerste klasse Post en Telegrafie. Dat was voor die tijd een mooie baan. Volgens de schaarse verhalen die mijn ouders over hem vertelden, was opa van der Ham op het laatst van zijn leven directeur van het postkantoor in Haarlem. Er is een erg mooie foto bewaard gebleven van mijn grootvader en vader op het strand van Wijk aan Zee in 1917. Mijn vader was toen tien jaar oud en mijn

opa vijftig. Opvallend zijn behalve de rieten strandstoelen en de warme kleding (in de zomer pak met vest) vooral de degelijke en tegelijk sportieve fietsen waarmee zij de tocht van Haarlem naar het strand hebben gemaakt. Ook uit andere foto's blijkt dat mijn opa een verwoed fietser was. Het sportieve karakter van mijn opa heeft zijn vroege overlijden niet kunnen voorkomen. Hij heeft op 9 mei 1928 om half zes in de middag een hartinfarct gehad en was op slag dood. Dat gebeurde in een tuin in Heemstede, waarschijnlijk bij een familielid van mijn oma. Opa van der Ham is 61 jaar oud geworden, mijn vader was toen 20 jaar en studeerde farmacie in Amsterdam.

Oma van der Ham was dus al vroeg weduwe met een bescheiden pensioen. Via de universiteit heeft mijn vader een beurs gekregen en is alsnog afgestudeerd. Mijn oma verhuisde in 1931 naar Schouwtjeslaan 55, daar is zij in 1938 overleden. Het adres Rolhuizen bestaat niet meer, het is nu een onderdeel van de Nieuwe Gracht in Haarlem aan de noordwest zijde. De Schouwtjeslaan is nog steeds een gewilde woonstraat in Haarlem Zuid. Over oma van der Ham kan ik weinig vertellen. Zij heeft mij gekend, maar ik haar niet. Toen zij in juni 1938 stierf was zij 62 jaar en ik anderhalf jaar oud. Wij zullen elkaar vast wel in de ogen hebben gekeken, maar dat is het dan ook. Meer weet ik niet van mijn oma. Gelukkig zijn er wel foto's van haar bewaard gebleven, waaronder die van haar samen met mijn oma Suijling en mijn broer Pim, genomen op de stoep van de Rollandslaan voor de apotheek. Een aantal neven en

Opa van der Ham en mijn vader aan het strand in 1917.

Links oma Suijling en rechts oma van der Ham samen met Pim.

Mijn moeder als baby.

nichten van mijn vader met de naam Van den Aardweg, de familienaam van oma, heb ik later nog ontmoet.

Grootouders Suijling

Mijn opa, Johan Hendrik Suijling (1875), trouwde twee keer. Uit zijn eerste huwelijk met Marie Julienne Henriette Josephine Troost, die in 1909 overleed, is in 1905 Johan Hendrik Suijling (Jo) geboren. Een jaar na de dood van zijn eerste vrouw hertrouwde mijn opa met mijn oma, Elisa Anna Christina Beekman (1884). Voor haar was het haar eerste en enige huwelijk. Dat werd op 15 september 1910 in Amsterdam voltrokken. De kerkelijke huwelijksplechtigheid vond op dezelfde dag plaats in de evangelisch lutherse kerk in Amsterdam. Een goed jaar later, 20 december 1911, zag mijn moeder het levenslicht. Zij kreeg de namen Helena Elisabeth Anna Christina en als roepnaam Leni. Dat is haar hele leven zo gebleven. Drie jaar later werd het gezin verblijd met een tweede meisje, Maria Elisabeth.

Zowel mijn moeder als haar zusje zijn gedoopt in Utrecht. De verbinding met de lutherse kerk stamt uit de familie van mijn grootvader. Uit oude bronnen blijkt de Duitse herkomst van de familie Suijling; de naam Suijling komt al voor in het doopboek van de lutherse kerk in 1789. Dat is bijzonder omdat mijn oma evenals haar zusje typisch katholieke namen hebben. Dat is terug te voeren op de namen van de ouders van mijn oma, mijn overgrootouders. Die heten: Christaphorus Gustavus Franciscus Beekman en Helena Maria Antoinetta Smits. Ik denk dat mijn oma dus uit een katholiek nest komt. Dat zou ook kunnen verklaren waarom mijn oma op haar sterfbed nog katholieke bijstand heeft gevraagd en op het R.K. Sint Adelbertuskerkhof in Bloemendaal is begraven

Na de vreugde kwam het verdriet toen Maria op zeer jonge leeftijd in 1916 overleed. Zij is ruim twee jaar oud geworden. Mijn moeder heeft de geboorte en het overlijden van haar zusje heel bewust meegemaakt. Zij had een foto van haar zusje ingelijst en sprak met ontroering over deze periode uit haar jeugd. Nadien hebben mijn grootouders geen andere kinderen gekregen. Mijn moeder is opgegroeid met haar halfbroer Jo, die meer dan zes jaar ouder was dan zij en voor ons oom Joke heette. Mijn oma was dus feitelijk de stiefmoeder van Jo en later niet de echte oma van de kinderen die oom Joke en tante Corrie kregen. Toch heb ik Dini, Joke en Hans steeds gezien als echte nichten en neef, terwijl zij het genealogisch maar voor de helft zijn, namelijk via

de lijn van onze gemeenschappelijke grootvader. Maar de nauwe verwevenheid van de kinderen van der Ham met die van Suijling komt vooral omdat mijn moeder en oom Joke Suijling altijd zeer aan elkaar gehecht zijn gebleven, wat later is overgenomen door hun respectievelijke echtgenoten, Arij van der Ham en Cornelia (Corrie) Brandenburg.

Mijn oma en opa Suijling kenden geen blijvende genegenheid. Zij zijn op latere leeftijd uit elkaar gegroeid en hebben gescheiden van elkaar hun laatste jaren doorgebracht. Formeel zijn zij niet gescheiden, in de verschillende documenten blijven zij met elkaar verbonden. Zeer waarschijnlijk was hun huwelijk dus maar kort echt gelukkig. Mijn opa was een bon vivant, bezocht andere vrouwen die hem ook wisten te vinden. Hij was snel met het verdienen en het uitgeven van geld. Hij was zelfstandig handelsreiziger, handelde in meel en andere grondstoffen voor bakkerijen en als de business floreerde, was dat merkbaar aan zijn gedrag. Dan was niets te gek. Hij bleef soms weken lang van huis, maar bij thuiskomst werd iedereen overladen met cadeaus. Ook werd er veel geld gebruikt voor het bezoek aan de schouwburg en het casino. Maar het is zakelijk niet goed met hem afgelopen. Het verhaal gaat dat een vracht meel besmet werd door een bacterie. Dat betekende zijn faillissement. De nood werd zo hoog dat mijn grootvader de MMS voor mijn moeder niet langer kon betalen. Zij moest - zonder diploma - noodgedwongen gaan werken in het Diaconessenhuis in Rotterdam. Wellicht dat het faillissement van mijn grootvader en de beurskracht in Wall Street kort daarna ook invloed hebben gehad op zijn huwelijk. Over alle ups en downs van het huwelijksleven van opa en oma is weinig meer terug te vinden. Mijn moeder praatte daar niet graag over. Zeker is dat mijn oma - al dan niet als reactie op het gedrag van opa - een relatie was begonnen met een zekere meneer De Wit. Ook daarover werd niet door mijn moeder gesproken.

Het leven van opa en oma speelde zich vooral af in en rond Utrecht, waar mijn moeder is geboren, en in Rotterdam. Later zijn zowel opa Suijling als oma Suijling bij ons in de buurt komen wonen, onafhankelijk van elkaar en niet in dezelfde tijd. Opa Suijling heeft - volgens mijn broer Pim - een tijdlang bij ons ingewoond op de Bloemendaalseweg en is eerder op kamers gegaan op de Prinsessekade in Haarlem. Dat moet kort voor de oorlog geweest zijn, ik herinner mij daar niets meer van, Pim weet nog dat wij met hem gingen wandelen in het Brouwerskolkpark. Hij was toen al in mindere doen doordat hij veel geld had verloren

Opa Suijling.

als gevolg van de beurscrisis en de magere jaren daarna. Hij is op 18 februari 1940 overleden. Mijn moeder schrijft in mijn babyboek: 'Onze lieve opaatje ging heen, we zullen steeds aan hem blijven denken.'

Erfenis

Bijzonder is nog dat mijn moeder en oom Joke een mogelijke erfenis hebben geweigerd omdat zij niet wisten of er meer schulden waren dan baten, zodat zij voor het tekort zouden moeten opdraaien. Vele jaren later, in 1954, ik was toen 17 jaar, overleed een zuster van opa Suijling. Zij was kinderloos en de erfenis ging via mijn moeder en oom Joke naar de kinderen die voor de overlijdensdatum van opa geboren waren. Dat waren Pim en ik, en onze nicht Dini Suijling. Het geld werd voor mij weggezet op een spaarbankboekje, maar mijn vader was

zo aardig om mij het bedrag voor te schieten zodat ik een vakantie naar de Franse zuidkust kon maken. Samen met een schoolvriendje, Gijs Bresser, zijn wij met de jongerenorganisatie Roy per bus naar St Raphael gereisd en vandaar naar Croix Valmer, waar wij twee weken hebben doorgebracht bij een Franse familie. Allemaal dankzij mijn opa Suijling en zijn voor mij onbekende zuster.

Oma Suijling in Overveen en Bloemendaal

Oma Suijling heeft na de oorlog lang in onze buurt gewoond, eerst apart op een kamer op de Bloemendaalseweg en daarna bij ons thuis. Dat was nodig omdat zij op haar oude dag lichamelijk en geestelijk erg

Oma Suijling.

hulpbehoevend is geworden. Mijn moeder heeft lang voor haar gezorgd maar heeft dat niet tot het eind van het leven van oma kunnen volhouden. Oma was incontinent en plaste in haar stoel voor het raam van Bloemendaalseweg 341. Ik zie die stoel nog voor me. Ik hield intens van mijn oma, maar zij stonk zo erg dat ik een afkeer van haar kreeg. Ik liep letterlijk en figuurlijk met een boog om haar heen.

Op enig moment hebben mijn ouders haar laten opnemen in een particulier verzorgingshuis op de Noorder Stationsweg in Bloemendaal. Daar zat zij tussen soortgenoten, maar ook met geestelijk en dubbel gehandicapten. Als ik er aan terugdenk, voel ik nog de beklemming van de situatie. Oma in een stoel op een rij met andere hulpbehoevenden, een spastisch kind dat even oud was als ik, dat in bed lag en niet kon praten, en verschillende keurig aangeklede 'mannetjes', waarvan ik later heb geleerd wat hen mankeerde. Pim en ik gingen relatief vaak op bezoek bij oma en werden dan altijd bij de voordeur ontvangen door een kleine schriele man, die voor ons boog en ons naar oma begeleidde. Daarna werden wij aangestaard en soms ook wel aangeraakt door vreemde mensen. Later leerden wij hen kennen en konden wij de situatie beter hanteren. Toch bleef het bizar, een oma die was weggestopt in een vreemd huis met vreemde mensen. Dat zouden wij nu niemand meer aandoen. Maar in die tijd was de ouderenzorg nog niet zo ontwikkeld als nu. Mijn oma is overleden op 2 maart 1950.

Enkhuizen en de Semeins

Mijn oma en moeder stamden af van de familie Semein (ook wel geschreven als Semeins, Semeyn of Semeyns), die in Enkhuizen in de tweede helft van de zestiende eeuw belangrijke functies vervulde in de handel en het stadsbestuur. Het gaat om Simon Semein en zijn zonen Pieter, Jacob en Meindert. Hun persoonlijke geschiedenissen zouden niet zo interessant zijn als die niet verbonden waren aan het huis van Oranje en in het bijzonder aan die van Willem van Oranje, de eerste Hollandse stadhouder die het verzet leidde tegen de Spaanse overheersing. Cruciaal is het jaar 1573, vijf jaar na het begin van de Tachtigjarige oorlog (1568-1648). Enkhuizen onder leiding van de Semeins is een van eerste steden die zich achter prins Willem van Oranje heeft geschaard. Maar de Spanjaarden behalen in dat jaar grote militaire successen. Na hun verovering van de stad Haarlem trekken de Spanjaarden naar Alkmaar om die te stad te belegeren. Tegelijk dreigt een Spaanse vloot onder

leiding van Bossu bezit te nemen van de Zuiderzee en steun te verlenen aan het beleg van Alkmaar.

Een gezamenlijke actie van de geuzenschepen in de steden rondom de Zuiderzee heeft dat verijdeld. Bossu wordt verslagen en gevangen genomen. De Semeins hebben financieel en militair aanzienlijk bijgedragen aan het succes van Oranje. Als dank voor die steun heeft prins Willem van Oranje een akte laten opstellen waarin hij de nazaten van Pieter, Jacob en Meindert Semein toezegt dat zij een bevoorrechte positie krijgen bij benoemingen e.d. Dat was in die tijd een goedkope manier van de prins om gemaakte schulden af te kopen en zijn dank te betuigen voor de bewezen diensten.¹

Mijn moeder had een stamboom in haar bezit die liep van de Semeins tot aan Beekman. Ik weet niet waar dat overzicht gebleven is. Een handgeschreven kopie van de originele akte of een vervolgakte heb ik destijds via burgemeester De Gou van Haarlem overgebracht naar het rijksarchief in Den Haag. Bijzonder is het feit dat de 'bevoorrechting' zowel via de mannelijke als de vrouwelijke afstammingslijn loopt. Mijn moeder had een (ronde) zegelring met het familiewapen van Semein en heeft later een (rechthoekige) ring voor mij laten maken. Die is nu in het bezit van Anike. Van het voorkeursrecht heb ik zelf nooit gebruik gemaakt. Ik had het kunnen inbrengen bij een mogelijke benoeming als burgemeester, maar dat stond te ver af van de gangbare - democratische - procedures. Het is overigens wel de moeite waard om de geschiedenis rondom de Acte van 1577 nog eens verder uit te diepen.

Steuvi

Een bijzondere oma was oma Steuf. Dat was helemaal geen echte oma, maar werd door de kinderen van Pim, Hanneke en mij zo genoemd; wij noemden haar Steuvi. Zij heette voluit Berendina Stöver, was in Duitsland in 1891 geboren en als jonge vrouw naar Nederland getrokken om te gaan werken in de huishouding. Haar voorlaatste betrekking was bij de deftige familie Schmidt van Gelder, die een groot landgoed en landhuis bezaten, Belvédère, schuin tegenover het latere Marine Hospitaal aan de Bloemendaalseweg. In de oorlog werd zij daar overbodig bevonden en ontslagen. Zij was evangelisch luthers en daarom klopte dominee Brand bij mijn vader aan of die geen baantje voor haar had. Mijn ouders hebben haar toen in dienst genomen als huishoudster, waarmee mijn moeder meer tijd kreeg om zich met de apotheek te gaan bemoeien. Zo is Steuvi ingegroeid in ons gezin. Zij ging

Sinterklaasfeest voor het personeel met Karel de Haan als zwarte piet en als tweede en vierde van links Corrie en Appeltje en daarnaast tante Tine Gimpel die voor de apotheek de administratie verzorgde.

op loopafstand in de Oranje Nassaulaan 8 op kamers wonen bij mevrouw Lindeman en haar twee ongetrouwde dochters Bep en Ans. Daar heeft zij een belangrijk deel van haar leven vertoefd. Pas in de jaren zestig, toen mijn ouders het pand Zijlweg 3 kochten, is zij daar naar verhuisd.

Steuvi kon heel goed koken, bakken en braden. Zij zorgde voor het was- en het strijkgoed en deed de boodschappen. Het echte schoonmaken lieten mijn ouders doen door een hulp/werkster die ook zorgde voor de apotheek: Appeltje, Betsy en Corrie. Die zijn heel lang bij mijn ouders in dienst geweest. Steuvi paste ook op ons als mijn ouders er niet waren. Die taak nam zij heel serieus. Zij groeide dan boven zich zelf uit, was veel strenger voor ons dan normaal en kon dan ook haar onaardige kanten tonen. Dat was bijzonder omdat zij normaal de goedheid zelf was. Met mijn moeder was soms enige strijd over de huishouding, mijn vader was voor haar een halfgod.

Steuvi werd echt bij het gezinsleven betrokken, zij ging mee op vakantie in Bergen, Beekbergen en Ermelo en deelde in de vreugde van de kleinkinderen. Zo herinner ik mij de keren dat zij bij ons kwam eten in de Bloemveldlaan. Dat was aan het eind van haar leven toen zij van de Zijlweg naar de Noorder Stationsweg in Bloemendaal moest verhuizen omdat mijn ouders het pand Zijlweg zelf wilden bewonen. Zij kon niet stil zitten en niks doen. 'Marijcke, mag ik boontjes doppen of koper poetsen?', vroeg zij dan. Zij had weinig nodig om gelukkig te zijn.

Steuvi krijgt de medaille van de Vereniging van Huisvrouwen.

Steuvi en de kleinkinderen Anike, Saskia en Eric.

Huwelijk van Pim en Ans. Op de foto staan op de onderste rij: Chris (in uniform), de broer van Ans, met zijn vrouw Floortje. Dan Steuvi en ik. Daarboven Hannie Neefjes, Max Arp en Hanneke. De bovenste rij bestaat uit oom Joke Suijling, tante Riek Ketelaar, tante Corrie Suijling en tante Luus Cappel.

Heel gelukkig was zij eerder geweest bij het verkrijgen van de medaille van verdienste van de Vereniging van Huisvrouwen. Dat was door ons 'geregeld' ter ere van haar vijf en twintig jarige dienstverband als huishoudster in juni 1967. Wij hadden familie, vrienden en bekenden uitgenodigd om dat feit te vieren en als onverwacht hoogtepunt kwam een bestuurslid van de Vereniging de medaille aan haar uitreiken. Een ontroerend moment voor een vrouw die haar hele leven dienstbaar is geweest aan anderen. Het was daarom ook heel treurig dat wij geen afscheid van haar hebben kunnen nemen bij haar overlijden op 13 december 1969. Zij was diabetespatiënt, maar niets wees op een naderend einde. Zij leefde min of meer geïsoleerd in haar woonruimte en had bij mijn weten ook geen telefoon. Pim heeft haar in coma gevonden en zij is kort daarna overleden. Wij hebben haar begraven op de Bergweg. Daar heeft zij een grafsteen gekregen met alleen de naam Steuvi. Dat deed het meeste recht aan haar verdienste: een echte oma zonder oma te zijn.

NOTEN

1 Letterlijk luidt de tekst:

Acte van Zijn Excellentie Prince Willem de Oude, van den 26sten October 1577.

"Willem van Nassauw, Prince van Orangien, Grave van Nassauw etc. Ruwert van Brabant, Gouverneur over Holland en Zeelandt, heeft den 26 Octobris 1577 aan Meindert Semein van Enkhuizen, getrouwt aan den huize van Egmont, en de oudste zijner Nakomelingen in infinitum gegeven, gelyk hy doet by dezen den Titel van Raad der Prinsen van Orangien; mitsgaders dat Pieter, Jacob, en den zelve Meindert Semein, en hare Discendenten in infinitum, tot allen tyden, tot allen Ampten, dien zy bequaam wezende mogen begeren, geprefereert zullen zyn, ende blyven eeuwiglyk, uit zaken van mildadigheden ende grote diensten aan de Nederlanden, ende in 't byzonder aan zyn Excellentie gepleegt." Willem van Nassauw. Overigens zijn er nog veel meer officiële stukken over deze kwestie te vinden in de archieven, waaronder het Rijksarchief in Den Haag.

02. De ouders van Piet

De schooltijd van Arij en Leni

Over de lagere schooltijd van mijn ouders valt weinig anders te vertellen dan de plaats. Voor mijn vader, Arij, was dat Haarlem en voor mijn moeder, Leni, Utrecht. Dat geldt ook voor de middelbare school. Arij bezocht de Tweede HBS(b) en Leni de Middelbare Meisjesschool (MMS). Dat instituut bestaat niet meer en het niveau is nu het beste te vergelijken met de HAVO. Behalve een stapje lager dan het gymnasium of de HBS en het specifiek vrouwelijke, had de MMS ook vaak een beetje het - al dan niet terechte - imago van een school van standing. Dat zal in de tijd van mijn moeder ook wel het geval zijn geweest. Het paste heel goed bij haar latere levensstijl.

Op de Tweede HBS(b) zat ook Henk ten Brink, een jongen waarmee mijn vader zijn leven lang bevriend is gebleven. Beiden waren lid van de door hun school opgerichte hockeyclub HBS, die - naar analogie van de Haagse voetbalclub - de naam kreeg Houdt Braaf Stand en nog steeds een bloeiend bestaan leidt. Archiefphoto's van HBS laten Henk en Arij zien met een hockeystick met lange haak, een exemplaar dat nog lang in ons huis heeft vertoefd. Henk en Arij hadden later 'kennis aan' twee meisjes uit het Haarlemse gezin de Zwart, Jopie en Muis. Henk is getrouwd met Jopie, de moeder van Roel, Anneke en Marijke. Arij heeft zijn 'liaison' met Muis niet doorgezet. Waarom vermeldt de historie niet. Mijn vader heeft pas

Arij van der Ham en Henk ten Brink in HBS 1 in 1927 op de Vergierdeweg.

serieuze stappen gezet op het huwelijkspad tijdens zijn dienstitijd in Soesterberg.

Soesterberg

In een boekje van de Luchtvaartafdeeling, garnizoen te Soesterberg uit 1928/1929 lees ik de naam van A.P.W. van der Ham. Gezien het handschrift heeft hij zelf de naam ingevuld en de aanduiding vliegenier vervangen door het woord waarnemer. In het boekje zijn de vluchten vermeld van mijn vader als waarnemer. Hij had in 1927 de opleiding voor militair waarnemer met succes afgerond. De waarnemer zat in de Fokker dubbeldekker achter de vliegenier. De vliegenier bestuurdde het toestel en de waarnemer zorgde voor de navigatie, bediende een deel van het geschut, liet bommen vallen en maakte luchtfoto's van de omgeving. In totaal vermeldt het boekje precies honderd vluchten. Het begint vrijwel steeds in Soesterberg en meestal landt het toestel daar. Maar ook worden de landingsplaatsen Schiphol, Oldebroek en De Kooy genoemd.

Opvallend is vlucht honderd. Daar staat onder bijzonderheden het woord noodlanding. Op 18 september 1929 was – volgens het boekje - vlieger Weijrother niet in staat om het toestel langer in de lucht te houden. Beiden hebben het overleefd. Ik weet nog dat mijn vader ons over de crash heeft verteld. Dat feit heeft niet het einde van zijn vliegcarrière betekend. Dat blijkt uit een tweede boekje van de Luchtvaartafdeeling uit 1937. Kennelijk is hij na zijn terugkeer uit Nederlands-Indië nog een aantal weken in juli en augustus op herhaling geweest in Soesterberg. Dat paste goed in zijn militaire carrière, want militair is hij tot ver na de oorlog gebleven. Mijn vader moet Soesterberg als een heel plezierige tijd hebben ervaren. Hij was trots op zijn vlieginsigne dat hij ook later op zijn uniformen droeg. Feitelijk behoorde hij nog tot een jonge generatie van de Nederlandse luchtmacht. Omdat er in die tijd geen oorlog dreigde, was het vliegen een spannende en tegelijk ontspannen bezigheid. Pas in mei 1940 moest de luchtmacht in actie komen tegen de Duitse invasie. Mijn vader was toen niet meer actief bij de luchtmacht omdat hij in november 1939 - op eigen verzoek - benoemd werd tot reserve-militaire-apotheker der tweede klasse bij de Militaire Pharmaceutische Dienst. Hij is in de meidagen gestationeerd in Zuid-Holland. Vanaf de grond heeft hij

wellicht de luchtgevechten van zijn vroegere onderdeel kunnen zien.

De eerste ontmoeting van Arij en Leni

Mijn moeder praatte graag over haar jeugd. Kort voor haar overlijden in 1997, zij was toen 85, hebben Marijcke en ik een weekend met haar doorgebracht in Zeist, dichtbij Soesterberg. Een aantal weken daarvoor had zij uit het Haarlems Dagblad een advertentie geknipt voor een arrangement in hotel Figi. Dat leek haar wel wat, want dan konden wij langs al die plaatsen gaan die voor haar verbonden waren met jeugdherinneringen. Dat hebben wij dus gedaan. Iedereen in de auto: Marijcke, ma, hond Stijn en de rolstoel. Zo zijn wij twee dagen rondgetrokken in Zeist, Soest, Doorn en omgeving. De oude apotheek in Zeist was er nog en vele straten hadden nog dezelfde naam als vroeger. Op vrijdagavond hebben wij bij de Chinees

gegeten. Moeder zat op haar praatstoel en genoot. Zij vertelde honderduit over haar vader en moeder, tantes en andere familieleden. Niets wees er op dat dit de laatste keer was dat wij inzicht kregen in haar jeugd en haar intense beleving van die tijd.

Uiteraard vertelde zij ook over de eerste ontmoeting met mijn vader. Zij logeerde bij familie in Soesterberg, die wisten dat er een dansavond was bij de luchtmacht. Daar wilde mijn moeder wel naar toe. Op foto's uit die tijd zie je een mooie jonge vrouw met een zelfbewuste blik, niet het type van de muurbloem. Zo moet zij ook de aandacht van mijn vader hebben getrokken. Arij in zijn militaire uniform met de trotse aanduiding dat hij waarnemer was en Leni in een meisjesachtige jurk. Het perfecte sprookje van de prins en de prinses. Daarna volgde een periode van verkering en verloving, mijn vader rondde zijn farmaciestudie in 1931 af met een apothekersdiploma en op 12 mei 1932 zijn

Mijn vader als waarnemer naast de vlieger voor het Fokker vliegtuig in Soesterberg in 1929.

Mijn vader kort na zijn benoeming als militair apotheker in 1939.

mijn ouders in de evangelisch lutherse kerk in Rotterdam getrouwd, om vervolgens naar Nederlands-Indië (nu Indonesië) te vertrekken.

Medan

Mijn vader was vanaf juni 1932 tot maart 1936 werkzaam als apothekerdirecteur van het centrale magazijn voor geneesmiddelen van de toenmalige Deli Maatschappij in Medan op Sumatra. Deli is het gebied rondom Medan waar veel tabak werd verbouwd. Medan zelf was in die tijd een belangrijk handelscentrum en woonplaats van Nederlandse 'planters' en andere Nederlandse employees. Een aantal grote gebouwen in Medan herinneren nog aan deze glorie tijd van het koloniale leven op Sumatra. Mijn vader was echter niet tevreden over de inhoud van zijn werk, werd fatsoenlijk 'afgekocht' en besloot in 1936 terug te gaan naar Nederland. Mijn broer Pim is in 1933 in Medan geboren. Dat geldt ook voor Kees Bakker en Sonja Blankenbijn, die later in mijn leven zouden opduiken.

Mijn moeder kon heerlijk vertellen over de tijd in de tropen. Het was het soort verhalen dat je ook vindt in boeken als *Tempo doeloe* (tijd van vroeger) en *Asta's ogen*.¹ Als jonge vrouw was zij omringd met personeel. Uit die tijd is een kasboek bewaard gebleven. Daaruit blijkt dat mijn ouders een baboe (verzorging van Pim), een boy (huis en auto), een kokkie (keuken) en een kebon (tuinman) in dienst hadden. De hoogste bedragen in het kasboek hebben betrekking op de inkomstenbelasting. Naast de kosten van het personeel, kleding en voedsel (al dan niet gekocht op de pasar, markt) wordt relatief vaak het zwembad genoemd. Dat is begrijpelijk omdat mijn vader na zijn werk graag naar het zwembad ging om waterpolo te spelen. Ook worden in het kasboek de bioscoop, de soos, de ijsfabriek en de auto genoemd. Dat geeft wel een aardig beeld van hun vrijetijdsbesteding. Overigens werd er ook gefietst, getuige de kosten voor de fietsenmaker.

Mijn ouders woonden in een prachtig huis waarvan een gekleurde tekening is gemaakt, die nu nog te zien is bij Pim en Ans in Driehuis. Marijcke en ik zijn in 1996 gaan kijken naar de plek waar het huis in Medan gestaan zou moeten hebben. Dat was op de Bootweg 12. Daar was niets meer van terug te vinden. Een slecht soort flats stond nu te blakeren in de tropenzon. Het moet er ook in de tijd van mijn ouders heet geweest zijn, maar dat werd gecompenseerd door veelvuldig bezoek aan het alleen voor de koloniale bevolking bestemde zwembad. Daar heeft Pim zijn eerste stapjes gezet. In 1936 zijn zij

Trouwfoto van Arij en Lenie in 1932.

teruggegaan naar Nederland om een eigen apotheek te beginnen in het pand Rollandslaan 33, hoek Hospeslaan in de gemeente Haarlem. Op dat adres, boven de apotheek, ben ik geboren.

Tijdsbeeld

Mijn geboorte viel in de crisistijd, die volgde op het omvallen in 1929 van de effectenbeurs van Wallstreet in New York. In de hele wereld was het daarna mis met de economie: grote werkloosheid, armoede en politieke onrust. Ook in onze omgeving was dat merkbaar. Om toch wat tegen de werkloosheid te doen, werd de werkverschaffing bedacht. Daarmee werden onder meer de Zeeweg van Overveen naar het Bloemendaalse strand en het Brouwerskolk-park in Overveen aangelegd. Het was geen toeval dat mijn ouders hun heil na 1929 gezocht hebben in Nederlands-Indië, de kolonie van Nederland in Azië. Daar was werk genoeg. Hoewel mijn vader als apotheker waarschijnlijk ook in Nederland aan de slag had gekund, zal eveneens voor hem de economische situatie hebben meegespeeld. Daarnaast was het in die tijd voor jonge mensen spannend om eropuit te trekken. Via een lange bootreis door het Suezkanaal in Egypte naar het Verre Oosten. Ook de vader van Marijcke en haar moeder hebben dat gedaan. Die hebben zich gevestigd op Java, waar Marijcke in 1938 in Soerabaja is geboren.² In tegenstelling tot mijn ouders zijn zij niet tijdig voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog teruggekeerd naar Nederland met alle gevolgen van dien (zie hoofdstuk 9).

De Elswout apotheek

De naam Elswout ontleenden mijn ouders aan het Bloemendaalse landgoed met die naam, dat op korte afstand ligt van de Rollandslaan in het Ramplaankwartier. Later zijn wij verhuisd naar de Bloemendaalseweg 341 in Overveen, gemeente Bloemendaal. De naam Elswout apotheek is nog steeds een levend begrip in Overveen, nu gevestigd tegenover Albert Heijn. Ik denk dat maar weinig patiënten zich mijn ouders daarbij kunnen voorstellen. Toch hebben beiden vijf en dertig jaar lang het gezicht bepaald van de farmaceutische voorziening van Overveen en het Ramplaankwartier. Uiteraard was het de zaak van mijn vader, maar ook mijn moeder had op de achtergrond een belangrijke inbreng. Zij hielp bij de administratie en verving mijn vader waar dat niet in strijd was met de wettelijke farmaceutische regels. Dat speelde bijvoorbeeld in oorlogstijd en na de oorlog toen mijn vader als militair apotheker in Nederlands-Indië verbleef (zie hierna).

Apotheker A.P.W. van der Ham voor de eerste Elswout Apotheek aan de Rollandslaan 33 in Haarlem.

Ook later voelde zij zich zeer betrokken bij de zaak. Dat gaf soms wel spanning in huize van der Ham. Mijn moeder had goed contact met de apothekersassistentes, maar kon zich ook wel opwinden over hun soms nonchalante (vrouwelijke) gedrag. Mijn vader was als apotheker echter de 'baas' en een stuk laconieker. Bovendien wisten de assistentes dat ook en handelden ernaar. Het resultaat was dan een echtelijk meningsverschil in onze bovenwoning waar de kinderen van konden 'meegenieten'. Ikzelf had een grondige hekel aan dergelijke woordenwisselingen. Ik heb er op enig moment op aangedrongen dat mijn moeder zich minder met de zaak ging bezig houden. Dat is ook gebeurd. In de loop der jaren werden de inkomsten van de apotheek voldoende ruim om extra personeel aan te trekken. Meneer Hermans, die door mijn vader was opgeleid als apothekersassistent, bleef na zijn diploma in de avonduren mijn vader vervangen en een nacht van mijn vader, tante Tine Gimpel, ging de administratie verzorgen. Daarmee werden mijn ouders aanzienlijk ontlast.

De Elswout Apotheek had in en na de oorlog haar eigen dienstverlening. Nu stuurt de huisarts via de computer de recepten naar de apotheek. In de oorlogsjaren en daarna konden de inwoners uit Overveen en uit het Ramplaankwartier hun recept kwijt in één van de vele oranje busjes die in die tijd verspreid over het gebied te vinden waren. Tweemaal per dag haalde de loopjongen (per fiets) de recepten uit de busjes. Als de loopjongen ziek was, moesten mijn vader, Pim of ik de ronde langs de busjes maken. Iedere dag werden de drankjes bereid en voorzien van een particulier of ziekenfondsmerkten. De kurken van de flesjes van de particulieren waren versierd

met een goud of een zilver kapje, ziekenfondspatiënten kregen een gekleurd kapje om de kurk. Dat onderscheid was logistiek handig, maar tegelijk een subtiel rangverschil tussen twee betalingssystemen.

Veel particuliere patiënten konden per maand betalen. Die kregen dan een maandrekening per post gestuurd. Pim en ik konden wat bijverdienen als wij de maandrekeningen aan huis bezorgden. De besparing van de postzegel ging in onze spaarpot. Het aardige is dat ik daardoor niet alleen Overveen en het Ramplaankwartier goed leerde kennen, maar ook precies wist waar de 'rijkere' klanten van mijn vader woonden. Overigens hoorde ik mijn moeder, die de maandrekeningen uittipte, wel klagen over het trage betalingsgedrag van sommige van deze klanten. Hoewel een apotheek geen echte winkel is, kenden mijn ouders soms wel de zorgen van een winkelier.

Oorlog en verzet

Mijn beleving van de oorlogstijd heb ik opgeschreven in hoofdstuk 4. Hierna volgen een (beperkt) aantal onderwerpen die specifiek betrekking hebben op mijn ouders. Het pand Bloemendaalseweg 341 was oorspronkelijk gebouwd voor een banketbakkerij en bezat daarmee een door de apotheek niet gebruikte lift. Mijn vader liet de liftschaft in 1943 ombouwen tot onderduikplaats waar twee volwassen personen gestrekt konden liggen. De Duitsers hebben nooit vermoed dat de loodzware medicijnkast verrijdbaar was en daarmee toegang gaf tot een schuilplaats. Mijn vader zat in het verzet, had de leeftijd om door de Duitsers ingezet te worden voor gedwongen arbeid in Duitsland, maar de apotheek moest toch om de week open zijn voor spoedgevallen. Als er in de nacht gebeld werd, gingen mijn vader en moeder samen naar beneden. Mijn vader verdween achter de medicijnkast, waarna mijn moeder de apotheekdeur opende. Als de kust veilig was, kwam mijn vader uit de schuilplaats om de farmaceutische zorg te verlenen. Meer dan twee jaar maakte hij zo zijn beroepscode waar.

Van de verzetsactiviteiten van mijn vader is weinig vastgelegd. Dat geldt niet alleen voor hem, maar voor het totale verzetswerk in de gemeente Bloemendaal. Op een fotokopie van een zoekgeraakte foto van na de oorlog staan of zitten de meeste personen, die een rol hebben gespeeld in de Bloemendaalse verzetsorganisatie. Bij mijn vader staat vermeld dat hij sectiecommandant is geweest en specifiek verantwoordelijk was voor geneeskundige en

De nieuwe winkels met de Elswout apotheek op de hoek van de Bloemendaalseweg en de Zijlweg, kort voor de Tweede Wereldoorlog.

De loopjongen van de Elswout apotheek.

Mijn vader met de karakteristieke apothekerspotten en de telefoon direct onder handbereik.

farmaceutische zaken. Overigens wordt bij veel mannen op de foto de functie sectiecommandant genoemd. Het valt moeilijk te achterhalen wat deze functies precies inhielden en hoe de onderlinge relaties waren. Jammer genoeg ben ik zelf te laat geweest om nog levende personen daarover te raadplegen.

Uit de schaarse verhalen van hem leid ik af dat hij - los van zijn farmaceutische taak - vooral verbindingen moest leggen. De apotheek had - zelfs voor de Duitsers - een verzorgend karakter, was daardoor niet direct verdacht en beschikte over een telefoon die dag en nacht gebruikt kon worden. Illegale berichten konden worden doorgegeven door te werken met zogenaamde medicijncodes. Pim weet nog dat hijzelf soms op pad werd gestuurd om bij een adres aan te bellen met de mededeling: 'het receptje is vanmiddag klaar', wat een code was voor een bepaalde illegale activiteit. Ook vertelde mijn vader mij het verhaal dat voor hem onbekende mannen in de apotheek gevraagd hadden naar een bepaald adres in Bloemendaal. Kort daarna vernam hij dat op dat adres een voor hem bekende 'foute' persoon geliquideerd was.

Na de oorlog zijn de Bloemendaalse oud-verzetssmensen georganiseerd in de Bond van Oud-Illegalen. Binnen de bond/vereniging is jarenlang een hechte vriendschap gekoesterd. Interessant is een bewaard gebleven brief van Jan Baggen aan mijn vader van 20 oktober 1946 waarin hij verslag doet van een ledenvergadering van de bond, waarin hij als belangrijkste besluit vermeldt dat men meer onderling contact wil onderhouden. Dat is ook gebeurd. Uit de Oud-Illegalen is ondermeer het 4-Mei comité voortgekomen dat de jaarlijkse Stille Tocht naar de Eerebegraafplaats is gaan organiseren.³ Ieder jaar werd in de maand december een kienavond gehouden in het toen nog niet afgebrande hotel Zomerzorg in Bloemendaal, waar als hoofdprijzen konijnen, hazen en fazanten gewonnen konden worden. Als kind ben ik vaak aanwezig geweest op een dergelijke feestavond. Daar heb ik de meeste van zijn 'verzetsvrienden' leren kennen.⁴ Met een aantal van hen heb ik na de dood van mijn vader persoonlijke contacten opgebouwd.

Troepentransport

Vanaf begin 1946 stuurde de Nederlandse regering militaire troepen naar Nederlands-Indië om het Nederlandse gezag te herstellen na het uitroepen van de onafhankelijke republiek Indonesië en landgenoten te beschermen tegen aanvallen van Indonesische revolutionairen.⁵ De militairen

Fotokopie van de Bloemendaalse verzetsorganisatie in 1945.

werden per schip vervoerd, zowel door passagiersschepen als door provisorisch geschikt gemaakte vrachtschepen. Een van die schepen was de Kota Agoeng. Op dat schip heeft mijn vader meer dan drie maanden, vanaf eind september 1946 tot half januari 1947, als militair apotheker dienst gedaan.⁶ In mijn garage staat een ijzeren hutkoffer weg te roesten. Op het deksel lees ik: A.P.W. van der Ham, reserve luitenant 2e klasse. Daarin bewaarde mijn vader een belangrijk deel van zijn persoonlijke spullen. Hij maakte deel uit van de staf van de Kota Agoeng. De militaire top in Nederland vond het noodzakelijk om de varende staf en de militaire leiding van de twee bataljons aan te vullen met medische en maatschappelijke deskundigen. Er waren ongeveer 1000 militairen aan boord.⁷

Van zijn reis zijn brieven bewaard gebleven die vanuit Nederland naar hem zijn gestuurd. De retourpost van mijn vader is verloren gegaan. Wel heeft mijn vader een soort dagboek bijgehouden, maar dat is onvolledig. Beschrijvingen van het afleveren van de troepen in Nederlands-Indië en van de terugreis ontbreken. Dat maakt het moeilijk om een helder beeld te krijgen van zijn werkzaamheden en de verhoudingen aan boord. Uit een aantal opmerkingen in brieven vanuit Nederland en zijn dagboek valt wel wat af te leiden.

De heenreis

Op donderdag 26 september 1946 trekken twee sleepboten de Kota Agoeng los van de kade in Rotterdam waarna het schip zijn lange reis naar de 'Oost' begint. Mijn vader schrijft: 'De inscheping verliep zeer ordelijk. Een muziekkorps speelde vanaf elf uur, de jongens kregen koffie met sprits en als afscheid een pakje Camel met nationale kleuren. Alles was om vijf uur ingescheept en om kwart over vijf waren wij los. Het Wilhelmus klonk plechtig door de doodse stilte.' Mijn moeder, Pim, Hanneke, Steuvi en ik waren met de auto van 'oom' Wim Niermeijer, een verzetsvriend van mijn vader, naar de Nieuwe Waterweg gereden om nog een glimp op te vangen van mijn vader aan boord van het schip. Mijn moeder: 'We hebben overal naar je gezocht met de verrekijker, maar we konden je helaas niet ontdekken. Waar was je toch? Telkens als wij sterren zagen en een platte pet, dat is paps, maar niets hoor. Hij was weg en hij bleef weg', aldus mijn moeder. Mijn vader beschrijft heel precies de reis door De Golf van Biskaje, langs Spanje en Portugal, Gibraltar, Malta, Suezkanaal, Golf van Aden en de Indische Oceaan. Dat hij veel werk heeft gehad, lijkt mij niet waarschijnlijk. Op de heenreis, met de zorg voor de Nederlandse militairen, zeker meer dan op de terugreis met wisselende

Ary van der Ham als reserve luitenant 2^e klasse na de Tweede Wereldoorlog

buitenlandse groepen. Naast individuele hulpverlening waren de grootste problemen: zeeziekte, warmte (hitte), verbranding, huiduitslag (rode hond) en vochtgebrek. Op 27 september schrijft hij: 'Het aantal lichte zeezieken is erg groot, er zijn veel overgevers, ook diverse officieren leggen het af. Zo juist terug van inspectie door de ruimen langs de slaappleatsen van de jongens. De stemming is best, geen gekanker.'

Over het drinkwater: 'Vanmorgen enorm druk gehad met uitrekenen, proeven en klaarmaken van het desinfectiemiddel voor het drinkwater. We hebben ongeveer 85 a 90 ton (1000 liter) drinkwater aan boord in acht verschillende tanks. We desinfecteren met een verbeterde versie van het Engelse caporit. Bij proefjes door mij gedaan, bleek geen sprake van chloorsmaak.', aldus zijn aantekeningen van 7 oktober 1946. Tijdens de reis werd de tijd gedood door te kijken naar vergezichten, een mooie sterrenhemel en naar landstreken die men passeerde. Er werden verder aan boord films vertoond, men deed aan cabaret en er was een militair bandje dat optrad. Mijn vader las detectives, dronk een biertje of een borrel met zijn collega's, vaak na afloop van leerzame conferenties over medisch-farmaceutische problemen.

Maar het was geen plezierreis zoals in de jaren dertig zijn heen- en terugtocht met mijn moeder naar Nederlands-Indië. Daarvoor waren de omstandigheden op de Kota Agoeng te primitief. Vooral op de terugreis klaagt mijn vader over het ruimtegebrek van de hut die verdeeld is in couchettes: 'ik moet mij tevreden stellen met een slechte plaats achteraf.' Daardoor komt hij niet meer toe aan het schrijven in zijn dagboek. De reis duurde langer dan gepland omdat het schip traag was zoals blijkt uit zijn aantekening 'dat het vaak werd ingehaald door andere schepen'. In het Suezkanaal schatte mijn vader: 'de snelheid is die van een fietser'. Ook moest het schip in de buurt van Medan gerepareerd worden omdat een zuiger van een van de twee dieselmotoren vastliep. Het veroorzaakte brand, er waren gewonden en er was veel werk voor de medische staf. Ondanks dit soort incidenten was de stemming onder de militairen goed. In Nederlands-Indië volgde de boot de lange kustlijn van Sumatra en Java. De eerste groep militairen werd afgezet in Belawan, de haven van Medan en daarna in havens op korte afstand van de brandhaarden, in iedere geval Batavia en Soerabaja, maar waarschijnlijk ook nog op andere plaatsen.

Terugreis

De terugreis werd door het schip benut om militairen van andere naties te vervoeren en af te zetten in hun land van herkomst. Zo vertelde mijn vader over het transport van Maleisië naar Bombay van Ghurka's uit Nepal en Sikhs uit Brits Indië (nu India), die bekend stonden als elitesoldaten van het Brits-Indische leger, maar zich op de Kota Agung onbeschoft gedroegen. Later pikte het schip Italiaanse militairen op uit Ethiopië en Somalië met bestemming Napels. De Italianen waren door de Engelsen (en andere Geallieerden) gevangen genomen en keerden nu als 'verliezers' terug in hun vaderland. Mijn vader was heel verrukt van hun zangkunst aan boord. Vlak voor Napels herinnerden de Italianen zich de uitdrukking 'Eerst Napels zien en dan sterven'. Een aantal van hen is overboord gesprongen.

Brieven

Mijn moeder schreef veel brieven aan mijn vader, soms wel een aantal per week, die echter niet of veel te laat aankwamen. Dat had te maken met het transport van de brieven per vliegtuig en de aflevering van de post in de diverse havens die het schip aandeed. Van de periode september 1946 tot februari 1947 zijn alle brieven bewaard gebleven die aan mijn vader werden gestuurd, niet alleen van mijn moeder, maar ook van Co en Rie Baggen, Jan Baggen, oom Joke Suijling, een voormalige apothekersassistente, tante Luus Cappel, Steuvi, Jan Blankenbijn, Sonja Blankenbijn en van Pim en mij. Het is boeiende informatie in een tijd dat andere communicatie niet mogelijk was. Uiteraard te veel om op te schrijven. Daarom een korte bloemlezing.

Mijn moeder maakte in een van haar brieven zijdelings gewag van de discussie in Nederland over het militaire ingrijpen. 'Dringt er bij jullie ook iets door van de onenigheid die er op het ogenblik bij de radio heerst. Het is er de reinste chaos'. Omdat het sturen van kranten, die daarover berichten, per luchtpost erg kostbaar is, beperkt zij zich tot een enkel artikel in de toenmalige De Bloemendaalsche Post. Daaruit blijkt geen twijfel te bestaan over de juistheid van de aanwezigheid van Nederlandse militairen in wat door de redactie genoemd wordt de Indische republiek.⁸ Dat was - uiteraard - ook de mening van mijn moeder. Verder is het interessant dat zij meldt dat ons huis het verzamelpunt is van boeken, die door de verzetsvrienden worden ingezameld ten behoeve van oud BS-ers (Binnenlandse Strijdkrachten), die dienst doen in Nederlands-Indië.

Opvallend is de steun die mijn moeder kreeg van de verzetsvrienden en ook van andere vrienden, buren en kennissen. Men leefde erg met haar mee tijdens de afwezigheid van mijn vader, zij kreeg veel bezoek en telefoontjes, men nam haar mee naar de bioscoop en zij werd uitgenodigd voor verjaardagen en dergelijke. Verder was zij druk met de apotheek, die formeel werd gerund door een vrouwelijke collega van mijn vader, Marietje Dibbets. Mijn moeder deed echter het dagelijkse toezicht over het personeel. Zij hield verder de rekeningen bij: 'Er komen maar rekeningen en ik kan alles niet betalen' en zij verzorgde de inkoop: 'Ik heb 120 liter levertraan gekregen'. Tenslotte nog een curieus bericht over distributie van genotmiddelen in 1946: 'Alles wordt steeds maar duurder en beroerder. Tabaksrantsoen wordt ook verlaagd en ze willen het dames rookrantsoen niet meer door laten gaan', aldus mijn moeder op 20 oktober 1946.

Gemoedstoestand van moeder en kinderen

Ook wordt mijn vader voortdurend op de hoogte gehouden van de huiselijke activiteiten en de gemoedstoestand van haar en de kinderen. Over de kleding: 'Maandagavond met Pim naar Keulen (kleermaker) geweest. Ik kon blauw wollen stof krijgen tegen factuurprijs, fl. 27. Nu kan daaruit een jasje en twee broeken voor Pim gemaakt worden. Uit het pak van Joop Ketelaar laat ik een jasje en broek voor Piet maken. Dan zie je twee keurige knapen terug als je uit Indië komt'. Over het gemis van mijn vader, schrijft mijn moeder: 'Niet gezellig dat ik je kuchje niet hoor en je sigaretje niet ruik'. 'Dag lieverd. Zonder jou is het niks hoor! Ik ben soms wel eens mijn stuur kwijt. Dag! Ik kan soms wel eens huilen en waarom weet ik zelf niet'. Over ons: 'De kinderen zijn precies als altijd. Pim erg zacht, soms slordig en vergeetachtig, Piet heel vaak recalcitrant, Hanneke probeert altijd en moet erg hard aangepakt worden'. Maar op andere momenten zijn wij ook weer (heel) lief, een begrip dat mijn moeder veelvuldig gebruikt. Verder wisselen Pim en ik van rol als het gaat om de gehoorzaamheid, de ene keer ben ik en de andere keer is Pim de lastpost in de ogen van mijn moeder, over Hanneke klaagt zij niet.

Wellicht heeft ons gedrag te maken met onze leeftijd en de persoonlijke verwerking van de afwezigheid van mijn vader. Zo schrijft mijn moeder over Hanneke: 'Toen ze vanmorgen wakker werd was het eerste wat zij me vroeg, Mams, heb je nog aan Pappie gedacht?' Over Pim en mij: 'De jongens zijn de hemel te rijk als er post komt. Pim was verguld met je brief. Piet was zo verschrikkelijk teleurgesteld dat

hij niet anders zei dan "ik schrijf hem ook niet meer". Het teleurgestelde gezicht was zo zielig. Pim was al s'morgens naar school toen de brief kwam. Piet had die morgen toevallig vrij. Ik heb toen heel voorzichtig de brief open gemaakt en er in jouw handschrift ondergezet: P.S. Piet krijgt een volgende keer een brief. Je weet hoe kinderen zijn, hè. Gevoelig voor een kleinigheid', aldus mijn moeder. Zij dringt er daarom bij mijn vader op aan dat Pim en ik een eigen brief van hem krijgen en Hanneke ansichtkaarten. Dat is ook gebeurd. Na mijn verjaardag schrijf ik: 'Lieve Papa. Ik heb de brief van u ontvangen. U had geschreven of ik wou kleuren. (bijgevoegd is de vlag van China). Ik heb ook voetbalschoenen gehad en vandaag een mooie vulpen. Probeert u nog een fiets mee te nemen. De hartelijke groeten van Pim en Hanneke en een zoen van Piet.'

Opvallend is de melding van een nieuwe hond. Pim schrijft daarover op 6 november 1946. 'Een uurtje geleden is de hond Felix gearriveerd. Het is een schitterende hond. Ik zal u gauw eens een paar foto's sturen. Hij is ongeveer 40 centimeter lang en heeft een mooie kop. Hij is erg lief voor ons. Op het ogenblik ligt hij te slapen', aldus Pim. Daarna beschrijft hij zijn vorderingen van de eerste klas Kennemer Lyceum, die mijn vader niet vrolijk gestemd zullen hebben, maar Pim eerlijk heeft gemeld. Naast positieve resultaten schrijft hij: 'Voor Nederlands en Engels ben ik slecht, in Frans ben ik nog slechter. Biologie ben ik twijfelachtig. Aardrijkskunde en Geschiedenis ben ik ook slecht'. Hij eindigt: 'Ik ben hetzelfde als Leo Bus hoor (een schoolvriendje uit die tijd), dus u hoeft u niet bang te maken'. Pim heeft woord gehouden. Het heeft nadien wel enige tijd geduurd voor Pim in 1961 een universitaire graad haalde voor aardrijkskunde en geschiedenis.

Tante Tine Gimpel

In Nederland was niet iedereen het eens met het sturen van troepen naar Nederlands-Indië. Dat gold zeker toen Nederland tegen de uitgeroepen staat Indonesië een 'oorlog' begon, die eufemistisch werd aangeduid met politionele actie. Vooral binnen de PvdA was grote verdeeldheid over de juistheid van dit beleid, waarvan het PvdA boegbeeld Willem Drees (mede) verantwoordelijk was.⁹ Los van de politiek en het kabinetsbeleid uit die dagen waren er ook burgers die protesteerden. Een van hen was tante Tine Gimpel, een volle nicht van mijn vader. Zij was een strijd bare vrouw, die in die tijd lid was van een religieuze groepering die zich verzette tegen de oorlog in Indonesië. Dat heeft een aantal jaren geleid tot een verwijdering tussen haar en mijn vader. Later is dat weer bijgelegd.

In februari 1995, vijftig jaar na het einde van de Tweede Wereldoorlog en het begin van het conflict tussen Nederland en Indonesië, startte het Haarlems Dagblad met de lezers een Indië-debat. Ik heb toen gereageerd. Ik citeer hierna mijn bijdrage dat onder de kop IJzersterk is opgenomen.

‘Als kind van tien jaar stond ik aan de Nieuwe Waterweg mijn vader uit te zwaaien, die als militair apotheker Nederlandse militairen begeleidde naar het voormalige Nederlands-Indië. Dat was in 1946 en het schip heette Kota Agung. Ik herinner mij nog goed dat een tante demonstratief bezwaar maakte tegen de afvaart van het schip. Zij was principieel tegen de Nederlandse interventie en het sturen van troepen.

Tijdens mijn studie sociografie liep ik college bij professor Wertheim, een groot Indië-kenner en auteur van het boek *Indonesian Society in Transition*. Vanaf dat moment stond voor mij vast dat mijn tante gelijk had en mijn vader beter naar haar had kunnen luisteren in plaats van naar de Nederlandse regering. Maar ik vergeet niet dat ik destijds erg trots was op mijn vader en nooit heb afgedongen op zijn houding ten aanzien van de politieke actie.

Onlangs heb ik met mijn vrouw een reis gemaakt over Java en Bali en daar getracht een beeld te krijgen van de naweeën van de oorlog tussen Nederland en Indonesië. Ik heb een vergelijking gezocht met de gevoelens die veel Nederlanders hebben tegenover de Duitse bezetting en de Duitsers: vergevingsgezindheid, maar ook afkeer en rancune. In Indonesië vond ik niets van deze elementen tegenover Nederlanders terug. Nederlanders (Belanda) zijn heel populair bij de mensen op straat en het lijkt wel of er in het verleden niets is gebeurd. Ondanks de 100.000 doden aan Indonesische kant (tegenover 6000 aan Nederlandse zijde), overheerst kennelijk het gevoel dat Indonesië de oorlog van Nederland heeft gewonnen.

Het probleem ligt dan ook bij de verliezers. Illustratief is een artikel in de *The Jakarta Post* van 14 januari 1995, waarin op objectieve wijze de discussie over Poncke Prinsen (een Nederlandse militair die was overgelopen naar Indonesië) wordt weergegeven. Het artikel draagt de kop *Netherlands may debate colonialism after 50 years* (In Nederland na 50 jaar mogelijk debat over kolonialisme).

Het zou ijzersterk zijn als koningin Beatrix op 17 augustus 1995 persoonlijk aanwezig is bij de 50-jarige herdenking van Indonesië, die in 1945 eenzijdig door Soekarno en Hatta werd uitgeroepen. Zij kan daarmee aangeven dat die dag niet alleen voor Indonesië, maar ook voor Nederland een symbolische betekenis heeft. Op die dag kwam een einde aan een (koloniaal) tijdperk. Destijds waren er maar weinigen die dat inzagen. Laten wij dat nu collectief erkennen’, aldus mijn ingezonden brief in het Haarlems Dagblad van 1 februari 1995.

Tante Tine Gimpel.

Apotheker en militair

De beroeps carrière van mijn vader valt het beste samen te vatten met twee woorden: apotheker en militair. Hij is als apotheker afgestudeerd aan de Universiteit van Amsterdam en is als apotheker gestorven. Op zijn graf heeft mijn moeder een brok graniet laten plaatsen met als inscriptie: A.P.W. van der Ham, apotheker. Nu is ook haar naam in de steen gebeiteld. Iedere keer als ik langs het graf op de Bergweg loop, herinnert mij dat aan het feit dat mijn vader heel intens met zijn beroep is bezig geweest. Naast de bedrijfsvoering van de Elswout Apotheek zat hij voor zijn vak in tal van apothekersorganisaties. Hij was jarenlang voorzitter van de Haarlemse Apothekersvereniging, medeoprichter van een receptencontrole bureau, gaf thuis les aan apothekersassistenten, was nauw betrokken bij de School voor apothekersassistenten in Haarlem, adviseur van farmaceutische bedrijven en zat in het bestuur van het ziekenfonds. Daarnaast is mijn vader vele jaren militair geweest. Eerst als waarnemer bij de luchtmacht, later als militair apotheker. Na zijn 'avontuur' in Indonesië was hij nog lang betrokken bij het Militaire farmaceutische magazijn in Amsterdam. Hij is uiteindelijk als majoor afgezwaid.

Ik heb mijn vader nooit echt kunnen zien als militair hoewel hij het een groot deel van zijn leven is geweest. Dat komt waarschijnlijk omdat hij behoorde tot de categorie reservemilitairen, hij niet direct heeft deelgenomen aan gevechtshandelingen en hij ook niet de – voor mij – typische kenmerken toonde van een militaristische persoonlijkheid. Hij kon als vader heel dwingend en streng zijn maar alleen als ik daar aanleiding toef. En dat was soms (vaak?) het geval. Ik weet niet wat zijn belangrijkste drijfveer is geweest om het zo lang als militair vol te houden. Was het avontuur, iets anders dan zijn wellicht wat saaie vak als apotheker of om er extra geld mee te verdienen? Waarschijnlijk is het een combinatie geweest. In ieder geval heeft hij het met overtuiging en plezier gedaan. Hij was ook wel trots op zijn militaire uniform(en) zoals uit de foto's valt af te leiden. Ik heb hem nooit in gala gezien, compleet met officierssabel. Die lag in de linnenkast en als kind deed ik hem stiekem wel eens om. Ik weet niet waar de sabel gebleven is.

Vrijzinnigheid

Mijn ouders hadden geen uitgesproken maatschappijopvatting, zij waren niet goed te plaatsen in de verzuilde samenleving die zo kenmerkend was voor de naoorlogse jaren. Wij volgden openbaar onderwijs,

mijn moeder was evangelisch luthers en mijn vader had - volgens eigen zeggen – geen geloof. Geen van beiden was lid van een politieke partij of sympathiseerde daar openlijk mee. Wel had mijn vader een vrijzinnige kijk op de Nederlandse samenleving die via de radio onze huiskamer binnenkwam. Het gezin was min of meer verplicht om naar radio-uitzendingen van verschillende aard en signatuur te luisteren. Dat liep uiteen van de kinderprogramma's van dominee Spelberg, de oprichter van de VPRO, via het gepeperde socialistische commentaar van Voskuil bij de VARA tot aan de radiopraatjes van pater Henri de Greve die voor de KRO de meest rechtse katholieke standpunten verwoordde.¹⁰ Er was weinig lijn in de keuze van mijn vader te ontdekken, anders dan dat hij ons leerde dat wij de dingen van verschillende kanten moesten bekijken.

Dat bleek ook wel uit het luisteren naar andere programma's van de verzuilde radio-omroepen. Wij waren heel vroeg lid van de VPRO en lazen Vrije Geluiden, maar ik herinner mij niet dat wij de kerkelijke geluiden van deze vrijzinnig protestantse radio omroep tot ons moesten nemen. Wel luisterden wij veelvuldig naar het spelprogramma 'Het hangt aan de muur en het tikt' van de socialistische VARA. Een van deelnemers was Jaap Buijs jr. Dat was een onderwijzer, die later – op initiatief en toedoen van mijn vader - naar Bloemendaal is gehaald om als nieuwe directeur de toen noodlijdende Hartenlust Mulo van de ondergang te redden. Ook was het quizprogramma 'Mastklommen' van de christelijke NCRV favoriet, waar oom Joke Suijling eens als hoogste is geëindigd. Dat vonden wij heel knap; later vertelde hij dat hij vooraf de boeken had bestudeerd waar de vragen uit te halen waren. Naar de Showboot van de AVRO luisterden wij ook heel vaak. Ons lievelingsprogramma was Negen heit de Klok, een cabaretprogramma dat op zaterdagavond om negen uur door de katholieke KRO werd uitgezonden. Eerst in bad en daarna mochten wij tot tien uur opblijven. Op het amusement van de verzuilde omroepen viel weinig aan te merken.

De politieke voorkeur van mijn ouders

Mijn vader verafschuwde echter de overheersing door een van de maatschappelijke en politieke zuilen in ons land. Dat gold in het bijzonder voor de rooms-katholieke zuil. Hij zag de toenemende invloed van de roomse kerk en de politieke overmacht van de KVP na de Tweede Wereldoorlog op zich afkomen. In die tijd letterlijk belichaamd door Professor Romme, die in de villawijk Kweekduin in Overveen woonde en een erg goede klant

van de apotheek was. Iedere zondag zagen wij vanuit ons huis Romme met zijn gezin naar de rooms-katholieke kerk aan de Korte Zijlweg wandelen en dan hoor ik mijn vader nog zeggen: 'Als de KVP de meerderheid krijgt in dit land, gaan wij emigreren naar Australië.'¹¹ Op de landelijke KVP heeft hij dus zeker niet gestemd.

Ik denk dat mijn vader zijn stem liet afhangen van de aard van de verkiezingen, landelijk anders dan plaatselijk. In de gemeente Bloemendaal kende hij veel mensen met verschillende politieke opvattingen, vaak oud verzetsmensen, die ook wel kandidaat waren voor de gemeenteraad. Wellicht dat hij zich in zijn keuze meer liet leiden door de persoon dan door de politieke partij. In ieder geval heb ik weinig steun van hem gehad bij mijn eigen politieke keuze. Toch heeft hij mij wel beïnvloed in mijn maatschappelijke oriëntatie. Hij was een grote voorstander van openbaar onderwijs, hield erg van sport, had een vanzelfsprekende gestudeerde houding zonder minachting voor minder opgeleiden, kon erg goed met andere mensen omgaan en was sober in zijn bestedingspatroon en het uitdragen van zijn eigen welvaart. Wat dat betreft is hij voor mij een prima rolmodel geweest.

Mijn moeder was zeker geen linkse denker, maar zij steunde mij door dik en dun, zij heeft - in mijn Bloemendaalse periode - steeds op mij gestemd. Ook

heeft zij na de verkiezingscampagne van 1982 een grote poster met mijn portret in haar huis gehaald, die ik na haar overlijden weer heb opgehangen aan de wand van ons eigen huis. Als ik daar nu langs loop, zie ik niet alleen mijzelf, de PvdA, maar ook haar belangstelling en trots voor de politieke loopbaan van een van haar kinderen.

Het kenmerkende verschil tussen mijn vader en moeder

Mijn vader en mijn moeder hebben samen meer dan 38 jaar een gelukkig huwelijk gekend. Althans wat ik als kind heb meegemaakt. Alles weet je natuurlijk niet, maar ik heb geen reden om daar aan te twijfelen. Na de dood van mijn vader heeft mijn moeder haar eigen leven geleid, dat wel wat scheelde van haar gehuwde status. Mijn moeder is materieel nooit iets te kort gekomen tijdens haar huwelijk, maar mijn vader hield wel de vinger aan de pols.

Mijn vader was een sociale ondernemer waar het de bedrijfsvoering van de apotheek betrof, wat ondermeer blijkt uit de lange dienstverbanden van de assistentes. Ik denk niet dat zijn personeel veel reden tot klagen heeft gehad over de arbeidsomstandigheden en hun honorering. Hij was zelf echter buitengewoon sober in zijn persoonlijke uitgaven. Hij heeft zich pas op latere leeftijd de luxe gepermitteerd van een auto (ik had eerder een

Mijn vader vist samen met de rooms-katholieke 'oom' Co Baggen tijdens een gezamenlijke vakantie in Kortenhoeve.

auto dan hij!) en voor zijn kleding gaf hij niet meer uit dan strikt nodig was. Zo herinner ik mij een kenmerkend voorval. Het gezin bereidde zich voor op een bezoek aan de Stadsschouwburg voor een theatervoorstelling. In die tijd diende je daarbij nog ordentelijk gekleed te zijn. Voor mannen was het devies: jasje, dasje. Daar schortte het bij mijn vader niet aan, het betrof zijn pantalon of zoals wij dat noemden zijn broek. Die was aan het kruis dusdanig verkleurd door morsen met urine dat zelf de kinderen vonden dat je daarmee niet kon verschijnen voor een toneelstuk. Het heeft mijn vader moeite gekost om afscheid te nemen van zijn lievelingspantalon.

Mijn moeder was zakelijk ingesteld, maar gaf toch ook graag geld uit voor kleding en andere leuke dingen. Dat betrof niet alleen zichzelf, maar ook haar gezin, het personeel van de apotheek, vrienden en kennissen. Dat is na de dood van mijn vader niet anders geworden. Kopen was een van haar grootste genoegens. Met Sinterklaas was zij weken in de weer om voor iedereen in haar omgeving cadeautjes in te pakken, surprises te maken en gedichten te schrijven. Vaak deed zij lang van te voren haar inkopen. Als kind keek ik soms stiekem in de linnenkast. Ik wist dan al wat ik op mijn verjaardag zou krijgen.

Haar kooplust pakte ook wel eens heel verkeerd uit. Ons gezin beschikte niet over een modern audiosysteem, de radio was nog van voor de oorlog. Mijn moeder dacht mijn vader een groot plezier te doen met de aanschaf van de meest geavanceerde radio die voorzien was van een platenwisselaar. Een omvangrijke kast met klep, waar iedereen in het gezin plezier aan zou kunnen beleven. Wel een duur apparaat, fl.750 was voor die tijd veel geld. Bij het uitpakken van de geschenken tijdens Sinterklaas of Kerstmis (dat laatste was bij ons favoriet) kwam het grote pakket uit de gang in de woonkamer. Mijn vader keek al bedenkelijk en na het uitpakken, sprak hij de voor mij onsterfelijke woorden: 'Wat moet ik met dat ding?' Ik heb mijn moeder nog nooit zo ontredderd gezien, zij barstte in snikken uit. Het apparaat heeft een plaats gekregen in onze huiskamer, maar is nooit een warm familiebezit geworden. Ondanks al mijn waarschuwingen aan mijn moeder werd de klep van de platenspeler vooral gebruikt om er een vaas met bloemen op te zetten. Een keer is het gebeurd, de vaas viel om en het water verspreide zich in het apparaat. Nadien klonken de platen niet meer zoals het hoorde. Het toestel is later nog bij Hanneke terecht gekomen en van daar geruisloos verdwenen.

Mijn vader met een cadeau waar hij wel wat aan had.

Trots met zijn gekregen klok, kerstmis 1964.

Mijn vader en moeder zijn twaalf en een half jaar getrouwd in november 1944.

Huwelijksfeesten

Mijn ouders hebben twee maal een huwelijksfeest beleefd, na twaalf en een half jaar in 1944 en na vijf en twintig jaar in 1957. Veertig jaar samen hebben zij jammer genoeg niet gehaald. Beide feesten werden met familie, vrienden en kennissen in ons huis boven de apotheek gevierd. De beide kamers werden ingericht als feestzaal en het lukte om meer dan dertig personen een zitplaats te geven. Van beide feesten zijn programma's, foto's en zelfs een smalfilm bewaard gebleven. Het toont een gelukkig bruidspaar omringd door kinderen en andere dierbaren. In 1957 is veel werk gemaakt van het programma: voordrachten, danse fantasie (door Heleentje en Hanneke), conferences en veel muziek. Ik lees in het programma dat ik samen met tante Tine Gimpel drie klassieke stukjes van Haydn, Bach en Mozart had ingestudeerd voor klarinet en piano. Ik weet dat ik in het verleden getracht heb om klarinet te leren spelen, maar dat ik ooit nog eens ben opgetreden, was ik eerlijk gezegd vergeten. Overigens was het wel kenmerkend voor mijn ouders dat zij hun huwelijksfeesten thuis wilden vieren en niet in een openbare gelegenheid. Zij hielden van kleinschaligheid en intimiteit. Dan komen de persoonlijke relaties vaak het beste tot hun recht.

Gesprekken met mijn vader

Ik woonde in mijn studententijd op een kamer in Amsterdam maar ik kwam geregeld naar Overveen. Vaak in het weekeinde omdat ik dan ging hockeyen bij BMHC/Bloemendaal. Ook zocht ik soms ter voorbereiding van een tentamen mijn oude zolderkamer op om mij ongestoord over mijn boeken te kunnen buigen, los van de verleidingen van het studentenleven. In die tijd had ik s'avonds laat wel gesprekken met mijn vader over mijn studie, zijn werk en zijn maatschappelijke activiteiten. Dat was vaak heel diepgaand. Ik herinner mij zijn zorg over de aanleg van de Westelijke Randweg. Dat moet aan het eind van de jaren vijftig zijn geweest. Heleen zat toen op de Julianaschool en mijn vader maakte deel uit van de oudercommissie. Het door de provincie Noord-Holland geplande verhoogde viaduct liep pal lang de Julianaschool en de oudercommissie voorzag grote overlast van het doorgaande autoverkeer. Ondanks alle weerstand van burgers, het gemeentebestuur van Bloemendaal en de Julianaschool is het viaduct er toch gekomen. In die tijd is ook de Buurt Vereniging Overveen opgericht, bedoeld als actiegroep. Ook daarin heeft mijn vader een rol vervuld, ondermeer als penningmeester.¹² Ik was erg geïnteresseerd in zijn verhalen maar eerlijk gezegd had ik in die tijd nog weinig affiniteit met dit soort problemen, het lag te ver af

Door Dini Suijling getekend feestprogramma voor 12 mei 1957.

Het profiel van het toekomstige viaduct van de Westelijke Randweg vlak bij de Julianaschool op de hoek van de Willem de Zwijgerlaan en de Julianalaan in 1959.

van mijn interesses. Als wethouder van Bloemendaal heb ik dat later ruimschoots ingehaald. Jammer genoeg was mijn vader toen niet meer in het land der levenden.

Het overlijden van mijn vader

Mijn vader is lang ziek geweest en heeft zijn ziekte niet willen uitdragen. Waarschijnlijk wist hij heel goed wat hem te wachten stond, maar wilde hij mijn moeder en de kinderen daar niet mee belasten. Hij had kanker aan zijn pancreas, bleef met bloedtransfusies op de been, maar sprak niet met ons over zijn dodelijke ziekte en zijn levensverwachting. Marijcke en ik hadden dezelfde huisarts, W.W.Oosterhuis, die vanwege zijn beroepsgeheim niet gemachtigd was om ons te vertellen wat er met mijn vader aan de hand was. Pas in de laatste fase toen de dood zich aankondigde, kon hij het niet houden. Terug van huisbezoek, kwamen wij hem tegen op de Zijlweg. Hij had er zichtbaar moeite mee, maar heeft ons toch voorbereid op het einde van mijn vader. Ik denk dat Marijcke en ik

de eersten van de kinderen waren die met het potentiële doodsbericht moesten omgaan. Op 16 december 1970 is hij in alle rust in de slaapkamer van Zijlweg 3 gestorven.

Vele jaren later ontmoette ik bij toeval de medische specialist die hem in het Elisabeth Gasthuis had behandeld. Die heeft mij nadien een brief geschreven over de wijze waarop mijn vader met zijn ziekte en het naderende einde is omgegaan en het feit dat hijzelf als behandelend arts het spel heeft meegespeeld. In die brief bood hij zijn excuses aan voor het meewerken aan het vluchtgedrag. Ik heb het hem, noch mijn vader kwalijk genomen. Ook Marijcke was - dertig jaar later - niet erg spraakzaam over haar ziekte en heeft de hoop nooit opgegeven om beter te worden. In hoofdstuk 18 kom ik daar op terug.

De uitvaart van mijn vader was heel sober. De begrafenis heeft in stilte plaats gevonden en ik herinner mij geen toespraken, wellicht heeft Pim als enige het woord gevoerd. Achteraf gezien vind ik dat wel jammer.

Mijn vader was een geziene persoon in de apotheek, de regionale farmaceutische wereld en in de gemeente Bloemendaal, waar hij tal van maatschappelijke functies heeft bekleed. Het is kennelijk zijn wens geweest om dat bij zijn begrafenis op de Bergweg in Bloemendaal voor zich zelf te houden. Wel heeft zijn collega Jan Vermet in het Pharmaceutisch Weekblad een in memoriam geschreven. Vermet noemt mijn vader een goed mens, een goede vriend en een goede apotheker. 'Hij had een ruime, vooral sociale belangstelling, een uitgesproken mening en een strijdbare geest, speciaal daar waar hij onrechtvaardigheid bespeurde. Dit laatste bracht hem tijdens de oorlog tot een leidinggevende rol in het verzet en weinig landgenoten hebben dan ook toen in vergelijking met hem grotere risico's aanvaard. Hij was een goede vriend, altijd bereid om mee te denken, raad te geven en te helpen daar waar een beroep op hem werd gedaan', aldus Vermet.

Na het overlijden is de bedrijfsvoering van de Elswout apotheek overgenomen door een landelijke stichting. Mijn vader is destijds betrokken geweest bij de oprichting van de stichting, wat achteraf gezien een gouden greep was.¹³ Het pand Bloemendaalseweg 341 is verkocht en mijn moeder heeft tot haar dood in 1997 van een onbekommerde oude dag kunnen genieten door de opbrengst van het pand en de maandelijkse uitkeringen van de stichting en van het apothekerspensioenfonds. Mijn vader had het niet beter voor haar kunnen regelen.

Zelfstandig doorgaan

Mijn moeder heeft mijn vader bijna 27 jaar overleefd. Zij heeft haar leven na de dood van mijn vader op een eigenzinnige manier voortgezet. Materieel had zij weinig zorgen en zij omringde zich met goede adviseurs: meneer Vreugdenhil van de RABO bank in Overveen, een belastingconsulent en vele medische deskundigen, die haar grotere en kleinere kwalen behandelden. Ook Pim sprong wel eens bij en ikzelf heb haar kunnen adviseren bij het betrekken van haar laatste woning in De Rijp. Essentieel was haar relatie met mevrouw van Maris. Dat was niet alleen haar vast hulp en chauffeuse, maar ook een goede vriendin met wie zij veel besprak. Op die manier heeft zij kans gezien om tot haar dood zelfstandig te blijven functioneren.

Dat kwam ook omdat zij helder van geest is gebleven. Als ik op bezoek kwam, haalde zij een groot aantal krantenknipsels uit een la die ik moest lezen. Meestal ging het over mijzelf, maar ook wel over de landelijke

politiek of andere onderwerpen waarover zij zich bij het lezen had verbaasd of opgewonden. Ook zakelijk is zij steeds bij gebleven. Zij kon soms foeteren op de apothekersstichting als de afrekening of de maandelijkse betaling te laat was en bedacht financiële constructies om haar uitgavenpatroon op peil te houden, zoals een aflossingsvrije hypotheek. Want dat was haar enige echte zorg. Zij wilde van het leven blijven genieten: reizen maken, nieuwe dingen kopen en zo nu en dan wat geld aan de kinderen schenken en cadeautjes geven aan de hulpverleners en andere kennissen. Mede daarom is zij twee maal verhuisd. In september 1976 verkocht zij het pand Zijlweg 3 en betrok een flat op de Willem de Zwijgerlaan 36. Daar heeft zij zestien jaar gewoond. De driekamerwoning op de eerste verdieping lag aan de drukke Westelijke Randweg, maar het voorbij flitsende verkeer deerde haar niet. Zij vond dat waarschijnlijk juist wel prettig. Zij had verder een ruime garage en een souterrain waar zij een logeerkamer van liet inrichten. Bovendien beschikte zij zo over veel bergruimte om haar vele spullen te kunnen bewaren.

Aan het eind van haar leven is zij nog verhuisd naar een aanleunwoning van het bejaardenverzorgingshuis De Rijp in Bloemendaal. Dat gebeurde in april 1992. De Rijp had in het verleden een aantal appartementen laten bouwen, die vaak verhuurd werden aan mensen uit de gemeente Bloemendaal. Daar streek zij neer. Ook tante Rie Baggen woonde er en mijn moeder heeft in het gebouw veel kennissen gemaakt. Door de verkoop van de Willem de Zwijgerlaan kon zij de hypotheek aflossen en ongestoord haar leven voortzetten. Haar mobiliteit werd echter minder, zij had een flinterdunne huid en door het stoten van haar benen aan de vele voorwerpen in haar woonkamer, kreeg zij moeilijk te behandelen open wonden. Daarvoor kwam dan weer een wijkverpleegster langs waar mijn moeder een persoonlijke relatie mee opbouwde. Dat was het specifieke patroon van mijn moeder. Waar zij was of kwam, overal deed zij kennissen op en maakte zij vrienden. Toen zij tachtig werd huurde zij het 'Oude Dorpshuis' in Bloemendaal af om iedereen te ontvangen.

Aruba

Mijn moeder heeft tussentijds een 'tweede' leven opgebouwd in Aruba. Dat eiland werd lang haar tweede land, zij had een tweede huis en genoot er van een nieuwe liefde. Wat precies de aanleiding was om speciaal naar Aruba te gaan voor een langer verblijf, weet ik niet. In ieder geval speelt Hans Verploeg daarin een belangrijke rol. Hans

is de zoon van oom Gijs en tante Tommy Verploeg, die mijn ouders kenden vanuit Medan. Na de oorlog hebben zij de relatie voortgezet. Hans was met zijn tweede vrouw Anneke naar Aruba verhuisd om daar een bloeiende tandartsenpraktijk te starten. Hans en Anneke hebben mijn moeder in de Arubaanse gemeenschap geïntroduceerd en - mijn moeder kennende - kostte het haar weinig moeite om er veel kennissen te maken, zowel van Nederlandse afkomst als vanuit Aruba zelf. In het begin had zij het vaak over de gouverneur van Aruba, later kwam Joe Larmony in beeld. Joe was bankemployee en onderdeel van een uitgebreide Arubaanse middelclass familie. Opmerkelijk was dat Joe de leeftijd had van Hanneke, wat hem niet was aan te zien. Ik weet nog dat ik Joe voor het eerst ontmoette. Een rustige aardige man, die heel lief voor mijn moeder was. Over het leeftijdsverschil zijn Marijcke en ik snel heen gestapt. Daarna was het een vast gegeven, mijn moeder en Joe. Zij verbleef veel op Aruba en Joe kwam vaak naar Nederland van waaruit zij weer tochten maakten naar andere landen in Europa.

Samen hebben zij een huis gehuurd op Aruba, waar zij een aantal jaren hebben gewoond. In tegenstelling tot vrijwel alle 'Hammen' zijn Marijcke en ik nooit op Aruba geweest. Mijn moeder heeft vaak genoeg aangedrongen op onze overkomst maar wij hadden steeds andere vakantieplannen. Anike en Michiel kennen Aruba en de tweede woning van oma Ham heel goed. In augustus 1977 zijn wij verhuisd naar de Vrijburglaan 29. Toen zijn Anike en Michiel voor een aantal weken naar Aruba gestuurd zodat Marijcke en ik het huis konden inrichten. Oma Els Hanou heeft de beide kinderen begeleid en nadien kregen wij verhalen en foto's over hun verblijf in de 'West' en de tochtjes die zij met Joe hebben gemaakt. Ook nadien bleef Aruba voor mijn eigen beeld een eiland van horen zeggen. Ik ben er niet aan toe gekomen om het te bezoeken.

Het 'derde' leven van mijn moeder

Mijn moeder is er uiteindelijk toch niet zo gelukkig geworden als zij wellicht had gehoopt. In 1984 heeft zij het eiland hals over kop verlaten. De aanleiding was dat zij ontdekte dat Joe een relatie onderhield met hun Arubaanse hulp. Nu is een dergelijk gedrag in Aruba minder ongewoon dan in Nederland, maar mijn moeder was er letterlijk en figuurlijk 'stuk' van. Zij kwam in een deplorabele toestand naar Nederland en moest na het slikken van te veel medicijnen worden opgenomen in het Elisabeth Gasthuis. Daar is zij tot rust gekomen. Na enige tijd heeft zij de draad in Nederland

Mijn moeder en Joe op een van hun reizen.

Het huis in Aruba, zomer 1977.

Joe en oma Els tegenover mijn moeder tijdens een etentje in Nederland.

Oma Ham, het middelpunt van de familie.

weer opgepakt en een 'derde' leven begonnen, die van het centrale punt in de familie van der Ham. De rol van familiemoeder heeft zij tot haar overlijden in 1997 vol gehouden.

Hanneke zei wel eens: 'Mijn moeder is een prinses' en dat is een goede typering. Zij wilde graag aandacht maar gaf daar ook veel voor terug. Als moeder, oma en grootoma genoot zij van de aandacht die zij kreeg van de kinderen, kleinkinderen en de achterkleinkinderen. Omringd door foto's was zij het middelpunt van de familie van der Ham en aanhang. Die aanhang hing er niet bij, zoals het woord aangeeft. Integendeel, Oma Ham zoals iedereen haar noemde gaf net zoveel om de aanhang (Ans, Marijcke, Bert en Kees) als om haar eigen kroost. Zij hield alles bij van de familie. Ik kwam wel eens even langs om een biertje te drinken en kreeg dan in detail te horen hoe lief iedereen voor haar was en hoe bedroefd zij was als iemand een tijdje niets van zich liet horen. Maar als dat weer gebeurde, dan was er geen lievere persoon meer op deze wereld.

Casino

Bij haar verblijf op Aruba had zij de smaak te pakken gekregen van het gokken, waarbij zij zich beperkte tot de zogenaamde speelautomaten. In het casino in Zandvoort is daarvoor een speciale afdeling ingericht. Daar ontmoette mijn moeder 'gezellige' medespelers, zodat zij er ook in haar eentje naar toe dorst te gaan. Toen zij nog in Overveen woonde, nam zij de trein naar Zandvoort, amuseerde zich in het casino en ging als slot brood met kroket eten in de Kerkstraat. Dat was haar dagje uit.

De 'aanhang' Marijcke, Ans, Bert en Kees samen met mevrouw van Maris.

Anike en oma Ham

Ook belandde zij na Zandvoort vaak bij het Overveense Chinese restaurant Tong Ah. Daar werd zij bediend door de vaste kracht Quinie, waar zij een hechte vriendschap mee heeft opgebouwd. Een vast ritueel was de doggy bag. Zij bestelde altijd een te grote portie en liet de helft dan inpakken voor een volgende dag.

Maar haar wens was toch ook om met een ander de 'lol' van het Casino te delen. Zij wist dat zij bij Pim of mij niet hoefde aan te komen. Wij hadden - net als onze vader - weinig op met deze vrijetijdsbesteding. Michiel had dat begrepen en heeft zijn oma erg gelukkig gemaakt door een keer met haar op stap te gaan naar het casino. Dat verhaal heb ik vele malen van haar moeten horen. Mijn moeder noemde Michiel tegenover mij wel eens haar 'deftige' kleinzoon, waarschijnlijk omdat hij zo nu en dan na zijn werk in zijn nette pak op bezoek kwam. Volgens haar ging hij dan op de bank zitten om de krant te lezen. Maar die ene keer met Michiel in Zandvoort kende haar geluk en trots geen grenzen. Overigens heeft zij mij een keer verklapt dat zij de Jackpot had gewonnen, als ik mij goed herinner een bedrag van tienduizend gulden. Ik kon niet laten om toen te vragen hoeveel geld zij in de voorliggende tijd 'geïnvesteed' had in de apparaten. Daar kreeg ik geen antwoord op.

Het overlijden van mijn moeder

Mijn moeder had een veelheid aan kwalen, werd een aantal malen geopereerd maar is uiteindelijk aan gebrek aan lucht overleden. Zij leed jarenlang aan een vorm van astma, waarvoor zij thuis door Leonie, haar vaste fysiotherapeute werd behandeld. Na een kort ziekbed in het Elisabeth Gasthuis is zij op 15 september 1997 - bijgestaan door Pim, nicht Dini en mij - gestorven. De begrafenis vond plaats op de Bergweg, waar zij is bijgezet in het graf van mijn vader. Lenie ging terug naar Arij van der Ham, die 27 jaar op haar heeft gewacht. Niet meer de mooie jonge vrouw in haar meisjesachtige jurk. Maar nog steeds mooi, anders mooi, een vrouw, die 85 jaar heeft geleefd, genoten en gegeven. Na afloop hebben wij - geheel in haar stijl - ons laten condoleren in het 'Oude Dorpshuis', waar veel mensen gebruik van hebben gemaakt. Het was er gezellig, net zoals Lenie van der Ham Suijling dat gewild zou hebben.

Marijcke, Justin en ik met oma Ham op stap in Burgers Zoo kort voor haar overlijden.

Tot slot

Iemand is pas echt dood als niemand zich hem of haar nog herinnert. Mijn moeder zit diep in mij, net als mijn vader. Ook al zijn beiden voor ons opgeborgen in de grond, hun beeltenis blijft mij bij.

Noten

1 E. Breton de Nijs, *Tempo Doeloe*, Amsterdam, 1961.
Eveline Stoel, *Asta's ogen*, Amsterdam 2010.

2 Het vertrek van onze ouders naar Nederlands Indië als onderdeel van de kolonisatie is een goed voorbeeld hoe de 'grote wereld' binnendrong in de 'kleine wereld' van Marijcke en mij. Nederlands-Indië, de Japanse bezetting, het Jappenkamp en de aanleg van de Birma spoorweg hebben een grote invloed gehad op het leven van Marijcke en daarna op ons gezamenlijke leven.

3 Het 4-Mei comité is op 21 mei 1971 omgezet in de Stichting Nationale-Herdenking te Bloemendaal. Dat was kort na het overlijden van mijn vader. Vanaf 1976 maak ik deel uit van het bestuur van de Stichting.

4 Uit de archiefstukken haal ik onder meer de namen van: Bier, Baggen, Van der Laan, Groeneveld, Niermeijer, Stork, Van der Ham, Van der Meiden, Van Tongeren, Lagendijk, de Jong, Zeepvat, De Waal Malefijt, Van der Boon, Van Geluk, Van IJzendoorn, Hardenbol, Biersen de Haan, Wijnstroom, Scherpenberg, Post, Schipper, en Nolte.

5 Op 15 augustus 1945 capituleerde Japan nadat Amerika twee atoombommen op Japan had geworpen. Dat was het einde van de Tweede Wereldoorlog en betekende in Nederlands-Indië de bevrijding van veel Nederlanders in de Japanse kampen. Maar van echte bevrijding was nog geen sprake. Dat had verband met de politieke ontwikkeling in Nederlands-Indië. Op hetzelfde moment achtte een zelfbewust deel van de inheemse bevolking de tijd rijp voor zelfstandigheid van de voormalige kolonie. Op 17 augustus 1945 riepen Soekarno en Hatta de onafhankelijkheid uit van de republiek Indonesië. Op tal van plaatsen, vooral op Java, ontstond in de nieuwe republiek een verwarde situatie. Het Nederlandse gezag ontbrak, de Japanners moesten ontwapend worden en er braken rellen uit, die vaak gericht waren tegen de Nederlanders. Veel mensen in de voormalige Japanse interneringskampen moesten daarom beschermd worden tegen aanvallen van ongeregelde Indonesische strijdgroepen, vaak geleid door fanatieke jongeren (pemuda's). Dat moest gebeuren door Britse militairen omdat het Britse Oppercommando door de Geallieerde overwinnaars in Potsdam was aangewezen om gezag en orde in Nederlands-Indië te handhaven. Door gebrek aan mankracht beperkte de Britten zich op Java en Sumatra tot stedelijke gebieden. Zo werd in Soerabaja een 'mini' oorlog uitgevochten met Indonesische militaire eenheden en werd de bewaking van de voormalige Japanse interneringskampen in de eerste tijd opgedragen aan de Japanners en pas later overgenomen door Britse militairen, die vaak

deel uitmaakten van het Brits-Indische leger of uit Australië kwamen. Dat kon de Nederlandse regering niet op zich laten zitten. Zowel de bescherming van de eigen bevolking als het herstel van het Nederlandse gezag was voldoende motief om zelf militaire troepen te sturen naar Nederlands Indië. Dat is in de daarop volgende jaren veelvuldig gebeurd. In eerste instantie meldden veel voormalige leden van de Binnenlandse Strijdkrachten (BS) en andere jonge mannen zich vrijwillig aan voor de dienst in Nederlands-Indië, maar al snel werden dienstplichtige militairen voor Nederlands-Indië opgeroepen. Eind november 1946 nam Nederland het gezag in Nederlands-Indië over van de Britten.

6 De "Kota Agoeng" was een zogenaamd pilgrimschip van de Rotterdamse Lloyd, had een bruto tonnage van 7000 ton en had extra accommodatie voor 20 passagiers. Het schip was gebouwd in 1930 op de werf van Feijenoord. De lengte was ongeveer 140 meter, de breedte 18,5 meter. Voortgedreven door een motor van 5200 pk met één schroef, bedroeg de snelheid 13 mijl.

7 De militairen op de reis van mijn vader op de Kota Agoeng waren dienstplichtigen, die het 3e Bataljon- 5e Regiment Infanterie (3-5-RI) en 3e Bataljon- 3e Regiment Infanterie (3-3-RI) vormden van de zogenoemde 7e december divisie.

8 Te welwillend?, *De Bloemendaalsche Post*, zaterdag 16 november 1946.

9 Hans Daalder, *Vier jaar nachtmerrie, Willem Drees 1886-1988, De Indonesische kwestie 1945-1949*, Amersfoort, 2004.

10 VPRO (Vrijzinnig Protestantse Radio Omroep), VARA (Vereniging van Arbeiders Radio Amateurs), KRO (Katholieke Radio Omroep), NCRV (Nederlands Christelijke Radio Vereniging), AVRO (Algemene Vereniging Radio Omroep).

11 Professor Dr. C.P.M. Romme. Voorman van de KVP (Katholieke Volks Partij), die in de naoorlogse jaren samen met zijn partijgenoot Beel en Willem Drees van de PvdA de Nederlandse politiek domineerde. Hij had als bijnaam: 'de Sfinx van Overveen'.

12 Zie P.J.van der Ham, *De magie van een gemeentegrens*, Overveen, 2008, bladzijde 25 e.v.

13 Stichting Verenigde Nederlandse Apotheken, gevestigd in Den Haag.

03. De eerste zes jaren van Piet

Baby

Ik weet niet waar ik verwekt ben, dat heeft mijn moeder mij nooit verteld. Ik denk in het voormalige Nederlands Indië (nu Indonesië) of op de boot terug naar Nederland. In mijn babyboek lees ik dat ik op maandagmorgen 23 november 1936 om half vijf in de ochtend voor vrolijke gezichten heb gezorgd. Ik was kerngezond, woog 3800 gram en was 51 centimeter lang. De aanwezige huisarts was onze toenmalige buurman, D.Heijmans, en de kraamzuster heette W.M.van Dantzig. Vele jaren later (1970) werd ik als nieuw gekozen wethouder van volksgezondheid van Haarlem voorgesteld aan de directeur van de Gemeentelijke Geneeskundige en Gezondheids Dienst. Dat bleek dezelfde man te zijn die mij 'gehaald had'. Het feit dat ik nu zijn 'baas'was geworden ging nadien als een lopend vuurtje door de dienst.

Het meest opvallende aan mijn verschijning bleek mijn haardos te zijn. Ik had zo veel haar op mijn hoofd dat mijn moeder mij iedere ochtend na mijn badje voorzag van een echt mannenkuifje. Dat was haar trots, maar ik stelde het gefrummel aan mijn hoofd niet erg op prijs. Ik

bleek wel een merkwaardige afwijking te hebben, twee van mijn vingers waren voor de helft aan elkaar gegroeid. Dat euvel is op 25 mei 1937 aangepakt. Dokter Heijmans heeft met behulp van mijn vader de schaar gezet in het tussenliggende weefsel. Mijn moeder dorst niet te kijken, ikzelf schijn het moedig gedragen te hebben. Ik kreeg een groot verband om mijn handje en nog een knikkerzakje er omheen om kluiven te voorkomen. Het boek vermeldt niet dat het allemaal niet veel heeft geholpen, de vingers zijn toch weer aan elkaar gegroeid. Interessant is dat mijn kleinzoon Justin iets soortgelijks heeft, maar dan aan zijn tenen, een licht soort zwemvlies.

Een bakkie doen

Deze uitdrukking komt herhaaldelijk voor in mijn babyboek. Nu associeer je die uitdrukking met een gezellig kopje koffie. Mijn moeder gebruikte het echter als een net beeld voor poepen. Omdat ik in het begin van mijn leven vaak last had van obstipatie was er veel gedoe rondom mijn (niet) bakkie doen. Als het echt te lang ging duren kreeg ik een zeppilletje en dat hielp direct. Volgens mijn

Pietje met haardos

moeder op 2 februari 1937: 'Hij kreeg wel even pijn in zijn buikje maar de hoop liet niets te wensen over'. Het zeeppilletje was in die tijd kennelijk een paardenmiddel omdat appelmoes, tomaten en vijgenstroop niet voldoende hielpen. Mijn problemen met het 'bakkie doen' compenseerde ik ruimschoots met mijn plaskracht. Als ik weer eens richtte op mijn moeder schold zij mij uit voor plasmolen. Later toen ik mijn bakkie op de pot kon doen heb ik de inhoud eens gebruikt om de net behangen kamer van mijn broer Pim bruin te verven. Toen de bak op was, schijn ik de tandpasta en een pot vaseline gepakt te hebben om de kamer nog wat verder op te vrolijken. Volgens mijn moeder 'was ik nu eenmaal dol op knoeien en schilderen' en was er aan 'nieuwe streken' geen gebrek, aldus het babyboek.

Schuiven met het bed

Interessant is dat het babyboek vermeldt dat ik op bijna tweejarige leeftijd (28 oktober 1938) s'morgens mijn bed zo tegen de deur verschoof dat mijn moeder mij er bijna niet meer uit kon halen. Ik heb iets dergelijks meegemaakt met mijn dochter Anike in de Overhaalstraat in Amsterdam toen zij ongeveer even oud of zelfs jonger was. Zij was een sterke meid, die zich zelf als een volleerde turnster over de rand van haar kinderbed wist te werken. Toen ik 's morgens haar kamer binnen kwam, zag ik tot mijn ontzetting dat het bed leeg was en Anike nergens in de kamer te zien was. In paniek rende ik naar Marijcke en samen keken wij opnieuw. Wat bleek? Anike was na haar act achter de deur in slaap gevallen en ik had haar met het openen achter de deur geschoven. Ook Justin haalde dergelijke capriolen uit. Toen wij een keer kampeerden op het landgoed Quadenoord in Renkum, stonden Marijcke en

Samen met mijn moeder in augustus 1937.

Het gezin gefotografeerd op de Bloemendaalseweg in november 1938.

ik in de caravan op ruime afstand van de tent van Anike, haar toenmalige echtgenoot Jeroen en Justin. Vroeg in de ochtend werden wij gewekt door het krabben aan de caravan. Eerst dachten wij nog aan konijnen of ander wild, maar het bleek Justin te zijn. In zijn trappelszak was hij uit de tent geslopen en het veld overgestoken. Toeval of toch iets van genetische aanleg?

De meidagen van 1940

Van de tijd voor de Tweede Wereldoorlog herinner ik mij heel weinig. Ook niet van het begin van de oorlog, de zogenaamde meidagen, die maar kort hebben geduurd en het begin zouden worden van de Duitse bezetting die vijf jaar heeft geduurd. Mijn moeder heeft heel nauwkeurig haar beleving van de meidagen in mijn babyboek vastgelegd. Wat opvalt, is de verwevenheid van algemene berichtgeving en haar angst om mijn vader, die als militair apotheker was opgeroepen voor oorlogsactiviteiten. Ik citeer verder een aantal passages uit het babyboek.

Vrijdag 10 mei 1940. 'Deze dag zullen wij nooit weer vergeten. Oorlog met al zijn verschrikkingen. In de ochtend werden wij gewekt door Mies ¹, die kwam vertellen dat iedereen om half vijf op straat was en stond te kijken en te praten over de inval van Duitsland in ons land. Wij zijn zo geschrokken. De radio gaf ook al nieuwsberichten. En pappie, waar is die?' 'Druk was het in de apotheek. Mammie stond de hele dag drankjes en verband klaar te maken. De radio stond de hele dag aan. We sliepen beneden aangekleed in bed. De eerste nacht is hier rustig verlopen. Zo nu en dan kanongebulder vanuit zee. Overdag landen overal parachutisten, waar iedereen beducht voor is. Oorlog, een ontzettende tijding.'

Zaterdag 11 mei: 'Steeds meer zenuwachtige berichten. Ypenburg is veroverd, op het vliegveld van Rotterdam wordt nog steeds gevochten.'

Zondag 12 mei: 'eerste Pinksterdag, de dag dat mam en pap acht jaar getrouwd waren. Nog geen bericht van pap. Ei doch, om elf uur kwam een chauffeur van de autobus van pap een boodschap brengen dat alles goed was en hij in Voorburg zat en warempel om twaalf uur werd er een grote taart gebracht voor moederdag'. 'Lieve paps, elke dag en nacht bekijken we je foto en geven je een dikke zoen en denken niet aan dood en verschrikking. Hier in Overveen is alles zo kalm. Alleen in de nacht kruipen wij dicht bij elkaar als er een vliegtuig overvliegt.'

Dinsdag 14 mei: 'ANP. De prinses weg naar Engeland. De koningin weg. Een ontzetting. Gevlucht! Rotterdam gebombardeerd, capitulatie van Nederland. Zeeland vecht

nog door. Voor het eerst ging het licht weer op. Mamma is blij dat pappa gezond is.'

Woensdag 15 mei: 'Mamma is erg benieuwd of oma gezond is. Rotterdam is een puinhoop. Maar het gedeelte waar oma woont is gespaard gebleven, ook voor oom Jo en tante Corrie'.

Later: 'Verscheidene dagen zijn wij in Voorburg geweest. Pappie was krijgsgevangene en is dat slechts een week geweest alvorens hij met groot verlof kon gaan.'

Vakanties

Ondanks de oorlog gingen wij toch op vakantie. Meestal naar Bergen of Apeldoorn. Die plaatsen waren ook favoriet bij mijn ouders, vóór en na de oorlog. We gingen naar een hotel of huurden een huis, zaten aan het strand van Bergen aan Zee of in het bosbad van Apeldoorn. Interessant zijn de foto's van ons met een bevriend echtpaar van mijn ouders in juni 1940. Op een kiekje in Bergen aan Zee staan oom Leo en tante Mabel Baruch met hun dochtertje samen met mijn moeder, Pim en ik. Baruch was de apotheker van Aerdenhout. De apotheek is nog steeds op dezelfde plek gevestigd aan de Zandvoortselaan dicht bij station Heemstede-Aerdenhout. Leonard Baruch was joods en moest in de oorlog onderduiken. In die tijd heeft mijn vader de apotheek in Aerdenhout overeind gehouden. Veel later kreeg ik een fotoboek in handen over verdwenen stadsbeelden van Haarlem.² Die had Baruch in zijn jonge jaren gemaakt, prachtige sfeerbeelden van de stad en de omgeving. Na zijn dood heeft zijn dochter (van het kiekje) deze geschonken aan de Historische Werkgroep Haerlem. De wereld is soms kleiner dan je denkt.

Met de familie Baruch op een kiekje in juni 1940 in Bergen aan Zee.

Christelijke fröbelschool

Als peuter en kleuter was ik volgens zeggen actief, ondeugend en vol praatjes. In het Ramplaankwartier aan de Elswoutslaan nummer 1 was een christelijke fröbelschool³ gevestigd, waar mijn ouders mij half juni 1940 heen stuurden. Even rust. Mijn ouders zijn steeds voorstander geweest van openbaar onderwijs. Kennelijk was de nabijheid van de school in het Ramplaankwartier en misschien ook wel de achterliggende filosofie van Fröbel reden dat mijn ouders over het christelijke karakter van de school zijn heengestapt. Ook Pim heeft op deze school gezeten. Als jong kind kreeg ik nu te maken met bijbelse verhalen die ik niet altijd begreep. Zo meldt mijn moeder dat de kleuterjuf eens wilde nagaan of de kinderen het verhaal van Jakob en Esau, de zonen van Isaak en Rebekka wel hadden begrepen. Volgens de bijbel, Genesis 25-22-23 verkoopt Esau zijn eerstgeboorterecht aan zijn jongere broer Jakob voor een bord linzen. Waarschijnlijk wist ik niet wat linzen waren of stond mijn hoofd meer naar het snoepgedrag van de door mij bewonderde stripfiguur Bruintje Beer. Bij het noemen van de naam Jakob riep ik dan ook luidkeels: 'Die heeft uit het potje gesnoept, juf. Als straf werd mijn mond dichtgebonden met een doek en moest ik naar de hoek verhuizen. Mijn moeder was zo boos over de pedagogische actie van de juf - stond het in het boek van Fröbel?- dat zij overwoog om mij van de school te halen, maar ik ben daar toch tot juli 1942 gebleven.

De komst van Hanneke

Op 20 juli 1941 meldt mijn babyboek dat ik een broertje of een zusje krijg. Ik hoop op een broertje, dat ik nu al

'Flapoortje' noem. 'Als het een meid is heb ik tegen pappie gezegd gooien we d'r het raam uit. Het zal wel erg gek zijn een meisje bij ons mannen.' Maar het werd toch een meisje, Hanneke, geboren boven de apotheek op 9 oktober 1941. Een oorlogskind terwijl iedereen gehoopt had op een vredeskind. Maar de vrede liet nadien nog drie en een half jaar op zich wachten. Rond de geboorte van Hanneke schrijft mijn moeder: 'Ook moeten wij vaak pap eten daar er geen brood genoeg is voor ons. Het noodrantsoen is ook weer verlaagd zodat er geen kans meer is op een droog koekje en ook het boterrantsoen wordt steeds minder.' Het zou in de komende oorlogsjaren met gebrek aan eten en verwarming allemaal nog veel erger worden. De oorlogsjaren hebben ook invloed gehad op de opbouw van ons gezin. Na Hanneke heeft het negen jaar geduurd voor Heleen in 1950 ter wereld kwam. Tussentijds is mijn moeder nog bevallen van een tweeling, maar die is dood geboren. De onregelmatigheid bij de gezinsopbouw is landelijk overigens meer regel dan uitzondering gebleken. De hausse aan baby's, die in 1946 zijn geboren, is demografisch een fenomeen, aangeduid met geboortegolf. Mijn huidige partner Anneke is daar een onderdeel van.

Doop en kerkelijk leven

Op 6 januari 1942 werd Hanneke gedoopt in de Evangelisch lutherse Kerk in de Witte Herenstraat in Haarlem. Dat lot of voorrecht viel ook Pim en mij ten deel. Ik was toen vijf jaar oud en Pim acht jaar. Waarom wij pas zo laat zijn gedoopt is mij niet duidelijk geworden. Voor Pim is het verklaarbaar vanwege zijn geboorte in het voormalige Nederlands-Indië, voor mij geldt dat niet. Mijn moeder was van huis

Aan de hand van Pim met de fröbelklas op stap op 17 juni 1940.

Samen met Pim en Hanneke op de foto in 1942.

uit luthers, mijn vader zei steeds dat hij 'heiden' was, wat hem niet belette om goede contacten te onderhouden met dominee Brand van de lutherse kerk. Wellicht ligt daar de reden dat wij alle drie tegelijk gedoopt zijn. Volgens mijn moeder vond ik het erg plechtig maar ook wel mal, die man in toga die water op ons voorhoofd deed. Erg veel had ik van de plechtigheid niet begrepen, aldus mijn moeder.

Later ben ik op zondagsschool geweest en heb ik ook nog een keer voor Jozef gespeeld in het kerstspel. Na de oorlog is mijn lutherse carrière geëindigd in een lutherse jeugdclub, waar wij moesten zingen, bidden en figuurzagen. Als de leiding even niet oplette, staakten wij het zagen en werden er schuine moppen verteld. Zo werkte de kerk ook nog mee aan mijn seksuele opvoeding. Ik ben overigens altijd wel een beetje christelijk religieus gebleven, maar veel verder dan het kerstevangelie, de kruisiging en een aantal verhalen uit het Oude testament, ben ik niet gekomen.⁴

Verjaardagen

Van verjaardagen herinner ik mij nog een aantal bijzonderheden maar niet steeds in een precieze volgorde. In de nacht voorafgaande aan de verjaardag mocht ik bij mijn moeder in bed slapen. Waar die gewoonte vandaan komt is niet duidelijk. In ieder geval was het een beperkt genoegen: te weinig plaats, voortdurend wakker worden en op de klok kijken of het nog geen tijd was om de cadeautjes, die onder het bed lagen, in ontvangst te nemen. Daarna was het feest, zeker in de tijd dat oma Suyling bij ons in huis woonde. Die kwam steeds met een mand vol geschenken. Van alle cadeau's weet ik nog de giraf zo groot als een echt schaap waar ik niet op mocht zitten. Dat deed ik toch zodat het beest na enige tijd door zijn achterpoten is gezakt waardoor zijn nek nog langer leek. Einde giraf. Later kreeg ik een tweedehands trapauto. Die hadden mijn ouders groen laten spuiten en zag er uit als nieuw. Ik zat er in als een coureur en het lichte hellinkje vanaf Roozendaal tot het Koffiehuisje op de

De Zijlweg gezien vanaf de huidige grens met Haarlem. Deze foto is van 1916. Het beeld is niet wezenlijk anders dan in de oorlog.

Zijlweg was voldoende om lekker naar beneden te glijden. Naar boven moest ik de wagen dan lopend duwen. Ik was in die tijd (1944) zo ongeveer de enige persoon in de buurt met een auto. Verder werd het straatbeeld bepaald door handkarren, (bak)fietsen en paard en wagen van de melkboer en de groenteboer.

De lagere school

Mijn entree op de Juliana school was in 1943, ik was toen zes en bijna zeven, een late leerling. Tafeltjes met een inktpot, een kroontjespen en een inktlapje. En uiteraard het leesplankje met aap noot mies, een leesmethode die vele jaren voor mijn entree en daarna is gebruikt in het lager onderwijs. Ik heb goede herinneringen aan mijn lagere schooltijd, gedeeltelijk in en na de oorlog. Mijn verhaal daarover is in het blad *Ons Bloemendaal* in 1997 gepubliceerd.⁵ In hoofdstuk 4 heb ik een groot deel van de tekst overgenomen, geactualiseerd en aangevuld. De periode van februari 1945 tot juni 1945 toen ik in Oosterwolde 'logeerde', is een zodanig apart verhaal dat ik daaraan hoofdstuk 5 heb gewijd.

Rijp voor de lagere school, juni 1942.

Noten

1 Mies Meuring was een van de apothekersassistenten die vlak bij ons op de Zijlweg woonde en na de oorlog is getrouwd met Barend Biesheuvel. Die heeft het politiek ver gebracht. Als leider van de Anti Revolutionaire Partij (ARP) werd hij premier van ons land. Toen hij in 1972 op bezoek kwam in Haarlem waar ik in die tijd wethouder was, meldde hij aan het voltallige college dat ik op schoot had gezeten bij zijn vrouw. Als peuter voegde hij er aan toe. Dat zal wel kloppen maar ik herinner mij dat niet.

2 Marcel Bulte en Wim Post, Historische Werkgroep Haerlem, *Haarlem, verdwenen stadsbeelden, de collectie-Baruch*, Haarlem, 1993

3 Een fröbelschool was een vroeger gebruikt woord voor een school waar men kinderen vóór de leerplichtige leeftijd bezig hield met spelen die hun verstand ontwikkelde. Genoemd naar de Duitse

pedagoog Friedrich W.A. Fröbel. Een meer algemene naam was bewaarschool. Dat was de voorloper van de kleuterschool, die van 1956 bij wet werd geregeld. Vanaf vier jaar konden kinderen naar de door het rijk betaalde kleuterschool, maar dat was niet verplicht. In 1985 werden de kleuterscholen samengevoegd met de lagere scholen tot het - vanaf vijf jaar - verplichte basisonderwijs.

4 Overigens heb ik mijn kennis op dit terrein wat bijgespijkerd door het lezen van het boek *Er was eens een god* van de auteurs Jan Blokker, Jan Blokker jr. en Bas Blokker, Amsterdam 2006.

5 P.J van der Ham, 'Herinneringen van een schooljongen aan Overveen', in: *Ons Bloemendaal*, Lustrumnummer 3, 21e jaargang, herfst 1997.

04. Herinneringen van een schooljongen

Inleiding

Ons woonhuis Bloemendaalseweg 341 boven de apotheek in Oud-Overveen is vele jaren het centrum van mijn belevingen geweest. Ik keek uit op Hotel Roozendaal en Van Ouds het Raadhuis. Ik zag en hoorde de rooms-katholieke kerk en mijn blik reikte tot in de Zijlweg en tot op het landgoed Belvédère. Tussen 1943 en 1949 heb ik op de Julianaschool gezeten. Op last van de Duitsers was de naam in de oorlog gewijzigd in Willem de Zwijgerschool. Van die tijd mengen de herinneringen aan school, de Bloemendaalseweg 341, de Duitse bezetting en de na-oorlogse jaren zich tot een film met sterk gekleurde beelden.

De nieuwkomers

Naast een apotheek, Bloemendaalseweg 341, kreeg Oud-Overveen in 1938 een aantal nieuwe middenstandsbedrijven: de banketbakkerij van Co Baggen op nummer 335 en de groentezaak van Piet Veldt op 333. Ook de garage van Ko van Wijk op nummer 329 is een aanwinst geweest. Zijn zoons Ted en Kees hebben de garage later voortgezet en er roemruchte automerken verkocht. Op 339 vestigde zich Zee-en Riviervishandel Jan Rienstra. Twee jaar later nam kleermaker Jacob Sanovsky het pand over. De joodse familie Sanovsky dook eind juni 1944 onder en emigreerde na de oorlog naar Argentinië. Jacob Sanovsky zelf is ontsnapt aan de bezetter door zich door het WC-raampje van de kleermakerij te wringen, dat toegang gaf tot de gezamenlijke poort van de vijf panden. Daar stapte hij op een fiets die hem werd aangereikt door Co Baggen en mijn vader. De mannen van de Sicherheits Dienst namen uiteraard geen genoegen met de ontsnapping en kamden de buurt uit; niemand had iets gezien.¹

De Vries, Tullenaar en Barnhoorn

Het winkel- en bedrijven-bestand in Oud-Overveen groeide door de nieuwkomers tot 23. Nu tel ik er twaalf waarbij het makelaarskantoor Bosch en Duyn in de voormalige Elswout apotheek en het notariskantoor van Janssens in de vroegere kosterwoning van de rooms-katholieke kerk aan de Korte Zijlweg 3, opvallende nieuwkomers zijn. Alle winkels voor de primaire behoeftevoorziening (bakker, slager, groenteman, en dergelijke) zijn verdwenen

Schoolportret, ergens tussen 1943 en 1949 op de Julianaschool.

Derde klas Julianaschool, juli 1946.

en verplaatst naar Overveen aan de andere kant van de spoorlijn. Ik loop de winkels en bedrijven van toen in gedachten eens langs. De slagerij van Arend de Vries op de Zijlweg 8, die hij overnam van zijn vader Theo de Vries, is daar nog steeds gevestigd. De huidige eigenaar, Cees de Vries, heeft de winkel van zijn vader echter uitgebreid tot een vleesbedrijf dat aan de horeca levert.² Naast de Vries had Jan Tullenaar op Zijlweg 10 een bakkerij en broodwinkel. De oudste zoon Henk, vele jaren linksback van de BVC Bloemendaal, huurde van mijn vader de voormalige apotheek op Rollandslaan 33 om een filiaal te beginnen. Hij voorzag met zijn vrouw Cootje en kinderen het Ramplaankwartier vele jaren van brood en (later) patat. Ik herinner mij nog dat het brood gebakken werd aan de Zijlweg in het fraaie 18de eeuwse pandje en Henk de broden op een handkar naar de Rollandslaan bracht. Zwaar werk, maar daar draaiden Henk en zijn broers hun hand niet voor om. Schuin tegenover Tullenaar, op nummer 7, zat de Bloemenzaak van Barnhoorn. Moeder en dochter Bep verkochten bloemen die door vader en zoons Barnhoorn gekweekt werden op de nabij gelegen tuinderij.

Viermaal Van Wijk

De familie van Wijk bezat vier bedrijven: in grutterswaren, fietsen, tabak en auto's. Opa Anton van Wijk was op Zijlweg 5 (nu woonhuis) een kruideniersbedrijf begonnen, dat later werd voortgezet door zijn oudste zoon Anton. Opa zelf bleef actief als bezorger van de kruideniersartikelen. Tot zijn dood bracht hij op zijn zware fiets met mand voorop de kruidkoeken en de appelstroop naar de klanten. Aan het eind van zijn leven fietste hij niet meer, maar liep hij naast zijn fiets. Van Elswoutslaan tot Willem de Zwijgerlaan. Die fiets zou een pronkstuk zijn in het Bloemendaals Historisch Museum, een tijdsbeeld van ongekende dienstbaarheid. Zeker is, dat de fiets werd onderhouden door een andere zoon, George, die jarenlang zorgde voor de rijwielen van vele Overveners. Hij had zijn winkel en werkplaats op het Zandvoortepad 3, de voormalige garage van zijn broer Ko, die deze ruimte in 1938 verruilde voor de Bloemendaalseweg 329.

Het pand van George liep door naar de Zijlweg 6, waar zijn zuster Fenna een tabakszaak dreef. Fenna verkocht (later) ook kranten en - voorzover het niet in het dagblad zelf stond - wist zij alle nieuwtjes van Overveen. Karakteristiek zijn haar zinnen: 'Steek eens op, meneer' en 'nog iets van uw dienst, meneer'. George is in die tijd de chauffeur van de brandweerauto, die in de garage staat van zijn broer Ko van Wijk. Na een brandmelding is George als eerste

bij de wagen, al snel gevolgd door Co Baggen, Arend de Vries, oude Dries en jonge Dries van Schooten van Café-Restaurant Roozendaal en Gerrit Houtgraaf, de melkboer.

Honnebier, Rijnierse, Lindeman en Houtgraaf

Honnebier had aan de Korte Zijlweg 1 (nu fietsenwerkplaats van Schenk) een smederij, die later verplaatst werd naar de Haarlemse Zijlweg. Eén van de zoons, Wil, staat later in het doel van de hockey club BMHC en van het Nederlands Elftal. Het bouw- en aannemingsbedrijf Rijnierse is sinds mensenheugenis gevestigd aan de Zijlweg 11-13. In 1993 kreeg het bedrijf de eretitel Hofleverancier vanwege haar 200-jarig bestaan. Gerrit Eldering leidde vele jaren het bedrijf, later opgevolgd door zijn zoon Ton, die weer is opgevolgd door zijn zoon. Eldering is een typisch Overveens geslacht dat actief is geweest in de bloembollenteelt. Direct naast Rijnierse op nummer 9, waar nu Sjoerd en Maria Joustra en hun kinderen wonen, bevond zich het winkeltje van 'juffrouw' Lindeman, die getrouwd was met een timmerman van Rijnierse. Zij deed in allerlei kleine dingetjes, van potloodjes tot zuurtjes. Eigenlijk de oudste giftshop van Overveen. Ik heb daar heel wat centen en stuivers heengebracht. Recht tegenover haar, op nummer 12, had de familie Houtgraaf een melkzaak. Gerrit Houtgraaf is gerelateerd aan de Houtgraaf van de Knip in Bloemendaal. Jarenlang vervoerde Houtgraaf de melkbussen met paard en wagen. Hij wedijverde met Piet Veldt, de groenteboer, die ook een paard en wagen had. Deze wagen werd na de oorlog fraai versierd voor de bevrijdingsoptocht.

Andere bedrijven

Manufacturier De Man van de Zijlweg 20 verkoopt in die tijd knoopjes, band, garen, ondergoed en beha's. Passen kan ook, maar dat moet dan in de woonkamer. De omzet is waarschijnlijk daardoor niet erg groot. Naast hem, op nummer 20a, zit de stoffeerderij van Piet de Jong. Op de hoek van Zijlweg 22 en het Zandvoortepad is nu het Koffiehuisje gevestigd. Daar hebben lang meneer en mevrouw Dalman een kruidenierszaak gedreven. Een geduchte concurrent van Anton van Wijk op Zijlweg 5. Een beetje aan de rand lagen nog het elektriciteitsbedrijf van Stuu op de Zijlweg (net op de grens met Haarlem) en de drogisterij van Haarmans op de Bloemendaalseweg. De inrichting en de service van het 'Stoepetje' (nu van de heer Bakker) zijn niets veranderd.

Dokter Bos en Jo Vincent

Een paar apart zijn in mijn jeugd dokter Bos en zangeres Jo Vincent. Zij woonden in het pand Zijlweg 17, dat nu de status van Rijksmonument heeft gekregen. Dokter Bos was de huisarts van de (rooms)katholieken, zoals dokter Holthuis op de Rollandslaan dat was van het overige deel. De verzuilde Overveense samenleving blijkt in die tijd ook uit de medische zorg. Mijn vader kon - via de recepten - vrij nauwkeurig de katholieke inwoners van Overveen en het Ramplaankwartier van de niet-katholieken onderscheiden. Katholiek of niet katholiek, iedereen was welkom bij vorst op het vijvertje van dokter Bos. Het is door ligging en diepte al snel een mini-ijsbaan en veel buurtkinderen hebben daar voor het eerst op de houten schaatsjes gestaan. Jo Vincent kon mooi zingen, maar voor mij was haar verschijning imposanter. Steeds vergezeld van haar twee teckels zie ik haar door het dorp schrijden.

Horeca

Een bijzondere plaats is toebedeeld aan de horeca-instellingen. Met recht kunnen Hotel Café-Restaurant Roozendaal en Café Sligting zich rekenen tot de steunpilaren van Oud-Overveen. Sligting heeft zelfs de inrichting van het café niet veranderd. Iedere keer als ik binnenloop herinner ik mij Sinterklaas, die mij daar in 1943 bestraffend toesprak. 'Kareltje' Sligting was toen dertien jaar en zou voor Zwarte Piet gespeeld kunnen hebben. Roozendaal paste haar interieur wel aan, maar de functie bleef lang ongewijzigd: ontmoetingsplaats voor goede gesprekken en goed eten.³ Met weemoed zie ik mijn vader ten tijde van oude en jonge Dries van Schooten zitten in de serre, samen met andere buurtgenoten, zoals Eldering, Joustra en Neelissen.⁴ Vanuit onze woonkamer boven de apotheek hielden wij zicht op het consumptiegedrag van de heren.

Langeveld en Koelemij

Een bijzondere plaats wordt nog ingenomen door de tuinderij van Co Langeveld, recht tegenover ons huis en ten noorden van Roozendaal. Het is al weer heel lang een bloemisterij en bloemenverkooppunt, eerst gedreven door Co en zijn echtgenote, later door hun dochter Dora Langeveld en haar man Frans Koelemij en nu door de kleinzoon Freek Koelemij. In de oorlog en kort daarna was de grond eigendom van een grootgrondbezitter die zelf in het Gooi woonde. De familie Langeveld is in 1946 op de tuinderij in het woonhuis Bloemendaalseweg 256 komen wonen. Iedere week stapte Co Langeveld in de

trein om een mand met groenten, eieren, bloemen en fruit naar de verpachter van de grond te brengen. In 1964 heeft Co, samen met zijn broer, zijn zoon Henk en zijn schoonzoon Frans de grond kunnen kopen. Mijn vader onderhield een goed contact met Co en heeft hem bij de aankoop van de grond geadviseerd. Er waren nog meer verbindingen tussen ons gezin en die van Co Langeveld. Nel, een andere dochter, is door mijn vader opgeleid als apothekersassistente. Omdat wij zelf geen fietsenberging hadden, mochten wij na de oorlog de fietsen stallen op het erf van de familie Langeveld. Daar stond ook de Overveense brandweerauto, die door Frans en later door Freek werd bestuurd. Co, Frans en Freek zijn daarmee jaren lang steunpilaren geweest van de Overveense vrijwillige brandweer.

Oud-Overveen en het Ramplaankwartier

Historisch gezien ontbreken tussen Oud-Overveen en het Ramplaankwartier niet alleen fysieke grenzen, maar zijn ook het economische en het sociale leven op elkaar afgestemd. Dat is niet verbroken door de annexatie in 1927 door Haarlem van het Ramplaankwartier en het Zijlweggebied. Voordien behoorden deze gebieden tot de gemeente Bloemendaal. De bloembollenteelt en de dominante rooms-katholieke kerk met haar voorzieningen (pastorie, scholen, kerkhof en verenigingsgebouwen) hebben een belangrijke rol gespeeld bij het bij elkaar houden van Oud-Overveen en het Ramplaankwartier. Daar droeg ook de recreatieve omgeving van Elswout, Kraantje Lek en het Brouwerskolkpark aan bij, waar zowel bewoners van Oud-Overveen als van het Ramplaankwartier gebruik van hebben gemaakt. De gemeente Bloemendaal was bijvoorbeeld zo vriendelijk om bij ijsweer het

De schoonheid van het Brouwerskolkje.

Met Hanneke en Marianne Baggen bij de Blinkert in Overveen.

Brouwerskolkje, waarvan de oorsprong te vinden is bij de Haarlemse bierbrouwers uit de 18e eeuw, ook open te stellen voor de bewoners van het Ramplaankwartier, die daar dankbaar gebruik van maakten en meehielpen om de baan te vegen. Ijspret van Overveners en Haarlemmers! Voor de meeste inwoners was de gemeentegrens niet meer dan een naambord dat probleemloos werd gepasseerd. Het doorbreken van de gemeentegrens gold zeker voor de verzorging door de apotheek en voor mijn eigen aktieradius. Ik was mij niet bewust in twee gemeenten te leven.⁵

Vanzelfsprekende verzuildheid

Wel waren er stilzwijgende grenzen tussen het katholieke leven van onze burens en ons gezin. Mijn ouders gingen goed om met de katholieke burens en ook speelden de kinderen met elkaar. Toch gingen Pim, ik en de kinderen van Wijk en de Vries naar de Julianaschool en de kinderen van Baggen, Veldt, Eldering en Langeveld naar de Alloysiuschool en de Maria school. Dat was een vanzelfsprekende scheiding. Later realiseerde ik mij dat ik wel met katholieke meisjes mocht spelen maar niet mocht vrijen. Zo waren de maatschappelijke regels. Het verschil in geloof heeft echter niet belet dat rondom en boven al de winkels en bedrijven in Oud-Overveen Bloemendaalse ingezetenen woonden, die samen een dorpsgemeenschap vormden. Hoewel niet overdreven met elkaar bezig, is er toch sprake van een community, een leefgemeenschap. Geloofstegenstellingen zijn in deze tijd zeker aanwezig, maar hebben geen negatief effect op de saamhorigheid. Er is een vanzelfsprekende verzuildheid zonder spanning.

Oorlogsherinneringen

Oorlogsherinneringen hebben vaak een traumatisch karakter; bij mij was er voornamelijk sprake van verbazing en jongensachtige spanning, maar niet van angst. Ik ben verbaasd als mijn moeder mij verbiedt om van mijn eigen zakgeld de Hans-en-Grietje-broche te kopen, die een vriendelijke mevrouw mij namens de Winterhulp aanbiedt. Hans en Grietje is voor mij een sprookje en niets wijst er op dat de vriendelijke mevrouw de verpersoonlijking is van de NSB-wolf (in schaapskleren). Ronduit spannend zijn eind 1944 de tochtjes naar de gaarkeuken en naar plaatsen waar hout te vinden is voor de noodkachel. De gaarkeuken van Overveen was ingericht in het voormalige politiebureau (nu Albert Heijn); iedere burger kon daar een kliekje gaan halen. Lekker was het eten meestal niet maar wel voedzaam. Met mijn broer Pim en buurjongen Tonnie

van Wijk laadden wij de pannetjes van een aantal oudere buurtgenoten op de slee en gingen ermee heen en terug.

Dood hout mocht gesprokkeld worden, zagen uit de bomen was verboden. Bomen waren er genoeg in de omgeving, maar niet alle takken waren even dood. De zaag en bijl zijn voor de politie een bewijs van onrechtmatig verkregen boomtakken en werden bij controle zonder pardon in beslag genomen. Daarom ontwikkelden mijn broer en ik een eigen ontduikstelsel. Ik liep vooruit met een zaag of bijl in een jute kolenzak, terwijl Pim het hout op de slee vervoerde. Zo passeerden wij de controleposten van de politie en Duitsers die zich op strategische punten in het dorp hadden opgesteld. Pim: 'Nee meneer, eerlijk gevonden'. Overigens herinner ik mij ook acties op het terrein van Belvédère, waarbij mijn vader en andere buurtgenoten met toestemming van de familie Smidt van Gelder het dode hout uit de bomen mochten trekken. De kinderen klommen in de bomen, legden touwen om de takken en onder luid gejuich kwam de tak naar beneden, klaar om in stukjes gezaagd te worden.

De Duitsers

Dreiging van de Duitsers heb ik niet bewust ervaren, noch van verzetsactiviteiten thuis. Voor Pim, die drie jaar ouder is, ligt dat anders. Bij toeval ontdekte hij samen met een vriendje uit de buurt dat er geweren in de kelder lagen. Beide jongens werd op het hart gedrukt niets te vertellen. Mijn broer kende ook het geheim van de onderduikplaats, ik niet. Voor het slapengaan repeteerden wij met mijn moeder wat te zeggen als de Duitsers ons van bed zouden lichten met de vraag: 'Waar is je vader?': 'Mijn pappa is naar Den Haag om medicijnen te halen'.

Op het platte dak van Fenna en George van Wijk was een mitrailleur opgesteld, bedoeld als afweergeschut tegen Engelse vliegtuigen. Hemelsbreed stond het wapentuig op zo'n vijftig meter van onze eettafel. Tijdens het ontbijt konden wij de verveelde gezichten bestuderen van de Duitse militairen die elkaar afwisselden om naar Engelse vliegtuigen te turen. Ik heb niet meegemaakt dat er vanaf dit punt is geschoten.

Duits gedrag

Waarschijnlijk was het afweergeschut ook bedoeld als beveiliging van de omgeving. Rondom ons woonhuis was een groot aantal gebouwen langer of korter door de Duitsers gevorderd, zoals Van Ouds het Raadhuis, de gara-

ge van Ko van Wijk en een groot gedeelte van de gebouwen en terreinen die liggen tussen het Zandvoortepad en de Korte Zijlweg. De RK jongensschool (Aloysius), de RK meisjesschool (Maria) en het verenigingsgebouw Domi werden daarmee lang onttrokken aan hun functies. De Aloysiusschool kreeg bijvoorbeeld onderdak bij de Julianaschool. Uit archiefstukken blijkt dat de Duitse bezetters 'keurig' betaalden voor de inbeslagneming; zo kreeg het bestuur van Domi maandelijks 148 gulden op haar girorekening gestort. Uit de correspondentie met het toenmalige gemeentebestuur van Bloemendaal valt op te maken dat de Duitsers administratief hun zaken correct afhandelden.

Eigenlijk gold dat ook wel voor het dagelijkse gedrag van de Wehrmacht. Zo waren er direct naast ons woonhuis, in de panden 337 en 339, Duitse militairen ingekwartierd, die nota bene gebruik maakten van hetzelfde achterom (poort) als Veldt, Baggen en wijzelf. Het merkwaardige feit deed zich dus voor dat lange tijd binnen een beperkt gebied twee vijandige werelden volledig langs elkaar leefden. Achteraf valt niet meer na te gaan hoe de Duitse 'bewoners' van Oud-Overveen deze periode hebben beleefd. Het lijkt echter waarschijnlijk dat - los van het algemene vijandbeeld - er van twee kanten nuances hebben bestaan. Zo vertelde mijn moeder grotere angst te hebben gehad voor WA- en SD-mannen (NSB) dan voor de gemiddelde Duitse soldaat.

Andere tijden

Dat beeld komt overeen met de televisie-uitzending 'Andere Tijden' op 6 mei 2010. Veel Duitse soldaten zagen hun bezigheden bij de bouw, het onderhoud en het patrouillelopen van de diverse verdedigingswerken van de Atlantic Wall als werk en ervaren dat als een aangename tijdsbesteding. Het oorlogsfront was relatief ver weg en veel militairen voelden hun verblijf als een soort vakantie in vergelijking met de gevechtshandelingen elders in Europa. Daarbij komt dat nogal wat soldaten in deze regio afkomstig waren uit Oostenrijk, Georgie en zelfs uit verdere gebieden. Dat waren niet de meest fanatieke aanhangers van het Derde Rijk.

Ikzelf herinner mij nog goed de ochtend van 6 december 1944. Dat was de dag na Sinterklaas toen de Duitsers een razzia hielden om ondergedoken Nederlandse mannen op te sporen, die gedwongen werden om te werken in Duitsland. Mijn vader zat in zijn onderduikplek achter de medicijnkast. In ons huis vielen gewapende Duitse soldaten

binnen, die echter niet de indruk maakten erg gemotiveerd te zoeken. Zij keken wat rond, schoven een gordijn opzij en namen zelfs niet de moeite om alle kamers binnen te gaan. Ik zat wat gespannen te kijken naar het schouwspel met meer belangstelling voor het 'hoedjesspel' dat ik van de Sint had gekregen dan met angst voor de dreiging van de militairen.

Toch zijn op die dag veel mannen door gewone Duitse soldaten opgepakt, een zwarte bladzijde voor veel gezinnen. De vader van Roel bijvoorbeeld is thuis gebleven in de Dolfijnstraat, heeft geprobeerd om zich in een weiland in Haarlem-Noord te verstoppen, maar is verraden en afgevoerd naar Duitsland. Datzelfde lot trof oom Joke Suijling in Rotterdam. Ook werden de gewone soldaten ingezet bij razzia's op Joodse Nederlanders. Zeker is dat de gemiddelde Duitse soldaat verschildte van het Duitse kader, de S.S. Maar zij vormden met elkaar de Duitse bezetting. Ondersteund door de verschillende vertakkingen van de NSB zijn zij collectief verantwoordelijk voor de jodenvervolging en de terechtstellingen van verzetsmensen en gijzelaars. De Eerebegraafplaats in de duinen van Overveen is een stille getuige geworden van een verwerpelijk regime.

Van Ouds het Raadhuis

Van Ouds het Raadhuis had voor de Wehrmacht niet alleen een militaire, maar ook een 'troost-functie'. Vanuit ons huis hadden wij goed zicht op het in- en uitgaan van jonge vrouwen. Met verachting spraken mijn ouders over 'muizen' en Wehrmachts-'matrassen'; ik begreep dat toen nog niet. In het door de gemeente in 1995 uitgegeven boekje 'Bloemendaal 40-45', staat een treurige foto van bedjes met baby's die vanwege de nazi-ideologie verwekt werden. Misschien wel in Van Ouds het Raadhuis. Wat is er van hen geworden?

Half 1944 trekken de Duitsers uit Van Ouds het Raadhuis en wordt het ingericht als noodziekenhuis. Officieel is het een dependance van het Haarlems Diaconessenhuis, officieus een noodhospitaal voor de Binnenlandse Strijdkrachten (BS) en vluchthaven voor onderduikers. Mijn vader vervulde een belangrijke rol bij de organisatie van het noodziekenhuis. Oom Co Baggen was hoofd van de keuken. Op sommige deuren van kamers stond een bordje Besmettelijke Ziekte. De Duitsers waren zo bang voor besmettelijke ziektes dat zij die kamers vermeden. Tot geluk van de daar verblijvende onderduikers.

Klompendans voor de Elswout apotheek op 31 augustus 1945.

De bevrijdingsetalage van de Elswout apotheek op 31 augustus 1945.

Bevrijding

Het einde van de oorlog heb ik niet meegemaakt in Overveen. Eind februari 1945 stuurden mijn ouders Pim en mij naar een boerderij van een tante in Oosterwolde. Daarover gaat hoofdstuk 5. Vanaf 5 mei is het één groot feest in Overveen. Als op 15 augustus Japan valt, is de oorlog echt voorbij. Vele Indische landgenoten zullen later een plaatsje krijgen in de gemeente Bloemendaal; Van Ouds het Raadhuis is daarbij een belangrijk doorgangshuis. Op 31 augustus 1945, de verjaardag van Koningin Wilhelmina, worden praalwagens ingericht en danst Overveen op de 'rotonde' tussen Roozendaal, Van Ouds het Raadhuis en ons huis op de Bloemendaalseweg 341. Waar nu de auto's strijden om voorrang, dansten jong en oud, vaak in speciaal voor die avond ontworpen kleding. Gekostumeerd bal in de buitenlucht van Oud-Overveen, het is lang geleden!

Muziekonderwijs

Na de oorlog vonden mijn ouders dat ik piano moest leren spelen. Dat hoorde bij je opvoeding en bovendien hadden wij dat ding in de huiskamer staan, waarop mijn moeder zichzelf begeleidde bij het zingen. Dus werd ik naar een muziekschool in Haarlem gestuurd. Iedere woensdagmiddag sjokte ik van de Bloemendaalseweg in Overveen naar de Wilhelminastraat in Haarlem. Met mijn schriftje onder de arm passeerde ik de Sierkan met zijn rinkelende melkbussen en kwam dan via de Raaksbrug voor een van die grote panden in de Wilhelminastraat, waar ook toen al weinig mensen meer woonden.

De muziekschool kon je van verre al horen. Een merkwaardige mengeling van tonen steeg op uit

verschillende ramen. Op de eerste verdieping was een kamertje waar mijn leraar zetelde. Ik zeg zetelde, want het was een omvangrijke man, die veel plaats innam op het bankje, waarop ook ik moest zitten om bij de toetsen te komen. Hij speelde contrabas in een orkest, maar bij gebrek aan leerlingen op dat instrument, schnabbelde hij wat op de piano. Ik denk dat hij muzikaler was dan ik, maar een goede musicus is nog geen goede docent, laat staan een pedagoog. De voornaamste aardigheid van de les was het einde. Mijn leraar stak dan een sigaar op en bromde dat ik veel moest oefenen en de groeten doen aan mijn ouders. Dat deed ik dan braaf en mijn ouders waren weer gerustgesteld over mijn muzikale vorming.

Langzaam echter groeide bij mij het besef dat muziek maken best mooi kon wezen, maar dat spelen op een muziekinstrument iets heel anders was dan spelen met een bal, of het spelen met onderdelen uit mijn meccanodoos. Eerlijk gezegd vond ik dat laatste een stuk aantrekkelijker. Misschien heb ik daarmee wel de verkeerde keus gemaakt en is er sprake van een gemiste kans. Mijn leraar vond dat niet; hij zag mij uitsluitend als een onderdeel van zijn inkomen. Hij had de moed opgegeven mij ooit nog iets te leren. Tijdens mijn laatste les liet hij mij wat aanmodderen en draaide zich vervolgens om op ons gemeenschappelijke bankje zodat hij ongestoord het avondblad kon zitten lezen. Toen ik dit feit 's avonds vertelde aan mijn vader was het snel gedaan met mijn muzikale carrière. De volgende dag liepen wij samen langs de Zijlweg om verhaal te halen bij de directeur van de muziekschool. Die gaf mijn vader gelijk en wat geld terug. Het heeft nadien jaren geduurd tot ik op eigen verzoek en uit eigen interesse toch accordeon en klarinet ben gaan spelen, wat overigens ook geen groot succes is geworden.

Het lutherse filmtoestel

Kort na de oorlog bezochten wij een avond van de Lutherse kerk, die georganiseerd werd om geld in te zamelen voor de opbouw van het kerkgebouw en voor de diaconie. De avond werd besloten met een loterij waar mijn ouders veel loten kochten om het goede doel te steunen. Als hoofdprijs stond op de prijzentafel een filmprojector met een groot aantal films, keurig opgeborgen in metalen filmdozen. Ook was er een doosje met glazen toverlantaarnplaatjes, die evenals de films op het apparaat vertoond konden worden. Mijn ouders hebben een gelukkige hand gehad bij de aankoop van de loten want zij wonnen de hoofdprijs. Dus verhuisde de huisbioscoop van de Witte Herenstraat naar de Bloemendaalseweg.

Het apparaat moest met de hand worden gedraaid en weer worden teruggespoeld. Dat laatste gaf een komisch effect, cowboys op paarden die achterstevoren liepen en indianen die gestorven waren maar weer herrezen. Dat paste wellicht in het paasverhaal van het Nieuwe Testament maar dat zal toch niet de bedoeling zijn geweest. De films waren een groot succes op de verjaardagen van Pim en mij om onze vriendjes bezig te houden. Behalve het genre wildwest, waren er lachfilms en onduidelijke amoureuze verhalen over en voor oudere mensen. De toverlantaarnplaatjes hadden sprookjes als onderwerp.

Na enige tijd was de lol er een beetje af, wij hadden alle films een of meer keren gezien en het toestel en de filmrollen werden op zolder opgeborgen. Later ontdekten Pim en ik dat het celluloid van de films goed brandde als je het onder een vergrootglas legde. Waarschijnlijk hadden wij deze wijsheid geleerd op de padvinderij waar als voorbeeld van zelfredzaamheid werd onderwezen hoe je vuur kon ontsteken met behulp van zonnestralen. Maar mijn ouders waren niet erg gecharmeerd van onze activiteiten en verboden de heimelijke vuurmakerij. Zonder onze inspraak hebben zij de huisbioscoop later bij het groot vuil gezet.

Camerons

Als welp maakte ik carrière bij de scoutinggroep Camerons. Het eerste welpenhol is nog geïmproviseerd op de zolder van de Beatrixschool, maar later kregen wij een

eigen onderkomen op het terrein van het Haarlemse Waterleidingbedrijf. De 'midden'duinen van Middenduyn zijn dan nog niet afgegraven en het water van de Zanderijvaart is kristalhelder, koud, maar heerlijk om in te zwemmen. Om een ster op je pet te halen moest je een aantal vaardigheden tonen: koppeltjeduikelen, een knoop leggen en het Wilhelmus opzeggen. Het eerste lukt mij nu niet meer, het tweede komt mij nog dagelijks van pas en het derde is belangrijk gebleken bij de Nationale Herdenking en bij nationale feestdagen. Binnen de welpenhiërarchie heb ik alle rangen doorlopen: helper, gids en grijsbroer. Dat laatste was een soort eretitel met drie gele bandjes op je arm. Waarschijnlijk was dat bedoeld om mijn dadendrang en grote mond wat in te tomen.

Julianaschool

Tussen half oktober 1944 en april 1945 was de Julianaschool vanwege gebrek aan brandstof gesloten. Na de oorlog verliepen mijn schooldagen op de Julianaschool weer normaal. Er is veel tijd voor spel en sport op straat, op het terrein tussen de Julianaschool en de Koningin Wilhelminaschool ('Bollenschuur'), en op het dan nog braakliggende terrein tussen de Bloemendaalseweg en de Ernst Casimirlaan. Ook de begraafplaats naast Roozendaal (nu parkeerterrein) is ons speeldomein.

De ter ziele gegane Bloemendaalse Gymnastiek Vereniging (BGV) had na de oorlog een dependance in de gymzaal van de Julianaschool. In de zomer van 1947 demonstrenen

Als welp heb ik het insigne zwemmer behaald bij de Camerons.

Deze kerstkaart kreeg ik als welp van Akela Muntinga in december 1947. De 'oude wolf' wenste mij een goede jacht in het Nieuwe jaar.

de turnkinderen van de BGV (waaronder ik) op muziek en in keurige turnpakjes gestoken hun gymnastische vorderingen: handen omhoog, opzij en omlaag. Dit vond plaats op het voetbalveld van de BVC Bloemendaal en onder het toezicht van ouders en familie. Om lid te kunnen worden van een echte voetbalclub moest je in die tijd minimaal twaalf jaar zijn. Voorlopig was ik dus aangewezen op het informele voetbalcircuit. Als in 1947 het sportveld bij de Julianaschool weer in ere wordt hersteld (de Duitsers hadden het terrein omgeploegd tot oorlogstuincomplex), is dat voor mij een waar paradijs. Wij richtten een schoolclub op en voetbalden tegen de Bollenschuur en de Aloysiusschool.

De onderwijzers uit die tijd waren meester Verkerk in de 4e klas (1947) en meester De Zaaijer, die klas 5 voortzette naar klas 6 (1948-1949). Deze jaren roepen heerlijke herinneringen op, bijvoorbeeld de schoolreisjes naar Hilversum en Bakkum en de verjaardagen van de meester. Omdat suiker en boter nog 'op de bon' waren, liepen Lenie Philippus en ik alle huizen van klasgenoten af om geld, suiker en boter in te zamelen. Oom Co Baggen, de banketbakker van Oud-Overveen, zorgde voor een levensgrote taart, die in een versierde klas werd aangesneden. Verder de hele dag zingen en voorlezen!⁶

Kees Bakker kwam vanuit Nederlands-Indie in de vierde klas op de Julianaschool. Wij zijn nog steeds bevriend.

Met de Julianaschool op schoolreis in Bakkum

Van school gestuurd

Overigens ben ik in de 4e klas van school gestuurd. Pim had mij thuis een versje voorgedragen dat hij had gehoord op de Hartelust Mulo. Het gedicht begon zo: 'de keizer van China ging met Mina, neuken in de keuken'. Ik vond dat prachtig, het woord neuken was toen heel spannend en ik droeg het gedicht voor aan een aantal klasgenoten. Een van hen was zo onverstandig om het complete gedichtje tijdens de les van meester Verkerk op te schrijven. Dat zag Verkerk en toen is het balletje gaan rollen. Voor straf moesten wij een paar dagen thuis onze 'zonden' overdenken. Ik weet niet meer hoe mijn ouders op het voorval gereageerd hebben. Waarschijnlijk ben ik aan het werk gezet en hebben zij heimelijk gelachen om de stoute kinderen.

Cartoon Gumbah overgenomen uit de Volkskrant

Noten

1 Het winkelpand is later een broodzaak geworden, eerst van Franken en later van Vermaat. De bovenwoning is jarenlang bewoond door de familie Bartelsman, onze naaste buren. Nu is het hele pand woon- en werkplek van Hans en Henny Scheffer.

2 Cees was vroeger een overbuurjongen van mij toen ik op de Bloemendaalseweg 341 woonde. Het toeval wilde dat Cees, getrouwd met Christel Hoogeveen, later mijn buurman is geworden op de Vrijburglaan 31. Daar heb ik ik ook de kinderen van Cees en Christel leren kennen: Carolien en Annet. Cees en Christel zijn ondertussen verhuisd naar Santpoort Zuid, de beide dochters werken nu in de zaak van hun vader.

3 De receptie ter gelegenheid van mijn huwelijk met Marijcke op 22 augustus 1962 heeft daar plaats gevonden. De stichting Nationale Herdenking te Bloemendaal, waar ik voorzitter van ben, startte op 4 mei haar activiteiten in de afgelopen jaren steeds in Roozendaal

en voor de (opgeheven) Stichting Langlaufsport Bloemendaal heb ik in Roozendaal mogen dineren. Roozendaal is in 2010 ingrijpend verbouwd en draagt nu de naam Loetje in Overveen.

4 De drie genoemde mannen zijn de vaders van mensen die ik goed ken. Gerrit Eldering is de vader van Ton, die net zo lang lid is van de hockeyclub Bloemendaal als ik en wiens dochter nu een paar huizen van mij vandaan woont. Sjoerd Joustra is de zoon van George Joustra en sinds vele jaren secretaris van de Stichting Nationale Herdenking te Bloemendaal. J.A.M. Neelissen is de vader van Fred, mijn tandarts.

5 Zie voor dit onderwerp mijn boek: *De magie van een gemeentegrens*, 2008, bladzijde 55 e.v.

6 Zie ook: *Tim Duyff, Wie gaat nu in het moeras bouwen?, 70 jaar Julianaschool in Overveen 1935-2005*, bladzijde 32.

05. Het Friese avontuur

Inleiding

Eind februari 1945 zijn mijn broer Pim en ik, en Roel, de zoon van oom Henk en tante Jopie, van Overveen in Noord-Holland naar Oosterwolde in Friesland verhuisd. Zonder onze ouders en zusjes. Pim was toen elf jaar oud, Roel was zeven en ik acht jaar. De huisarts had een medische verklaring ondertekend dat het voor onze gezondheid nodig was om voldoende te eten. Dat was een waar argument. De winterperiode van 1945 heet niet voor niets de 'hongerwinter'. Maar in tegenstelling tot veel andere kinderen in West Nederland leden wij thuis geen honger. Er was dus een andere reden waarom het beter was dat wij zouden verdwijnen naar het Noorden. Mijn vader had als apotheker de beschikking over een telefoon, een zeldzaam communicatiemiddel in oorlogstijd, die hij veelvuldig gebruikte om informatie door te geven van en naar het ondergrondse verzet waar hij deel van uitmaakte. Bovendien had Pim ontdekt dat er illegale wapens waren opgeslagen in de kelder van de Elswout apotheek. Het risico van ontdekking van illegale activiteiten door loslippigheid was daarmee zo groot dat mijn ouders het zekere voor het onzekere namen en ons naar Friesland hebben gestuurd.

Tante Luus Cappel Hogenberg

Waarom naar Friesland? Dat was min of meer toeval. Lutske/Luus Hogenberg is op 3 maart 1916 geboren in Oosterwolde en is daar opgegroeid. Haar ouders hadden een boerderij in Venekoten. Na haar huwelijk met Henk Cappel ging zij wonen op de Rollandslaan in het Haarlemse Ramplaan kwartier waar Cappel een drogisterij exploiteerde in hetzelfde verzorgingsgebied als de Elswout apotheek van mijn vader. Cappel deed al heel vroeg in de oorlog aan verzetswerk, werd verraden en is gefusilleerd. Mijn vader heeft toen tante Luus, zoals zij later voor ons ging heten, geholpen bij de verkoop van de drogisterij. Tante Luus heeft nadien met haar zoon Hennie bij ons in huis gewoond en is later weer ingetrokken bij haar ouders op de boerderij in Venekoten. Mijn ouders wisten dus dat hun twee zoons in Oosterwolde bij haar in goede handen zouden zijn. Zoals ons later bleek ook wel in harde handen want tante Luus was een strenge pleegmoeder, die zich gedurende ons verblijf van vier maanden op een indringende manier met onze opvoeding heeft bemoeid. En soms ging dat op een stevige wijze.

Gatsonides en zijn auto

In februari 1945 was er nog nauwelijks verkeer tussen Friesland en het Westen, zelfs de beurtvaart over het IJsselmeer lag grotendeels stil omdat de beurtschippers bang waren dat hun schip door de Duitsers gevorderd zou worden. Toch was er één man die herhaaldelijk met een auto over de Afsluitdijk kon rijden. Voorzien van door hem zelf vervalste papieren had hij toestemming van de Duitse autoriteiten om heen en terug van Noord-Holland naar Friesland te gaan. Heen met vaak zieke kinderen en terug met graan, aardappels en ander voedsel. Zijn naam is Maus Gatsonides.

Hij is in 1911 in het voormalige Nederlands-Indië geboren, in Den Haag opgegroeid en had een grote passie voor auto's zowel om ze te bouwen als om in te rijden. In de oorlog had hij al snel door dat gebrek aan benzine het einde zou gaan betekenen voor vrachtvervoer en ander transport per auto. Daarom ontwikkelt hij in zijn garage in Haarlem een zogenaamde gasgeneratorauto. Dat is een auto die wordt aangedreven door het verbranden van houtskool en antraciet in een generator. Die werd ingebouwd in de auto zelf en later in een (ronde) aanhangwagen, een soort kachel op wielen. Dit soort auto's leverde Gatsonides ondermeer aan het Provinciaal Energie Bedrijf Noord-Holland voor haar provinciale dienstverlening. Door het succes raakte ook de Duitse Wehrmacht geïnteresseerd. Gatsonides werd verplicht om aan de Duitsers te leveren tegen kostprijs, die - volgens hem - nooit werd uitbetaald. Maar Gatsonides kreeg daardoor wel meer bewegingsvrijheid van de Duitsers die hij benutte voor het transport van goede doelen, zoals onze tocht naar Oosterwolde.¹

De tocht over de Afsluitdijk via Heereveen naar Oosterwolde

Wij zijn heelhuids in Oosterwolde aangekomen na een lange nacht en een spannende rit. Het begon al met het wachten in ons huis in Overveen. Daar waren de ouders van Roel en van ons aanwezig om een laatste blik te werpen op hun vertrekkende kinderen. Iedereen was op van de zenuwen. We konden niet eerder vertrekken dan na het overvliegen van de geallieerde bommenwerpers en jagers die op weg waren om steden in Duitsland te bombarderen. Ook moest de volle maan nog doorbreken.

Het licht van de maan was immers nodig om enigszins veilig de weg naar het Noorden te vinden. Lampen van de auto, als die het deden, konden niet gebruikt worden. Dat was veel te gevaarlijk vanwege de mogelijke beschieting door de geallieerde jagers. Kort voor middernacht was het dan zover. Wij moesten liggen in de achterbak van de bestelwagen, die naast Gatsonides bestuurd werd door een collega chauffeur, de heer Barendrecht. Door een ruitje konden wij zien dat de heren ontspannen de auto bestuurden, gewend aan het rijden in donker door het meedoen aan (nachtelijke) autorally's.

Onderweg werd de auto vaak gedwongen om te stoppen voor een wegversperring. Duitse militairen controleerden de papieren van Gatsonides, beschenen ons met zaklantaarns en vroegen om onze medische verklaringen. Meestal ging het allemaal heel gemoedelijk, zeker als Gatsonides Engelse sigaretten presenteerde die hij in het westen waarschijnlijk had kunnen ruilen tegen Fries voedsel. Achteraf gezien was het net een film; ik herinner mij ook niet dat ik erg bang ben geweest. In Heereveen hebben wij de nacht doorgebracht in een garage aan de vaart. Gatsonides en zijn metgezel kregen een bed, wij moesten in de auto wachten tot het licht zou worden. Zo hebben wij uren doorgebracht, slapend en wat rond kijkend in de garage. In de ochtend vertrokken wij naar Oosterwolde, het begin van een lange periode van vier maanden zonder onze ouders en niet wetend wanneer het avontuur zou eindigen.

De ontvangst in Oosterwolde

Onze eerste ontmoeting in Oosterwolde is met bakker Timmerman en zijn vrouw, lieve mensen die ons vol stoppen met krenten- en suikerbrood. Dat is even anders dan in Overveen. Wij hadden thuis wel geen honger hoeven te lijden maar royaal was het allemaal niet. Wij kregen in die tijd eten uit de gaarkeuken en de wekelijkse delicatessen bestond uit taart gemaakt van suikerbietenpulp. Hier zitten wij in de huiskamer van Timmerman te smullen van de aangeboden lekkernij. Wel kijk ik met een scheef oog naar het dressoir waar foto's staan van mannen in Duitse uniformen. Ik begrijp dat niet, hoe kan dat nou? 'Duitsers zijn fout', werd ons steeds voorgehouden. De vader van Roel was nog kort voor ons vertrek doodziek terug gekomen uit een Duits werkkamp. Tante Luus vertelde ons later hoe dat zat. Mevrouw Timmerman was in Duitsland geboren en woonde al weer lang in Nederland, maar haar broers moesten in de Wehrmacht dienen. Zij was dus zeker niet 'fout'. Bij de bevrijding wordt mevrouw Timmerman

echter opgepakt en kaalgeschoren. Enige tijd daarna is zij gerehabiliteerd. Ik was erg in de war over mevrouw Timmerman. Pas vele jaren later heb ik het allemaal beter leren begrijpen.

Met zijn allen bij elkaar

De vader en moeder van tante Luus werden voor ons meteen Pake (opa) en Beppe (oma). In huis woonden toen naast Sytze Hogenberg en zijn vrouw, tante Luus en Hennie, en twee ongetrouwde zonen, Sytze en Roelof, en een ongetrouwde dochter Roelie. Drie kinderen waren het huis uit: Betje had met haar man een eigen boerderij in Oosterwolde, Antje was getrouwd met een politiemann, en Klaas was werkzaam bij 'de tram'. Hij woonde in een van de tramwoningen bij het nog steeds bestaande stationsgebouw. Ook was er nog een onderduiker uit Norg die Pieter Blauwbroek heette.

Met elkaar waren wij met elf personen in een relatief kleine boerderij. Pake en Beppe hadden een bedstee in de woonkamer, evenals tante Luus en Hennie. Sytze, Roelof en Pieter sliepen in de stal in door strobalen afgebakende slaapplekken, Roelie sliep op zolder en ook wij hadden op zolder een soort bak waarin wij met zijn drieën onze draai moesten vinden. Vooral Roel had het zwaar, die moest middenin liggen met aan weerszijde een broertje van der Ham. Aan de binnenkant van de bak was een wandje waar

De kleine boerderij Venekoten 14 bood onderdak aan elf personen.

achter de muizen hoorbaar bezig waren. In de stal stonden ook nog een stuk of zeven koeien, er liepen poezen rond en in een apart hok zat een varken te wachten tot het geslacht werd, wat door Pake eigenhandig is gedaan. Buiten het huis zorgden kippen voor verse eieren. Een paard ontbrak. Dat werd door Pake geleend van de buurman als het land geploegd of geëgd moest worden.

De leefwereld op de boerderij kende een min of meer gesloten huishouding. De koeien zorgden voor melk, die grotendeels werd verkocht aan de melkfabriek en voor eigen gebruik werd omgezet in een zware pap, klonterig van de tarwe (of haver?) van eigen bodem. De pap kregen wij iedere dag na de aardappelen en groente op ons bord. Ik kan niet zeggen dat wij ons daarover verheugden, maar het was goed voor ons, zei tante Luus. Wij zagen het als een opgave om de klonten door onze keel te krijgen. Meer in ons schik waren wij met het suikerbrood dat iedere zaterdag door de bakker werd geleverd.

Het fornuis zorgt voor kookenergie en voor warmte in de huiskamer, daarbuiten is het koud. Eten doen wij aan een grote tafel met zijn allen dicht bij elkaar. Als de borden leeg zijn gegeten, worden ze opzij geschoven en gaan de hardwerkende mannen met het hoofd in de handen op de tafel een dutje doen, wij moeten dan stil zijn. Verder kent de woonkamer een tikkende klok en een luidspreker van de radiodistributie. Die zendt alleen Duitsgezinde berichten uit, waar weinig naar geluisterd wordt. Het sanitair bestaat uit een waterpomp en een hok om je behoefte te doen. Daarin staat een poepdoos, een bak met deksel, die men hudo noemt en waarvan de inhoud waarschijnlijk hergebruikt werd als mest op het land.

De inburgering in Oosterwolde

Als stadse kinderen liepen wij nog op schoenen, die niet bestand waren tegen vocht en vuil van het boerenerf en van de zandpaden die er toen nog vrijwel overal in Venekoten waren. Er moesten dus klompen komen. Eerst werden wij ingeschreven bij de burgerlijke stand van de gemeente Oosterwolde. Iedereen deed bij binnenkomst zijn klompen uit, terwijl wij met onze schoenen nog aan zaten te wachten tot tante Luus klaar was aan het loket. Kennelijk waren de klompen niet goed uit elkaar te houden zodat sommige bezoekers in de verkeerde klompen schoven. Bij de constatering dat de eigen klompen verdwenen waren, gaf dat iedere keer weer reden tot vloeken en zuchten. Zo leerden wij snel dat je goed op je eigen klompen moest passen nog voor wij ze

daadwerkelijk bezaten. Daarvoor moesten wij eerst naar de klompenmaker in het dorp. Die zocht een passend blok hout uit, daarna werd de maat genomen en dan werd met scherpe instrumenten de juiste vorm uitgestoken. Vervolgens passen en onwennig lopen. Maar het wende snel en al gauw waren wij uiterlijk plattelandskinderen geworden. Gelukkig sprak men in Oosterwolde geen Fries zodat wij ook al snel de taal en de gewoonten van het platteland overnamen en ons als plattelandskinderen gingen gedragen. In onze huidige tijd zou je kunnen spreken over inburgeren. Daar zijn wij voor 'geslaagd'. Ik heb mij in die tijd eigenlijk nooit een buitenstaander gevoeld en wij werden ook niet zo bejegend. Daar heeft onze deelname aan de lagere school zeker sterk aan bijgedragen.

Naar de lagere school

Omdat wij leerplichtig waren moesten wij uiteraard naar de lagere school. Tante Luus koos daarvoor de openbare lagere school die het dichtst bij de boerderij in Venekoten stond. Het werd de zogenaamde tweede openbare school die gevestigd was aan de Snellingerdijk ter hoogte van het Buttingapad.² Het was een echt dorpschooltje met twee klassen in één klaslokaal, een pomp, schoolpleintje en een woonhuis voor de bovenmeester. Dat was de heer Postma, wiens dochter bij Pim in de klas zat. Mede daardoor mochten wij vaak in de middagpauze in het woonhuis overblijven wat ik steeds als heel aangenaam heb ervaren. Wellicht vanwege de herinnering aan ons huis en ouders in Overveen. Ik zat samen met Roel in de tweede klas en wij liepen qua lesstof wat voor op de rest van de klas. Dat had niet te maken met onze intelligentie maar met het verschil in schoolsysteem. In die tijd begon het schooljaar in het Westen in de maand september terwijl men in het Noorden

Onze lagere school aan de Schellingerdijk.

na Pasen met het nieuwe schooljaar startte. Waarschijnlijk had het verschil te maken met het overwegende agrarische karakter van het Noorden. De kinderen werkten in de oogsttijd vaak mee op het land. Ondanks het verschil werden wij door de kinderen uit het dorp niet gezien als 'wijsneuzen'. Althans, ik heb dat niet gehoord of gemerkt.

Oorlog en bevrijding

Van de oorlog en de Duitse bezetting was niet veel te merken. Wel vlogen er geallieerde vliegtuigen over op weg naar Duitsland, die ik graag natekende als mijn bijdrage aan de bevrijding. Verder heb ik weinig oorlogsactiviteiten meegemaakt of Duitse militairen gezien. Van een van de boerderijen in de directe omgeving was bekend dat de boer lid was van de NSB, maar erg veel kwaad heeft dat niet gedaan. Dat valt af te leiden uit het feit dat de drie mannen die mogelijk in aanmerking kwamen voor de Duitse Arbeidsdienst, Sytze, Roelof en Pieter, toch overdag zichtbaar aanwezig waren op de boerderij of op het land. Pas aan het eind van de oorlog herinner ik mij dat wij vanuit ons raam Duitse soldaten konden zien fietsen op weg naar Appelscha. Na enige uren kwam ongeveer de helft weer terug. Volgens tante Luus waren de Duitsers bij Appelscha aangelopen tegen Franse parachutisten en had een deel van hen het niet overleefd, hun lijken dreven in de vaart. Dat moet een paar dagen geweest zijn voor de bevrijding van Oosterwolde op 13 april 1945.

Kort voor de bevrijding trokken de Duitsers zich terug uit Oosterwolde. Pim weet vrij zeker dat hij in een nacht vanuit het zolderraam een stoet Duitse vrachtauto's en fietsende en lopende soldaten heeft gezien over de zandweg voor onze boerderij. Kennelijk hadden de Duitsers een sluiproute

De brug over de Opsterlandse Compagnonsvaart waar de bevrijders op 13 april 1945 Oosterwolde binnenkwamen.

gekozen voor hun aftocht ten zuiden van Appelscha. Van de dag van de bevrijding herinner ik mij dezelfde beelden als op de foto's in het historische archief van Oosterwolde. Wij stonden te wachten aan de overzijde van de vaart. Als eersten arriveerden twee Franse parachutisten in een motor met zijspan en daarna de Canadezen in hun pantserwagens. Die werden uitbundig begroet en voorzien van eieren, die zij rauw opslurpten. Omgekeerd deelden de militairen sigaretten en (keiharde) chocola uit. Er heerste een uitgelaten stemming, klimmen op de voertuigen, niets was te gek. Ook verschenen jonge mannen in een blauwe overall, helm, blauw/oranje gestreepte band met opdruk 'Oranje' om de arm en voorzien van een stengun. Dat waren de vertegenwoordigers van de Binnenlandse strijdkrachten (BS), die eindelijk bovengronds konden opereren. Maar na de bevrijding was er voor hen weinig militaire eer meer te behalen. Toch kwam het allemaal heel stoer over. Ook in de boerderij naast ons hadden wij zo'n strijdkracht die de harten stal van alle meisjes in de omgeving.

Het bevrijdingsfeest werd heel uitgebreid gevierd toen de oorlog ook echt in het hele land was afgelopen. Wij kregen van school de opdracht om hoepels te versieren met papier om daarmee in de optocht mee te lopen. Daarna zijn wij gaan kijken naar een voetbalwedstrijd tussen mannen uit Oosterwolde en mannen die tijdelijk in Oosterwolde verbleven omdat zij eerder uit gevechtsgebieden waren gevlucht, bijvoorbeeld na de slag om Arnhem. Wie er heeft gewonnen, weet ik niet meer.

Heimwee

Vier maanden weg van huis is voor de meeste kinderen een heel lange tijd die niet zonder emotie voorbij gaat. In de maand maart 1945 was er nog wel briefverkeer, daarna werd het vrijwel onmogelijk om brieven naar het Westen te verzenden of te ontvangen. Mijn moeder heeft de schaarse berichten van ons altijd zorgvuldig bewaard. Uit de met potlood geschreven en met vlaggen versierde briefjes van mij citeer ik een aantal zinnen: 'Het is hier wel leuk maar toch niet zo als we dachten', 'Er is een kalf geboren en we willen meteen naar huis', 'We hebben al een paar keer een ei gehad en we moeten om half zeven naar bed', 'Het bevalt ons niets'. Begrijpelijke zinnen, die echter na maart 1945 niet meer bij onze ouders aankwamen.

Pim en ik hebben ons beter aangepast aan de situatie dan Roel, die intens heimwee bleef houden en zienderogen afviel ondanks al het goede eten. Hij is - in tegenstelling

tot mij - na de oorlog nooit meer teruggegaan naar Oosterwolde. Hij wilde over de oorlogstijd ook niet meer praten, zo sterk heeft hij door de heimwee geleden. Een aandoenlijke anekdote over die tijd. Roel was op 2 april jarig. Tante Luus heeft toen - met medeweten van Pim en mij - een zogenaamde verjaardagsbrief van Roel's ouders geschreven met een rijksdaalder om een verjaardagscadeau te kopen. Die brief en het geld heeft Roel gekoesterd. Na de bevrijding van Oosterwolde zijn Roel en ik het dorp ingegaan op zoek naar een cadeau. Hij heeft van het geld een fotolijstje gekocht voor zijn familiefoto. Van het overblijvende deel van de rijksdaalder hebben wij twee glazen ranja kunnen betalen in hotel De Gouden Klok. Een feestelijke viering van zijn verjaardag.

De Gouden Klok, goed voor twee glazen ranja met geld van Roel in 1945.

Kattenkwaad

Na afloop van de oorlog brak letterlijk en figuurlijk de lente door. Het was mooi weer en wij trokken er vaak op uit om onze omgeving te verkennen. Hoewel tante Luus ons nadrukkelijk verbood om over andermans grond te lopen, was het erg aanlokkelijk om de relatief lange weg van onze boerderij naar school af te snijden door dwars door de weilanden te gaan. Klompen over de sloot gooien, springen, soms onder prikkeldraad doorkruipen en dan rennen om niet gezien te worden. Als tante Luus ons toch op vreemd terrein ontdekte, zwaaide er wat, direct naar bed.

In mei 1945 zijn wij met een deel van de klas naar Appelscha gelopen, een soort zelf georganiseerde schoolreis. Het was een warme dag en de tocht was relatief lang. In Appelscha was een natuurswembad maar dat was officieel nog niet opengesteld. Geen nood, een onderdoorgang gemaakt via verwijderd prikkeldraad en wij waren binnen. Tot onze grote verbazing troffen wij daar de hogere klas aan waar Pim in zat. Die klas had een soortgelijk plan bedacht om te gaan zwemmen en zat nu heerlijk te zonnen. Zwempakken hadden zij 'geleend' van het zwembad en die werden weer aan ons uitgeleend. Omdat niemand van ons echt kon zwemmen werd het vooral baden in het zwemwater. Dat heeft maar kort geduurd. Personeel van het zwembad was kennelijk gealarmeerd en wij wisten niet hoe snel wij weg moesten zijn. Half gekleed in zwempak en andere kleding zochten wij een goed heenkomen. Terug naar Oosterwolde, de zwempakken gingen mee en moesten de volgende dag op school worden ingeleverd. Uiteraard na een donderpreek en strafwerk van meester Postma.

In de Opsterlandse Compagnonsvaart heb ik een nat pak gehaald.

1957. Tante Luus danst met mij op het 25 jarige huwelijksfeest van mijn ouders.

Ik heb zelf nog een nat avontuur beleefd dat mij lang zal heugen. Ik was gebiologeerd door het schuitje dat melkbussen van onze kant overzette naar de andere kant van de Opsterlandse Compagnonsvaart. Daar haalde iedere dag een melkwagen de bussen op voor de melkfabriek. Ik weet niet meer waarom ik het aandurfde om op mijn eentje een tochtje te maken met het schuitje. Ik kreeg het gevaarte los van de kant, maar raakte in paniek omdat het ging afdrijven in plaats van naar de overkant te gaan. Ik ben uit het schuitje gestapt en heb het lopend naar de kant gekregen. Gelukkig was het bij de oever zo ondiep dat ik niet kopje onder ben gegaan. Ik kon toen nog niet zwemmen en weet niet wat er van mij geworden zou zijn als de oever niet had meegewerkt. Wel kwam ik drijfnaat thuis, vertelde aan tante Luus een onduidelijk verhaal over in de sloot vallen en kon meteen naar bed. Zonder eten, maar daar heeft Beppe toch nog stiekem voor gezorgd.

Goede herinneringen

Op donderdagavond 21 juni 1945 zijn wij weer terug in Overveen. Een grote veeauto bracht ons via Arnhem waar evacués uit die omgeving werden afgezet naar onze woonplaats. Volgens mijn moeder waren we heel erg aangekomen. Mijn moeder schrijft daar over: 'Pim is een echte boerenjongen geworden'. 'De Friese taal en uitdrukkingen zijn hen niet vreemd'. 'Ze zijn erg gelukkig om weer thuis te zijn'. 'Vrij en allen nog bij elkaar'.

Op bezoek bij Beppe in haar bejaardenwoning in Oosterwolde.

Ik ben later nog een aantal keren terug geweest in Oosterwolde op bezoek bij Pake en Beppe. Eerst op de boerderij in Venekoten, later in hun bejaardenwoning met een grote moestuin waar Pake als van ouds kon blijven genieten van het landwerk. Ik blijf hen herinneren als heel lieve mensen, die hun leven lang hard hebben moeten werken. Tante Luus heeft vele jaren een gelukkig leven gehad met haar partner Henk Weeshof in Schoorl, waar Marijcke en ik vaak op bezoek zijn geweest en op verjaardagen haar broers Klaas en Sytze ontmoetten. Sytze is na de oorlog een boerderij in Drenthe gaan runnen, Klaas is Oosterwolde en zijn beroep trouw gebleven. Betje en Roelof zijn naar Nieuw Zeeland geëmigreerd. Ook de zoon van tante Luus, Hennie heeft daar een bestaan opgebouwd.³

De meeste personen uit de oorlogstijd zijn intussen overleden, zodat ik het moet doen met herinneringen. Oosterwolde is zelf uiterlijk erg veranderd, maar de structuur van het dorp en de sfeer in Venekoten zijn nog grotendeels gelijk gebleven. De boerderij is omgebouwd

De wegen in Venekoten zijn nog weinig veranderd.

tot een aantrekkelijke woning, nu bewoond door Jan Bruin, die zo vriendelijk was om toe te staan deze voor mij zo bijzondere plek te bekijken en te fotograferen. In 2011 is het 66 jaar geleden dat ik als kind ronddoolde in het Friese Oosterwolde. Het blijven goede herinneringen.

De tot woonhuis omgebouwde boerderij Venekoten 14 van Jan Bruin.

Noten

1 Gatsonides verzorgde kindertransporten vaak op verzoek van interkerkelijke organisaties in Haarlem. Soms ging het om joodse kinderen. Hoe mijn vader met hem in contact is gekomen en of en hoeveel hij heeft moeten betalen voor ons transport, heb ik niet kunnen achterhalen. Na de oorlog is Gatsonides doorgegaan als autocoureur en bouwer van instrumenten ten dienste van het verkeer. Hij is onder meer bekend geworden als winnaar in 1953 van de destijds befaamde Rally van Monte Carlo. Aan het eind van zijn leven ontwikkelde zijn bedrijf de bij vele automobilisten berucht geworden apparatuur voor het controleren van de rijsnelheid, de naar hem genoemde Gatsometer. Zijn enerverende leven is onder meer beschreven door Toon Kortooms, *Leven als de bliksem*, Bloemendaal 1995.

2 De school is in 1932 als lagere school gesticht, maar de meeste oudere mensen kennen de school als BLO school en als dagverblijf voor gehandicapten. Het eerste hoofd van de school was de heer Wind, die voor de oorlog naar Assen is gegaan en werd opgevolgd door de heer Postma. De school en het woonhuis van het hoofd zijn gesloopt en worden vervangen door een appartementencomplex. Ontleend aan het artikel 'Oosterwolde 1900-1940' van H. Jager in het blad. *De Gaaste* van de Historische Vereniging Oosterwolde en omstreken, en aan de herinnering van de heer van Weperen uit Oosterwolde, die op deze school heeft gezeten.

3 Emigratie was in de eerste jaren na de oorlog heel normaal. Duizenden Nederlanders zochten werk en hun geluk in Amerika, Canada, Australië en Nieuw Zeeland, vaak in de agrarische sector.

06. Middelbare schooltijd

Oosterhout en Eindhoven

Langs het Spaarne aan de Oosterhoutlaan, dicht bij de Haarlemmer Hout en de grens met Heemstede ligt een villa waar de gemeente Haarlem in 1947 een nieuwe middelbare school startte: het Coornhert lyceum. Het nieuwe van het Coornhert lyceum was de HBS opleiding, die in plaats van vijf jaren uitgesmeerd werd over zes jaren. Dat sloot volgens mijn ouders goed aan bij het resultaat van het onderzoek naar mijn leermogelijkheden. Ook speelde een rol dat mijn vader groot vertrouwen had in de toenmalige rector, Dr. Van Dis en de ervaringen van Pim op het Kennemer Lyceum niet erg positief waren. Daarom kozen mijn ouders voor het Coornhert lyceum met als gevolg dat ik vanaf begin september 1949 dagelijks twee maal op en neer moest fietsen naar de Oosterhoutlaan. De gemeente had daar rondom de villa een groot aantal noodlokalen neergezet waarmee de school meer leek op een vakantieoord of asielzoekerscentrum dan op een echt schoolgebouw. Tegelijk was dat ook de charme van 'Oosterhout' zoals de locatie ging heten, een parkachtige omgeving met in groen gelegen lokalen. Pas vijf jaar later zijn wij verhuisd naar een groot nieuw gebouw langs de Westelijke Randweg waar de school nog steeds te vinden is. Op 'Eindhoven' heb ik het laatste jaar doorgebracht en eindexamen HBS-b gedaan.

Zes jaren Coornhert lyceum

Ik heb nooit spijt gehad van de schoolkeuze die mijn ouders voor mij hebben gemaakt. Het Coornhert lyceum was qua geografische spreiding en maatschappelijk achtergrond van de leerlingen minder eenzijdig dan vele ander scholen in de regio. Door de jonge historie ontwikkelde het een eigen stijl waar ik mij goed thuis voelde. De periode van zes jaar bleek ook goed uit te pakken. Maar dat had minder te maken met mijn veronderstelde leermogelijkheden dan met het feit dat ik in de zes jaren Coornhert lyceum twee maal geopereerd ben en ik – mede door de zesjarige periode - de daarmee verloren tijd heb kunnen inhalen. In de derde klas is mijn blinde darm verwijderd wat een verlies van een maand betekende en in de vijfde klas werd mijn rug gerepareerd wat mij een half jaar kostte. De tweede operatie heeft een belangrijke invloed gehad op mijn verdere leven, vooral in fysieke zin. Hierna kom ik op deze bewogen periode uit mijn jeugd terug.

Het eerste jaar op het Coornhert lyceum, klas 1c, 1949.

Het laatste jaar op het Coornhert lyceum, klas 6b2, 1955.

Lichamelijke oefening

De lessen lichamelijke oefening/gymnastiek kregen wij - binnen - in het gymnastieklokaal van de Floraschool in het Florapark (nu onderdeel van de Bos en Vaart school) en - buiten - op een sportcomplex aan de overzijde van het Spaarne in Schalkwijk. In beide gevallen moesten wij er op de fiets naar toe wat veel tijdverlies opleverde tot ongenoegen van mij en ook van de gymnastiekleraar, de heer Dik Beets. Aan hem bewaar ik goede herinneringen. Het was een leraar met een autoritaire manier van lesgeven maar wel gedreven en eerlijk. Ik heb vaak met hem overhoop gelegen. Ik was erg enthousiast voor sport, maar ook eigengereid en dat laatste werd dan door hem - terecht - afgestraft. Heel komisch was zijn discipline en Spartaanse manier van lesgeven, ook op koude of natte dagen. Ons sporttenu bestond uit een rode broek, een wit shirt en bijpassende kousen. Binnen op blote voeten en buiten op voetbalschoenen. Je mocht geen ondergoed dragen, ook niet in de winter, dat werd vooraf door hem gecontroleerd. Iedereen op een rij en je blote bast tonen. Als er toch een hemd onder je sportshirt zat, moest je op de bank zitten of rondjes lopen. Als je de sportkleden of de voetbalschoenen vergeten was, kon je een middag bij hem terug komen.

Mijn eigen kamertje

In de oorlog heeft mijn vader de zolder laten verbouwen tot twee slaapkamers voor Pim en mij. Wij hadden samen een wastafel en kasten op de overloop. Mijn kamer had een rond raam, dat half open kon en uitkeek op van Ouds het Raadhuis. De kamer was verder klein, net voldoende ruimte voor een bed en een werktafel met stoel. Wel erg knus en helemaal ingericht zoals ik dat wilde. In die ruimte maakte ik mijn huiswerk voor de lagere en de middelbare school. Later trok ik mij als student hier soms terug om mij voor te bereiden op een tentamen.

In de eerste jaren na de oorlog was ik in het bezit van een zelf gemaakte radio, een zogenaamde kristalontvanger. Die bestond uit een kristaldetector, een spoel, een afstemcondensator en een koptelefoon. Uit het boek *Jongens en radio* had ik het schema gehaald en in die tijd kocht ik als beginnende radioamateur op de Nassaulaan in Haarlem bij radio Marco de onderdelen om zelf een kristalontvanger te bouwen. Essentieel was de kristaldetector, die bestond uit een stukje loodglanskristal waarop je met een scherpe metalen punt een plek zocht die een radiosignaal produceerde, wat je via de verschillende onderdelen op een legerkoptelefoon kon horen.

De apotheek en bovenwoning op de hoek van de Bloemendaalseweg en de Zijlweg. Vanuit het ronde raam keek ik naar Oud Overveen.

De kristalontvanger was na de oorlog heel populair onder de jeugd; ik denk vooral omdat het een erg goedkope manier was om naar de radio te kunnen luisteren en het iets avontuurlijks had. De kristalontvanger was namelijk in de oorlog vaak gebruikt om illegale zenders te beluisteren. Ik had een kamerantenne uitgespannen over de lengte van mijn kamer en luisterde meestal in mijn bed naar Hilversum 1 of 2. Met een beetje geluk ontving ik dan ook nog Brussel of een van de Amerikaans legerzenders in Duitsland. Het geluid was zo zacht dat mijn ouders niet konden horen tot hoe laat ik nog lag te genieten van mijn zelf gebouwde 'wondertje'. Meer geluid produceerde ik later toen ik mijzelf moest leren hoe je een hockeybal aan je stick kon laten 'kleven'. Daarvoor gebruikte ik de vierkante meter van mijn kamertje die nog beschikbaar was. Het voortdurend heen en weer rollen van de bal irriteerde mijn moeder dusdanig dat ik van haar een halfuur oefentijd kreeg.

Meer tijd was mij gegund om uit het raam te gluren. Als ik ging staan had ik uit het raam zicht op Van Ouds het Raadhuis, een groot hoekig gebouw met veel ramen. In de loop van de jaren speelde zich achter die ramen van alles af, vaak meer in mijn fantasie dan ik kon waarnemen. Meestal zag ik niet meer dan gezichten die van kleur verwisselden, soms wit, soms bruin en dan weer zwart. Op straat kon ik vaak zien dat het andere mensen waren dan de bewoners van Oud-Overveen: vreemdelingen, repatrianten, asielzoekers of hoe de mensen in die tijd werden aangeduid. Vaak waren het gerepatrieerde landgenoten uit het voormalige Nederlands-Indië, waaronder de Molukken en Nieuw Guinea, of uit Suriname. Ik heb de ontwikkelingen in en rond Van Ouds het Raadhuis in verschillende levensfasen kunnen volgen, als scholier en als student, die zich ging interesseren voor processen als dekolonisatie, migratie en integratie. Intrigerend. Waarom zaten die mensen daar, wat was hun achtergrond en wat ging er met hen gebeuren?

Voetbal

Ik was in de begintijd van het Coornhert een fanatieke voetballer en honkballer. Mijn entree in de georganiseerde voetbalwereld had in december 1948 plaats gevonden bij BVC Bloemendaal. In die tijd moest je twaalf jaar zijn om lid te kunnen worden van een voetbalvereniging. Waar die merkwaardige regel op berustte? Waarschijnlijk had het te maken met gebrek aan velden of materiaal. Mijn eerste wedstrijd van de 'Whites' (het tenue van Bloemendaal is wit met een oranje omslag van de witte kousen) in

Zandvoort tegen Zandvoort Meeuwen staat mij nog helder voor de geest. Het veld lag beschut in de duinen en had ook een tribune, voor mijn gevoel leek het op een stadion, zoals Wembley in Londen. Mijn entree op een echt voetbalveld was daarmee heel imponerend. Bij Zandvoort Meeuwen liepen veel jongens rond met opvallend witte koppen, die met nog meer recht de aanduiding de 'Whites' hadden verdiend. Het witte haar had waarschijnlijk te maken met de omstandigheid dat Zandvoort in die tijd nog een vrij gesloten dorp was met relatief veel onderlinge huwelijken. Wij hebben gelijk gespeeld, ik speelde stopperspil, een plaats in het team waarop ik nadien steeds ben blijven spelen.

Ons elftal werd in die tijd begeleid door twee (jonge) mannen, Dries en Wim, voor mij meneer Diederiks en meneer Oosterhof. Dries speelde in het 'eerste' als rechtshalf waarmee hij voor mij lang een rolmodel is geweest. Wim Oosterhof bleek een geboren leider te zijn, die ik nog beter heb leren kennen als jeugdleider bij honkbalclub Kinheim. In mijn Haarlemse periode als wethouder ontmoette ik Wim als commissaris van politie, belast met de portefeuille verkeer. Weer later kruisten onze wegen elkaar regelmatig in de Haarlemse sportwereld, onder meer als bestuurslid van het Olympische Steunpunt Kennemerland/ Haarlem. Bij de presentatie van mijn boek *De magie van een gemeentegrens* in 2008 was Wim aanwezig en bij mijn afscheid als voorzitter van de kunstijsbaan Haarlem in 2009 kreeg ik van hem een aardige reactie. Het is boeiend om te zien dat 'kleine' werelden elkaar een leven lang kunnen raken.

In het aspirantenelftal van BVC Bloemendaal.

Ik ging als jeugdlid vaak kijken naar het 'eerste' van Bloemendaal dat ik ook volgde als het team uit moesten spelen. Ik herinner mij een barre fietstocht naar KVV in Krommenie. Ik sprak met een stel vriendjes af om daar heen te gaan, maar wij hadden niet bedacht dat het hard kon waaien. De windrichting was pal noord, de wind was guur en wij moesten recht tegen de wind in fietsen. Halverwege de tweede helft bereikten wij het veld van KVV om nog net mee te maken dat Bloemendaal verloor. Maar als dankbare herinnering weet ik nog dat de toenmalige voorzitter Gerard Voogd ons na afloop trakteerde op een Kwatta-reep en een kogelflesje (voor een latere generatie: een reep chocola en een frisdrank).

Honkbal

Bij honkbalclub Kinheim (HCK) gold eveneens de regel van twaalf jaar, maar daar heb ik mee gesmokkeld. Mijn honkbalcarrière is bij toeval begonnen toen ik nog maar elf jaar oud was. Pim speelde bij de junioren van HCK. Mijn vader volgde de wedstrijden, werd gevraagd als begeleider en had voor hem en mij een honkbalhandschoen gekocht. Ik had dus leren vangen en gooien en kende de spelregels. Op een avond in de zomer van 1948 ging ik naar Pim kijken, die het moest opnemen tegen het negental van honkbalclub Onze Gezellen aan de Vergierdeweg in Haarlem Noord. Wat bleek? Kinheim stond niet alleen achter maar ook met maar zeven man in het veld. Omdat het spel gespeeld wordt met negen spelers, betekende dat aanvallend bij iedere derde slagbeurt twee automatische nullen en verdedigend slechts één man in het verre veld. Ik kwam dus als geroepen om als achtste man de schade te

beperken. Op mijn sokken, in een korte nette broek en nog geen lid van HCK heb ik daaraan bijgedragen. Ik weet zeker dat ik één maal vier wijd heb gekregen. Of ik ook nog een bal heb gevangen weet ik niet meer.

In 1949 ben ik officieel lid geworden van HCK, waar ik vier seizoenen met groot plezier en enthousiasme gespeeld heb bij de junioren. Door mijn verdedigende instelling werd mijn plaats bij het honkballen achtervanger (catcher) of eerste honkman. Op de fiets gewapend met handschoen, knuppel en catchermasker ging ik naar de verschillende grasvelden in de regio. Wij speelden nog in een korte voetbalbroek en op voetbalschoenen. In die tijd waren gravelvelden zeldzaam en werden de honkbalkleren en schoenen nog niet op maat gemaakt voor junioren.

In de zomer oefende ik overal het gooien en vangen, het deed er niet toe waar: op het strand, in de poort achter ons huis, op straat, op braakliggende veldjes en tijdens onze vakanties in Bergen en Beekbergen. Ik speelde met Pim, met Jan en Pieter de Smit, de zoons van onze accordeonleraar, met Jan Dawideit, een jongen uit mijn klas die heel goed in deze sport is geworden en ook met mijn schoolvriend Wim van Os, die wat minder getalenteerd was in het honkballen. In zijn eerste wedstrijd voor HCK presteerde hij het om linksom te lopen waardoor hij na zijn slagbeurt op het derde honk belandde in plaats van op het eerste honk. Geschreeuw en gelach. Wim begreep niet wat hij fout had gedaan. Het was geen sport voor hem, hij is later een uitstekend roeier geworden en heeft in en buiten zijn club het Spaarne furore gemaakt.

De geboorte van Heleen

Eind mei 1951 is Heleen geboren. Dat was op zich geen verrassing, wij waren oud genoeg om de groei in moeders buik te begrijpen en te volgen, maar het bleef toch wel bijzonder dat wij een nakomertje in huis kregen. Heleen is een kleine 18 jaar jonger dan Pim en 15 jaar jonger dan ik en scheelt bijna tien jaar met Hanneke. Mijn moeder liep bij de geboorte tegen de veertig en wellicht heeft dat meegespeeld bij deze 'laatste kans' bevalling. Ik vond het zusje wel erg interessant en liet niet na om dat te laten blijken. Foto's uit die tijd laten dat zien.

Toch heeft het weinig veranderd in mijn leven. Heleen hoorde erbij zoals daarvoor en daarna verschillende passanten ons huis hadden bevolkt. Mijn ouders zijn namelijk steeds erg gastvrij geweest met het opnemen van kinderen, die vanwege een of andere reden een

Het B-team van HCK op het RCH toernooi in juni 1952. Mijn vader was onze coach.

tehuis nodig hadden. Ik herinner mij Heidi uit Oostenrijk kort na de oorlog, evenals Sonja in de tijd dat mijn vader als militair naar Nederlands-Indië/Indonesië was vertrokken. Later Rudy Burkhart, de zoon van Nel, een van de apothekersassistenten, die een jaarlang vanwege tuberculose in Zwitserland moest kuren. Ook Barbara, een vluchteling uit Oost Duitsland heeft twee periodes bij ons in huis gewoond en weer veel later Koen en Heleen Kampmeijer, waarvan de ouders vanwege het werk van oom Jan een lange periode in de Oost of de West verbleven.

De geboorte van Heleen heeft mijn levenssfeer nauwelijks beïnvloed. Daarvoor was ik te veel bezig met mijn eigen ontwikkeling. In mijn herinnering is het voorbijgegaan als een vanzelfsprekendheid. Pas onlangs werd ik mij dat gewaar. In de jeugd van Heleen hadden mijn ouders een smalfilmtoestel aangeschaft dat veelvuldig op Heleen werd gericht. Kort geleden heb ik de verschillende filmpjes laten

Een trotse Piet met zijn zusje Heleen op ons 'platje' van de Bloemendaalseweg in 1951.

overzetten op DVD en bij het bekijken ervan valt op dat er tal van beelden op voorkomen die voor mij nieuw zijn. Mijn eigen kleine wereld en die van Heleen vielen in die tijd nauwelijks samen. Overigens gold dat in mindere mate ook wel met Pim en Hanneke. Dat verklaart het verschil in herinnering en beleving van ons vieren als wij eens per jaar - op de verjaardag van onze moeder - de verleden tijd met elkaar doornemen. Ondanks onze nauwe familieband heeft ieder van ons zijn eigen leven geleid.

Blindedarmoperatie

Mijn voetbalcarrière heb ik in de zomer van 1951 beëindigd. Eind augustus van dat jaar organiseerde BVC Bloemendaal een jeugdtoernooi in een week met snikheer weer. Wij zaten op ons vakantieadres in Bergen en mijn ouders vonden het goed dat ik in mijn eentje op de fiets van Bergen naar Overveen reed. Dat bleek met die warmte een hele opgave te zijn. In Overveen vingen tante Tommy en oom Gijs Verploeg, vrienden van mijn ouders, die een weekje in het huis van mijn ouders logeerden, mij op. Die avond hebben wij nog midgetgolf gespeeld in Zandvoort en de dag daarna stond ik de hele dag op het voetbalveld. In de zon. Op enig moment kreeg ik een bal verkeerd op mijn hoofd, maar ik schonk er geen aandacht aan.

Pas de volgende dag merkte ik de gevolgen van de overmatige inspanning van de voorgaande dagen en de invloed van de hitte en de kopbal. Ik kon letterlijk geen poot meer verzetten, ik was overal stijf en had last van mijn hoofd. Onze huisarts Ru Holthuis, tevens een vriend van mijn ouders, constateerde een lichte hersenschudding. Maar wat heel opmerkelijk was - ik weet nog steeds niet of de diagnose wel klopte - hij meende ook dat mijn blinde darm ontstoken was en ik met spoed geopereerd moest worden. Ik werd opgenomen in het Diaconessenhuis aan de Hazepaterslaan in Haarlem, waar de chirurg, dokter Wamsteker, mij pas wilde opereren als mijn hersenschudding dat toeliet.

Daarom heb ik eerst een paar dagen op een grote zaal moeten liggen wachten met oudere mannen om mij heen, die elkaar uit verveling of spanning schunnige moppen vertelden. Het opensnijden van mijn buik voor het verwijderen van de overbodige appendix is zonder problemen verlopen. De organisatie van het Diaconessenhuis zat echter zo slecht in elkaar dat zij mij uit de narcose lieten bijkomen tijdens het algemene bezoeken. Ik hoorde overal stemmen om mij heen met uitzondering van die van mijn ouders. Die hadden zij

vergeten te waarschuwen. Mede daarom heeft mijn vader mij een of twee dagen later aangekleed en met een taxi naar huis laten rijden. Ik had de hechtingen nog rond de wond maar die touwtjes heeft 'oom' Ru Holthuis er later uitgehaald. De actie van mijn vader kwam hem op een berisping te staan van het ziekenhuis. Ik vond zijn doortastendheid echter geweldig, ik was blij uit het ziekenhuis weg te zijn en vooral weg van de deprimerende sfeer van de mannenzaal. Na een maand rust thuis kon ik in de derde klas van het Coornhert lyceum mijn plaats weer innemen.

Hockey

In het najaar van 1951 ben ik lid geworden van de hockeyclub BMHC, een combinatie die is ontstaan uit de eerdere verenigingen Bloemendaal, Musschen en Haarlem, vandaar de naam. Later is deze mannenclub gefuseerd met de vrouwenclub BDHC (Bloemendaalse Dames Hockeyclub) en doorgegaan als Bloemendaal. In BMHC/Bloemendaal heb ik - met een onderbreking van tien jaar - gespeeld tot 2003. Ik ben nog steeds lid van de reünistenvereniging Zomercare. Overigens was het niet zo vanzelfsprekend dat ik zou toetreden tot BMHC. Mijn vader was namelijk een van de eerste leden van de hockeyclub HBS en ook oom Henk ten Brink, de vader van Roel was een prominent lid. In onze familie is de keuze tussen beide hockeyverenigingen heel verdeeld gemaakt. Pim was lid van BMHC, Hanneke van BDHC, Marijke van BDHC/Bloemendaal, Heleen van HBS, Anike van Bloemendaal en HBS en Michiel van Bloemendaal en Rood Wit.

Voor mij heeft de doorslag voor BMHC gegeven dat Piet Hein Quarles van Ufford, een jongen uit mijn klas, als een van de weinige leerlingen van het toenmalige Coornhert Lyceum in deze club speelde. Van hem heb ik het spel geleerd. Hij woonde in Aerdenhout in een villa met een ruime tuin waar wij vaak hebben geoefend. Bij mijn intree als junior werd ik hartelijke ontvangen door mevrouw W.Uhlenbroek-Delbaere, die over de jeugdafdeling de scepter zwaaide. Iedereen noemde haar Ma, een terechte benaming want zij moederde over de jeugd alsof het haar eigen kinderen waren. Ik heb goede herinneringen aan haar bewaard. Ik heb een jaar in het hoogste jeugdteam mogen spelen. In die tijd was er een officieus Nederlands jeugdkampioenschap, wat plaats vond in Amsterdam onder de naam Bosplantoernooi. Daar zijn wij toen net geen kampioen geworden, wij moesten het doen met een zilveren stickje voor op je jas. Ook mocht ik meedoen aan de selectiewedstrijden van het Noord-Hollandse

jeugdteam. Waarschijnlijk zou ik dat niveau gehaald hebben als mijn rugoperatie dat niet had verhinderd. Het stoort mij nog steeds dat mede daardoor mijn hockeytechniek is blijven steken op het niveau van toen. Dat heb ik nooit meer ingehaald.

Rugoperatie

Medio 1953 merkte ik bij de gymnastieklessen dat ik een uitstekende knobbel in mijn rug had, ik kon niet goed rollen en gymnastiekleraar Beets vond bovendien dat ik erg scheef liep. Via huisarts oom Ru Holthuis belandde ik bij een mensendieckmevrouw die mij allerlei oefeningen liet doen. Maar de knobbel bleef en ik werd verwezen naar orthopedisch chirurg dokter Haverkamp in de Maria Stichting, die röntgenfoto's liet maken van mijn rug. Hij heeft mij die laten zien en uitgelegd dat de een na onderste lendenwervel was losgeraakt van de beide aanliggende wervels. Om te voorkomen dat ik op latere leeftijd invalide zou worden, moest ik geopereerd worden. Er zou een plat stuk bot uit mijn heup worden gezaagd, daarin werden drie gaten geboord en het botstuk werd over de doornuitsteeksels van de drie wervels gelegd waar het met geschraapt merg aan elkaar moest groeien. Zo werden de drie onderste wervels samengeklonken tot één geheel. Het herstel van mijn heup en het aan elkaar groeien zou ten minste een half jaar in beslag nemen.

Vanuit het raam van de Maria Stichting keek ik in 1953 drie weken naar buiten.

Met deze boodschap werd ik naar huis gestuurd. Als alternatief werd nog gezegd dat het platte stuk ook uit een varken kon komen, maar dat werd afgeraden. Waarom weet ik niet. Overigens een gekke gedachte, een Van der Ham met een stuk varken in zijn lichaam. Ik had weinig keus, het had weinig zin om erover na te denken hoe de afwijking was ontstaan, door sport of aangeboren. Dokter Haverkamp hield het op het laatste en het was zaak om niet te lang te wachten met de operatie. Daarom ben ik nog voor het officiële einde van het schooljaar voor drie weken verhuisd naar de Maria Stichting. Daar kreeg ik een eigen kamer in een vleugel die nog steeds bestaat. De Maria Stichting is onlangs vrijwel geheel afgebroken maar deze vleugel is blijven staan. Voor mij als herinnering aan drie bewogen weken.

Ik weet nog dat ik mij totaal moest uitkleden en ik vervolgens gekleed werd in een soort schaamlap met een paar witte sokjes. Waar die voor dienden heb ik nooit begrepen. Hoewel ik op dat moment nog heel fit was, werd ik op mijn bed door de verpleging naar de operatiekamer gerold. Mijn vader mocht meelopen en heeft mij uitgezwaaid. Daarna begon de ellende. Omdat het een langdurige operatie zou worden was de verdoving daarop aangepast. Er werd een lange naald vanaf mijn hand naar mijn elleboog ingebracht, maar het lukte niet om voldoende contact te maken met mijn aderen. Daarom moest het worden overgedaan, wat onnoemelijk veel pijn deed. Eigenlijk is dat voor mij het ergste moment van de operatie geweest, van de rest heb ik niets meer gemerkt tot ik bijkwam uit de narcose. Dat was vele uren later. Mijn vader zat aan mijn bed, waar ik op mijn buik lag, vastgebonden om te voorkomen dat ik mijzelf zou omdraaien. Ik kon mijn arm bekijken, waar de verdoving was ingebracht. Die zag totaal blauw. Later kreeg ik te horen dat de operatie een kleine vier uur heeft geduurd en ik tijdens de operatie zo onrustig ben geweest dat ik de naald uit mijn arm heb getrokken. Verder voelde ik mij slecht en heel ongelukkig. Ik mocht mij niet bewegen en dat zou gedurende een lange periode mijn lot worden.

Langzame berusting

Zoals bij de meeste operaties is de eerste week een verschrikking. Ik moest niet alleen bijkomen van de narcose en de pijn, ik moest leren slapen, plassen en poepen op mijn rug, ik mocht niet rechtop zitten of op mijn zij liggen, alleen draaien van rug naar buik en omgekeerd werd toegestaan. Ik was gekluisterd aan het bed en compleet afhankelijk van derden. Ik voelde mij in de

eerste dagen zo gedeprimeerd dat ik wilde dat alleen mijn vader op bezoek zou komen. Die straalde rust uit, zei niet meer dan nodig was en liet mij het berustingsproces zelf ondergaan. Achteraf heb ik beseft dat ik mijn moeder veel verdriet heb gedaan door haar toen niet aan mijn bed te willen hebben. Dat moet voor haar heel erg frustrerend zijn geweest.

Maar ik wilde mijn emoties niet aan haar tonen, die uiteraard toch los zijn gekomen. Dat gebeurde op een heel aparte manier en naar aanleiding van een klein incident met de verpleging. Die was in die tijd in de Maria Stichting nog grotendeels in handen van nonnen (rooms-katholieke religieuzen). Ik had van mijn ouders een draagbare radio te leen gekregen, een kunststof kastje met deksel die op de tafel naast mijn bed stond. Door mijn onhandigheid stootte ik de radio van de tafel. Na de val gaf het nog wel geluid, maar van het deksel was een stuk afgebroken. De dienstdoende non raapte de radio op, zette die weer op de tafel en gooide het afgebroken stuk van het deksel uit het raam van mijn kamer. Haar actie heeft bij mij alle emotionele remmen losgegooid. Toen mijn vader en moeder die avond op bezoek kwamen, kende mijn verdriet geen grenzen. Alle pijn, spanning en de noodzaak om te berusten in de situatie leidde tot een langdurige huilbui. Voor zover ik mij herinner de enige keer dat ik mij zo heb laten gaan. Ik ben nadien gaan berusten in mijn lot, ik was niet opstandig en kon uren lang nietsdoen, luisteren naar de radio en slapen. Overigens is een lekenverpleegster in de bosjes van het ziekenhuis het afgebroken stuk van de radio gaan zoeken. Zij heeft het met plakband aan het deksel bevestigd. Een heel lieve daad van een begrijpende hulpverleenster.

Thuisverpleging

Na drie weken bracht de ambulance mij naar huis en via twee trappen naar de kamer van Hanneke, die voor mij was ingericht. Daar heb ik tot eind november 1953 het bed moeten houden. Ik deed de hele dag niets. Ik was te sloom om boeken te lezen, mogelijk schoolwerk te maken of iets anders zinnigs te doen. Ik sliep veel en heb dat later voor mijzelf uitgelegd als een natuurlijke reactie op een uitzichtloze situatie, wellicht te vergelijken met mensen die in een gevangenis zitten. Net als in het ziekenhuis luisterde ik veel naar muziek op de radio. Ik kende alle tunes uit die tijd en zou heel hoog gescoord hebben bij een muziekquiz. Ook werden er jazzplaten gedraaid door twee vrienden die mij zeer dierbaar zijn: Wim van Os en Roel ten Brink.

Een van de weinige foto's uit die tijd. Ik ben vergezeld van twee Zeeuwse meisjes die vanwege de Watersnoodramp in februari 1953 in de zomer twee weken bij ons logeerden.

Wim van Os was mijn getuige bij het huwelijk met Marijcke in 1962. Hier samen met mijn zus Hanneke op de foto.

Wim van Os en de draaitafel

Wim van Os zat bij mij in de klas en kwam vaak langs om over school te vertellen. Zijn vader was amanuensis op het Stedelijke Gymnasium en had voor hem en mij een half jaar eerder een ingenieuze draaitafel ontworpen. Een fietsdynamo geeft 6 Volt stroom. Omgekeerd door een transformator, die van 220 Volt wisselstroom 6 Volt zwakstroom maakt, aan te sluiten op de dynamo gaat die draaien. Vervolgens wordt op de dynamo het stalen wielje vervangen door een van kunststof waar een groeve is ingeslepen. Op het draaistel van een afgedankte koffergrammofoon plaatste vader van Os een houten draaischijf, die ook een groeve kreeg. De diameters van de beide draaicirkels had vader van Os zo ontworpen dat de dynamo de houten draaischijf door middel van een kabel precies 33 toeren per minuut liet draaien. Met een gekochte pick-uparm werd het geluid overgebracht naar een radiotoestel dat als versterker diende. Naar hedendaagse begrippen klinkt het misschien wat primitief maar het werkte perfect.

Wim was net als ik verzot op jazzmuziek. Die moest je meestal kopen op grammofoonplaten want via de Nederlandse radio werd er weinig uitgezonden. De beste radiozender voor jazzmuziek was in die tijd de AFN (American Forces Networks in Europe), die voor de Amerikaanse militairen speciale jazzprogramma's verzorgde. De grammofoonplaten waren relatief duur zodat wij meestal niet dezelfde platen kochten maar deze uitwisselden. Wim nam daarom vaak zijn eigen platen mee om die bij mij te draaien. Ik heb met Wim later een aparte vriendschap opgebouwd, wij deelden ervaringen als student, leraar, echtgenoot en vader. Wim had een bulderende stem, een vrolijke lach en vulde de ruimte zodra hij binnen was. Hij zat vol verhalen en kon smakelijk vertellen. Met recht een bijzondere man. Ik waardeer nog steeds heel erg dat hij de moeite nam om zo vaak langs te komen om mij een beetje op te vrolijken.

Roel ten Brink

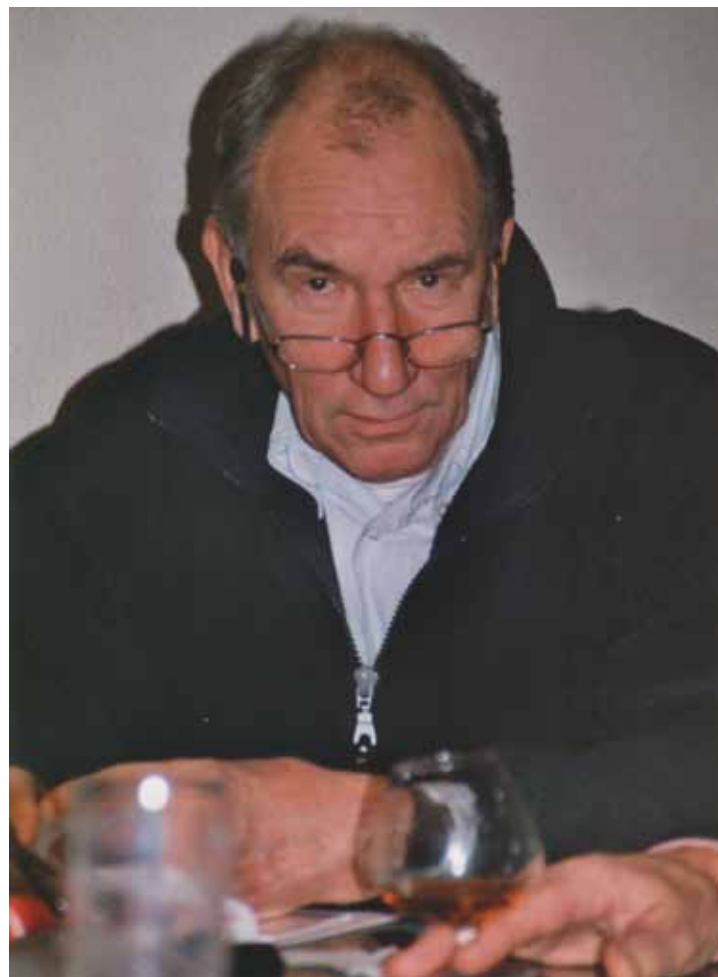
Dat geldt ook voor Roel ten Brink. Die kende ik al veel langer, wij deelden immers een stuk van de oorlogstijd in Oosterwolde (zie hoofdstuk 5). Roel zat op het Lorenz Lyceum maar tenminste een klas lager dan Wim en ik. Roel was een wat trage leerling, wat hem niet heeft belet om via de Zeevaartschool stuurman te worden op de grote vaart en als loods in Hoek van Holland zijn beroepsloopbaan te eindigen. Roel kwam bijna iedere zaterdagmiddag 'buurten'. Hij sloeg vrijwel nooit over en

ook met hem heb ik vaak jazzplaten gedraaid. Roel was voor die tijd veel progressiever in zijn keuze dan Wim en ik. Hij was een groot liefhebber van de bebop, een jazzstijl die de oude jazz en de swing (de voorkeur van Wim en mij) ging verdringen. Met Roel heb ik een intense vriendschap opgebouwd. Wij gingen samen op tennisles en kregen van zijn vader les in bridgen, een bezigheid die ons toen niet erg boeide. In 1956 heb ik met hem een van mijn mooiste vakanties beleefd. Liftend en met een rugzak op onze rug crosten wij door de Benelux. Roel had veel gevoel voor komische situaties waarin wij ons bevonden of verplaatsten, vooral als het vrouwen betrof. Roel ontpopte zich toen voor mij als een vrouwenkenner. Waar hij destijds qua schoolprestatie had achter gelegen bij mij, bleek hij dat op dat terrein ruim voor te liggen.

Toen ik studeerde en op een kamer in de Anjelijsstraat in Amsterdam woonde, zat Roel op de Hogere Zeevaartschool. Iedere woensdagavond mochten de leerlingen in hun uniform de stad bezoeken. Meestal kwam Roel dan bij mij langs. Ook als ik er niet was, ging hij in een stoel zitten en pakte een boek uit mijn kast: Claus, Vinkenoog, Mulisch of Hermans. Wij hebben heel wat gepraat over literatuur en jazzmuziek. Tot zijn dood in 2002 zijn wij bevriend gebleven, een vriendschap die vooral is opgebouwd vanaf mijn ziekbed in 1953. De trouw van Roel in die tijd heb ik enorm gewaardeerd en bewonderd.

Gipskorset

Eind november 1953 mocht ik het bed verlaten. Om te voorkomen dat ik mijn rug zou buigen, werd rondom mijn romp een gipsen korset aangelegd. Daarvoor moest ik hangen in de gipskamer en werd ik van kont tot kin 'ingemetseld'. Later is de bovenste helft er afgezaagd, maar al met al heb ik toch wel een half jaar met het korset moeten lopen. Uiteraard was ik blij om van het bed verlost te zijn, hoewel ik de eerste twee weken weer heb moeten leren lopen als in mijn peutertijd. Mijn benen waren dik en stijf maar ik wende snel aan de nieuwe situatie. Ik kon weer zitten, lopen en fietsen en na de kerstvakantie nam ik weer plaats op de schoolbank van de vijfde klas Coornhert Lyceum. In de aanloop heb ik bijles gehad van opa Holthuis, de vader van oom Ru. Die heeft mij bijgespijkerd in algebra en goniometrie. Van de achterstand bij de alfavakken heb ik nadien weinig last gehad. Dat was wel het geval met stereometrie en werktuigkunde. Dat heb ik nooit meer ingehaald, wat bleek uit het lage cijfer op het eindexamen.

Roel ten Brink op latere leeftijd.

Roel, zijn partner Hanneke en Wim van Os op mijn zestigste verjaardag.

Effect van de operatie

Achteraf gezien is het verbazingwekkend dat ik na de vele maanden van complete rust en lethargie zo veel energie heb kunnen ontwikkelen om zelfs zonder één onvoldoende de overgang naar de zesde klas te halen. Ik was sterk gemotiveerd om weer mee te kunnen doen en stopte veel vrije tijd in het leren en inhalen van wat aan mij voorbij was gegaan. Ik heb later wel eens gedacht dat dit in ieder geval het positieve resultaat is geweest van de operatie. Ik heb door het lange genezingsproces geleerd om af te zien, je zelf te beheersen, hard te studeren en geconcentreerd te werken. Dat staat los van het positieve effect van de operatie zelf. Die is zeer goed gelukt, de degelijkheid van dokter Haverkamp heeft er voor gezorgd dat alles goed aan elkaar is gegroeid.

Nu zou een dergelijke operatie met kunstmiddelen gedaan worden zoals bij operaties van heupen en knieën. Dat zou mij maanden hebben gescheeld. Maar of het beter geweest zou zijn? Dat valt niet te zeggen. Bijzonder is wel dat ik - ondanks het afwijzende advies van dokter Haverkamp - toch weer ben gaan hockeyen en dat nog steeds doe. Vanwege mijn orthopedische 'verleden' mag ik mee spelen in het zogenoemde 'heupen'team van Zestig Plus, de hockeyclub waar ik sinds 1997 lid van ben. Het 'heupen'team bestaat verder uit mensen met een kunstheup of kunstknie, een bewijs dat ook sporten met een dergelijke handicap goed mogelijk is. Hoewel niet alle operaties van heupen en knieën even succesvol verlopen, is het 'heupen'team, dat ik zelf onlangs het orthopedische wonderteam heb genoemd, ¹ een goede reclame voor de wereld van de orthopedische chirurgie. Niet voor niets werd Zestig Plus vijf jaar lang gesponsord door DePuy, een Amerikaanse firma van orthopedische kunst- en hulpmiddelen. Voor hen heb ik ook wel eens op een beurs gestaan. Uit de vele gesprekken die ik daar heb gevoerd met orthopedische chirurgen is mij wel duidelijk geworden

dat mijn operatie nu 'uit de tijd' is. Waarschijnlijk ben ik nog een van de weinigen die in Nederland zo rondloopt. Een merkwaardig record.

Eindexamen

Ik heb er nooit aan getwijfeld dat ik het eindexamen in 1955 niet zou halen, maar uiteindelijk viel het resultaat mij niet mee. Ik had slechts één vrijstelling voor de exacte vakken en dat had alles te maken met het gat dat door mijn afwezigheid het jaar ervoor was geslagen. Bij het mondeling werd ik wat gesteund door de leraren en mede daardoor was het resultaat nog positief. Opvallend was dat ik in het laatste jaar steeds meer ging beseffen dat mijn belangstelling meer lag bij vakken als aardrijkskunde, geschiedenis en Nederlands dan bij de exacte vakken waarvoor de opleiding HBSb eigenlijk bedoeld is. Voor de alfa vakken haalde ik hoge cijfers wat later weer heeft geleid tot de keuze voor de studierichting Sociale Geografie op de Universiteit van Amsterdam.

Van de meeste vakken weet ik weinig meer te vertellen, dat is totaal vervaagd. Eén onderdeel is mij echter bijgebleven, dat was het opstel bij Nederlands. Ik gokte er op dat - tien jaar na de bevrijding van de Tweede Wereldoorlog - dit onderwerp wel op het lijstje van onderwerpen zou staan waaruit je mocht kiezen. Dat bleek een juiste gok te zijn. Ik liep in die tijd op 4 mei al mee in de Stille Tocht naar de Eerebegraafplaats. Mijn vader zat in de organisatie en kort daarvoor had ik Abel Herzberg horen spreken over de holocaust, wat mij heeft aangezet om niet alleen zijn boek *Amor fati* te lezen, maar dit ook op mijn literatuurlijst Nederlands te zetten. Dat was een wat ongebruikelijke keuze naast auteurs als Vestdijk, Bordewijk en Anton Coolen.

Het orthopedische wonderteam in 2005.

Tijdens de Stille Tocht heb ik nagedacht over de oorlog en de zin van herdenken. Dat heb ik in mijn opstel verwerkt. Bij het mondelinge examen werd het opstel en *Amor fati* door de gecommitteerde ter sprake gebracht. Gezien mijn interesse voor dit onderwerp was het niet moeilijk om hiermee hoog te scoren. Dat is ook gebleken uit het eindcijfer. Twintig jaar later, op 4 mei 1975, werd ik gevraagd om in Overveen te spreken tijdens de Herdenkingsbijeenkomst die vooraf gaat aan de Stille Tocht. Ter voorbereiding daarvan heb ik met het Coornhert Lyceum gebeld met de vraag of het opstel nog in hun bezit was. Dat was tien jaar eerder meegegeven met het oud papier. Omdat ik al weer vele jaren zelf in de organisatie zit van de Stille Tocht zou ik er wat voor geven om mijn eigen opstel nog een keer te kunnen lezen. Helaas!

Droste

In de zomervakantie van 1955 heb ik een vakantiebaantje gehad bij chocoladefabriek Droste in Haarlem. De vader van Roel, oom Henk ten Brink, was daar in die tijd personeelschef en heeft mij aangenomen. Gedurende vier weken had ik een onduidelijke status. Ik was geen middelbare scholier meer, nog geen student en ook geen echte arbeider. Ik droeg wel een overall met de blauwe kleur van de ongeschoolde arbeider, wat overigens de meeste werknemers waren. Een heel leerzame tijd. Heel vroeg aan het werk, voortdurend kijken op de klok of het nog geen tijd was voor een korte werkonderbreking of lunchpauze en aan het eind van de dag massaal dringen door de poort op weg naar huis. Als je pech had werd je tegengehouden door een van de portiers, die je zakken controleerde of er geen bonbons werden gesmokkeld. Als dat zo was, werd je op staande voet ontslagen. Je mocht de hele dag snoepen, maar meenemen was verboden. Aan het eind van de week kreeg je behalve je loon in een zakje ook een zakje met chocolade voor eigen consumptie, gratis.

Over die tijd heb ik later een opstel geschreven dat is opgenomen in het personeelsblad van Droste, WIDO. Daartoe waren de scholieren opgeroepen onder vermelding dat het beste opstel beloond zou worden met een prijs. Ik heb de prijs gewonnen, een boekenbon van 25 gulden, wat voor die tijd een aardig bedrag was. Ik heb daarvan direct een Bosatlas gekocht, nodig voor mijn studie. Ik was best een beetje trots op mijn prestatie maar de eerlijkheid gebiedt mij te zeggen dat er slechts drie inzenders waren.

Overigens heb ik in die weken nauw samengewerkt met een andere scholier, John Plesman. Die heb ik later weer ontmoet in een geheel ander verband. Hij was voorzitter geworden van de Hockeyclub HBS en druk bezig met het aanleggen van een of meer kunstgrasvelden; ik was in die tijd wethouder van sport in de gemeente Bloemendaal. Vanuit mijn functie als voorzitter van het Tetterode sportcomplex in Overveen heb ik hem ook gevraagd om bestuurslid te worden. Gedurende vele jaren zaten wij tegenover elkaar in de kleine kamer van Dolf Cox, de manager van het sportcomplex, zoals wij ook tegenover elkaar hadden gezeten in de kelder van Droste. Daar was het onze taak om versuikerde bonbons om te draaien en in aluminium blikken te leggen, keurig in een rij. Als er voldoende blikken waren gevuld, werden die op een kar geladen en via een lift door de voorman (niet in overall maar in een wit jasje) naar de verpakingsafdeling getransporteerd. Wij mochten dan meelopen, even weg van de sleur van het verplaatsen van de bonbons. Stel je eens voor dat je een heel leven lang dergelijk werk had moeten doen. De kleine wereld van John en van mij is toch veel groter gebleken dan die van onze toenmalige metgezellen. Wat een voorrecht!

Leger

Ik ben niet in militaire dienst geweest. Ik werd afgekeurd vanwege mijn rugoperatie. Eigenlijk stond dat bij voorbaat al vast, ik had een attest van dokter Haverkamp, maar toch heb ik de militaire keuring nog moeten ondergaan. Dat was een dagje uit met een wel heel apart karakter. Met de trein samen met leeftijdgenoten uit Haarlem en omgeving naar Uitgeest. Daar werden wij in een militaire vrachtwagen opgehaald onder leiding van een korporaal (of hoger?). Hij sprak ons als volgt toe: 'Jullie zijn nu onder militair gezag. En denk er om, ik ben gewapend.' Wij lachen. Daarna in de rij voor de medische keuring: broek uit, voelen aan je ballen, bloedprikken en ogen testen.

Vervolgens werden wij psychotechnisch getest. Het begon met sommetjes maken. Omdat ik toch wel wist dat het voor mij een zinloze bezigheid was, heb ik de instructie niet goed gelezen. Dat was dom omdat ik de sommetjes die opgeteld of afgetrokken moesten worden, ben gaan vermenigvuldigen of delen. Zo eenvoudig leken ze te zijn, maar ik kwam door mijn verkeerde beoordeling niet op tijd klaar met de test. Bovendien waren alle antwoorden fout. Bij het eindgesprek zei de psycholoog: 'Je bent niet erg goed in rekenen, hè?'. Geschikt als matroos bij de Marine. Daar is het niet van gekomen, misschien wel jammer.

Dat laatste weet ik nog steeds niet. Wat heb ik gemist? In positieve zin (mijn vader, Pim, Kees Bakker, Dré Kraak) of juist in negatieve zin? In mijn studententijd moesten een aantal jaargenoten tussentijds 'dienen', zoals Karel de Haan en Wim Molleman. Dat was meestal geen militair succes maar wel een jaar tot anderhalf jaar studieverlies. Dat is mij bespaard gebleven en daarom had ik mij voorgenomen om dan maar zelf maatschappelijke ervaring op te doen met studievertraging als gevolg. Dat heeft geresulteerd in verschillende banen: de Wereldtentoonstelling in Brussel, de Sociografische Werkgemeenschap van de Universiteit van Amsterdam en sportonderzoek voor de gemeente Amsterdam. Dat kostte veel tijd, maar dat zag ik als compensatie voor de niet vervulde dienstdiensttijd in het leger.

Noten

1 Haarlems Dagblad, 8 juni 2011

07. Studeren, student en studietijd

Sociale geografie

Ik heb de studierichting sociale geografie gevolgd aan de Universiteit van Amsterdam. De opleiding, die ook wel werd aangeduid met de samentrekking sociografie, was in Amsterdam ondergebracht in de Verenigde Faculteit van Letteren en Wijsbegeerte en Wis- en Natuurkunde.¹ Een heel brede studie met als nadeel dat er meer sprake was van een algemene ontwikkeling dan van een gerichte academische opleiding. Wel bestond de mogelijkheid om een lesbevoegdheid aardrijkskunde te verwerven soms gecombineerd met geschiedenis. Het beroepsperspectief van de studenten sociale geografie/sociografie liep daarmee uiteen van leraar aardrijkskunde en/of geschiedenis, wetenschapsbeoefenaar, ambtenaar in een bestuursdienst of de politiek ingaan. Wat mijzelf betreft heb ik profijt gehad van de ruime keuzemogelijkheden. Ik heb wetenschappelijk onderzoek gedaan, ben leraar aardrijkskunde geweest, docent sociologie, wethouder, directeur van een brancheorganisatie van huisartsenlaboratoria² en heb nog tal van andere bestuursfuncties bekleed. De algemene ontwikkeling van de opleiding sociografie is voor mij een mooie achtergrond gebleken voor een brede maatschappelijke en politieke beroeps carrière.

Dezelfde studie als Pim

Pim had eerder dan ik zijn oog laten vallen op de studie sociale geografie. Hij was in 1955 via de avondopleiding en een staatsexamen in het bezit gekomen van een diploma HBS-a. Dat bood in die tijd wat minder mogelijkheden om universitair te studeren dan de diploma's gymnasium en HBS-b. Daarom was zijn keuze voor sociale geografie logischer dan die van mij. Pim en ik schelen drie jaar in leeftijd en Pim had in de voorliggende jaren een diploma Hogere Hotelvakschool gehaald en was daarna in het leger bij de Geneeskundige troepen - via de koksschool - sergeant voedingsleer geworden. Vervolgens werkte hij in de horeca in Nederland en Zwitserland en op een schip naar Zuid-Afrika. Maar de horeca bleek niet zijn grote liefde te zijn, daar was hij door diverse ervaringen wel achter gekomen. Daarom zocht hij naar iets totaal anders. Hij vond dat bij de sociale geografie.

Mijn schoolopleiding was vloeiender verlopen en HBS-b bood tal van mogelijkheden om zowel bèta als

alfa studierichtingen te kiezen. Mijn vader had graag gezien dat ik farmacie ging studeren, ikzelf dacht aan bosbouw in Wageningen, daar heb ik mij ook voor opgegeven, maar toen ik het opleidingsprofiel van sociale geografie had gelezen, besloot ik om ook naar Amsterdam te gaan. Die gevoelsmatige keuze kwam voort uit de ervaringen van het laatste jaar Coornhert, waarin duidelijk werd dat mijn belangstelling meer uitging naar maatschappijwetenschappen dan naar exacte studierichtingen.

Het was weinig origineel om mijn oudere broer in zijn keuze te volgen, het bleek later ook wel eens lastig te zijn, maar wij hebben beiden op onze eigen manier en in ons eigen tempo de studie volbracht. Pim was wat meer gemotiveerd om snel af te studeren dan ik. Ik hoefde niet in militaire dienst en kon mij veroorloven om naast mijn studie nog andere dingen te doen. Pim is bijna twee jaar eerder afgestudeerd dan ik. Ik heb daar niet onder geleden. Wel had mijn vader ons vooraf gemeld dat hij Pim en mij op gelijke wijze zou financieren. Toen Pim was afgestudeerd, hield mijn toelage op. Ik heb dat altijd heel logisch gevonden.

Lid van de USA

In 1955 was het vrij gebruikelijk om lid te zijn van een zogenaamde gezelligheidsvereniging voor studenten, die als doel heeft om een noodzakelijke aanvulling te geven op de universitaire vorming. Zo staat het onder meer beschreven in artikel 1 van de statuten van de vereniging Unitas Studiosorum Amstelodamensium, afgekort de USA. Deze studentenvereniging had een neutrale signatuur en kende een gemengde samenstelling van mannen en vrouwen.³ Pim en ik werden lid van de USA, mede op voorspraak van een aantal kennissen van mijn vader die daar goede ervaringen hadden opgedaan. Om lid te kunnen worden van de USA was een kennismakingsperiode verplicht in de vorm van een novitiat. Het belangrijkste verschil met veel andere studentenverenigingen was het kaal scheren van de mannelijke novieten. Bij de USA gebeurde dat niet. Het novitiat bij de USA was een aaneenschakeling van wat in de etnologie wel 'rites de passages' genoemd wordt: de mores van het studentenleven leren kennen, je plaats als ondergeschikte accepteren, een inwijding krijgen in het seksuele leven van

De knokel van Pim als knokelaar (voorzitter) wordt bestudeerd door leden van de Senaat van de USA.

De leden Paul, Kees, Wouter, Koert, Jonkie en Wim zingen in 1962 het Niovideslied ter ere van het huwelijk van Marijcke met mij.

de student, vernederingen en pesterijen weerstaan, en je weerbaar opstellen. In tegenstelling tot de ontgroening van andere verenigingen/corpsen was lichamelijke 'mishandeling' bij de USA uit den boze, al kan het langdurig 'op je krent' moeten zitten daar soms ook wel toe gerekend worden. Maar excessen kwamen bij de USA niet voor.

Niovides

Ik heb het novitiaat niet als onprettig ervaren. Het was een spel van de ouderejaars met de nieuwelingen en tegelijk een soort markt voor de verschillende onderdelen van de vereniging, zoals toneel, cabaret, muziek en sport. Belangrijk waren daarnaast de dispuuten, die binnen de USA colleges werden genoemd. Ouderejaars zochten naar geschikte aanvullingen van hun 'clubje' en het novitiaat was daarvoor een goede kweekvijver. Zo werden Pim en ik opgevoed door leden van Niovides, een college dat was opgericht in 1934, waar de naam naar verwijst. Niovides heeft voor mij een belangrijke rol vervuld als plek van gezelligheid en als ontmoetingsplaats van mensen met verschillende universitaire studierichtingen. Vanuit Niovides zijn een aantal vriendschappen gegroeid, die korter of langer hebben voortbestaan. Ik noem mensen als Hubrecht van der Meulen, Peter Albarda, Kees Bakker, Paul Porcelijn, Jelle Henneman, Peter Petit, Eric Bobbert, Wouter van der Kolk, Koert Jansen, Wim van Pijpen, Dick Treep, Dick la Roy, Jo en Jan Dijkstra, Hugo de Boorder, Herman Klaassen en Jonkie de Miranda. Een aantal van hen is overleden of uit mijn blikveld verdwenen. Ondanks reünies is dat het lot van ouder worden.

Roken en drankgebruik

Bij een 'gezellig'studentenleven in mijn tijd hoorden roken en drankgebruik. Niovides had als bijzonderheid dat gerookt werd met Oud Hollandse stenen pijpen. Of dat erg lekker was, weet ik niet meer. Het was wel stoer en stijlvol: een net jasje aan, baret op je hoofd en een lange pijp in je mond.

Overigens werd er overal gerookt: in de sociëteit, op onze kamers en op allerlei andere plekken. Vooral veel shag en goedkope sigaretten, pijp en op feestdagen sigaren. Gezelligheid ging in die tijd vaak gepaard met ruimtes die blauw zagen van de rook. Je kunt je dat nu nauwelijks nog voorstellen. Dat hoorde er toen bij en niemand stoorde zich eraan. Drinken deden wij in de kroeg van de USA, tijdens zogenaamde kameravonden bij leden van Niovides en bij café Chris in de Tweede Bloemdwarsstraat in de Jordaan.

Uiteraard werd er ook wel eens te veel alcohol gedronken. Mijn vuurdoop van overmatig drankgebruik heb ik gehad op de sociëteit van de USV, de Wageningse zustervereniging van de USA. Vanwege een onderling hockeytoernooi in Wageningen waren wij ingekwartierd bij reünisten van de USV. Ik kreeg een logeerkamer bij een hoogleraar in een mooi huis waar ik mijn slaappullen stalde. Ik heb de kamer die nacht niet gebruikt. Na afloop van de wedstrijden werd op de sociëteit van de USV gedronken uit de wisselbeker. Het was een warme dag geweest en daarmee logisch dat de beker met bier gevuld zou worden. Maar dat was niet het geval; volgens de mores van de Wageningers moest het jenever zijn. Dat heb ik geweten. De beker ging van mond tot mond, het was heel gezellig, met veel zingen en geschreeuw, kortom herrie. Maar de herrie voelde ik de volgende ochtend pas goed in mijn hoofd en mijn maag toen ik mijzelf ontdekte op de zolder van de sociëteit. Volgens ooggetuigen was ik tijdens de dranksessie omgevallen, naar boven gedragen en toegedekt met mijn colbertje (jasje). Ik strompelde naar beneden, kreeg van een ouderejaars een kop koffie en heb de hele dag nodig gehad om weer een beetje bij zinnen te komen. Ik heb nooit meer verlangd naar een dergelijk vorm van dronkenschap.

Op kamers in Amsterdam

Vrijwel vanaf het begin van de studie in 1955 heb ik een kamer gehad in Amsterdam. De eerste kamer was klein, net voldoende voor een bed, een stoel en een tafeltje, gaf uitzicht op het water van de Keizersgracht en het huis lag op steenworp afstand van de Dam. Ik vond het een ideale plek om te voet of op de fiets de Oudemanhuispoort of het Waterlooplein te bereiken, de twee locaties waar de meeste colleges werden gegeven. Maar de kamer zelf bleek onderdeel te zijn van een verhuurcomplex met onduidelijke figuren. De huisbazin, een oudere vrouw, was vanwege een lichamelijke handicap aan een stoel gekluisterd en werd vergezeld door een geestelijk gehandicapte vrouwelijke hulp die haar commando's opvolgde en het huis schoon hield. De commando's schalden door het huis. Als ik wekelijks mijn huur ging betalen, kwam ik via een trap op een kamer waar beide vrouwen zetelden omringd door poezen die mij evenals hun bazen onvriendelijk aanstaarden. Het leek wel wat op een horrorfilm, maar er is nooit iets gebeurd. Omdat de overige bewoners ook niet mijn type waren, heb ik het maar kort uitgehouden op de Keizersgracht 155. De locatie was prachtig centraal in de stad maar de sfeer van het huis was benauwend.

Nioides met baretten en pijpen.

Mijn tweede ervaring met een huurkamer was geheel anders. Ook een kamer met dezelfde afmetingen als op de Keizersgracht, nu in de Kanaalstraat in de Overtuombuurt. Ik was de enige huurder in een arbeiderswoning, waar de man vanwege ziekte thuis verbleef en de vrouw voortdurend poetste. Het toilet was inpandig en ik werd gemaand om s'avonds vooral zachtjes te doen. Mijn kamer had een buitenraam en een raam boven de deur naar de gang die zorgde voor de verlichting op de overloop. Omdat ik mijn slaapritme niet steeds afstemde op dat van mijn hospita, stormde die s'morgens vroeg bij mij naar binnen om mijn gordijnen open te schuiven waarmee de overloop van licht werd voorzien. De eerste keer werd ik overvallen door de actie, maar nadien ging ik ook maar vroeg opstaan om de actie te voorkomen. Dat lukte echter niet steeds vanwege studentikoze verplichtingen in de avond ervoor. Langzaam begon het binnendringen in mijn privé-domein mij te ergeren en ging ik op zoek naar een alternatief.

Anjelijsstraat 50

Vanaf de Keizersgracht had ik mij georiënteerd op de Jordaan, een legendarische volksbuurt ten westen van de Prinsengracht. Ik wandelde vaak naar de Lindengracht om shag en sigaren te kopen bij een Jordanees die veel mensen in de buurt kende. Er hingen in zijn winkeltje raamadvertenties voor de verkoop van allerlei spullen en ook wel eens voor de huur van kamers. Daarom vroeg ik hem om voor mij in de gaten te houden als er zich iets interessants zou aandienen. Vele pakjes shag waren nadien tevergeefs geweest voor mijn zoektocht maar ik bleef

het contact warm houden. Op enig moment vertelde hij dat er een mevrouw in de winkel was geweest die iets onduidelijks had gemeld over kamerverhuur. Hij kende haar adres en ik ben er op af gegaan. Het was Anjelijsstraat 50. Ik belde aan, vertelde mijn verhaal aan een vrouw die mij boven aan de trap te woord stond. Dat bleek mevrouw van Doorn te zijn, van origine een Groningse, die getrouwd was met een weduwnaar uit de Jordaan. Hij had een winkeltje waar petroleum en huisraad werd verkocht en een kelder met bakfietsenverhuur. Zij organiseerde het huishouden inclusief het verhuren van kamers. Zij heeft mij vanaf de trap aangekeken en kennelijk beviel ik haar. Ik kreeg een kamer op de tweede verdieping pal boven hun slaapkamer. Voor vijftig gulden in de maand, inclusief iedere twee weken poetsen en schone lakens.

Het is een langdurige verbintenis geworden. Op 5 november 1956 heb ik mij officieel laten inschrijven in het bevolkingsregister van Amsterdam en met een onderbreking in 1962/1963 heb ik tot november 1963 in de Anjelijsstraat gewoond. Steeds tot grote tevredenheid van de huisbaas en mij. De verhouding was dusdanig dat ik bij het vrijkomen van een andere kamer heb kunnen bepleiten dat een lid van Niovides de kamer mocht huren. Op die manier werd de Anjelijsstraat 50 feitelijk het Niovideshuis, waar achtereenvolgens Wim van Pijpen, Pim, Paul Porcelijn, Kees Bakker, Wouter van der Kolk, Barry Schiff, Peter Petit en Herman Eshuis hun heil hebben gezocht. In de Anjelijsstraat zijn de meesten van ons afgestudeerd, hebben er hun huwelijk voorbereid, zijn een

groot aantal kameravonden van Niovides gehouden, is veel gefeest, gevreeën en gelachen. Een mooie tijd, dankzij de shag van de Lindengracht.

Sazes

Tijdens de excursie in Zuid-Limburg in 1956, waar wij onder leiding van Professor J.P. Bakker verschillende geologische en fysisch geografische verschijnselen uit het Carboon en het Krijt hebben bestudeerd, werd ik benaderd door Wim Moleman, een jaargenoot, of ik er voor voelde om een nieuw Sociografisch dispuut op te richten. Daarvoor waren twee redenen. Binnen de Faculteitsvereniging van de sociografen waren te weinig disputen om iedere student een plaats te geven. Bovendien had hij contact gehad met Hans Ham, een ouderejaars, die meldde dat het Sociografische dispuut, waar hij lid van was, dreigde dood te bloeden vanwege gebrek aan leden. Wim en ik werden het snel met Hans eens dat wij het oude SOF zouden willen omzetten in een nieuw dispuut met een nieuwe naam. Dat werd Sazes, wat staat voor Samengaan zes en vijftig. Ook Eric Bobbert, die ik kende vanuit Niovides, werd bij de oprichting betrokken.

Sazes heeft vele jaren uitstekend gefunctioneerd en veel mensen bewaren goede herinneringen aan de discussieavonden. Wij presenteerden onze scripties aan elkaar, wij wisselden nieuwtjes uit over colleges, tentamens en docenten en bovendien was er steeds veel gezelligheid. Dat laatste kwam mede door het feit dat veel

Op excursie in de Krijtgroeve in Zuid-Limburg in 1956.

leden geen lid waren van een gezelligheidsvereniging en men binnen Sazes min of meer compensatie daarvoor vond.

Uit de veelheid van onderwerpen herinner ik mij de avond waarop Theo Kessler de stelling poneerde dat wij aan geboortebeperving moesten gaan doen, om daarmee te voorkomen dat het natuurgebied Rozenburg/De Beer in Zuid-Holland verloren zou gaan. Een wat vreemde stelling op het eerste gehoor, maar wel een met een diepere achtergrond. Theo was een verwoede verdediger van natuurgebieden, hij ging daar vogels spotten en zag de behoefte van Rotterdam aan nieuwe haven- en industrieterreinen als een bedreiging voor ons welzijn. Ik weet niet meer of Roel den Dunnen, de latere havenwethouder van Rotterdam op die avond aanwezig was, maar Theo kreeg weinig instemming voor zijn stelling. Er werd - in mijn herinnering - wat lacherig over gedaan. Groei van onze economie was 'bon ton'; er waren in die tijd maar weinig geografen die zich druk maakten over ons milieu en de negatieve effecten van havens en industrie. Ik weet zeker dat Theo zich in zijn graf zou omdraaien als hij nu de containerhavens en olieraffinaderijen zou zien in de Rotterdamse agglomeratie (Europoort) die in de plaats zijn gekomen van vroegere landbouwgrond en natuurgebied. Theo was wat milieubeleving betreft letterlijk 'een vroege vogel'.

Wereldtentoonstelling in Brussel

Tussen 17 april tot 19 oktober 1958 werd in de Belgische hoofdstad Brussel een wereldtentoonstelling gehouden met als naam Expo'58. Het was de eerste Wereldtentoonstelling na de Tweede Wereldoorlog en stond daardoor volledig in het teken van het geloof in vrijheid en vooruitgang. De tentoonstelling was opgebouwd op een gebied van 2 km² in het Heizelpark, in het noordwesten van Brussel. Het centrale symbool van de tentoonstelling en tegelijk van de nieuwe tijd was het Atomium, een stalen constructie opgebouwd uit negen gigantische bollen die samen een 165 miljard keer uitvergroot ijzerkristal uitbeelden.⁴

Er deden veel landen mee die ieder een eigen paviljoen hadden, waar zij hun aantrekkelijke kanten lieten zien qua natuurschoon, economie, cultuur en handelsmogelijkheden. Alle gebouwen zijn na afloop afgebroken, met uitzondering van het Atomium en het Amerikaanse paviljoen. Nederland had een indrukwekkend complex gebouwd dat een goed beeld gaf van de

verscheidenheid van de Nederlandse samenleving: van een boerderij met echte koeien en varkens tot de textielindustrie en de Nederlandse Spoorwegen. Relatief veel aandacht kreeg de strijd van Nederland tegen het water. Er was een dijk, een vijzelgemaal en een Waterstaatkoepeel. Daarbinnen had Rijkswaterstaat een golfgoet laten bouwen met een machine die kunstmatig golven produceerde die tegen een kering aansloegen. De kracht van het water werd met behulp van een oscillograaf gemeten. Ook waren er maquettes van de inpoldering van de Zuiderzee, het Deltaplan en de Velsertunnel.

Bij toeval had ik van de Nederlandse bijdrage kennis genomen over het thema water, beveiliging en maatschappelijke ontwikkeling. In de voorafgaande jaren had ik mij uitgebreid verdiept in de technische en economische aspecten van het Deltaplan tijdens het hoorcollege en tentamen van professor Brummelkamp. Ook werd in de studie sociografie uitgebreid aandacht besteed aan de kolonisatie van de ingepolderde Zuiderzee en de ruimtelijke en maatschappelijke problematiek van het 'nieuwe' land. Daarom besloot ik om mijn diensten aan te bieden aan de directie van het Nederlandse paviljoen om mogelijk als voorlichter te fungeren. Ik schreef een brief en ik kreeg de kans om mij te presenteren. Tot mijn eigen verbazing werd ik aangenomen. Ik weet nog steeds niet welke invloed de voorspraak van mr. Röhling, die een hoge Haagse functie bekleedde en een verzetsrelatie van mijn vader was, daarop heeft gehad.

Voorlichter/Gids

Ik werd voor de eerste drie maanden aangenomen samen met Pieter (Piet) Hoogcarspel en Nelly Oosterom. De tweede periode van drie maanden zouden wij vervangen worden door een nieuwe ploeg. Piet Hoogcarspel studeerde voor waterbouwkundig ingenieur in Delft en Nelly was betrokken bij het Waterloopkundige laboratorium in dezelfde stad. De formele leiding van het Nederlandse paviljoen was in handen van een commissaris-generaal en een adjunct commissaris-generaal. Typische ambtelijke termen voor een verder kleine hiërarchische organisatie. Wijzelf hadden inhoudelijk vooral te maken met een aantal ambtenaren van Rijkswaterstaat. Van ons werd voldoende vakkennis verlangd en uitdrukingsvaardigheid in het Nederlands, Engels, Frans en Duits. Voorafgaande aan de tentoonstelling zijn wij met een dienstwagen van Rijkswaterstaat langs een groot aantal objecten gereden, waar wij ons uitgebreid op onze taak georiënteerd hebben.

De koepel van Rijkswaterstaat

Samen met Nelly Oosterom en Pieter (Piet) Hoogcarspel voor onze koepel in 1958.

Justin en ik staan naast Meneer Jacques bij de ingang van het Kröller Müller museum in Otterlo. Hetzelfde beeld stond in 1958 op de Expo in Brussel, op het grasveld naast onze koepel.

Samen met Jan in 1958 bij de oscillograaf van de golfgoot.

Ik heb een lijst gemaakt in vier talen van alle relevante begrippen en daarmee gewapend begon ik als voorlichter/gids met het grote avontuur in Brussel.

De openingstijden van de tentoonstelling waren behoorlijk lang. Veel inhoudelijke vragen werden er niet op ons afgevuurd. Eigenlijk was dat knap frustrerend. De meeste tijd hingen wij wat rond achter onze balie, leidden wij bij grote drukte het publiek letterlijk wat in goede banen, stoften wij onze balie af en gaven wij antwoord op de meest gestelde vragen van het publiek. Die waren in volgorde van aantal: 'waar zijn de dieren?', of op zijn Vlaams 'waar benne de zwintjes?', waar zijn de toiletten? En: 'wie is die man, die op jullie grasveld staat?' Daarmee werd het beeld Meneer Jacques bedoeld van de beeldhouwer Wenckebach. Als wij antwoorden: 'zo maar iemand, een gemiddelde Nederlander', werd er meestal ongelovig gekeken. 'Niet eens jullie koning of minister-president?' Een enkele keer konden wij laten blijken wat wij van de materie wisten. Meestal was dat bij een bezoek van een geïnteresseerde politicus, ambtenaar of journalist. Dat waren de schaarse momenten waarop wij zaten te wachten: een goed gesprek, een interview voor een krant, de radio of zelfs voor de televisie. Nelly heeft mogen meewerken aan een uitgebreide TV uitzending van de Nederlandse televisie, ikzelf mocht een keer voor de Belgische radio uitleggen hoe het Deltaplan in elkaar zat.

Inga uit Joegoslavië en ik in gesprek met de schrijver George Simenon tijdens de Expo'58.

Ook zullen er wel verhalen over ons in kranten gestaan hebben. Helaas was dat te mager om de tijd nuttig door te komen.

Jeune Expo

Al snel kregen wij de kans om ons nuttig te maken buiten het werk waar wij voor waren aangenomen. Op enig moment werden wij aan onze balie verrast door een blonde Argentijnse, die vloeiend Nederlands sprak. Zij heette Marie Louise en was Nederlandse van geboorte. Zij stelde voor om een club op te richten waar alle gidsen en andere jonge medewerkers van de verschillende paviljoens lid van konden worden met als doel elkaar beter te leren kennen. Daarvoor was acquisitie nodig en zij vroeg of wij wilden meehelpen om de organisatie van de grond te tillen. Dat is gebeurd. Vooral Pieter Hoogcarspel heeft veel leden kunnen werven. Hij is tijdens een oprichtingsvergadering ook gekozen als bestuurslid van de vereniging Jeune Expo.

Maar onze activiteiten vielen niet in goede aarde bij de leiding van de het Nederlandse paviljoen. Wij waren volgens hen te vaak op pad, hoewel wij er steeds voor zorgden dat onze post bemand bleef. Omdat het doel van Jeune Expo goed paste in de filosofie van de Wereldtentoonstelling (het uitwisselen van kennis en informatie over landen en bewoners), dorst de leiding ons niet te verbieden om actief te zijn voor en in Jeune Expo. Er kwam een boekje met de namen en adressen van alle leden van de vereniging en voor ons brak een tijd aan van een aaneenschakeling van genoegens. Wij kregen als lid van Jeune Expo vaak (informele) uitnodigingen voor evenementen, voorstellingen en party's, die door de verschillende paviljoens georganiseerd werden. Dat was meestal aan het eind van de dag of s'avonds. Zo heb ik in het Amerikaanse theater musicals bezocht en het concert bijgewoond van jazzklarinettist Benny Goodman en zijn bigband.

Ook bekeek ik in mijn vrije tijd alle paviljoens waarbij ik mij uitgebreid liet informeren door collega-gidsen. Ik herinner mij nog het paviljoen van de Belgische Congo, een indrukwekkende tentoonstelling over de vele jaren dat de Congo verbonden was met België. Eerst als privé-eigendom van koning Leopold II en na 1908 als Belgische kolonie. In 1958 was dat nog steeds de status van de Congo. Het paviljoen werd weinig bezocht en de conservator nam alle tijd om mij de geschiedenis en de cultuur van het land uit te leggen. Vooral de vele kunstwerken boeiden mij. Noch hij, noch ik kon vermoeden dat in 1960 de Congo

onafhankelijkheid afdwong van haar kolonisator en een tijd tegemoet ging die nog heftiger en bloederiger zou zijn als de jaren ervoor.⁵

Ik leidde in die tijd twee levens en soms wel drie in een etmaal. Vaak kwam ik slaap te kort om alles bij te kunnen benen. Het was echter een extra onderdeel van een fantastische ervaring, dat ik als student in 1958 mocht verkeren in de wereld van de toekomst en kon ervaren hoe vooral jonge mensen geloofden in elkaars goede wil en in samenwerking van landen uit een groot deel van onze aardbol. De Expo'58 was misschien te kunstmatig en te geforceerd opgezet, maar wel erg inspirerend.

Het Zuiderzeeplan

De Waterstaatkoepel was voorzien van twee trappen en een loopbrug waar je op de oscillograaf de metingen kon bekijken van de kracht van de golven in de golfgoet. Dat was een spectaculair gezicht wat veel bezoekers trok. Vanaf de loopbrug keek je ook uit op de twee maquettes: van het Deltaplan en van de inpolderingen van de vroegere Zuiderzee. Voor de Zuiderzee hadden technici van Rijkswaterstaat een pompsysteem ontworpen waarmee het mogelijk was om de Zuiderzee te tonen voor de inpoldering en de IJsselmeerpolders na de drooglegging. Beurtelings zee, dan weer land gevolgd door zee. Een prachtige manier om het karakteristieke beeld van de oude zee en het nieuwe land te laten zien. Maar dan moet het pompsysteem wel werken. Ongeveer twee weken na de officiële opening van het Nederlandse paviljoen door minister president Willem Drees raakte de pomp het spoor bijster. Er werd wel water in de Zuiderzee gepompt, maar niet meer eruit. Dat was natuurlijk niet de bedoeling. Daarom kwam de ontwerper van het pompsysteem naar Brussel om het euvel te verhelpen. Dat lukte de eerste keer, maar kort daarna was het weer raak. Na drie maal tevergeefs repareren gaf men de moed op. Op ons voorstel werden de ingepolderde delen groen geverfd en bleef er een spaarbekken over van het IJsselmeer met water. Dat was in ieder geval de werkelijkheid.

De vele bezoekers creëerden in het Zuiderzeeplan echter een andere werkelijkheid. Zij zagen het spaarbekken als een fonteinbak waar je muntjes ingooit om daarmee je geluk veilig te stellen ('three coins in the fountain'). Wie er mee is begonnen en wanneer? Op enig moment begon het regenen van de munten. De 'lol' van de bezoekers was om de munt precies in het spaarbekken te krijgen. Vaak lukte dat net niet en kwam de munt terecht in de

Noordoostpolder, Oostelijk Flevoland of op het oude land. Bij inspectie onzerzijds bleek het merendeel van de munten afkomstig te zijn uit Nederland en België en verder uit alle denkbare landen van de wereld. Iedere avond visten wij de munten uit de voormalige Zuiderzee, deden de Belgische en Nederlandse munten in onze 'bier'pot en de overige munten in een plastic zak. De volgende dag werden de 'buitenlanders' weer in het spaarbekken gestort zodat de bezoekers werden aangemoedigd om hun geluk te beproeven met het werpen van kleingeld. Onze directie heeft het fenomeen met lede ogen aangezien. Men greep niet in. Wellicht heeft het bezoek van de toenmalige koningin-moeder van België daar aan bijgedragen. Zij werd rondgeleid door de commissaris generaal, was heel geïnteresseerd en tot onze grote vreugde pakte zij uit haar tasje een portemonnee, haalde daar een paar muntjes uit en wierp die vanaf de loopbrug in het Zuiderzeeplan. Dankzij de Belgische koningin-moeder hebben wij nadien veelvuldig Belgisch bier kunnen drinken.

Het bezoek van koningin Juliana

Lang van tevoren werd het bezoek van koningin Juliana voorbereid. Het was de eerste keer dat ik geconfronteerd werd met de eisen van de Rijksvoorlichtingsdienst, het Kabinet van de koningin en aangevuld met door de directie van het paviljoen opgestelde regels voor een koninklijk bezoek. Ik denk dat wij wel een maand lang hebben gerepeteerd op wat ons te wachten stond en hoe wij ons moesten gedragen. Essentieel was dat ieder op zijn post aanwezig moest zijn en pas vragen mocht beantwoorden als de directie het antwoord niet wist. Ook was vastgelegd dat de persfotografen maar op een beperkt aantal aangewezen plekken plaatjes mochten schieten van Hare Majesteit.

Maar daar hebben zij zich niets van aangetrokken. Ieder van hen was op zoek naar een exclusieve foto en die krijg je niet als je op een rij moet staan om te fotograferen. Vanuit onze centrale positie in de Waterstaatkoepel konden wij zien dat de fotografen zich als spreeuwen verspreidden over het terrein en posities innamen op plekken die niet waren afgesproken. Dat was ondermeer op en bij de dijk, waar de mannen van de boerderij toezicht hielden. Omdat de overmacht van fotografen te groot dreigde te worden, besloten Pieter en ik hen een handje te helpen. Toen ik een fotograaf de weg versperde, dreigde hij mij met zijn camera op mijn hoofd te slaan. Ik pakte hem beet en samen rolden wij over het talud van de dijk, terwijl Hare Majesteit boven ons over de dijk schreed. Mijn tegenstander bleek een

belangrijke functie te hebben in de Belgische perswereld. Uit woede over de in zijn ogen schandelijke bejegening verzamelde hij alle persfotografen voor het naambord bij de ingang van het Nederlandse paviljoen, waar een van hen een foto maakte van de stakende fotografen. Die foto stond de volgende dag in veel kranten. Daarin werd ook gemeld dat de fotografen waren geslagen en mishandeld. Dat was niet zo, maar het werd wel een grote rel. Er kwam een officieel onderzoek en wij werden gehoord. Wij kregen geen berisping en dachten dat de zaak daarmee met een sisser was afgelopen. Pas veel later kwamen wij er achter dat wij bij een slotfeest van alle medewerkers niet waren uitgenodigd. Een van onze opvolgers heeft daarover nog een brief aan de directie geschreven maar geen antwoord gekregen. Ik denk dat na Jeune Expo en het Zuiderzeeplan, het bezoek van Juliana aan het Nederlandse paviljoen ons de das om heeft gedaan. Zonder argumentatie en een beetje slinks zijn wij toch nog 'veroordeeld'. Overigens heb ik later Juliana nog uitgebreid mogen begroeten bij haar bezoek aan Haarlem in 1972. Ik heb het niet met haar gehad over het Brusselse incident.

Marijcke en de Expo

Ik heb Marijcke voor het eerst ontmoet op de Expo in 1958. Zij had in die tijd een vriend, André van Reissen, die zijn militaire dienst als officier had uitgediend en tijdelijk werk zocht op de Expo. Ik ontmoette hem tijdens het Oranjefeest op de Nederlandse club in Brussel ter ere van de verjaardag van koningin Juliana. Hij was in militair uniform gekleed, toonde zich communicatief heel vaardig en was snel onderdeel van het Nederlandse Expo gezelschap. Het lukte hem om op het tentoonstellingsterrein een baan te vinden, eerst als chauffeur/gids van een fietstaxi, later als fotograaf die kiekjes maakte van passanten. Het leverde hem voldoende geld op om van te leven en bovendien kwam hij zo in het bezit van een perskaart waarmee hij zich vele voordelen kon verschaffen, zoals gratis vervoer en toegang tot evenementen waar hij zich voordeed als persfotograaf. Marijcke beschikte in die tijd ook over een perskaart omdat zij sportverslagen maakte voor het dagblad Het Vrije Volk. Beiden zwierven over het Expo terrein terwijl ik moest werken. Op een van de avonden van haar bezoek is het ons gelukt om zonder kaartjes maar dankzij het vlotte verhaal van André met zijn vieren een theatervoorstelling bij te wonen in het Amerikaanse paviljoen. André met Marijcke en ik met Nelly, mijn collega-voorlichter. Wij zaten op een van de eerste rijen vlak achter prins Reinier van Monaco met prinses Gracia (voorheen filmster Grace Kelly). Dat vonden wij toen heel spannend en belangrijk. Ik vond

Marijcke op de Expo in 1958.

Marijcke een aantrekkelijke vrouw maar zij noch ik hadden oog voor elkaar. Het heeft tot begin 1961 geduurd voor ik Marijcke weer heb ontmoet. Zie verder hoofdstuk 11.

Logeren en rondleiden

Pieter Hoogcarspel en ik hadden samen een appartement op de Avenue Mutsaert 39 in Strombeek, op loopafstand van het Heizelpark. Omdat het appartement naast een gemeenschappelijke woonkamer twee slaapkamers had, kon het veelvuldig gebruikt worden voor logeerpartijen van familie en vrienden. Zo was er vrijwel steeds bezoek in ons appartement, zowel van Pieter als van mij. Ik weet dat nog van Paul Porcelijn, Wim van Os, Hanneke en van Pim, die samen met Damme Jaarsma op zijn Puch motorfiets naar Brussel is gereden. Ook leidde ik vaak familie en bekenden rond op de Expo en in het Nederlandse paviljoen. Het tastbare bewijs daarvan zijn ondermeer de smalfilmopnames die mijn ouders tijdens een bezoek aan Brussel hebben gemaakt. Vijftig jaar later, in 2008, heb ik de smalfilms laten omzetten op een DVD.⁶

Overigens ben ik na mijn werktijd in het Nederlandse paviljoen nadien nog vele malen op de Expo geweest. Vanwege mijn kennis van zaken was het niet moeilijk om gids te worden op een bus van de Cebuto, een reisbureau van busondernemingen dat vanuit Nederland dagtochten verzorgde naar Brussel. Voor dag en dauw opstaan, naar Brussel reizen, een tot twee uur rondleiden en daarna wachten tot circa elf uur in de avond om de terugtocht naar Haarlem te ondernemen. Een tijd die ik opvulde door paviljoens te bekijken, bekenden op te zoeken en te dansen op het speciale feestterrein van de Expo, Belgique Joyeuse. Dat werden lange dagen. Meestal maakte ik twee dagtochten per week, maar het werden er ook wel eens meer. Een slopende tijd, van studeren kwam niet veel. Ik realiseerde mij nauwelijks dat ik daar mee bezig was.

Sociografische Werkgemeenschap

Interessant is echter dat ik tijdens mijn werk in de Waterstaatkoepel gevraagd ben of ik er voor zou voelen om kandidaat-assistent te worden van Professor H.D. De Vries Reilingh op de Sociografische Werkgemeenschap. De vraag kwam van Suus van der Meulen die de functie al bekleedde en naar een collega zocht. Ik moest dan wel eerst mijn kandidaatsexamen halen. Dat is medio 1959 gebeurd en ik trad half september 1959 in dienst van de Universiteit van Amsterdam. Dat heb ik ongeveer anderhalf jaar gedaan. Een halve werkweek, een werkplek in het

gebouw aan het Waterlooplein, veel administratie en verder een onduidelijke opdracht om dia's te verzamelen voor het college landbeschrijving van De Vries Reilingh over Oostenrijk. Zijn vraag was specifiek gericht op afbeeldingen van hekken en andere afrasteringen op het platteland. Hoe kom je daaraan? Eigenlijk wist ik niet goed hoe ik met de vraag moest omgaan. Uiteindelijk lukte het om van een particulier wat dia's te lenen, maar het was allemaal niet erg florissant en niet tot genoegen van De Vries Reilingh. Achteraf gezien verbaas ik mij er over dat ik in die tijd niet genoeg initiatief heb getoond. Ik bezat zelf geen goede camera, ik had die echter kunnen kopen of lenen en zelf de dia's in Oostenrijk kunnen maken. Later heb ik dat veelvuldig gedaan - tijdens gezinsvakanties - voor mijn eigen lessen aardrijkskunde op de Da Costa kweekschool in Bloemendaal.

Israël

Een positief punt in die tijd was de studiereis van een maand naar Israël in mei 1960. Onder leiding van Joop Ellemers zijn wij met een bus door het land getrokken. Joop Ellemers kende Israël goed omdat hij getrouwd is met een Israëliëse en zijn proefschrift heeft gewijd aan Israël. Wij hebben niet alleen veel gezien van het Bijbelse Palestina (Betlehem, Meer van Galilea, Dode Zee, Jeruzalem e.d.) en van de nieuwe nederzettingen en stadswijken in het nieuwe land, maar werden vooral goed geïnformeerd over de verschillende maatschappelijke en politieke processen. Ook een verblijf in een kibboets waar wij aan het werk werden gezet, heeft indruk gemaakt. Met elkaar een heel interessante ervaring waar ik nog steeds op teer bij de beoordeling van de huidige problematiek tussen Israël en de Palestijnen. Ik herinner mij nog goed dat de problemen ook toen al bestonden en eigenlijk niet bespreekbaar waren met onze Israëliëse gastheren. Maar de problematiek is nu veel grimmiger geworden, toen overheerste bij mij de waardering voor de kracht waarmee de Joodse staat was ontstaan en werd verdedigd. Nu kijk ik daar genuanceerder tegen aan. Na veertig jaar is de problematiek verhevigd en de oplossing verder weg dan toen. Overigens heb ik naar aanleiding van de reis een artikel geschreven over Israël in het Geografisch Tijdschrift. Dat is nu vijftig jaar geleden, in die halve eeuw is er veel veranderd.⁷

De grote groep aankomende sociografen en sociologen in Israël in mei 1960.

Geen goede herinnering

Ik zat op de Sociografische Werkgemeenschap in 'hoog'gezelschap van de hoogleraar De Vries Reilingh en de toekomstige hoogleraren Heinemeyer, Kruijer, Ellemers en Steigenga, die nog bezig waren om wetenschappelijk carrière te maken en als lector of wetenschappelijk medewerker betrokken waren bij de opleiding. Maar ik voelde mij niet op mijn gemak in die tijd. Dat lag niet aan bovengenoemde personen. Ik kon echter hun wijze van denken niet steeds volgen en eigenlijk beviel de administratieve functie mij niet. Ik heb wel goede herinneringen aan de samenwerking met Suus en later met Hedy d'Ancona en Wouter Gortzak, die even als ik hun maatschappelijke en politieke loopbaan begonnen zijn als ondergeschikte van De Vries Reilingh. Na de

enerverende Expo tijd beschouw ik dit anderhalf jaar als een minder geslaagde periode in mijn leven. Daar heeft zeker ook aan bijgedragen dat mijn eerste echte grote liefde die tijd is stuk gelopen. Dat is zo hard angekommen dat ik maandenlang aan niets anders kon denken dan aan het waarom en hoe het nu verder met mij moest. Dat blokkeerde mijn studieprestaties en nam het plezier weg van het studeren en het studentenleven. Ik heb er lang over gedaan om mijn draai weer te vinden.

Doctoraalscriptie

De Nederlandsche Reisvereniging (NRV) verzorgde in de naoorlogse jaren de vakantie van haar leden en bovendien verleende zij ook nog andere diensten op vakantiegebied voor niet-leden. In de herfst van 1959 kreeg de Sociografische werkgemeenschap van de NRV de vraag voorgelegd om onderzoek te doen naar de mogelijkheden om het ledental te vergroten. De NRV was vooral populair bij het meer ontwikkelde deel van de bevolking en wilde haar ledenbestand graag uitbreiden met wat toen heette de geschoolde arbeiders. De Sociografische werkgemeenschap heeft de geboden gelegenheid aangenomen als afstudeerscriptie voor een aantal doctoraalstudenten. Vier studenten, Pim, Chris Baks, Wim Moleman en ik vormden een werkgroep en waren bereid om de vraag van de NRV te onderzoeken.

In goed overleg met de opdrachtgever hebben wij de vraag verruimd en 'vertaald' in de volgende wetenschappelijke probleemstelling: 'Bestaat er verschil in het vakantiepatroon van de ongeschoolde arbeider, de geschoolde arbeider en de lagere employé?' Aan het beantwoorden van de vraag en de probleemstelling is tot juni 1961 gewerkt, ruim anderhalf jaar. In die periode analyseerden wij het probleem door het bestuderen van literatuur, daarna werd een steekproef van 350 personen getrokken onder de genoemde categorieën, gevolgd door mondelinge vraaggesprekken. De gesprekken werden, behalve door onszelf, uitgevoerd door een tiental medestudenten in de sociologie en de sociografie. Daarvoor had de NRV een budget beschikbaar gesteld. Na verwerking van de gegevens begon het schrijven van de hoofdstukken en het bespreken van de resultaten.

Het sluitstuk betrof de samenstelling van het rapport en het uittypen van de tekst. Dat laatste was een soort werk waar wij niet erg bedreven in waren. Nu kan een ongeoefende 'typist' met een tekstverwerkingsprogramma alle mogelijke fouten eenvoudig corrigeren. Toen was dat een tijdrovende ergernis. Gelukkig is de moeder van Marijcke, met wie ik toen al verkering had, ons bijgesprongen. Els Hanou was een ervaren stenotypiste, die in haar vrije tijd - maar wel door de NRV gehonoreerd - voor ons het rapport heeft uitgetypt. Als beoordeling van onze doctoraalscriptie kregen wij in juni 1961 van De Vries Reilingh het predikaat goed en kon de NRV beschikken over een groot aantal gegevens dat zeker is gebruikt voor een ontwikkelingsstrategie (als die term toen al bestond). Achteraf gezien zijn de resultaten niet erg opzienbarend, maar dat geldt voor veel van dit soort onderzoeken.

Jammer genoeg heeft geen van ons vieren de moeite genomen om over de resultaten van het onderzoek een artikel te schrijven in een vakblad, waarmee de resultaten beter bereikbaar geworden zouden zijn. Ieder van ons was blij met de beoordeling en richtte zich op de eindstreep: het doctoraalexamen. Ikzelf heb het onderzoek vele jaren later gebruikt in mijn boek over Vogelenzang.⁸

Gids aan het Gardameer

In de zomers van 1960 en 1961 verbleef ik als reisleader veelvuldig in de Duitse Eifel en het Italiaanse Gardameer. Niet voor de NRV maar voor de Cebuto, een reisbureau dat centraal werkte voor veel Nederlandse busmaatschappijen. Wat wij in ons onderzoek van de NRV hadden vastgesteld kon ik zo in de praktijk toetsen. Veel van mijn passagiers waren arbeiders of employees, die zich lieten rijden naar een voor die tijd relatief verre bestemming. De mooiste zomer voor mij was 1961, toen ik een vaste standplaats in Torbole aan het Gardameer kreeg in hotel Goethe. Iedere week reed ik met een Italiaanse bus uit Riva naar Innsbruck in Oostenrijk waar ik mensen en koffers wisselde met een Nederlandse bus, die in anderhalve dag de reis maakte van Nederland naar Innsbruck en terug. Vanuit Torbole maakte ik tripjes rond het Gardameer, bezocht de operavoorstellingen in het Romeinse amfitheater van Verona en besteedde een dag aan de hoogtenpunten van Venetië. Het was niet alleen een heerlijk ontspannen tijd maar bovendien financieel erg winstgevend. Ik had een vaste vergoeding van de Cebuto, maar 'schnabbelde' nog bij met provisies, fooien en de opbrengst van foto's die ik van de mensen maakte. Ik had bovendien gratis 'kost en inwoning' en werd veelvuldig vrij gehouden door de reizigers. Een mooier scenario is nauwelijks denkbaar. Van het verdiende geld heb ik een deel van mijn studie betaald. Ook kon ik mij de weelde permitteren van een eigen auto.

Topolino

In het voorjaar van 1961 kocht ik een tweedehands Fiat 500. Dat was een zogenaamde tweezitter met een open kap, die in Nederland vlo werd genoemd en in Italië muisje (topolino). Ik betaalde 1750 gulden voor een goed onderhouden grijs exemplaar van drie jaar oud, waar ik veel plezier aan heb beleefd. Toen bekend werd dat de Cebuto mij Torbole als standplaats had toegewezen besloot ik om met de topolino naar Italië te reizen. Paul Porcelijn had wel zin om mij te vergezellen en zo zochten wij de Duitse autobahn op, wat enig risico met zich meebracht omdat de snelheid van de topolino niet was

opgewassen tegen die van de Volkswagen 'kevers' en de Mercedessen. Bovendien kregen wij nog twee leuke banden, maar wij zijn er gekomen. Paul zette zijn tentje op in een naburige camping en voor mij begon het werk als reisleader. Ik heb de auto laten inspecteren door een plaatselijke garage, die er een tweetonige toeter op heeft gezet. De dubbele toon was eigenlijk bedoeld voor het rijden in de bergen maar klonk ook wel stoer langs het meer. Studentikoze lol waar je de blits mee kon maken. Het heeft mij wel een bekeuring gekost van de plaatselijke carabinieri (politie). Na afloop van het vakantieseizoen en mijn werk voor de Cebuto hebben Marijcke en ik in de topolino onze verlovingstocht gemaakt naar Toscane. De auto is ons trouw gebleven tot na ons huwelijk in 1962 (zie verder hoofdstuk 11).

Afstuderen

Mijn afstuderen viel in de eerste jaren van ons huwelijk. Een aantal aspecten zijn opgenomen in hoofdstuk 11 en 14. Ik beperk mij hier tot mijn doctoraal examen. Ik heb het mijzelf niet gemakkelijk gemaakt door naast sociografie en sociologie als derde afstudeervak economie te kiezen. Voor de opleiding economie moest ik colleges lopen bij de Juridische Faculteit omdat ik daar - in tegenstelling tot bij de Economische Faculteit - een geïntegreerd vakpakket kon kiezen. Zo kwam ik onder het gehoor van Professor J.E.Andriessen, die uitgebreid inging op de economische aspecten van de Europese eenwording. Kennelijk was hij zo goed op de hoogte van de nationale en internationale economie dat hij gevraagd werd om voor de CHU minister van economische zaken te worden in het kabinet Marijnen. Hij werd opgevolgd door A. Heertje, die in mijn tijd nog lector was, maar later een spraakmakende hoogleraar is geworden.

Voor Heertje heb ik een scriptie geschreven over Overheidsbeleid en wetenschap. Het bestond uit twee delen: historische vormen van overheidsbeleid in West Europa, en het hedendaagse overheidsbeleid en de taak van de wetenschap. Het was geen puur economische verhandeling, maar - zoals ik toen schreef - 'wilde ik mij bewust bewegen op het randgebied van de economische en de sociale wetenschappen. Achteraf gelezen (wel bijna vijftig jaar later!) valt het mij op dat ik ook toen al grote belangstelling had voor zaken als beleid, overheid, bestuur, planning en de wetenschappelijke ondersteuning ervan. Het zijn de ingrediënten geworden van mijn latere beroepsleven. Veel onderdelen uit mijn skriptie vind ik na vijftig jaar nog interessant genoeg om na te lezen.

Hotel Goethe in Torbole.

Romeo en ik voor een van de Italiaanse touringbussen uit Riva.

Overigens heb ik het examen in november 1963 met goed gevolg bij De Vries Reilingh, Hofstra en Heertje afgelegd. Wel een half jaar later dan nodig was geweest doordat een andere hoogleraar, Professor Bakker - op volstrekt autoritaire wijze - mij en andere studenten gedwongen had om voorafgaande aan het doctoraal nog een extra tentamen fysische geografie te doen, terwijl ik dat vak nu juist had ingeruild tegen economie. Daarmee heeft mijn doctoraal examen wel een nare bijsmaak gekregen, die ook na vijftig jaar nog niet is weggespoeld.

Noten

1 De vereniging van twee faculteiten had te maken met de verschillende vakken die wij moesten bestuderen. Geschiedenis, volkenkunde en sociografie zijn typische alfa vakken, terwijl geologie, bodemkunde en meteorologie bèta vakken zijn. Later kwam daar nog economische geografie bij op de Economische Faculteit, sociologie op de Politiek Sociale Faculteit en economie op de Juridische Faculteit. Bijzonder in die tijd was het bestaan van de Sociografische Werkgemeenschap, een uiting van de Amsterdamse School voor Sociografie. Het is nu een achterhaald fenomeen, opgegaan in de afdeling Geografie en Planologie van de Faculteit der Maatschappij- en Gedragswetenschappen van de Universiteit van Amsterdam.

2 Samenwerkende Artsenlaboratoria in Nederland (SAN).

3 Toonaangevend waren in de studentensteden de zogenoemde corpsen, bijvoorbeeld het Amsterdamse Studenten Corps in Amsterdam. Naast het corps en de USA waren er in Amsterdam onder meer een rooms-katholieke en een gereformeerde gezelligheidsvereniging voor mannen, drie vrouwelijke studentenverenigingen en verder een groot aantal categorale clubs.

4 Wikipeda

5 Zie David van Reybrouck, *Congo, een geschiedenis*, 2010

6 In 2008, vijftig jaar na de Expo'58, is in Zoetermeer een tentoonstelling gehouden over de wereldtentoonstelling in Brussel. Peter Wever was nog niet geboren in 1958, is gepromoveerd arts en heeft als hobby om alles te weten en te verzamelen over deze Wereldtentoonstelling. Hij was niet alleen een van de initiatiefnemers van de tentoonstelling in Zoetermeer, maar nodigde oud-medewerkers van het Nederlandse paviljoen uit voor een reünie. Dat hebben wij in 2009 herhaald in Hoorn in het Affichemuseum ter ere van een tentoonstelling over affiches die over de Wereldtentoonstelling in Brussel zijn gemaakt. Tijdens beide bijeenkomsten werden herinneringen opgehaald, oude foto's bekeken en ervaringen uitgewisseld. Het was op zich een sensatie om mensen vijftig jaar ouder nog te herkennen. In Hoorn heb ik de DVD gepresenteerd.

7 P.J. van der Ham, "Veranderd gelaat van Israël", *Geografisch Tijdschrift*, augustus 1961, bladzijde 156 e.v.

8 P.J. van der Ham, *Vogelenzang. Een eigenzinnig dorp in de gemeente Bloemendaal*, Haarlem, 2006, bladzijde 89.

08. De grootouders en ouders van Marijcke

De achternamen

Marijcke heet Hanou en haar moeder Van het Schip. Andere familienamen zijn Lindeman (de moeder van de vader van Marijcke) en Bante (de moeder van Marijcke's moeder). Ik ben niet nagegaan waar de achternamen vandaan komen. Hun herkomst is steeds Nederland met uitzondering van de naam Bante. Die komt uit Duitsland. Uitgaande van de generatie van Marijcke en mij waren er vier ouders en acht grootouders. Dit hoofdstuk gaat over de grootouders en ouders van Marijcke. Ik noem hen met hun naam of als opa, oma, vader of moeder. Hun precieze namen, geboortedata en overlijdensdata zijn te vinden in de Namenlijst.

Grootouders van het Schip

Toen ik Marijcke leerde kennen waren Jan en de Kippes al op leeftijd. Opa van het Schip heet Dirk Daniel maar werd Jan genoemd. Oma van het Schip heet Friedchen maar werd aangeduid met De Kippes. De verandering van Dirk in Jan is verklaarbaar omdat een van de twee zonen ook Dirk heette, wat tot verwarring kon leiden. De vader van opa heeft eveneens de naam Jan. De Kippes zal wel een verbastering van een Duits woord zijn, welk weet ik niet. Zij is geboren en opgegroeid in Lünen in Duitsland in een groot gezin waar zij met harde hand leerde werken in de huishouding. De 'tuchtigheid' en de hardheid heeft zij haar hele leven meegedragen. Waarschijnlijk was ze blij dat zij Jan ontmoette en na haar huwelijk op 10 mei 1912 een eigen gezin kon beginnen. Er kwamen drie kinderen, waarvan Ilse (oma Els voor Michiel en Anike) de oudste was.

Oma van het Schip en Dirk met de poezen. De liefde voor dieren ging over naar Els en Marijcke.

Jan is in Amsterdam geboren en was schilder van beroep. Hij heeft 35 jaar als schilder gewerkt bij de Technische dienst van de Twentse Bank in Amsterdam. De Kippes leidde het huishouden; zij was klein van stuk, een taai vrouwtje met een enorme wilskracht en onverzettelijkheid. Zij domineerde het gezin. Jan was een heel bescheiden mens en in huis had hij niets te vertellen. De Kippes was ook verantwoordelijk voor de politieke keuze van het gezin. Hoewel Jan neigde naar de sociaal-democraten voelde zij zich communiste. Hun ongetrouwde zoon Dirk die steeds thuis is blijven wonen, was later lid van de CPN en de EVC (Eenheids Vak Centrale). Na de dood van oma Els hebben Marijcke en ik nog de boeken en (Russische) tijdschriften van Dirk moeten uitzoeken, die grotendeels naar een partijgenote van hem zijn gegaan.

Opera en wielrennen

Het gezin van het Schip was gek op klassieke muziek en opera. Dirk kocht vrijwel iedere zaterdag van zijn loon een grammofoonplaat bij platenzaak Glory op de Centuurbaan, die dan zondags gedraaid werd. Dat was een 'heilig uurtje' waar Marijcke noodgedwongen bij aanwezig moest zijn in de tijd dat zij na de oorlog bij haar grootouders inwoonde. De collectie platen van Dirk is nog steeds in mijn bezit.

Opa Jan is in zijn jonge jaren een goede voetballer geweest die speelde bij Ajax en het letterlijk geschopt heeft tot het Amsterdamse elftal, een vertegenwoordigend team dat in zijn tijd bestond. Ook wielrennen was een hobby van het gezin. Zowel Jan als Dirk en hun andere zoon Rinus waren verwoede fietsers. Vooral Rinus was een goede wielrenner. Dat blijkt uit de vele brieven die Piet en Els Hanou voor de oorlog aan opa en oma van het Schip schreven, waarbij de broers van Els steevast als de 'jongens' werden aangeduid. Ook gebruikten zij de bijnamen die opa en oma aan hun jongens hadden gegeven. Dirk was Pu en Rinus werd Pet genoemd. Een paar citaten. 'Wat een successen met dat wielrennen, Pet is zeker een echte wegrenner? Het zal de Germaan (wielerclub) wel spijten dat hij weg is en nu bij Olympia fietst? Hoe gaat het nu met Pet zijn training? Is hij nu amateur bij Olympia? Is de ronde van Keulen al geweest?', aldus de brieven. Marijcke is vaak met opa Jan en Dirk mee geweest naar het Olympisch stadion waar jaarlijks het Nederlandse kampioenschap baanwielrennen werd verreden. De belangstelling voor wielrennen heeft

*Opa en oma van het Schip
samen met de 'wielrenners'
(zie broeken en schoenen)
Dirk en Rinus op het balkon
van de Vechtstraat.*

*Opa Jan speelde in Ajax, lang
geleden.*

zij haar hele leven behouden; in onze vakanties zochten wij steeds een plaats op om naar de Tour de France te kijken. Els heeft in haar jeugd andere sporten gedaan zoals zwemmen, atletiek en korfbal, waar zij haar man Piet Hanou van kent.

Het huis en het huisgezin

Zij woonden in de Vechtstraat 42 twee hoog in een betere arbeidersbuurt in Amsterdam Zuid. Het huis was een vooroorlogse etagewoning zonder centrale verwarming en douche. De woonkamer was klein met een tafel aan het raam, geen televisie en zelfs geen radio. Die heeft Els later voor haar ouders gekocht. De keuken had een enorm kolenfornuis waarop niet alleen het eten werd gekookt, maar ook de lakens, kussenslopen en het ondergoed. Ook het badwater voor de wekelijkse grote wasbeurt van het gezin werd er op temperatuur gebracht. Het fornuis kwam zeker uit Duitsland, waarschijnlijk is het door oma ingebracht bij haar huwelijk met opa in 1912. Het was goed onderhouden, fraai geëmailleerd en zou nu een pronkstuk zijn in een van de vele volkskundige musea in Duitsland. Ik heb in de loop der jaren nergens meer een dergelijk prachtig fornuis gezien. Nadat oma was overleden en het huis leeg moest worden opgeleverd, waren Els en Marijcke blij dat Ad van Doorn, de stiefzoon van mijn hospita in de Anjeliersstraat, het fornuis uit het huis heeft willen tillen. Het is vervolgens in de handel verdwenen.

Oma van het Schip in haar woonkamer in de Vechtstraat.

Als ik samen met Marijcke op bezoek kwam, moest ik in de mooie stoel zitten aan het raam. Verder had de Kippes (zo noemde ik haar overigens niet) meestal veel snoep en chocola in huis gehaald die was uitgestald op een schaal, waar ik steeds wat van af moest nemen. 'Kom Piet, neem nog wat', was haar vaste uitdrukking. Ze sprak erg goed Nederlands, maar had nog steeds een aantal Duitse stopwoorden, wat haar heel aandoenlijk maakte. Vlooiën waren hansies en vis werd steeds uitgesproken als viesh. Het gezin van het Schip kende een sober leefpatroon, alleen op zaterdag werd Jan eropuit gestuurd om vers brood, roomboter en beleg te kopen op de Albert Cuyp-markt. Dan was het feest. Traditiegetrouw werd er zaterdagavond niet warm gegeten. Een andere traditie betrof het optuigen van de kerstboom. Dat mocht niet eerder dan op kerstavond, een regel die Marijcke later heeft overgenomen.

De breuk met Rinus

Rinus is na de oorlog getrouwd met E.C. de Keyzer en heeft twee zoons gekregen, neefjes die Marijcke nauwelijks kende. Ik heb hen ook nooit ontmoet. Of er vooraf al sprake was van animositeit tussen oma van het Schip en haar schoondochter weet ik niet. Marijcke vertelde dat zij getuige is geweest van een ontmoeting op straat van beide vrouwen. Daarbij ontstond ruzie en een fikse scheldpartij. Waarover? Het gevolg was een onherstelbare breuk tussen oma en het gezin van Rinus. De hardheid en koppigheid van oma was zodanig dat zij haar eigen kind en kleinkinderen nooit meer heeft gezien. Dat moet voor opa Jan een heel grote beproeving zijn geweest. Marijcke wist dat opa stiekem op bezoek ging bij Rinus, vooral om de kleinzoons te ontmoeten. Els koos de kant van haar moeder en heeft formeel het contact met Rinus nooit verbroken, maar heeft zich verder weinig gelegen laten liggen aan haar broer Rinus. Dat was wederzijds.

Afgezet tegen de Indische brieven waarin zij veelvuldig naar hem informeerde, is het heel treurig dat de verwijdering van Els en Rinus zo ver is gekomen dat Rinus ook niet betrokken werd bij de begrafenissen van opa en oma van het Schip en de crematie van Dirk. Ik herinner mij nog goed dat hij op afstand aanwezig was, hij stond als een vreemde te kijken naar de uitvaart van drie dierbaren uit een ver verleden. Noch Rinus noch Els of Marijcke hebben hun best gedaan om de breuk te herstellen en een TV programma als Het Familiediner waarbij mensen weer bij elkaar worden gebracht, bestond toen nog niet.

Leven en dood

Jan, de Kippes en Dirk zijn in die volgorde relatief kort na elkaar overleden. Jan heeft een kou gevat na het verplicht boodschappen doen op zaterdag. Ondanks hoestbuien werd hij er toch door de Kippes op uit gestuurd. Hij kreeg longontsteking en is opgenomen in een ziekenhuis in Katwijk, waar hij op 18 oktober 1966 aan zijn ziekte is bezweken. Hij is op de begraafplaats Zorgvlied aan de Amsteldijk begraven. Dirk was in die tijd MS-patiënt en kon eigenlijk niet langer door zijn moeder thuis verzorgd worden. Els beijverde zich om hem geplaast te krijgen in een verpleeghuis, maar de Kippes verzette zich daar tegen. Die strijd heeft enige tijd geduurd. Uiteindelijk kreeg Dirk een plaats in verpleegtehuis Vredenhof in Buitenveldert.

In het verpleegtehuis heeft hij niet lang verbleven. De Kippes heeft hem na een paar weken weer terug laten

halen. Daarna heeft zij hem tot haar dood verpleegd en verzorgd, samen met de thuiszorg. Dat was letterlijk een zware opgave. Dirk was zo zwaar geworden dat hij bij het verschonen opgehesen moest worden met behulp van een aan het bed gebonden takelsysteem. Dan werd Dirk enige tijd boven het bed gehangen. Ik heb hem in die houding vaak gezien, niet in het echt, maar op de televisie. Hij was namelijk voor een of ander goed doel (Rode Kruis?) gevraagd om op te treden. Dirk deed dat met een lach op zijn gezicht wat kenmerkend voor hem was. Hij heeft zijn ziekte steeds met een – voor mij – onbegrijpelijke opgewektheid ondergaan.

De relatie tussen moeder en zoon had nog jaren kunnen voortduren, maar dat werd hen niet gegund. Toen een wijkzuster op 10 augustus 1970 langs kwam, vond zij de Kippes dood in de gang liggen en Dirk zonder verzorging en

Opa en oma van het Schip keurig in het gelid bij ons huwelijk in 1962.

Zus Els en broer Dirk van het Schip poseren bij ons huwelijk voor het raadhuis van Bloemendaal in 1962.

eten in zijn bed. Dirk is opnieuw opgenomen in Vredenhof waar hij een aantal jaren is verpleegd. Bij het ontruimen van de woning vond Els in de linnenkast niet alleen beddengoed en zijden nachthemden uit lang vervlogen tijd, maar ook de door haar geschonken handdoeken en andere nuttige cadeaus. Tussen het linnengoed bleek relatief veel geld verstopt te zijn. Kennelijk had de Kippes de AOW uitkering van Jan en zichzelf en hun pensioen van de Twentse bank goed in de kast 'belegd'. De Kippes is naast Jan op Zorgvlied begraven, de as van Dirk is in 1981 verstrooid.

Grootouders Hanou

Opa en oma Hanou werden niet bij hun voornaam genoemd. Voor de kinderen was het pa en ma en voor de kleinkinderen opa en oma. Ook oma noemde haar man steeds pa en opa liet zich dat welgevalen. Toen ik in 1961 met hen kennis maakte, woonden zij in een zeer ruim appartement aan de Stadionweg 116 twee hoog in Amsterdam. Dat huurhuis hadden zij kort voor de oorlog betrokken na eerst gewoond te hebben in de Lutmastraat 148, drie hoog, de Rijnstraat één hoog en op het Daniel Willinkplein 34 één hoog. Van oorsprong kwam opa uit Amsterdam en oma uit Haarlem. Zij zijn in Amsterdam getrouwd op 17 januari 1907 en kort daarna verhuisd naar Deventer, waar opa ging werken in een slagerij. In Deventer zijn de vader van Marijcke, Piet en diens zusje Sophie en zijn broers Harry en Joop geboren. De latere kinderen Annie en Bert hebben Amsterdam als geboorteplaats.

Oma zat in de tijd dat ik haar leerde kennen meestal in een stoel voor het raam vanwaar zij de trams en ander verkeer voorbij kon zien gaan. Opa moest voor de koffie, thee en de drank zorgen, 'Pa schenk eens wat in' werd er dan geroepen en opa draafde op. Zo domineerde zij het huishouden van het gezin Hanou vanuit haar zitplaats. Ik denk niet dat het altijd zo is geweest. Oma had - geheel volgens het rooms-katholieke patroon van die tijd - zes kinderen gekregen die haar handen vol werk hebben gegeven. Opa zorgde voor het inkomen. Hij is als slagersknecht begonnen in Deventer, haalde boekhouddiploma's en is procuratiehouder geworden bij de Incasso Bank in Amsterdam. Zij hadden hun huis vol hangen met grote schilderijen die zij bij een mogelijke verhuizing niet allemaal mee konden nemen. Daarom mocht Marijcke als kind van hun overleden zoon een schilderij uitzoeken. Eigenlijk was het niet erg onze smaak. Marijcke heeft de kleinst mogelijke aangewezen.

De slagerij in Deventer waar opa Hanou zijn loopbaan begon.

Piet Hanou (rechts) samen met zijn zusje Sophie en zijn broertje Harry.

Opa en oma Hanou zoals ik hen in 1961 leerde kennen.

Opzitten

In tegenstelling tot huize van het Schip was het altijd keurig 'opzitten' bij opa en oma Hanou. Het was wat vormelijk maar toch niet ongezellig. Anneke en Mieke van Gessel, de nichtjes van Marijcke, en Wim, haar neef herkennen deze sfeer. Zij gingen op Nieuwjaarsdag met hun ouders naar opa en oma Hanou om goede wensen te brengen. Dan moest er op de TV (toen nog iets bijzonders) gekeken worden naar het ballet van de Notenkrakers Suite en het skispringen in Garmisch Partenkirchen. Bij het bezoek van Marijcke en mij werd er eerst een kopje koffie geschonken in een ragdun porseleinen kopje en daarna was het tijd voor een borrel. Het leek wel of de tijden uit het boek de *Camera Obscura* herleefden. Ik dronk in die tijd geen jenever. Opa ging er echter vanuit dat het normaal was dat je als man een borrel lustte, niet één maar twee. Zijn gevleugelde uitdrukking was steeds 'op één been kan je niet lopen'. Méér dan twee was ook niet gebruikelijk en altijd werd de borrel geschonken in een minibierpul, waarvan ik steeds gedacht heb dat het glaasje antiek was. Bij ons huwelijk hebben wij een zestal van die borrelglaasjes gekregen die nog steeds in mijn bezit zijn. Kort geleden zag ik dezelfde glaasjes te koop staan. Ze zijn niet antiek maar het blijft wel een heel leuke herinnering aan opa Hanou.

Dat geldt ook voor het etentje met opa en oma Hanou in restaurant Het Herenhek aan het Leidseplein in Amsterdam. Vanwege een kroonjaar van hun huwelijk hadden zij alle familieleden uitgenodigd. Marijcke en ik konden daar toen niet bij zijn. Daarom hebben wij met zijn vieren het feest herhaald. Wij zaten aan het raam, keken uit op de bewegingen van het plein en werden getrakteerd op wel vijf gangen. Het was een lange zit met zoveel eten en drinken dat Marijcke en ik rond elf uur eigenlijk wel naar huis wilden. Maar dat was niet de bedoeling. Het mooiste moest nog komen, de van vuur voorziene schuim en ijstaart. Deze Omelette Siberienne was een specialiteit van opa en oma. Hoe wij daar doorheen zijn gekomen?

Het overlijden van opa en oma Hanou

Opa en oma Hanou zijn kort na elkaar overleden in 1969. Opa Hanou had darmkanker en ik heb hem een aantal keren opgezocht in het Prinsengracht-ziekenhuis in Amsterdam. Het is snel gegaan en oma bleef alleen over in het grote huis aan de Stadionweg. Dat was niets voor haar, zij kwijnde weg en wilde graag naar het bejaardenverzorgingstehuis St. Jacob in de Hout in Haarlem

naast het HFC terrein. Tante Fie (Sophia) zong in een koor van St. Jacob en hield nauwlettend in de gaten of er plaatsen vrij kwamen. Dat gebeurde niet zo snel dat oma haar oude dag daar heeft kunnen beleven. In de 'wachttijd' verbleef oma beurtelings bij haar dochter Annie in Beverwijk of Fie in Haarlem. Als het die twee soms wat te veel werd, deden zij een beroep op Marijcke om oma een 'dagje te nemen', wat een aantal malen is gebeurd. Oma had vroeger vaak en goed gebridged zodat het logisch was dat zij kaartspelletjes met Anike en Michiel ging doen. Dat weigerde ze met verwijzing naar haar slechte ogen. Dat belette haar niet om scherp toe te zien op het spel van de kinderen en commentaar te geven op hun spelgedrag. 'Dat had je anders moeten doen', zei ze dan, waaruit bleek dat haar ogen het nog goed zagen.

Omdat de belasting voor tante Annie en tante Fie wel erg zwaar werd, besloot oom Harry om een kamer met verzorging te zoeken voor oma dicht in de buurt van St. Jacob in de Hout. Oma kon een kamer krijgen bij een verpleegster in een particulier verzorgingshuis en ging kijken of het wat voor haar was. Na haar bezoek aan de kamer met oom Harry en tante Fie werd zij teruggebracht naar tante Annie in Beverwijk. Diezelfde middag werd ik gebeld door een zenuwachtige tante Fie die zei dat er iets met oma was gebeurd. Tante Fie vroeg mij om haar met de auto naar Beverwijk te brengen. Dat heb ik gedaan. Toen wij de woonkamer binnen gingen, trof ik daar een bizar tafereel aan. Tante Annie zat er met haar dochter Marina en nog anderen die ik mij niet meer herinner rondom de eettafel. Op de divan lag oma te slapen, zo leek het. Oma was echter dood. Kort ervoor had zij tegen de aanwezigen gezegd: 'ik voel mij niet goed' en was omgevallen. Wat moest er gebeuren? De begrafenisondernemer werd gebeld en ondertussen offerde Marina om iets over oma heen te leggen. Zij haalde een spreid van boven en pakte oma in. Toen de begrafenisvrouw aan tafel zat en allerlei zakelijke afspraken maakte over de teraardebestelling, lag oma daar nog steeds te slapen, voor eeuwig.

Ik heb het overlijden van oma Hanou altijd heel bijzonder gevonden. Kennelijk was zij zo verbonden geweest met opa dat zij eigenlijk niet langer wilde leven. De angst om op een kamer haar laatste dagen te moeten slijten was zo heftig dat zij besloot om er mee op te houden. Dat klinkt erg cru, maar ik denk dat zulke mechanismen kunnen bestaan. Niemand kan het bewijzen. Oma is naast opa bijgezet op de rooms-katholieke begraafplaats in Amsterdam.

De boedelscheiding

Kort na de begrafenis van oma verdeelden de erfgenamen in het huis van oom Martin en tante Fie van Gessel in de Gaelstraat 10 in Haarlem de roerende goederen van oma en opa Hanou. Tante Fie en tante Annie hadden het huurhuis aan de Stadionweg leeg gehaald en alles van waarde lag uitgesteld in de huiskamer van de familie van Gessel. Een bonte verzameling van kleren, tafelkleden, vloerbedekking, televisie, tafelzilver e.d. Erfgenamen waren oom Harry, tante Fie, tante Annie, oom Bert uit Amerika, de niet aanwezige oom Joop uit Amerika en Marijcke. Die moesten onderling uitmaken wie wat kreeg. Oom Harry, die in Vreeland woonde, accountant van beroep was, trad op als executeur testamentair. De schilderijen waren al verdeeld en het aanwezige spaargeld zou later door oom Harry op onze girorekeningen gestort worden.

Het werd een gezellige en ontspannen bijeenkomst. De mannen wilden eigenlijk weinig hebben. Oom Bert nam een antiek toiletstoeltje mee dat hij nog net in het vliegtuig kon vervoeren. Marijcke was tevreden met het grote televisietoestel dat jaren zijn dienst in de Bloemveldlaan heeft bewezen. Ook kreeg Marijcke nog een bontjasje dat zij later aan tante Cor, onze naaister, cadeau heeft gedaan. Het groene velours tapijt werd in stukken verdeeld onder Marijcke en tante Fie. Al het overige - op een klein aantal herinneringsvoorwerpen na - ging met tante Annie in de volkswagen van oom Dolf mee naar Beverwijk of bleef in huize van Gessel. Aan het eind van de sessie werden de glazen ingeschonken. Wim van Gessel, die halverwege de avond kwam kijken, en ik hebben nog patat en kroketten gehaald bij de snackbar van O.Veldt op de Zijlweg. Het is waarschijnlijk de laatste keer geweest dat de kinderen van opa en oma Hanou, op Piet en Joop na, bij elkaar zijn geweest.

Met de handschoen getrouwd

Petrus Hendrikus (Piet) Hanou en Ilse Auguste (Els) van het Schip zijn op 6 februari 1936 met de 'handschoen' getrouwd. Piet Hanou had eerder een baan aangenomen in Nederlands-Indië en woonde in Batavia. Daarom fungeerde zijn vader als plaatsvervanger van Piet voor het huwelijk met Els, dat formeel in Amsterdam werd voltrokken. Een dergelijke huwelijksvoltrekking was voor de oorlog niet ongewoon. De man ging eerder naar Nederlands Indië om kwartier te maken (een huis zoeken, wennen aan het werk e.d.) en na enige tijd volgde de vrouw. Daarbij speelde waarschijnlijk een belangrijke rol dat de werkgever

de reis van de partner alleen vergoedde als sprake was van een huwelijk. Een echte bruiloft is niet gevierd en de huwelijksreis werd maanden uitgesteld.

Beiden hebben dus afzonderlijk de boottocht naar Nederlands-Indië gemaakt. Piet voer met de Christian Huijgens in 1935 en Els met De Scharnhorst in 1936. Van beide reizen zijn fotoreportages gemaakt. Opvallend zijn de overeenkomsten: groepjes van alleenstaanden die tijdens de reis met elkaar optrokken, Italiaanse havens die werden aangedaan, kooplui in het Suezkanaal, kussengevechten om de tijd te doden en groepsportretten alsof je voor eeuwig bij elkaar hoorde. Maar dat was natuurlijk niet zo. Eenmaal in Indië ging iedereen zijn eigen weg, vaak op grote afstand van de ander. Piet en Els gingen in Batavia wonen nadat zij eerst hun huwelijksreis hadden gemaakt in de bergen van Java.

Een sportief stel

Piet en Els schelen meer dan vijf jaar in leeftijd; Piet was 28 toen hij trouwde en Els 23 jaar. Zij woonden beiden in Amsterdam Zuid maar kenden elkaar niet van school, daarvoor is het leeftijdsverschil te groot. Overigens hebben Els en Piet ongeveer dezelfde opleiding genoten, Mulo en aanvullende diploma's. Dat was voor die tijd vergelijkbaar met het huidige middelbare onderwijs. Zij kregen ook banen op dat niveau, Piet werd kantoorbediende en Els werkte voor haar huwelijk bij het Algemeen Handelsblad als secretaresse. Waarschijnlijk heeft Piet rooms katholiek onderwijs genoten en heeft Els op openbare scholen gezeten. Dat is moeilijk te achterhalen, maar lijkt logisch gezien de katholieke achtergrond van opa en oma Hanou en de lutherse en tevens socialistische/communistiche levenshouding van opa en oma van het Schip.

Maar dat heeft Els en Piet niet belet om elkaar te vinden. Dat kwam door de sport. Afgeleid van de verhalen van Els en kijkend naar de foto's van hun jeugd en volwassenheid, waren Piet en Els actieve sportbeoefenaren: korfbal, atletiek, zwemmen, roeien, varen in een zeilkano of zeilboot en kamperen aan de oever van het water. Samen kamperen was voor die tijd opmerkelijk. De kampeerfoto's hebben als datum het jaar 1933, dat was drie jaar voor hun huwelijk. Zij waren toen verloofd en oud genoeg (25 en 20 jaar) om een dergelijke gemengde bezigheid zonder morrende ouders uit te voeren. Bovendien was gemengde sportbeoefening hen niet vreemd. Beiden waren lid van de korfbalvereniging Allen Weerbaar die haar terrein had op het Olympiaplein in Amsterdam-Zuid. Korfbal is een

van de weinige sporten waar mannen en vrouwen in één team spelen en het lijkt waarschijnlijk dat zij elkaar van de korfbalvereniging kenden en hun verkering daar is ontstaan en gegroeid. Hoe het zij, de sport heeft in hun verhouding een essentiële rol vervuld. In Indië bleven zij zwemmen en korfballen, wat werd aangevuld met tennis en paardrijden. De latere sportiviteit van Marijcke is dus niet uit de lucht komen vallen. Het is een belangrijke reden dat Marijcke na haar middelbare schooltijd naar de Academie voor Lichamelijke opvoeding is gegaan. Wat Els niet heeft kunnen doen, gunde zij haar dochter.

Verschillende milieus

Op het eerste gezicht lijkt er een verschil van milieu te zijn waaruit Piet en Els voortkwamen. De vader van Els was een geschoolde arbeider en die van Piet een middelbare employee. Dat maakte vijftig jaar geleden wel verschil in status. Een indicatie daarvoor is ondermeer de woonbuurt. De Hanou's woonden in wat 'chiquere' straten dan de Schippen, in ieder geval bij hun laatste huis. Hoewel beide families huizen huurden, was er een wereld van verschil tussen het riante appartement aan de Stadionweg en de bescheiden etage van de Vechtstraat. Ook de indeling en aankleding waren - in mijn beleving - duidelijk verschillend. Bovendien was het gedrag van de Hanou's wat voornameerder dan dat van de Schippen. Maar bedacht dient te worden dat in de verkeringstijd van Piet en Els de verschillen minder groot geweest zullen zijn.

Daarvoor zijn een aantal redenen. Opa Hanou was een selfmade man die zich via slagersknecht had opgewerkt tot bankmedewerker. Maar voor de oorlog was hij nog halverwege zijn carrière. Ook hun woonbuurten en huizen verschilden in die tijd minder van elkaar dan later. Zo liggen bijvoorbeeld de Rijnstraat en de Vechtstraat in dezelfde Rivierenbuurt. Maar de belangrijkste overeenkomst was de ambitie van beide gezinnen om hun kinderen verder te laten leren. In die tijd was een Mulo-diploma voor velen al een bewijs om 'hoger' op te komen. Zowel Piet als Els hebben die kans met twee handen aangegrepen. Els vertelde later wel dat Piet voor het studeren vaak uitweek naar het huis van de Schippen, waar het rustiger was dan in zijn eigen huis met al die broers en zusjes. Daaruit valt op te maken dat het tussen Piet en zijn aanstaande schoonfamilie goed klikte. Dat is ook te zien op de foto's uit die tijd en de latere brieven uit Indië aan de familie van het Schip (brieven aan de Hanou's zijn niet bewaard gebleven). Uit een van de brieven blijkt dat de oma's van Marijcke elkaar voor de oorlog ook wel

Een sportief stel

Piet en Els verloofd in 1932.

Piet en Els in het korfbalteam van Allen Weerbaar.

Piet en Els samen kamperend in 1933.

Els met de dames van de atletiekvereniging.

opzochten. Na de oorlog is het contact minder geworden. Dat had te maken met de verwijdering van Els met haar schoonfamilie, zoals in hoofdstuk 10 wordt uitgelegd. Door het vroegtijdige overlijden van Piet is een essentiële schakel weggefallen tussen beide families. Marijcke heeft wel een functie gehad om beide 'werelden' nog enigszins te verbinden. Dat speelde vooral in haar jeugd. Ik heb haar steeds gestimuleerd om het contact aan twee kanten 'warm' te houden. Tijdens onze verloving en huwelijk heb ik daar ook aan kunnen bijdragen. Daarom is het heel mooi om op een foto van ons huwelijk in 1962 de beide oma's van Marijcke bij elkaar te zien.

Oma Hanou samen met mijn vader op onze trouwdag.

De twee oma's van Marijcke samen met opa van het Schip.

09. Het indische verleden van Marijcke

Inleiding

Marijcke is in Nederlands-Indië geboren. Om precies te zijn op 12 maart 1938 in het Darmo ziekenhuis in Soerabaja. Haar officiële voornamen Else Marijcke zijn terug te vinden in het Familieboekje van de Burgerlijke Stand van de gemeente Amsterdam. Verder is het boekje leeg. Broertjes of zusjes zijn er niet gekomen. Vóór Marijcke heeft haar moeder een aantal vroege miskramen gehad waardoor de geboorte van Marijcke door haar ouders als een 'wonder' werd beleefd. Door de biologische problematiek en het uitbreken van de Tweede Wereld Oorlog in zuidoost Azië is Marijcke enig kind gebleven.

Na de onverhoedse aanval op Pearl Harbor in december 1941 waarbij de Japanners de Pacific-vloot van Amerika grotendeels buiten gevecht stelden, vielen zij in januari 1942 ook Nederlands-Indië binnen. Piet Hanou was als Nederlands burger en dienstplichtig militair opgeroepen voor militaire dienst. Hij moest dienen bij de landmacht als landstormsoldaat. Erg voorbereid op de oorlog was hij niet, hij had zijn basistraining in augustus 1938 gehad en daar is het bij gebleven. Na de gewonnen slag in de Javazee op 27 februari 1942 gingen de Japanners op drie plaatsen aan de noordkust van Java aan land. Het KNIL leger waar Piet deel van uit maakte was niet opgewassen tegen de Japanse overmacht. Van zijn gevechtshandelingen is niets bekend. Op 8 maart 1942 capituleerde Nederland.

Piet is door de Japanners in Bandoeng krijgsgevangen gemaakt en later via Tjilatjap, Batavia en Singapore overgebracht naar Thailand om te werken aan de Birma spoorweg.¹ Daar is hij op 17 oktober 1943 aan ziekte (natte beriberi) en andere ontberingen overleden.² Dat gebeurde in het noodhospitaal van het kamp Chungkai waar hij ook begraven is.³ Het heeft bijna twee jaar geduurd voordat Marijcke en haar moeder het overlijden van Piet te horen kregen. Zij waren geïnterneerd in verschillende Jappenkampen voor vrouwen en kinderen, als laatste in Tjideng in Batavia. Pas in september 1945 toen de internering van Tjideng werd opgeheven, werd duidelijk dat Marijcke haar vader had verloren en Els weduwe was geworden. Dat feit heeft grote invloed gehad op hun beider ontwikkeling. Zij waren in Tjideng al op elkaar aangewezen, maar het verlies van Piet zou hen levenslang aan elkaar binden.

Piet Hanou saluerend als KNIL militair.

Piet op het kantoor van de Jasumy.

Het woonhuis van Piet en Els in de Bilitonstraat 38 in Soerabaja.

'Koloniale' groepsfoto in het huis van Piet en Els met bedienden op de achtergrond.

Het geboortetelegram aan opa en oma Hanou in 1938.

Werken en wonen

Piet had als procuratiehouder bij de NV Java Sumatra Handelmaatschappij (Jasumy) een goede baan met een passend salaris. Daar kon het gezin Hanou goed van rondkomen. Dat blijkt onder meer uit het soort woning, de aankleding en de partijtjes met vrienden. De langste tijd hebben ze gewoond in de Bilitonstraat 38 in Soerabaja. Het huis was voor Hollandse begrippen ruim maar niet extreem rijk uitgerust. Een goede middenstandswoning zoals er in tal van steden in Nederlands-Indië te vinden waren. Waarschijnlijk werd het huis gehuurd door de werkgever van Piet. Hoewel Els als secretaresse voor haar huwelijk steeds heeft gewerkt en dat ook na de oorlog is blijven doen, was dat niet het geval in de eerste jaren van haar huwelijk en na de geboorte van Marijcke. Els kon het leven leiden van de echtgenote van de 'toean blanda' (Hollandse meneer) omringd door personeel. Vergelijkbaar met mijn moeder in haar Indische jaren. Toch wordt hieraan in de brieven nauwelijks aandacht besteed. Kennelijk was dat vanzelfsprekend of vonden zij het een beetje gênant om zichzelf als 'koloniaal' te portretteren. Op de foto's zien wij de bedienden wel afgebeeld.

Marijcke's vader moest vaak voor de zaak op pad. Uit een brief van 25 januari 1940 gericht aan zijn ouders in Amsterdam lees ik dat hij voor een dienstreis maandenlang in Telok Betong⁴ op Zuid Sumatra verbleef. Daar was hij door de Jasumy heen gestuurd om orde op zaken te stellen in verband met een mogelijke fraude bij de pepervoorraden. 'Ik ging eind november oorspronkelijk slechts voor een paar dagen naar Sumatra, doch dat is een paar maanden geworden. Er was hier namelijk een tekort in de pepervoorraden ter waarde van fl. 40.000 en ik moet trachten uit te zoeken waar het allemaal gebleven is. Ik ben namelijk de enige bij de Jasumy die nog een beetje verstand van boekhouden heeft, daarvandaan ben ik de pisang', schrijft hij. Els en Marijcke moesten noodgedwongen in die tijd in Soerabaja op Java blijven, negen honderd kilometer van hem vandaan. Wel waren zij met kerst en oudjaar 'over- gekomen'. Dat wijst op een prima regeling van de Jasumy voor een belangrijke employee.

Marijcke als baby, peuter en kleuter

Marijcke moet een erg mooie tijd gehad hebben als baby en peuter. Dat valt af te leiden van de vele foto's die van haar zijn gemaakt rondom het woonhuis in Soerabaja. Uit die tijd zijn ook een aantal brieven bewaard gebleven die Els en Piet gestuurd hebben aan de familie van het Schip

Moeder Els en dochter Marijcke in 1938.

Vader Piet en Marijcke in 1938.

Marijcke in het zwembad met haar moeder.

Marijcke in wagentje getrokken door haar vader.

Piet Hanou op een knol in Sarangan in 1937.

Marijcke op een paardje in de bergen van Sarangan.

Een gelukkig, volledig gezin, voor hoelang nog?

en Dirk van het Schip in de Vechtstraat in Amsterdam. In de meeste brieven wordt de groei van Marijcke in detail beschreven. Een voorbeeld: 'De kleine groeit goed. Eerst kreeg ze Omnia als bijvoeding, maar de dokter heeft dat veranderd in Nutricia karnemelk. Omnia schijnt voor Indië een beetje te vet te zijn. Koeienmelk geven ze hier haast nooit.' Ook Piet schrijft over Marijcke: 'De kleine meid maakt het hier uitstekend hoor. Indië is een prachtig land voor kleine kinderen. Ze zijn hier natuurlijk veel meer buiten dan in Holland. Wij kunnen ons bij 90 graden (fahrenheit) in de schaduw haast niet voorstellen dat het in Holland zo koud is.' Opvallend is ook het vragen van Els aan haar moeder om babykleden van de Bijenkorf te sturen omdat in Nederlands Indië het assortiment te beperkt en de prijs te hoog is. Ik zie een zorgzame moeder die niet veel meer om handen had dan de zorg voor haar kind en het schrijven van brieven aan haar ouders en broers.

Sarangan

De Jasumy was echter niet erg scheutig met het toestaan van lange vakanties, een weekje was het maximum. In de brieven van Els en Piet en op de foto's wordt vaak de naam Sarangan genoemd. Sarangan is een pittoresk bergoord op 1287 meter vlak bij Soerakarta (Solo) en een stuk ten westen van Soerabaja. Het is een van de vulkanische gebieden van Oost Java, waarvan het Tenggergebergte met de nog werkende vulkaan Bromo het bekendste is. Sarangan was voor Piet en Els een geliefd oord vanwege de koele berglucht en het schilderachtige kratermeer Telaga Pasir. Daar zijn zij vóór de geboorte van Marijcke en ook daarna vaak geweest.

In een brief van april 1937 beschrijft Els hoe je in Sarangan moest komen. 'Je rijdt eerst met de trein naar Madioen. Dan ga je met een taxi de bergen in. Je komt plotseling voor zulke steile hellingen te staan, dat je een heel goede auto moet hebben om naar boven te komen naar je hotel'. 'Het klimaat is er schitterend, we hebben veel gewandeld en op bergpaardjes gereden'. 'Piet vindt het prachtig om op zo'n knol te zitten. Die verhuren de inlanders daar per uur. Je rijdt er mee heel steil naar boven en langs diepe ravijnen'. 'Boven wonen haast uitsluitend Duitsers die daar hotels hebben of een boerderij. Ze komen uit Beieren en hebben vaak prachtige Duitse herders'. Uit de foto's blijkt dat ook Marijcke in Sarangan geweest moet zijn. Op onze derde Indonesië reis (zie hierna) zijn wij heel dicht in de buurt van Sarangan geweest - in Sangiran in het prehistorische museum -, maar Marijcke kon zich niets herinneren van de paardjes en de uitstapjes met haar ouders. Zij moet toen goed drie jaar oud zijn geweest.

Geen groot verlof naar Nederland

De beperkte vakanties die de Jasumy toestond hingen samen met het groot verlof naar Nederland. Volgens plan zou het gezin Hanou in 1942 voor groot verlof naar Nederland hebben mogen reizen. In een brief van 22 april 1940, kort voor het uitbreken van de oorlog in Nederland, zijn Piet en Els nog optimistisch. 'Er is inmiddels al weer heel wat gebeurd in Europa. Wij kijken natuurlijk in spanning uit wat dat allemaal worden zal. Hier maken wij nog niet zo'n kwade kans, alleen als de Jappen hier mochten komen, dat zou lelijk worden.' Helaas is dat wel gebeurd. De bezetting van Nederland maakte terugkeer naar Nederland onmogelijk en de Japanse inval in Nederlands-Indië in 1942 zette het aangename, onbezorgde leven van het gezin Hanou op zijn kop. Marijcke had net de kleuterleeftijd bereikt toen haar vader en moeder van elkaar gescheiden werden en zij een langdurige kamptijd tegemoet ging. Het volstrekt andere leven dat zou komen, heeft zij zich op dat moment niet kunnen voorstellen.

Het interneringskamp Tjideng

Marijcke vertelde - net als haar moeder - weinig over haar kampleven. Bij vlagen kwamen er beelden over het leven in het kamp Tjideng: dagelijks buigen voor de kampleiding, nauwelijks ruimte om te kunnen slapen, ziekte van haar moeder, eten van ongedierte, straf voor overtreding door de kampbewakers, haat en nijd tussen de moeders, maar ook spelen met andere kinderen, geïmproviseerd onderwijs en andere leuke dingen. Het zijn vaak beschreven verhalen van volwassenen over hun kindertijd in Jappenkampen. Een mengeling van angst, spanning, ziekte, avontuur en weemoed, waarbij niet alles even slecht was.⁵

Er zijn weinig brieven te vinden van moeder Els over het kampleven en de toestand van haar dochter Marijcke, met uitzondering van een met potlood geschreven briefje van 13 september 1945 gericht aan haar echtgenoot Piet, die zij aanduidt met zijn troetelnaam Peijel. Het handschrift verradt dat zij in grote haast heeft moeten schrijven. 'Hoewel ik niet weet of je nog leeft, schrijf ik je dit briefje gauw, We hebben een kwartier de tijd gekregen om naar Thailand en Holland te schrijven. Else Marijcke en ik maken het goed. Marijcke is groot, dik en sterk geworden, heeft haast niet geleden onder het kampleven. Ze maakt het uitstekend. Ik heb twee maal bacillaire dysenterie gehad, maar maak het goed, maar mager. Er is hier erg veel haast bij, ze roepen al van buiten. We hebben wel honger gehad maar nu is het eten uitstekend. De bezetting is

nog hier. Heel veel liefs en veel pakkerds en zoenen. Els en Marijcke.' Dit ontroerende bericht was gestuurd aan P. H. Hanou per adres P. O. W. camps 2 in Thailand en weer teruggestuurd aan de afzender Els Hanou per adres Privelli 99 in Batavia, het kampadres waar Els en Marijcke ook na de bevrijding nog tijdelijk moesten verblijven. Kort daarna kreeg Els het bericht dat Piet niet meer leefde.

Medio 1946 vertrokken Els en Marijcke met de boot "Johan de Witt" naar Nederland om zich voorgoed in ons land te vestigen. Daar wachtte hen een teleurstellende ervaring. Een deel van de spullen die zij hadden kunnen meenemen uit Indië werd op de kade in Amsterdam gestolen. Een eigen woning was niet beschikbaar, daarvoor was de woningnood in Nederland te groot. Wel werden zij liefderijk opgevangen door opa en oma van het Schip in de Vechtstraat 42 in Amsterdam, waar zij lang hebben moeten inwonen.

Erfenis

De ouders van Marijcke waren in gemeenschap van goederen getrouwd. Omdat haar vader was overleden diende er 'een inventarisatie, scheiding en deling plaats te vinden van de goederen die beiden bezaten'. Vanwege de oorlog en de internering in Japanse kampen kon de afhandeling van hun nalatenschap pas na de oorlog in Nederland plaats vinden. Dat is op 13 mei 1949 gebeurd ten overstaan van notaris Jacob van Hasselt in Amsterdam. In de akte lees ik niet alleen de naam van Marijcke's moeder Els, maar ook die van haar grootvader van vaders kant, Lambertus Petrus Hanou. Die was de toeziende voogd van Marijcke, die volgens het Burgerlijk Wetboek de minderjarige Marijcke moest vertegenwoordigen, 'voor zover de belangen van de minderjarige in strijd zijn met die van de moedervoogdes', aldus de akte. Deze volgens de wet voorgeschreven plaats van de grootvader van Marijcke heeft Els altijd dwars gezeten, zij zag dat als een vorm van betutteling, een nodeloze controle van *haar* moederschap over *haar* kind. Maar de wet is onverbiddeijk en de notaris heeft daar naar te handelen. Marijcke was waarschijnlijk zelf nog te jong om de spanning tussen haar moeder en haar grootvader te merken. Zij heeft later een goede relatie opgebouwd met haar grootouders Hanou, zij het minder warm dan met haar opa en oma van het Schip.

Overigens was er nog een juridisch probleem met het vaststellen van de inhoud van de nalatenschap. Er was geen testament en er kon door Els- vanwege de oorlogsomstandigheden - ook niet voldaan worden aan

de wettelijke eis om een inventarisatie te overleggen van de zogenaamde inboedel. Dat is in goed overleg tussen Els en haar schoonvader opgelost door akkoord te gaan met een uitspraak van de kantonrechter over het gemeenschappelijke bezit van Els en haar man bij diens overlijden. Er bleek een spaarbankboekje van de Rijkspostspaarbank Batavia te zijn en aandelen Shell en Anaconda. Daar tegenover stonden nog wat schulden die werden afgelost. In totaal bedroeg de erfenis 8.528,87 gulden, voor die tijd geen onaardig bedrag. Marijcke kreeg daarvan 2.132,22 gulden. Dat werd op een spaarbankboekje gezet van de Rijkspostspaarbank waar zij pas op de datum van haar meerderjarigheid over kon beschikken.

Haar Indische geld heeft zij goed besteed. Toen Marijcke en ik in 1961 verloofden, woonde zij met haar moeder in een appartement aan de Rozengracht 114 twee hoog. Op de begane grond was een meubelzaak gevestigd die Drilling heette en degelijke en tegelijk mooie meubels verkocht. Daar hebben wij onze eerste meubels aangeschaft: een eikenhouten werktafel, een bureaustoel, een schommelstoel en een fraaie teakhouten demontabele boekenkast van het merk Rezo. Die kast is steeds opgezet in onze verschillende woonkamers in de Van Oldenbarneveltstraat, de Overhaalstraat, Langswater, Bloemveldlaan en Vrijburglaan. Het is een tijdloze boekenkast met wellicht een beetje Indische uitstraling. En daarmee is de cirkel weer rond. Een familiebezit dat terug gaat naar de Indische jaren van Marijcke en haar ouders.

De herinnering aan haar Indische verleden

In juni 1993 hebben Marijcke en ik aan de hand van het boek *De lange omweg naar Santiago* van Cees Nootenboom een lange vakantiereis gemaakt naar Spanje: via de Pyreneeën, naar Barcelona (waar de tas van Marijcke met al haar spullen werd gestolen), naar Valencia, Madrid, de Picos, Asturias en weer naar de Pyreneeën. Met de auto en de tent. Terug in Frankrijk aan de kust van Les Landes regende het zo heftig dat wij besloten om een hotelkamer te zoeken, die wij vonden in Capbreton boven een aardige kroeg met restaurant. In een rustig hoekje van het restaurant filosofeerden wij over een volgend reisdoel. Ik stelde Marijcke voor om een bezoek te gaan brengen aan het graf van haar vader in Thailand en haar geboortehuis en kamp op Java. Ik heb zelden een emotionelere reactie van Marijcke meegemaakt dan toen. Zij barstte in een huilbui uit die maar niet ophield. Ze wilde overal naar toe maar niet naar Indonesië. Ik weet nog dat

ik tegen haar zei: 'we hoeven toch niet, het is maar een idee'. Marijcke was er toen nog niet aan toe om op zoek te gaan naar haar Indische verleden en ik heb er niet verder op aangedrongen. Een jaar later kwam zij zelf met het voorstel om een dergelijke reis te gaan maken. Wij boekten een vlucht bij Thai Airlines en hebben tussen 22 december 1994 en 20 januari 1995 onze eerste rondreis door Thailand en Indonesië gemaakt.

Het graf van haar vader in Thailand

Het bezoek aan het graf van haar vader in Thailand kende de meeste emoties. Na een lange vliegreis en een toeristisch bezoek aan Bangkok namen wij eind december 1994 de bus naar Kanchanaburi en vonden een onderkomen in River Kwai Lodge, een eenvoudig hotelletje aan de River Kwai. Daar huurden wij de volgende dag fietsen en gingen in de bloedhitte op weg naar Chungkai aan de andere kant van de rivier. Via een fietspontje staken wij de rivier over en daarna was het nog een relatief korte afstand naar de begraafplaats Chungkai.

Op deze begraafplaats die de naam Ereveld draagt, liggen ongeveer 1750 slachtoffers van de Birma spoorlijn begraven, mannen van verschillende nationaliteit, vooral uit Amerika, Australië, Engeland en Nederland. De begraafplaats was in het verleden soberder, het bestond slechts uit een kale vlakte met houten kruisen zoals er honderden zijn in Europa en Azië. Over de begrafenis van Piet Hanou zijn wij geïnformeerd door met potlood geschreven aantekeningen in zijn bewaard gebleven rijbewijs. Daarin staan de namen van de mensen die aanwezig waren bij de begrafenis, in totaal 24 personen. Een Engels katholieke geestelijke heeft voor hem gebeden en verder zien wij vooral Nederlandse namen, waaronder die van H. Cohen, een militaire maat waarmee Piet sinds de mobilisatie in 1941 steeds heeft opgetrokken.

Cohen heeft na de oorlog een brief gestuurd aan Els over de details van het ziekbed en het overlijden van Piet. Daaruit wordt het volgende geciteerd. 'Op 17 oktober 1943 's middags om drie uur Jappentijd, dus nog voor zijn verjaardag (27 oktober) is hij heengegaan. De dagen tevoren was hij zeer opgewekt, fris van geest en kranig ondanks de hinder, die hij af en toe had van zijn ziekte.' 'Ikzelf en de heer Hardeman, een zeer liberaal doch godsdienstig protestante onderwijzer hebben nog een paar avonden voor zijn dood met hem gesproken over religieuze onderwerpen en ik kan u met de hand op het hart verzekeren dat hij in dit opzicht volkomen geestelijk

De begraafplaats Chungkai, december 1994

De River Kwai, herinnering aan het verleden.

Met de fiets over de River Kwai naar Chungkai.

Zitten bij het graf van haar vader.

De grafsteen van Piet Hanou met orchideeën en lotusbloemen op rij B-11 van vak 9.

rustig is heengegaan, in mijn armen.’ ‘Uiteraard ben ik bij de begrafenis aanwezig geweest, nog dezelfde dag om half zes ‘s middags, was drager en heb ook namens u als zijn intiemste vriend gesproken. Er was veel belangstelling.’ ‘Wij zullen Piet, die ik als mijzelf heb leren kennen, een 100 karaats jongen, nooit vergeten.’

De begraafplaats ziet er nu prachtig uit, een Ereveld waardig. Het wordt prima onderhouden mede door de financiële steun van de Nederlandse Oorlogsgravenstichting. Van die organisatie hadden wij ook de precieze plaats gekregen van het graf van Piet Hanou: vak 9, rij B-11. Eenmaal door de toegangspoort gelopen was het zoeken begonnen. Vanaf dat moment kwamen de emoties bij Marijcke los. Ik realiseerde mij tegelijk dat onder al die grafstenen even zovele trieste geschiedenissen verborgen zijn. Het blijft echter heel aangrijpend om tussen hen de naam P.H. Hanou te lezen op de prachtige plaat die iedere grafsteen bedekt, een plaat die zoals later bleek vrijwel dagelijks wordt gepoetst. Wat doe je na zo veel jaren van onbekendheid met het graf? Huilen, kijken, rustig gaan zitten en wat staren en mediteren. ⁶

Omdat het zondag was hadden wij er niet aan gedacht om bloemen mee te nemen. Tot onze verbazing kwam een Thais meisje ons ‘storen’ met twee gele bloemen, die zij van de buiten de begraafplaats aanwezige struiken had geplukt. Een vindingrijke gedachte die echter niet zonder bijbedoeling was. Ik zocht naar vijf bath in mijn portemonnee en gaf haar dat geld, waarop zij in het engels riep: ‘no five bath, ten! Die heb ik haar maar gegeven, zaken zijn zaken, ook op een begraafplaats. Een wonderlijk contrast met onze emoties. Wij hebben toen zelf ook maar een trosje rode bloemen ‘geleend’ van de aanwezige boompjes op de begraafplaats en op de plaat van Piet Hanou gelegd.

De volgende dag zijn wij weer naar het graf gegaan. Nu voorzien van eigen bloemen. In een bloemenzaak in Kanchanaburi kochten wij twee langwerpige boeketten, een van orchideeën en een van lotusbloemen, die wij op de grafsteen hebben gelegd. Vooraf had een Thaise werkman de grafplaat van Piet Hanou nog eens extra gepoetst. De plaat en de bloemen zagen er prachtig uit. Wij besloten vervolgens om in de schaduw van een boom ons meegebrachte voedsel te nuttigen en uiteraard moest Marijcke ook een sigaretje roken. Zo brachten wij in alle rust een klein half uur door. Wij wilden nog eenmaal afscheid nemen van Piet Hanou, wetende dat wij waarschijnlijk niet meer in Thailand terug zouden komen.

Wat wij zagen: de grafplaat was voor de helft leeg, de lotusbloemen waren verdwenen. Hoe kon dat nou? Slechte gedachten kwamen boven. Zou het meisje van gisteren de bloemen verkopen of de Thaise werkman? Er was niemand meer te zien en niet begrijpend pakte wij onze fietsen voor de terugtocht. Onderweg kregen wij nog een leuke band zodat onze aandacht zich verlegde.

Maar het bleef een mysterie. Veel later bij het bezoek van de Borobudur, het machtige Boeddhistische bouwwerk op Midden Java, kregen wij antwoord op onze vraag wat er gebeurd moet zijn met de lotusbloemen. Wij hadden ons niet gerealiseerd dat lotusbloemen voor Boeddhisten symbolen van leven zijn. Die horen dus niet op een graf. Waarschijnlijk heeft de werkman ze weggehaald en was hij niet in staat geweest om ons het waarom uit te leggen. Wij hadden er verder vrede mee en namen het ons zelf kwalijk dat wij zo slecht op de hoogte waren geweest van de Boeddhistische filosofie.

Ons bezoek aan Tjideng

Op oudejaarsavond 1994 landden Marijcke en ik op het vliegveld van Jakarta. Marijcke was zichtbaar ontroerd toen de douanebeambte in haar paspoort keek en - lezend dat zij geboren was in Soerabaja - zei: ‘welcome home’. Het was de bedoeling om de volgende dag te zoeken naar de resten van het vroegere kamp Tjideng. Die nacht keken wij vanuit ons hotel Kartika Chandra naar het spectaculaire vuurwerk op het centrale plein van de hoofdstad van Indonesië, het vroegere Batavia waar Marijcke als kind had gewoond, nu een immense stad met een bevolking van meer dan vijf miljoen mensen. Waar lag Tjideng? Zou er nog iets over zijn van het kamp?

Door het vergelijken van oude en nieuwe kaarten lukte het om de locatie te traceren. Te voet zijn wij er heen gegaan, onderweg voortdurend begroet door schoolkinderen, die stevast in het engels vroegen waar wij vandaan kwamen en hoeveel kinderen wij hadden. Een verrassende confrontatie met het nieuwe Indonesië. Dat gold ook voor het uiterlijk van Tjideng dat niet veel veranderd is. Daarvoor is de volgende verklaring te geven. Tjideng was voor de oorlog een woonwijk van Nederlandse middenklassers. Ruime huizen in een stadsdeel dat aan de ene zijde werd begrensd door een spoorlijn en een rivier en aan de andere zijde door een kanaal dat doet denken aan een veenkolonie in Drente. In dat stadsdeel, verdeeld over vier blokken, hadden de Japanners de Hollandse vrouwen en kinderen bijeen gebracht. In plaats van de vroegere

Tjideng

Het uiterlijke beeld van de wijk Tjideng is niet veel veranderd.

Huis in het interneringskamp Tjideng tussen 1942 en 1945.

Het nummerbord 99 van het gesloopte huis.

Het huis 99 is echt weg.

Marijcke werd vaak door Indonesische meisjes gevraagd om op de foto te gaan. Hier bij de Borobudur.

gezinsbewoning werden de huizen volgestopt met een veelvoud aan personen die iedere vierkante meter van het huis en het erf met elkaar moesten delen. Elk stukje ruimte van het huis werd gebruikt voor slaapplekken, inclusief de keuken en de badkamer. Veel eigen leefruimte was er niet, de slaapplekken waren niet breder dan 30 centimeter. Aan het eind van de oorlog waren er in Tjidenng meer dan tienduizend personen ondergebracht.⁷

De huizen zijn na de soevereiniteitsoverdracht ingenomen door Indonesische gezinnen die weinig aan het uiterlijk hebben veranderd. Hier en daar is een dakkapel of een carport toegevoegd en soms is een bedrijf gevestigd in een woonhuis. Eigenlijk niet veel anders dan in Nederlandse woonwijken. Marijcke kende precies de naam van de laan en het huisnummer van 'haar verblijfplaats': Laan Trivelli nummer 99. Het nummerbord hebben wij gevonden, maar het huis was kort voor ons bezoek gesloopt. Wel stond een gelijksoortig buurhuis nog op zijn plaats evenals vele andere huizen. We hebben zo maar aangebeld en gevraagd naar de bewoning na de oorlog. Een vriendelijke mevrouw, die ook nog wat Nederlands sprak, heeft ons uitgelegd wie er nu woonden in het stadsdeel. De Nederlands-Indische middelclass uit de jaren dertig bleek vervangen te zijn door een soortgelijke Indonesische bevolkingslaag.

Reizen

Het bezoek aan Indonesië hebben wij nadien nog twee opeenvolgende jaren herhaald. Met elkaar hebben wij meer dan twee maanden in Indonesië doorgebracht: Java, Sumatra, Sulawesi en Bali. Voldoende om het land en de bevolking enigszins te leren kennen en de voetstappen te volgen van Marijcke, haar ouders en mijn ouders in het voormalige Nederlands-Indië. Zo zijn wij zowel in Soerabaja op Java als in Medan op Sumatra gaan kijken naar de ouderlijke huizen en hebben getracht om de geboortegegevens van Marijcke en mijn broer Pim in hun geboortestad te achterhalen, wat overigens niet is gelukt omdat de oude archiefstukken verdwenen zijn. Verder hadden de reizen een sterk toeristisch karakter: de sfeer proeven van de sawah's, het oerwoud, de watervallen, de vulkanen, de tempels, de paleizen en de archeologische vondsten, maar ook van het Indonesische verkeer (soms doodeng), de gamelanmuziek en de prachtige dansen. En de hele dag rijst eten.

De reizen maakten wij steeds op eigen kracht en volgens eigen plan. Met een tas op onze rug en kaarten en geld op zak volgden wij onze - niet steeds geplande - route.

Voor de kinderen hadden wij in Nederland ballpoints verzameld. Die worden enthousiast getoond.

Slechts de heen en terugreis van het vliegtuig lag vast. Zo hebben wij echt door Indonesië gezworven, meestal in gehuurde busjes met chauffeur en vaak samen met toevallige reisgenoten die dezelfde kant op wilden. Meestal logeerden wij in simpele hotels of pensions zonder airco, zaten in de avond voor de deur van onze kamer onder een afdak te lezen in onze meegereisde Indische literatuur en luisterden naar de moessonregen die vaak op dat deel van de dag overvloedig valt. De sfeer van de tropen, de interessante gesprekken met andere reizigers en inwoners van Indonesië en het uitwisselen van onze indrukken hebben zeker bijgedragen aan de verwerking van de negatieve herinneringen aan de kamptijd van Marijcke en het verlies van haar vader. De foto's van de drie reizen geven een ontspannen en gelukkige Marijcke te zien. Ik ben erg blij dat wij deze reizen samen hebben kunnen maken.

Verwerking van het verleden

Het blijft de vraag of de verwerking van het verleden ook echt heeft plaats gevonden. Voor onze reizen had Marijcke op 11 januari 1989 een brief geschreven aan de toenmalige Minister van Buitenlandse Zaken, Hans van den Broek. Die zou de Nederlandse regering gaan vertegenwoordigen bij de begrafenis van de Japanse keizer Hirohito. Marijcke heeft hem met klem verzocht dat niet te doen: 'Ik wordt woedend van onmacht dat u zelfs maar overweegt om hiervoor naar Japan te gaan', schrijft zij. 'Morgen mag er van mij weer handel worden bedreven, maar vandaag gaat het om iets hogers, om de geloofwaardigheid van ons volk en haar verleden'. Zij heeft een keurige nietszeggende brief terug gekregen van de minister die uiteraard toch naar Japan is vertrokken.

Interessant is achteraf gezien de passage van Marijcke in haar brief over haar verwerking van het kamp ('als meisje van zeven heb ik uren achtereen 90 graden moeten buigen voor de Japanse kampbewakers in naam van Hirohito') en de dood van haar vader in een Jappenkamp. Zij schrijft: 'Ik ben er relatief goed doorgekomen. Ik heb geen trauma's en geen psychiatrische begeleiding nodig. Ik kan zelfs rustig kijken naar mijn Japanse TV van het merk Mitsubishi. Ik voel ook niets bij het zien van al die Japanse auto's'.

Toch weet ik niet zeker of de negatieve gevoelens diep in haar hart - vooral aan het eind van haar leven - wel weg waren. Zij had immers als jong meisje meegemaakt dat haar moeder in Tjideng een aantal malen zo ziek was geweest dat men vreesde voor haar leven. In die periodes

Zonsopgang bij de vulkaan Bromo in het Tengergebergte op Java.

was zij overgeleverd aan de zorg van toevallig aanwezige 'pleegmoeders'. Was dat de reden dat zij vaak in de nacht wakker werd, badend in het zweet? Ook heb ik haar een aantal malen 'betrapt' op behuilde ogen na het zien van oorlogsfilms op de televisie en van documentaires over Indische of Joodse kampen. Zij ging wel altijd mee naar de Nationale Herdenking op 4 mei, maar kon zich opwinden als daar - volgens haar - weer onvoldoende aandacht werd besteed aan Indië. Of zij daar onder heeft geleden? Daar kom je nooit meer achter, zij had geen behoefte om over haar al dan niet verwerkte emoties te praten. Laten wij het daar maar bij laten.

Marijcke van der Ham-Hanou Fonds

In 2001 overleed Marijcke. In haar nagedachtenis besloten Anike, Michiel en ik een fonds onder haar naam op te richten. De reden van dit initiatief lag in het feit dat Marijcke vlak voor haar overlijden in aanmerking bleek

te komen voor een eenmalige gift van de Stichting Het Gebaar. Dat was een financiële compensatie voor de kille ontvangst in 1945 bij haar terugkeer in Nederland als vluchteling uit Nederlands-Indië. Marijcke wilde de eenmalige gift uitsluitend aan een goed doel besteden.

Daarom werd door ons een verbinding gelegd tussen Marijcke's verleden als vluchteling én het te bepalen goede doel. Jarenlang gaf zij zwemles, gymnastiekles en hockeytrainingen aan kinderen, dus het fonds moest zich in ieder geval toespitsen op jeugd en sport. En dan op dié kinderen die om politieke redenen hun land hebben moeten ontvluchten en nu in Nederland een tijdelijk onderkomen hebben. Zo ontwikkelde het fonds zich inhoudelijk vanzelf, geheel in de geest van Marijcke. Sponsors en donateurs werden benaderd waardoor het fonds aanzienlijk groeide. Daarmee werd een eerste project gestart: schaatslessen op de kunstijsbaan in Haarlem voor jeugdige vluchtelingen uit het AZC in Bloemendaal. Dat werd later gevolgd door twee sportmiddagen in de sporthal in Heemskerk voor kinderen van het asielzoekerscentrum uit die gemeente. Omdat de structuur van de opvang van vluchtelingen en asielzoekers is veranderd, zoekt de Stichting M.H.H Fonds naar nieuwe mogelijkheden om de nalatenschap van Marijcke aan het doel ten goede te laten komen.

Is het dan niet waar?

'Is het dan niet waar
dat ik daar heb liefgehad
en ook gevangen zat
en werd bevrijd?
Alles is waar:
sawa's en tropenzon
en ik wou dat ik vergeten kon
na al die tijd.'

(Willem Wilmink, 1995)

NOTEN

1 *De bezetting, deel 4*, 1964. bladzijde 195. Japan vocht in Birma tegen de Engelsen en wilde ook het toenmalige Brits Indië aanvallen. Hun aanvoerschepen werden echter op de Indische Oceaan vaak bedreigd door Geallieerde marineschepen, waaronder duikboten. Daarom besloot men om het bestaande spoorwegnet van Thailand (vroeger Siam genoemd) te verbinden met dat van Birma om de Japanse troepen over land te kunnen vervoeren. Over een bochtig traject van meer dan 400 kilometer gelegen in een verlaten gebied met veel tropische ziekten moest de spoorlijn worden aangelegd, ondersteund door tientallen bruggen over een lengte van veertien kilometer brug. Zowel vanaf Birma als vanaf Thailand werd aan de spoorlijn gewerkt. De spoorlijn is afgebouwd, ondanks tegenwerking en sabotage (zie film *The Bridge on the River Kwai*). Overigens is niet duidelijk hoe de Japanners de kandidaten voor het werk in Thailand selecteerden uit de krijgsgevangenen in Nederlands-Indië. In het gedetailleerde boek *Werkers aan de Burma spoorweg* van H. L. Leffelaar en E. van Witsen uit 1982 is dat niet terug te vinden.

2 *De bezetting, deel 4*, 1964. bladzijde 196. De krijgsgevangenen werden ondergebracht in werkkampen. Het werk was heel zwaar, het klimaat was moordend, er was te weinig eten en de medische zorg was beperkt. Zieken werden aan hun lot over gelaten, velen van hen stierven in de provisorische ziekenbarakken. In totaal stierven in Thailand ongeveer twaalfduizend krijgsgevangenen aan ontberingen, waaronder meer dan drieduizend landgenoten.

3 De plaats Chungkai ligt aan de andere kant van de rivier River Kwai tegenover de stad Kanchanaburi. In beide plaatsen is een begraafplaats/ereveld van slachtoffers van de Birma spoorlijn. De begraafplaats van Kanchanaburi is een toeristische attractie geworden.

4 Telok Betong (Teluk Betung) ligt op de zuidpunt van Sumatra tegenover Java op korte afstand van de vulkaan Krakatau. Het was destijds de hoofdplaats van de residentie Lampongse districten, die bekend stonden vanwege hun uitgebreide handel.

5 Lees als voorbeeld het boek van Rudy Kousbroek, *Terug naar Negri Pan Erkons*, 1995, waarin hij zijn eigen ervaringen in de Japanse kampen beschrijft. Ook de observaties van Hans Mak over zijn kamptijd verwerkt in het boek *De Eeuw van mijn vader* van zijn broer Geert Mak zijn interessant. Er zijn grote verschillen geweest tussen de verschillende kampen, maar het waren geen vernietigingskampen zoals in Duitsland. Overigens zijn er ook in Japanse gevangenschap veel mensen omgekomen door ontbering, honger en ziekten.

6 Michiel en Anike (samen met Alex) hebben na ons ieder afzonderlijk het graf van hun opa bezocht en waren evenals wij erg onder de indruk van de sfeer van de begraafplaats.

7 Wikipedia

10. Els en Elske

Inleiding

Dit hoofdstuk gaat over Marijcke en haar moeder. In een van zijn brieven noemt Piet Hanou zijn vrouw en dochter Els en Elske. Hoewel zij officieel te boek staan met de voornamen Ilse Auguste en Else Marijcke en zij door iedereen gekend worden als Els en Marijcke, heb ik de benaming Els en Elske in de titel van het hoofdstuk uitsluitend overgenomen omdat het zo treffend hun onderlinge verhouding weergeeft in de periode tussen het verlaten van het kamp Tjideng in augustus 1945 en het huwelijk van Marijcke en mij in augustus 1962. In de tussenliggende periode van zeventien jaar zijn moeder Els en dochter Elske continue met elkaar opgetrokken. Bovendien waren zij in alle opzichten sterk op elkaar aangewezen. Pas na haar huwelijk is Marijcke wat los gekomen van de band met haar moeder. Omgekeerd is haar moeder nadien ook meer haar eigen leven gaan leiden.

Het laatste jaar in Nederlands Indië

Tussen augustus 1945 en half 1946 woonden Marijcke en haar moeder in Batavia. Els had daar een huis, een baan en een vriend. Van het huis valt weinig te vertellen. Uit getuigschriften blijkt dat Els na het verlaten van Tjideng niet bij de pakken heeft neergezeten maar haar oude beroep als typiste en secretaresse heeft opgepakt. Voor de oorlog had zij al gewerkt bij het Algemeen Handelsblad in Amsterdam en haar goede kennis van de Engelse taal leverde haar werk op bij een Britse militaire organisatie. Captain R.E. Price prijst haar pro-Britse houding: "having shown an ardent interest and admiration in and for the British people, en haar kwaliteiten als typiste: "exceptionally efficient at both shorthand and typing in different languages". Het is niet meer na te gaan of er een relatie bestaat met haar werk en haar vriend, die zij in een brief aan een vriendin aanduidt met "een Engelse kapitein". Het enige aanknopingspunt is het feit dat hij rugby speelde, maar dat doen er wel meer in Engeland. Dat Els toe was aan een nieuwe relatie blijkt uit dezelfde brief: "Ik geloof voor mij persoonlijk, dat na al deze interneringsjaren, zoals wij dat nu zelf aan den lijve merken, een mens speciale behoefte aan hartelijkheid en wat liefde heeft". Treffender had zij haar gemoedstoestand na het overleven van het kamp en de dood van Piet Hanou niet kunnen beschrijven. De Engelse vriend zou nadien de eerste zijn in een reeks van tijdelijke partners.

Na de Britse organisatie heeft Els nog gewerkt voor de Regerings Voorlichtingsdienst in Batavia. In die tijd heeft zij overwogen om naar Australië of Zuid Afrika te emigreren. Dat is het allemaal niet geworden; Els en Marijcke gingen met het schip "Johan de Wit" terug naar Nederland. Op 10 juli 1946 werden Marijcke en haar moeder ingeschreven in het bevolkingsregister van de stad Amsterdam op het adres Vechtstraat 42 II, het huis van opa en oma van het Schip. Amsterdam zou voor beiden jarenlang hun woonplaats blijven, wat pas eindigde bij hun verhuizing naar Haarlem in de jaren zestig en zeventig. Eerst door Marijcke en mij naar de Bloemveldlaan en niet lang daarna door haar moeder naar de Lambrecht van Dalelaan. Marijcke heeft haar jeugd dus doorgebracht in Amsterdam en haar groei naar volwassenheid is nauw verbonden met die stad.

Vechtstraat

De woning in de Vechtstraat was - naar huidige maatstaven - eigenlijk te klein om een extra gezin te huisvesten. Maar in 1946 lagen de mogelijkheden en normen voor zelfstandig wonen heel anders dan nu. Er was een structurele woningnood in Nederland, speciaal in de grote stad als Amsterdam. Bovendien waren er in die tijd veel grote gezinnen die het moesten doen met een te klein huis en daar niet over klaagden. Daarom was het voor opa en oma van het Schip vanzelfsprekend dat zij inschoven voor hun dochter en kleindochter. Marijcke heeft tussen haar achtste en twaalfde jaar bij haar grootouders ingewoond. Pas in september 1950 zijn Els en Marijcke verhuisd naar de Milletstraat 50 II, waar zij een min of meer zelfstandige verdieping kregen.

Marijcke kon met enthousiasme vertellen over de buurkinderen in de Vechtstraat, die boven, onder of naast haar woonden. Dat waren er per gezin altijd veel, tien kinderen was geen uitzondering. Op straat speelde zij als enig kind steeds met kinderen uit hetzelfde gezin, die haar ook wel dwars zaten. Volgens zeggen ging zij dan naar boven, haalde een touw uit opa's gereedschapskist, legde er knopen in en dwong dan voldoende respect af om verder met rust gelaten te worden. Waarschijnlijk speelde haar kampervaring een rol bij haar zelfbewuste straatoptreden. De straat kende een gemengde samenstelling van bewoners. Naast rasechte Amsterdammers woonden er

ook migranten uit andere delen van Nederland. Die waren voor de oorlog naar Amsterdam gekomen om er te werken in de industrie of de gemeentelijke dienstverlening. Onder de Schippen woonde een christelijk gezin uit Zuid-Holland waarvan de kinderen op zondag niet buiten mochten spelen. De hele zondag klonken er psalmen die door een van gezinsleden begeleid werd op het harmonium. Dirk, de broer van Marijcke's moeder, stelde daar dan het geluid van zijn operagrammofoonplaten tegenover.

Doop en geloofsbelijdenis

Marijcke is godsdienstig opgegroeid, wat niet is ingegeven door de grootouders van het Schip of haar moeder, die van huis uit evangelisch luthers waren maar daar weinig meer aan deden. Het argument voor haar doop in de remonstrantse kerk was nog al controversieel. Dat blijkt uit de geloofsbelijdenis die Marijcke later, kort voor haar bevestiging bij de Remonstrantse Broederschap in Amsterdam, heeft opgeschreven. Ik citeer dat hierna letterlijk. 'Natuurlijk ben ik er zeker van dat er een hogere

macht bestaat, die alles bestuurt. Hoe ben ik tot dat geloof gekomen? Toen ik tien jaar was (1948), ben ik door dominee van Rooyen gedoopt in de oude remonstrantse kerk Op die leeftijd betekende dit niet veel of eigenlijk niets voor mij. Later is mij verteld waarom dit op zo'n eigenaardige leeftijd is gebeurd. Aangezien ik mijn vader verloren heb, is mijn grootvader Hanou voogd. Hij is rooms-katholiek. Wanneer mijn moeder iets zou overkomen, zou het mogelijk zijn dat mij het katholieke geloof opgedrongen werd. Dit wilde mijn moeder in ieder geval voorkomen omdat zij persoonlijk nare ervaringen met katholieken heeft gehad. Mijn moeder is bij geen kerkgenootschap aangesloten, wat ik persoonlijk erg jammer vind. Het komt misschien omdat zij een zeer moeilijk en zwaar leven heeft gehad, waar ze de ene na de andere teleurstelling onderging en waardoor ze geen steun meer kon vinden in de liefde van God'.

Tot zover de tekst van Marijcke, die verder blijkt geeft van een oprechte belangstelling voor het geloof en een vertrouwen in God en de geloofsgemeenschap. Marijcke

Marijcke als leerlinge van de Daltonschool.

Samen met Lucie Bouma in de roeiploeg.

is tot haar dood lid gebleven van de Remonstrantse Broederschap. In haar Amsterdamse tijd heeft zij actief deel genomen aan het kerkelijke leven. In Haarlem en Overveen zakte dat weg. Wij zijn niet voor de kerk getrouwd en de kinderen zijn niet gedoopt. Dat vond Marijcke niet nodig. Wel bezochten wij met kerstmis de diensten in de Wilhelminastraat in Haarlem en betaalde Marijcke haar jaarlijkse bijdrage. Tegenwoordig zou men ons gelegenheidschristenen noemen.¹ Na haar dood heeft de dominee - mede ter ere van haar gedachtenis - een voor mij ontroerende preek gehouden. Daarmee werd een meer dan vijftigjarige betrokkenheid van Marijcke met haar geloofsgemeenschap afgesloten.

Scholen

Els zocht voor Marijcke scholen uit die allemaal in het 'betere' Amsterdam Zuid te vinden waren. Het lager onderwijs genoot Marijcke op de eerste Daltonschool in de Jan van Eijckstraat 21. Daarvoor moest Marijcke met de tram van de Vechtstraat naar de Apollobuurt. Els was weer als stenotypiste gaan werken bij het Algemeen Handelsblad, eerst op de afdeling exploitatie en later bij de financiële redactie. Daarom was het de taak van oma van het Schip om Marijcke iedere dag op de tram te zetten en haar uit te wuiven, in het vertrouwen op een veilige thuiskomst. Marijcke was zelfstandig genoeg om dat aan te kunnen. Waarschijnlijk heeft Els het Daltononderwijs voor Marijcke uitgezocht vanwege haar in het kamp opgelopen achterstand. Die kon in een meer individueel gerichte vorm van onderwijs beter opgevangen worden dan op een reguliere lagere school.

In augustus 1950 is Marijcke naar de Vincent van Goghschool op het Hygiëaplein 8-10 gegaan. Dat was een school voor Uitgebreid Lager Onderwijs (ULO). Haar cijfers waren aan het eind van het schooljaar in juli 1951 zo goed dat zij is overgestapt naar de driejarige HBS in de Zocherstraat 23. Zij woonde toen al in de Milletstraat in Amsterdam Zuid. Later zou zij lovend spreken over haar schooltijd op de driejarige HBS, volgens zeggen trok zij op met interessante leerlingen. Wellicht droeg de selectie van de leerlingen voor het driejarige onderwijs daar aan bij. Uit die tijd dateert haar jarenlange vriendschap met Lucie Bouma. Met Lucie was zij ook deel van een roeiploeg (vier met stuurvrouw) die op de Amstel een tweede plaats in de wacht sleepte tijdens interscholair sportwedstrijden. Na haar eindexamen in 1954 maakte zij de overstap naar de Middelbare Meisjesschool (MMS) in de Gerrit van der Veenstraat. Ook op die school heeft zij (in 1957) eindexamen gedaan waarna de weg open lag voor de Academie voor Lichamelijke Opvoeding. Uitgaande van haar hoge cijfer voor gymnastiek/lichamelijke oefening op alle scholen (steeds een 8) en haar sportieve inslag, lag de keuze voor de Academie erg voor de hand.

FAMOS

In Amsterdam heeft na de oorlog jarenlang een jongerenorganisatie bestaan met de naam AMVJ (Algemene Maatschappij voor Jongeren Amsterdam). De AMVJ kende op haar hoogtepunt een aantal culturele en sportverenigingen, een eigen hotel en sportcomplex.² Zo was Marijcke lid van de hockeyvereniging AMVJ. Op de velden in Amstelveen heb ik haar een aantal malen kunnen bewonderen als rechtsachter van het eerste damesteam. Landelijk bekend waren de basketbalvereniging en volleybalvereniging AMVJ. Binnen de AMVJ was de organisatie FAMOS opgericht: Federatie van Amsterdamse Scholen voor Ontspanning en Sport. FAMOS organiseerde de schoolsportwedstrijden in Amsterdam onder de naam FAMOS toernooi, een jaarlijks terugkerend evenement met een sterke uitstraling naar de Amsterdamse jeugd. In 1956, Marijcke zat toen nog op de MMS, trad zij als enige vrouw toe tot de redactie van FAMOS dat in het dagblad Het Vrije Volk verslag deed van de verschillende wedstrijden. Zij had in die tijd de status van journaliste, wat haar een perskaart opleverde waarmee zij in 1958 een aantal voorrechten kreeg op de Wereldtentoonstelling in Brussel. Volgens haar eigen zeggen genoot zij van deze tijd. Ook Els die bij het Algemeen Handelsblad met veel journalisten omging, zal vast trots op haar dochter geweest zijn.

De banen van Els

Els heeft verschillende banen gehad als stenotypiste, directiesecretaresse en telexiste. Zij werkte voor het Algemeen Handelsblad, de bank Lippmann, Rosenthal en CO, Remington Rand N.V. en Geveke Technische ondernemingen N.V., steeds gevestigd in Amsterdam. Alle getuigschriften noemen Els bekwaam, ijverig en correct; zij roemen haar talenkennis Duits en Engels. De banen van Els waren pure noodzaak, zij moest de kost verdienen voor Marijcke en zichzelf. Dat was ook de reden dat zij een aantal malen van baan is gewisseld, het leverde meer geld op. Het werken om in haar onderhoud te voorzien heeft zij tot medio 1971 volgehouden, zij was toen 58 jaar oud. Kort na de oorlog was zij geheel aangewezen op eigen inkomsten. Later kwam zij in aanmerking voor een uitkering op grond van de regeling voor nabestaanden van militairen van het voormalige KNIL (Koninklijk Nederlands-Indisch Leger) die in het voormalige Nederlands-Indië door oorlogsletsel zijn overleden. Ook kon zij na invoering van de Wet vervolgingsslachtoffers 1940-1945 in 1972 genieten van een uitkering. Daarmee heeft zij aan het eind van haar leven materieel niet te klagen gehad. Eindelijk werd de positie van Els als oorlogsslachtoffer in het voormalige Nederlands-Indië door de Nederlandse samenleving erkend.

Het werk van Els betekende wel dat Marijcke de zorg voor het huishouden moest delen met haar moeder. Dat heeft zij gedaan in de Milletstraat en later op de Rozengracht 114 II, waar zij in december 1958 naar zijn verhuisd. Dat is steeds in goede harmonie verlopen. Zelfs de zorg voor een hond vormde geen probleem. De cockerspaniël Debbie was eigenlijk de hond van Marijcke, maar Els beschouwde het als haar tweede kind. Gezamenlijk werd het dier opgevoed en tijdig overdag uitgelaten. Daarvoor spoedde Marijcke zich dagelijks tussen haar lessen door naar huis. Marijcke kookte voor moeder en dochter en Els zorgde voor andere huishoudelijke taken.

De 'mannen' van Els

Els heeft een aantal 'vrienden/mannen/relaties' gehad, het precieze aantal is niet te achterhalen, evenmin hun namen en periode. Marijcke vertelde er wel eens over, maar meestal bleef het beperkt tot twee constatering. Marijcke stelde zich steeds gereserveerd op, vond de een aardiger dan de ander, maar wilde niet dat een van hen zich met haar leven ging bemoeien. Els heeft het belang van haar dochter altijd boven dat van haar tijdelijke partner gesteld. Daarmee is er nooit een verwijdering geweest

Els en Debbie.

tussen moeder en dochter ter wille van een nieuwe 'man' van Els. Slechts één maal was sprake van een serieuze huwelijkspoging. Dat betrof een alleenstaande man met drie kinderen. Els en Marijcke zijn een tijdlang bij hem ingetrokken. Waarschijnlijk op het adres Krommertstraat 7 twee hoog in Amsterdam Oud West. Maar na korte tijd is het samenwonen stuk gelopen. De precieze redenen weet ik niet, wel de dramatische ontknoping. Marijcke vertelde dat haar moeder een verhuishagen had gehuurd om hun spullen te verplaatsen. Dat had Els haar s'morgens meegedeeld. Marijcke bracht in die tijd steeds een stiefzusje, waar zij erg op gesteld was, naar school. Zonder iets te zeggen of afscheid te nemen, leverde zij ook die dag het kind bij school af. Els en Marijcke zijn daarna met de noorderzon vertrokken.

De vrijages van Els gingen niet ongemerkt voorbij aan haar schoonfamilie Hanou. Het is nog steeds een niet uitgesproken geheim binnen de familie hoe de ware toedracht is geweest van de interventie van twee broers van Piet, zwagers van Els, m.b.t. haar 'nieuwe liefdes' en de positie van Marijcke. Volgens tante Annie Starreveld-Hanou, een zuster van Piet, zouden haar broers Harry en Joop met Els hebben afgesproken om haar in café Scheltema in Amsterdam te ontmoeten. Dat café was de stamkroeg van Het Algemeen Handelsblad, waardoor het voor de hand ligt dat de ontmoeting heeft plaats gevonden in de tijd dat Els voor het Handelsblad werkte (1946-1948). Harry en Joop zouden druk hebben uitgeoefend op Els om een door hen niet gewenste relatie af te breken. Els gooide haar kop in de wind, vond niet dat haar zwagers zich met haar liefdesleven mochten bemoeien. Het gesprek werd vervolgens grimmiger toen Harry en Joop dreigden dat zij er dan voor zouden zorgen dat Els de voogdij over Marijcke kwijt zou raken. Hoewel opa Hanou wettelijk was aangewezen als toeziend voogd van Marijcke, is het zeer onwaarschijnlijk dat het dreigement van Harry en Joop enige kans van slagen gehad zou hebben. Ook is niet duidelijk welke rol opa en oma Hanou in de affaire hebben gespeeld.

Maar het kwaad was geschied. Els heeft nooit meer iets met de beide zwagers te maken willen hebben. Daardoor sloot zij zich ook af voor intensief contact met de overige familieleden Hanou. Alleen met tante Annie en tante Fie bleef zij in gesprek. Waarschijnlijk heeft Marijcke dit verhaal pas op veel latere leeftijd te horen gekregen. Haar contacten met de Hanou's hebben er niet onder geleden. Het incident tekent overigens wel de inzet van moeder Els voor haar kind Marijcke. Dat zou in de daarop

volgende jaren niet veranderen. Ook zou het incident de achtergrond kunnen zijn voor de doop van Marijcke bij de Remonstrantse Broederschap (zie hiervoor).

Academie voor Lichamelijke Opvoeding

Na de MMS ging Marijcke naar de Academie voor Lichamelijke Opvoeding met de bedoeling om gymnastieklerares te worden. Marijcke was heel sportief en ook Els zal zeker invloed hebben uitgeoefend op de keuze van Marijcke. Voor beiden was het meer dan een noodzakelijke beroepskeuze. Voor Marijcke paste het precies bij haar interesses en voor Els was het de realisering van een 'droom'beroep dat zij in haar jeugd graag zelf had willen uitoefenen. Vanaf 1957 ging Marijcke dagelijks naar de Nicolaas Maesstraat in Amsterdam Zuid, of naar een van de vele oefenplaatsen van de opleiding. Zij onderging de groentijd van de studentenvereniging SCALO³ en werd lid van het dispuut 'Djempol'. Zij heeft een heel mooie studententijd gehad, een op haar maat gesneden opleiding en het optrekken met veel sportieve medestudenten. Uit die tijd stammen bijvoorbeeld de vriendschappen met Els van Lier, Riet Buurke en Ina

Ina Kooistra wordt in 1958 geïnaugureerd in het dispuut Djempol. Marijcke kijkt toe.

Vakanties

Met Lucie Bouma op de fiets in Engeland in 1956.

Els en haar Ford Anglia in de Franse Alpen.

Marijcke leest de kaart tijdens een van vele vakantietochten met haar moeder.

Moeder en dochter in warm Frankrijk.

Kooistra.

Marijcke was heel goed in de praktijkvakken, maar bij een aantal vakken als anatomie en fysiologie brak haar gebrek aan een exacte vooropleiding haar uiteindelijk op. Bij haar afstuderen in 1962 struikelde zij over deze vakken. Zij was een van de weinigen die in dat jaar geen diploma in ontvangst mocht nemen. Dat was een enorme teleurstelling, zowel voor haarzelf, Els en voor mij. Na vele jaren van enthousiasme over de opleiding was haar droom en die van Els niet uitgekomen, haar moeder had zonder resultaat in de opleiding geïnvesteerd en onze trouwplannen stonden op losse schroeven. Kort na het echec zijn wij toch getrouwd. Vele jaren later heeft Marijcke alsnog een diploma voor gymnastiekonderwijzeres gehaald en dat beroep uitgeoefend. Zie verder hoofdstuk 13.

Vakanties

Marijcke heeft boeken vol geplakt met vakantiefoto's, te veel om hier te noemen. Met Lucie Bouma heeft zij uitgebreide trektochten op de fiets gemaakt in Nederland en Engeland met verblijf in jeugdherbergen. Lucie was de enige dochter van Fieke, die hen soms wel op reis vergezelde. Ook André van Reissen, haar jeugdliefde waar zij jarenlang mee heeft 'verkeerd', is vaak op de foto's te zien. De meeste reizen maakte Marijcke echter met haar moeder naar Zuid-Frankrijk, Zwitserland en Italië. Vooral Italië was hun favoriete vakantiebestemming. Els genoot erg van de zon en het strand en daarom zijn veel plaatjes geschoten aan de Italiaanse stranden van de Middellandse zee, soms met André er op of met andere bruingebrande vrienden en vriendinnen. Meestal reed Els in haar eentje naar het Zuiden. Zij is lang trouw gebleven aan een Ford Anglia, een luxe die zij zich door haar harde werken kon permitteren. Volgens Marijcke reed haar moeder in één ruk naar de geplande bestemming, soms onderbroken door een nachtelijke stop in een hotel. Els was een goed chauffeuse, die tot op late leeftijd steeds haar eigen auto heeft gehad. Het was voor Els zeker een moeilijk te verwerken ervaring dat Marijcke na haar huwelijk niet meer haar vanzelfsprekende reispartner zou zijn. Ik heb mij destijds niet gerealiseerd dat dit praktische onderwerp wellicht moeilijker voor haar was dan het emotioneel loslaten van Marijcke.

Mijn relatie met Els

Vanaf het eerste begin heeft het tussen Els en mij 'geklikt', er was bij mijn aantreden geen reserve te merken.

Ook later was daar geen sprake van. Kennelijk voldeed ik aan het door haar gewenste rolmodel: potentieel academicus, voldoende mogelijkheid voor een behoorlijk inkomen, sportief en bovendien - even als zij - een grote liefhebber van jazzmuziek. Op mijn beurt vond ik haar een aantrekkelijke vrouw, zowel uiterlijk als qua presentatie en ideeën. Mijn sympathie voor haar is met de jaren gegroeid, hoewel er in het eerste jaar van ons huwelijk ook wel enige animositeit was, bijvoorbeeld over het verzorgen van de hond Debbie. Els was gek op dieren, ook in latere jaren had zij wel twee honden en drie poezen in huis. Maar dieren opvoeden was niet aan haar besteed. Daarvoor had zij een te aardig karakter. Zij verwende de dieren wat deze zich graag lieten aanleunen. Overal bakjes met voer en de dieren mochten liggen waar ze maar wilden, zelfs haar bed was niet heilig.

Els heeft moeten wennen aan de situatie dat Marijcke zich meer op mij ging oriënteren dan op haar. Toch heeft zij op een bewonderenswaardige manier kans gezien om het 'verlies' van Marijcke op te vangen. Vooral het eerste jaar van ons huwelijk kenmerkte zich door een 'égoïsme à deux', zoals de Fransen zeggen. Voor Els en mijn eigen ouders was nog maar een marginale plaats overgebleven. Alles draaide om onszelf, elkaar leren kennen en met vrienden onze vrije tijd in vullen. Dat is op zich geen ongewoon patroon, maar in het geval van een jarenlange verbintenis tussen moeder en dochter is het wel een hard gelag om teruggeworpen te worden op jezelf. Later is de pijn wat verzacht. Ons huis in Osdorp, mijn afstuderen, de geboorte van Anike en uiteraard het verloop van de tijd, hebben haar aangezet om een nieuw eigen leven op te bouwen dat minder gericht was op de zorg voor haar dochter. Elske was een volwassen Else Marijcke geworden. Een deel van de zorg voor haar is door mij ingevuld.

Nico

Het zal geen toeval zijn geweest dat Els op zoek ging naar een 'nieuwe' man. Via contactadvertenties werd dat Nico van der Born. Een echte Amsterdammer, gescheiden en vijf jaar jonger dan zij. Nico was een sportief type, hij voetbalde en tenniste en was erg gesteld op dieren. Ook was hij een kaartliefhebber: klaverjassen en bridgen. In een brief van 8 mei 1964 schrijft Nico nog het volgende over zich zelf: 'Ik ga goed gekleed, 1.69 meter, ik houd veel van zee en strand en breng mijn vakanties bij voorkeur door in Italie'. Dat waren in ieder geval voldoende overeenkomsten voor een verbintenis die vele jaren heeft geduurd. Els was soms wat onduidelijk over de aard van de relatie. Waarschijnlijk

Nico en Elisabeth Kraak tijdens een verjaardag bij ons thuis.

vanwege de mogelijke financiële consequenties sprak zij over een inwonende vriend of huurder. Nico had in de Lambrecht van Dalelaan zijn eigen kamer met bed, maar zeker in de eerste jaren zal die weinig gebruikt zijn. Later is de verhouding bekoeld en daarmee meer in overeenstemming gebracht met de opgave van Els.

Omdat Nico een goede baan had als magazijnmeester op het kantoor van het Sociaal Fonds voor de Bouwnijverheid in Amsterdam hadden zij samen een goed leven. Els hield echter haar financiën goed gescheiden van die van Nico. Dat weerhield hen er niet van om een tijdlang de 'blits te maken' met een Karmann Ghia, een sportmodel van Volkswagen met een Italiaanse uitstraling. Daarmee reden zij voor hun vakanties naar Italië of Frankrijk. Meestal waren het strandvakanties waar de tijd werd doorgebracht met zonnen, sport, dansen en uitgebreid eten en drinken. Daar maakten zij nieuwe kennissen of ontmoetten er hun vaste vrienden zoals Wil en Jur van Walree uit Amsterdam, die Els al kende van haar werk bij het Algemeen Handelsblad. Ook Anike en Jeroen hebben met hen een zonz vakantie doorgebracht. Nico was steeds een vrolijke en energieke persoon, die ruim van het leven genoot en een goede partner voor Els was.

In de tuin met Nico en Els, zomer 1978.

Al met al een zonnig bestaan dat echter overschaduwd werd door een soms onaangepast optreden van Nico. Dat was niet steeds het geval maar kon heel confronterend zijn. Nico werd dan agressief wat zich onder meer richtte op mijn politieke activiteiten in Haarlem en later in Bloemendaal. Wat als een goed gesprek begon, onttaarde al snel in een onaardig debat en verdachtmakingen. Els moet dat met gekromde tenen hebben aangehoord, greep soms wel in, maar was toch niet in staat om Nico in goede banen te leiden. Waarschijnlijk waren er wel meer van dit soort momenten, waar wij niet bij waren. Langzaam gingen negatieve elementen in de verhouding tussen Nico en Els de overhand krijgen. Niet duidelijk is in hoeverre de later geconstateerde ziekte van Els daarbij een rol ging spelen en evenmin of het gedrag van Nico druk zette op de relatie door zo nu en dan een nachtje weg te blijven.

Cruciaal voor de verwijdering is waarschijnlijk de poging van Nico geweest om na een mogelijke dood van Els te mogen blijven wonen in de Lambrecht van Dalelaan 90. Op zich was dat geen onoorbare wens, hij had vele jaren in het huis gewoond en zich ook intensief bezig gehouden met het beheer van het huis en de tuin. Hij was echter zonder medeweten van Els en Marijcke naar de notaris gegaan om een concept-akte te laten opstellen om een en ander

te regelen na het overlijden van Els. Toen Els hiermee werd geconfronteerd, was het over met de liefde. Een dergelijke optie was voor haar onbespreekbaar. Ik hoor haar nog zeggen: 'het huis is van Marijcke, ik wil dat zij daar gaat wonen'. Die opstelling van Els was kenmerkend voor haar verhouding met Marijcke. Het bleef haar kind en zij was bereid om de relatie met Nico daarvoor te beëindigen. Dat is ook gebeurd. Els en Nico gingen uit elkaar. Niet echt met ruzie, maar Nico zocht een ander woonadres.

Marijcke en ik verloren het contact met Nico en zijn familie. Dat is niet onlogisch omdat het voor ons een afgeleide relatie betrof. Dat betekende ook dat wij het verhaal van Nico over de verwijdering nooit hebben gehoord. Eigenlijk waren wij daar ook niet echt in geïnteresseerd. Achteraf gezien, hebben wij daar Nico onrecht mee gedaan. Er waren ook veel goede en vrolijke momenten geweest met Nico en hij heeft een lange tijd gezorgd voor een gelukkige Els. Ook viel de relatie van Els en Nico samen met de jeugd van Anike en Michiel, die zich Nico herinneren als een opa die veel voor hen heeft betekent. Nico is vaak met de kinderen opgetrokken, nam tijd voor hen om spelletjes te doen, maakte uitstapjes en ging met Els en hen buitenshuis eten waarbij de kinderen meestal royaler werden 'bediend' dan door ons. Het beeld van Nico is daarmee voor hen anders dan van Marijcke en mij. Nico is in 1996 overleden.

De ziekte van Els

Na de periode met Nico, die hun gezamenlijke auto, een Hyundai, had meegenomen, kocht Els op ons advies een kleine witte Citroen. Dat was voldoende voor haar aktieradius, zij maakte niet meer de lange reizen van vroeger en met het witte wagentje kwam zij geregeld op bezoek in de Vrijburglaan. Na een bezoek brachten wij haar naar de auto. Wij zagen haar proberen om vanuit de schuine parkeerhaven de draai te maken richting Julianalaan. Dat gebeurde op een manier zoals botsautootjes dat doen op de kermis. Het was de eerste aanwijzing dat er iets aan haar mankeerde. Later wilde ze graag dat wij haar kwamen halen en weer terugbrachten naar de Lambrecht van Dalelaan. Bij het afzetten voor haar huis wachtten wij dan tot ze goed was binnengekomen, maar dat kostte veel tijd. Het zoeken van de huissleutel en het vinden van het sleutelgat bleek geen eenvoudige opgave voor haar te zijn. Ook kregen wij andere aanwijzingen van vergeetachtigheid, het niet meer kunnen vinden van televisiekanalen, post die rondslingerde en eten van Kievit, de maaltijdverzorger, werd niet of onvoldoende opgegeten. Via onze gezamenlijke huisarts Oosterhuis en diens echtgenote/assistente werd

ons duidelijk dat Els leed aan de ziekte van Alzheimer. Met die wetenschap hielden wij haar in de gaten maar eigenlijk wisten wij niet goed hoe wij moesten handelen. Daarvoor ontbrak de ervaring en bovendien waren wij zo eigenwijs om niet in te gaan op de suggestie van mevrouw Oosterhuis om een cursus te volgen hoe je moet omgaan met Alzheimer patiënten. Wij volgden onze intuïtie, maar het is - achteraf gezegd - niet na te gaan of dat wel altijd juist is geweest. Er waren de bekende verschijnselen: Els ging weer roken, behandelde Marijcke soms als haar kind, gaf haar bijvoorbeeld een draai om haar oren, wilde niet meer in haar bed slapen, hing de hele dag voor de televisie zonder te weten waar het over ging, at slecht en vermagerde zichtbaar.

Toch waren er ook positieve kanten. Tot op het laatst wist zij wie Marijcke en ik waren, daar heeft zij nooit aan getwijfeld. Ook haar lange geheugen was nog redelijk op orde. Ik vroeg haar wel eens bewust wat te vertellen over Indië. Zij kon dat goed aan, maar werd er zichtbaar moe en nerveus van. Zij zei dan: 'Waarom moet je dat allemaal weten?' Verder weigerde zij in eerste instantie om haar financiële zaken over te dragen, maar dat hebben Marijcke en ik stilaan van haar overgenomen. Marijcke had al tekeningsbevoegdheid en is haar bankzaken gaan behartigen. Na enige tijd vroeg zij daar niet meer naar.

De auto

Het autootje stond pal voor haar deur. Als je haar vroeg of zij er nog boodschappen mee deed, werd dat steevast positief beantwoord. Maar de auto stond altijd op dezelfde plaats, de ramen werden groen van de algen en de kilometerteller gaf steeds dezelfde stand aan. Dat hebben wij zeker een halfjaar aangekeken. Er was echter geen noodzaak om daar verandering in te brengen, de auto deed geen kwaad en het is wel heel onmenselijk om iemand een auto af te nemen. Wij hadden dus besloten om de situatie zo maar te laten. Maar er gebeurde iets onverwachts. De auto ging zelf niet rijden maar werd aangereden door iemand uit de buurt, die zijn auto niet goed kon inparkeren. De voorkant van de Citroen was behoorlijk beschadigd. De buurman wilde de aanrijding melden, belde aan bij Els, vertelde zijn verhaal, waarop Els compleet op tilt raakte. Volgens zeggen van de buurman later aan ons, had zij hem uitgescholden, maar daar wist zij niets meer van. Toevallig waren Jur en Wil van Walree op bezoek en kwamen Marijcke en ik net terug van vakantie.

Els was totaal overstuur, haar auto was kapot en wat moest zij nou? Op enig moment zei ze dat ze de auto niet meer wilde en vroeg mij of ik niet iemand wist die de auto wilde hebben. Ik reageerde heel snel en antwoordde dat ik zelf de auto wel wilde kopen voor Michiel. Ik noemde een fictieve prijs en zij zei ja. Ik ben toen naar de bank gegaan om het bedrag te gaan halen. Hoewel de aankoop uitsluitend was ingegeven om haar gemoedsrust te schenken, voelde ik mij toch een beetje een oplichter. Ik heb Wil en Jur het waarom van de verkoop uitgelegd en het geld op haar dressoir gelegd. Tevens heb ik op een stuk papier het volgende geschreven: 'Michiel heeft mijn auto gekocht, het geld ligt op het dressoir'. Dat papier heb ik op haar huiskamerdeur geplakt.

Het heeft nadien weken geduurd voor zij de auto was vergeten. Eerst vroeg zij voortdurend: 'Piet weet jij waar de auto is?'. Later werden wij vele malen met deze of een vergelijkbare vraag telefonisch benaderd. Ons verwijst naar het bericht op de kamerdeur kwam niet bij haar over. Ik weet nog steeds niet of de autotransactie eigenlijk wel verantwoord is geweest. Maar wat is wijsheid? Aardig was wel dat Michiel met de opgeknapte auto zijn oma kwam ophalen, zij instapte en zei: 'Michiel, wat heb je een leuk autootje'.

Telefoneren en centrale verwarming

Els belde behalve naar ons ook vaak naar mijn moeder, de kinderen en waarschijnlijk nog naar een aantal andere mensen waar wij geen weet van hadden. Vaak ging het over haar tas of portemonnee die zij kwijt was. Anike vertelde dat zij soms wel tien keer achter elkaar belde met een soortgelijke boodschap. Ik herinner mij dat ook. Na een keer of wat zetten wij het antwoordapparaat aan waarmee wij de boodschap konden horen zonder dat wij iets hoefden terug te zeggen. Wij bleven zo op de hoogte en konden taxeren wanneer wij bij haar langs moesten gaan omdat er echt iets dringends was. Het was een soort zelfbehoud en tegelijk de garantie dat wij toch konden ingrijpen. Een juist gedrag van ons?

De centrale verwarming in haar huis was aangelegd door Paul, een monteur die dat heel vakkundig heeft gedaan. In haar woonkamer had zij een kamerthermostaat, die op een normale slaaptijd was ingesteld, de verwarming ging dan over op een ECO stand, zeg 15 graden. Els ging echter steeds meer haar leven verleggen naar de nacht; dat kregen wij pas later door. Zij ging niet meer naar bed, bleef op haar stoel zitten tot zij in slaap viel, maar werd midden in de nacht wakker vanwege de kou. Zij was niet

bij machte om de thermostaat te bedienen, maar kende wel het telefoonnummer van Paul. Die werd dan gebeld en is volgens eigen zeggen een aantal maal s' nachts bij haar langs geweest. Hij vond haar zielig en wilde ons daar niet mee lastigvallen. Maar dat hield hij niet vol en hij meldde ons het probleem. Ook toen hebben wij een maatregel genomen die eigenlijk indruiste tegen ons respect voor haar en haar zelfstandigheid. Zij had op wel tien plaatsen de naam en het telefoonnummer van Paul opgeschreven, in de telefoonklapper, op kranten en op een blocnote, waar zij veel dingen opschreef om niet te vergeten. Zonder haar medeweten hebben wij alle aanduidingen van Paul verwijderd en de kamerthermostaat op de dagstand gezet. Daarmee stond de CV de hele dag en nacht aan, wat veel energie kostte, maar dat namen wij voor lief. Wij accepteerde het feit dat zij uitsluitend nog in de woonkamer bivakkeerde.

Sigaretten

Een ander probleem was haar rookgedrag. Wij wisten dat zij rookte en in het begin ging zij iedere dag naar de supermarkt op de Ramplaan om boodschappen te doen, waaronder sigaretten. Maar de gang naar de winkel werd haar te zwaar en daardoor kwam zij zonder sigaretten te zitten. Dat hadden wij niet door. Tot iemand in de straat tegen een ons bekende buurman Henk en buurvrouw Kooya over ons begon te klagen. 'Wat was dat voor een ontaarde dochter die nooit langs kwam?' In werkelijkheid ging Marijcke vrijwel ieder dag bij haar moeder kijken, maar dat ontging Els. Als zij behoefte had aan sigaretten ging zij soms in haar nachtgewaad bij burens langs om sigaretten te bietsen en vertelde dan het negatieve verhaal over haar dochter. Daarom hebben wij het hele huis voorzien van pakjes sigaretten zodat er altijd wel een plek was waar Els die kon vinden. Een juiste oplossing? Zeg het maar.

Het laatste jaar van Els

Op aandringen van mevrouw Oosterhuis hebben wij Els opgegeven voor plaatsing in het verpleeghuis Boerhave. Dat was niet naar haar zin. Ze had dezelfde weerstand tegen een verpleeghuis als haar moeder eerder bij het verplaatsen van Dirk, haar broer. Wij dachten er goed aan te doen, maar zij dacht daar anders over. Toch is zij nog voor een observatie onderzoek/intake met Marijcke naar Boerhave geweest. Maar daar speelde zij toneel, zij liet zien dat al haar spieren het nog goed deden, zij maakte daarvoor uitgebreide kniebuigingen en feitelijk was er ook niet zo veel mis met haar fysieke gestel. Bij het geestelijke

onderzoek was zij zo opstandig dat Boerhave haar liever niet wilde plaatsen. Wij hebben er toen van afgezien om nog verder druk op haar uit te oefenen. Zij wilde thuis in haar vertrouwde omgeving verder leven en dood gaan. Dat is ook gebeurd. Met wat hulp van de thuiszorg, veel medicijnen en de voortdurende controle van Marijcke is het langzaam verder bergafwaarts gegaan. Zij at nauwelijks meer van haar avondeten, Marijcke dwong haar wel om tenminste een boterham te eten en goed te drinken, maar veel meer dan dat was niet aan haar besteed.

Toch maakte zij niet de indruk ongelukkig te zijn. Zij was tevreden met haar stoel in de huiskamer, met de televisie die constant aanstond, waar de beelden aan haar voorbij gingen, en met de poes dicht bij haar. Rotie was een rode aanloper, erg schuw voor andere dieren en mensen maar erg op haar gesteld. Els en Rotie waren onafscheidelijk, beide berustend in het einde, zo leek het. Als wij langs kwamen en door het raam naar binnen keken, zagen wij altijd hetzelfde beeld. Els zat op de stoel, keek voor zich uit of zat te slapen, met Rotie steeds op haar schoot. Dat beeld gaf ons wel vertrouwen, alles leek op orde. Ook haar directe burens Henk en Kooya hielden haar in de gaten, gingen iedere dag bij haar kijken, wat ons de rust gaf om niet constant aanwezig te hoeven zijn.

Bij een bloedcontrole kreeg ik de beschikking over het uitslagformulier. Opvallend hoog was haar ureum, wat wijst op nierinsufficiëntie en uitdroging. Dat is uiteindelijk de oorzaak van haar dood geworden. Ik wist dus wat ons te wachten stond, het zou niet heel lang meer kunnen duren. Toch wordt je altijd weer overvallen door de dood. Op het eind van haar leven had Els zich er mee verzoend dat zij naar bed werd gebracht. Op woensdagmiddag 22 januari 1992 had een wijkverpleegster haar bezocht en in haar bed gelegd. De zuster zou rond acht uur nog even komen kijken. Toen vond zij Els dood met Rotie op haar buik. Marijcke werd ingelicht door dokter Oosterhuis en ving mij op bij aankomst van de trein in Haarlem om het droevige nieuws te melden. Hoewel de dood van Els verwacht werd en objectief gezien wellicht een 'goede' oplossing betekende, was er toch veel emotie te verwerken. Elske was gescheiden van Els, voorgoed!

De crematie van Els

Els is op maandag 27 januari gecremeerd in Driehuis Westerveld. In het weekeinde heeft Marijcke haar afscheidstoespraak voorbereid. Jammer genoeg beschik ik niet meer over de tekst. Ik herinner mij wel dat ik

erg ontroerd was over haar woorden en gehuild heb. Als muziek hadden wij *Les feuilles mortes* gekozen gezongen door Yves Montand, *Into each live some rain must fall* van Ella Fitzgerald en de *Inkspots* en nog een jazzstuk, waarschijnlijk gespeeld door tenorsaxofonist Ben Webster. Die stukken hadden Marijcke en ik uitgezocht en op een bandje gezet. Kort voor ons vertrek vanaf het uitvaartcentrum aan de Zijlweg werd ons meegedeeld dat de technicus op de crematieplaats slechts één nummer kon vinden. Gedurende de hele weg in de volgauto hebben wij ons ongerust gemaakt maar dat bleek voor niets geweest te zijn. Door het bandje even te laten doorlopen vond de technicus toch de twee andere stukken.

Het is gek dat je een dergelijk incident onthoudt. Het tekent ook wel onze gespannenheid. Marijcke en ik kwamen niet los van het ziekteproces van Els en de uiteindelijke ontknoping. Wij hadden lang geprobeerd om via een quasi vrolijkheid de humor in te zien van het gestoorde gedrag van Els. De lichamelijke en geestelijke aftakeling was echter tegelijk een ontluisterende ervaring van een geliefde persoon die in haar goede jaren een sterke, levenslustige en mooie vrouw is geweest. Daar was op haar sterfbed weinig meer van over. Ik heb in mijn hele leven weinig tekenen van overspanning gekend. Dat was wel het geval na de crematie. Ik kon de emotie van Marijcke en mijzelf niet goed verwerken naast de drukke baan als directeur van de SAN en het wethouderschap van Bloemendaal. Ik heb een time out genomen om 'bij' te komen. Na een goede week heb ik de draad weer opgepakt.

De as van Els is in overeenstemming met haar wens op 7 april 1992 per schip verstrooid boven de Noordzee.

NOTEN

1 Fokkelien Oosterwijk, *Volkskrant*, 22 december 2010

2 Website Gemeente Amsterdam, stadsarchief, 796: Archief van de Algemene Maatschappij voor Jongeren Amsterdam (A.M.V.J.), voorheen Amsterdamsche Jongemannen Vereeniging.

3 SCALO: Studenten Sociëteit Academie Lichamelijke Opvoeding.

Herinneringen aan Els

Marijke en Els hebben meegedaan aan een programma van Mies Bouwman op de televisie. Zij zijn ver gekomen. Bij het openen van het prijzenkastje kregen zij een tandenborstel als cadeau.

Karakteristieke foto van Els als jonge sportieve vrouw.

11. Verloven, huwelijk en het eerste jaar

Het weerzien met Marijcke

Ik heb Marijcke voor het eerst ontmoet op de Wereld Tentoonstelling in 1958 in Brussel waar zij een bezoek bracht aan haar toenmalige vriend André van Reissen (zie hoofdstuk 7). Marijcke kwam pas weer in mijn beeld in het begin van 1961. Ik had bij geruchte gehoord dat het uit was met André en ook ik had in die tijd geen relatie. Bij toeval hebben wij elkaar weer gezien op de sociëteit van de studentenvereniging van de Academie voor Lichamelijke Opvoeding (SCALO). Die was gevestigd op de Lijnbaansgracht op een zolderverdieping waar je kon komen via een steile rechte trap. Ik was daar wel eens eerder geweest en wist dat er op een avond een feest zou zijn. Paul Porcelijn en ik hadden wel zin in dat feest en besloten om - zonder uitnodiging - naar boven te gaan. Daar wachtte ons een teleurstelling, wij waren niet welkom. In tegendeel. Een stel potige aankomende 'gymnastiekers' maakte ons duidelijk dat wij snel het veld moesten ruimen, anders zouden zij niet schromen om ons van de trap af te gooien. Dat gaf enige discussie, waarin Marijcke die ook aanwezig bleek te zijn zich ging mengen. Zij had mij herkend en pleitte er voor dat wij een biertje zouden drinken en dan zouden afdruipten. Dat was een redelijk voorstel. Bijzonder was dat Marijcke tijdens haar voorstel mij een arm gaf. Deze 'intimiteit' heeft toen veel indruk op mij gemaakt.

Toen ik later op zoek was naar een meisje voor een bal van de USA, kwam die indruk bij mij boven. Ik heb de stoute schoenen aangetrokken en haar uitgenodigd voor het bal. Daarna is het heel snel gegaan. Wij werden verliefd op elkaar en waren beiden toe aan een serieuze relatie. In november 1961 kochten wij verlovingsringen bij Siebel en hielden wij ons verlovingsfeest in de Anjelijsstraat. Voor die tijd hadden wij echter al een ruime ervaring met elkaar opgedaan. Als Marijcke soms in de ochtend meer zin had in mij dan in de lessen op de Academie, verraste zij mij door naast mij in bed te kruipen. Ik weet nog dat Kees Bakker op een morgen op mijn kamer een stuk uit de Telegraaf ging voorlezen en niet in de gaten had dat Marijcke zich onder de dekens bevond. Dat kwam natuurlijk uit tot groot plezier van ons drieën. Ook hebben wij voor onze verloving in de zomer van 1961 een soort 'ontdekkingsreis' gemaakt in Italië om na te gaan of onze relatie echt goed in elkaar zat.

Apennijnen, Florence en Alpen

Na afloop van mijn werk bij Cebuto aan het Gardameer in Italië (zie hoofdstuk 7) is Marijcke met de laatste (lege) bus uit Nederland meegereisd naar Innsbruck, waar de laatste vakantiegroep werd overgeladen voor de terugreis naar Nederland. Daarna reed Romeo, de Italiaanse chauffeur waar ik veel mee had samengewerkt, ons in zijn bus naar Torbole. Daar hebben wij genoten van het weer, het eten en van elkaar. Na een paar dagen verplaatsten wij ons met de topolino (muisje), een Fiat 500 die ik kort daarvoor in Nederland had gekocht, van het Gardameer naar Toscane. Het uiteindelijke doel was Florence. Tot Bologna ging alles goed met de topolino, maar daarna hebben wij onze auto en mijn rijkunst overschat. Vanwege de kosten besloten wij om niet de tolweg (autostrada) naar Florence te nemen, maar de oude weg die dwars door de heuvels de Apennijnen loopt en een aantal venijnige klimmen telt.

Ik kende het fenomeen stijgingspercentage en pashoogte toen nog niet en bovendien was de topolino ook nog niet uitgerust met een gesynchroniseerd koppelingssysteem. Dat betekende dat je steeds moest 'dubbelclutchen' (tweemaal schakelen met gas geven), wat bergop niet eenvoudig is. Doe je dat verkeerd dan loop je de kans dat de motor afslaat. Omdat het al donker begon te worden en ik de stijging van de weg niet goed kon schatten, is dat een aantal malen gebeurd. Het was de tol die wij nu betaalden om de tol van de snelweg te ontlopen. Na het afslaan van de motor en het opnieuw starten, lukte het bijna niet om de auto omhoog te krijgen. Ook was het stil op de bergweg; er is niemand langsgekomen die ons een handje had kunnen helpen. Wij waren aan onszelf overgeleverd. Om het gewicht van de wagen te verminderen, rende Marijcke een stukje bergop naast de auto en sprong daar dan in als de auto op snelheid was. In de eerste versnelling zijn wij uiteindelijk in een dorp beland met een herberg waar wij een bed vonden.

De volgende dag was alles beter te overzien en zijn wij heelhuids in Florence aangekomen. Daar hebben wij de auto laten staan en de stad en al haar kunstuitingen bekeken. Een heerlijke tijd, ook in onze kamer, waar wij twee bedden hadden die wij steeds tegen elkaar aanschoven. Dat werd bij het schoonmaken weer ongedaan gemaakt, maar wij bleven volharden. Je bent jong en je wil wat. Omdat wij beiden dachten alles van

het Italiaanse eten te weten (Marijcke was vaak met vakantie in Italië geweest en ik kon teren op mijn ervaring als reisleader, dacht ik), spraken wij af om in Florence uitsluitend de specialiteiten van de stad te gaan eten. Wij bestelden tripes de Firenze, maar merkten pas wat dat was toen de pens op ons bord lag. Wij kenden dat als het voer dat de hond van Marijcke dagelijks in zijn bak kreeg. Wij hebben het geprobeerd maar zijn toch maar snel op een toetje overgegaan.

Op de terugreis bleken ook de Alpen een probleem te zijn voor de topolino. De motor werd gekoeld door water, maar dan moet het koelingssysteem niet vervuild zijn door vet en stof. Als ook de temperatuur van de omgeving hoog is en de bergen stijl zijn, gaat het water koken. Wij hadden bedacht om via de Julierpas door Zwitserland te rijden maar vergisten ons in de hoogte. Afgezet tegen de Mont

Blanc lijkt 2284 meter - letterlijk - niet onoverkomelijk, maar dat viel toch tegen. Wij hebben een aantal malen aan de kant gestaan met een spuitende motor die moest afkoelen en worden voorzien van koud water uit de directe omgeving. Via de Duitse autobahn zijn wij in Amsterdam gekomen. Vlak voor de Rozengracht, de straat waar Marijcke toen woonde, hield de motor er mee op. Heel attent om ons toch nog zo ver te brengen. Ik heb de auto nadien nog een goed jaar aangehouden onder meer als vervoermiddel voor ons huwelijk en de huwelijksreis.

De trouwdag

Op 22 augustus 1962 zijn wij getrouwd in het oude gemeentehuis van Bloemendaal, 'de Nagtegaal', dat al weer vele jaren geleden is afgebroken. Het moet op een woensdag geweest zijn, de dag dat je gratis kon trouwen in

Kort na onze verloving, beiden aan de sigaret.

de gemeente. Die financiële handreiking was niet specifiek bedoeld voor de Bloemendaalse minvermogenden maar vooral voor rooms-katholieke stellen, die een burgerlijk huwelijk in die tijd zagen als een formaliteit en hun echte huwelijksvoltrekking een aantal dagen later vierden in de kerk. Wij betaalden wel tien gulden voor het uitleggen van de loper en het krijgen van een trouwboekje. Zo hielden wij geld over voor de receptie en onze huwelijksreis naar Parijs. De dag is als een waas over mij heen gekomen, later bij het zien van de foto's realiseerde ik mij dat het allemaal mooi geweest moet zijn. Van de dag zelf herinner ik mij vooral het optreden van hond Tommy en de gemiste boot naar Breskens.

Tommy

Marijcke had zich op het adres Zijlweg 3 prachtig gekleed in een zacht roze trouwjurk en ik kwam haar met een boeket orangerode rozen ophalen voor de trouwpartij. Ik had een jacket gehuurd met bijpassende hoge hoed en als trouwauto fungeerde onze Fiat topolino. Tommy was de huishond, een foxterriër, die van mijn ouders een koeienbelletje aan zijn halsband had gekregen om hem terug te vinden als hij weg liep, wat veelvuldig gebeurde. Bij het openen van de deur van de Zijlweg en het aanbieden van het bruidsboeket ontsnapte Tommy. Niemand kon hem achterna gaan omdat mijn ouders al met alle bruiloftsgasten vanaf de Zijlweg naar het gemeentehuis waren gaan lopen en daar op ons stonden te wachten.

Ik reed de auto vervolgens richting gemeentehuis maar moest bij de spoorwegovergang stoppen voor een passerende trein naar Zandvoort. Tommy was de auto gevolgd en gaf te kennen bij de trouwplechtigheid aanwezig te willen zijn door tegen de auto op te springen. Wij konden niet anders doen dan hem binnen te laten waar hij zich als trouwjonker op het achterbankje posteerde. Bij het gemeentehuis sprong hij er als eerste uit en heeft de trouwceremonie opgeluisterd met het klingelen van zijn belletje. Door het ontbreken van een riem was het niet mogelijk om hem tot de orde te roepen. Ik ben vele jaren later zelf ambtenaar van de burgerlijke stand geweest en huwelijken voltrokken waarbij ik soms werd afgeleid door huilende kinderen. Toen was het Tommy die zich op zijn gemak ging zitten krabben en bellen wat niet heeft verhinderd dat de trouwambtenaar, de heer Steeman, ons toch 'ja' heeft laten zeggen. Dat hebben wij met overtuiging gedaan. Wim van Pijpen en Riet Buurke waren de getuigen van Marijcke en voor mij getuigden Wim van

De topolino als trouwauto.

Tommy heeft zich op de achterbank genesteld.

De ouders en getuigen.

Wim van Os tekent de huwelijksakte.

Oom Joke en tante Corrie Suijling.

Mijn moeder met Steuvi.

Geposeerd portret maar toch een mooie herinnering.

Els met tante Sophie (Fie) in het midden, oom Henk ten Brink en Riet Dudok van Heel Buurke tijdens de receptie in Roozendaal.

Os en Ans. Voor het ongemak van Tommy hebben wij een dag later een slagroomtaart laten bezorgen bij het gemeentehuis. Die zal door de secretarieambtenaren wel onder gelach zijn verorberd; Tommy had de huwelijksshow gestolen.

Overigens was er nog iets bijzonders aan de ceremonie. Marijcke was geboren in Soerabaja maar haar geboorteakte was in de oorlog verloren gegaan. Hoe kon zij bewijzen dat zij echt Marijcke Hanou was? Een verklaring van haar moeder was kennelijk juridisch niet voldoende en het trouwboekje van haar ouders bood ook geen soelaas. Daarom moest Marijcke voorafgaande aan de huwelijksceremonie zelf getuigen dat zij degene was die zij zei te zijn. Een curieuze procedure die ik later nooit meer ben tegen gekomen.

Huwelijksreis

Om de kosten te drukken hadden wij voor onze huwelijksreis een tent gehuurd, een loodzwaar ding, waarschijnlijk overgenomen van het leger, met drie stokken waarvan ik er een niet thuis kon brengen. Ik dacht dat het een reserveonderdeel was maar het bleek bij navragen de noklat te zijn. Het tekent onze onbekendheid met het kamperen in die tijd. Voor de huwelijksnacht hadden wij echter een ander plan dan slapen op een harde ondergrond. Aangezet door mijn ouders die idyllische gevoelens koesterden voor een hotel in Breskens, kozen wij dat hotel als gepaste afsluiting van de 'mooiste dag van ons leven'. Eerst naar Vlissingen en dan met de boot oversteken naar Breskens. Na de receptie en de broodmaaltijd in Restaurant Roozendaal in Overveen mochten wij vertrekken met onze topolino, uitgezwaaid door liefhebbende ouders, familie en vrienden. Na een paar honderd meter hebben wij de aangebonden bussen verwijderd en zijn op weg gegaan naar Zeeland.

Wij hadden echter niet goed berekend hoeveel kilometer Vlissingen van Overveen verwijderd is en hoe veel tijd het kost om met een topolino bij de Westerschelde te komen. In ieder geval te laat om de oversteek nog die avond te maken. Net voor de aankomst aan de kade hoorden wij de toeter van de boot die uit het zicht verdween. Wachten tot morgen of omrijden via Bergen op Zoom en Antwerpen? Wij kozen voor het eerste, maar waar moesten wij overnachten. Op enige afstand vonden wij een soort motel voor vrachtwagenchauffeurs waar nog een kamer beschikbaar was. De baas bleek een gezellige prater te zijn, die veel wist van de ontwikkelingen in Zeeland in het kader

van het Deltaplan. Omdat ik mij daar ook mee bezig had gehouden op de Wereldtentoonstelling in 1958 in Brussel, hadden wij gespreksstof genoeg om de rest van de avond door te komen. Wat eten en drinken en dan naar onze slaapkamer met ijzeren logeerbedden die wij tegen elkaar hebben geschoven. Omdat het niet de eerste keer was dat wij elkaar beminden, zijn wij de huwelijksnacht toch nog goed doorgekomen.

De volgende dag lag de boot op ons te wachten en zijn wij doorgereisd naar de Vlaamse kust. Kort over de grens met Frankrijk vonden wij een camping en konden wij onze tent (zonder noklat) opzetten. Die nacht was ook al niet erg romantisch. Het regende fors en halverwege de nacht brak een onweer los. Wij kregen zo gelijk onze kampeerdoop. De tent heeft het gehouden en daarna zijn diensten bewezen op de camping in het Bois de Boulogne in Parijs. Wij hadden elkaar als huwelijgscadeau een honkbalhandschoen cadeau gedaan en op een van de grasvelden van het park hebben wij elkaar toegegooid en zo een deel van onze huwelijksreis doorgebracht. Uiteraard verder met bezoeken aan de stad Parijs, het Louvre en Versailles. Een week later heeft de topolino ons afgezet voor ons huis in de Van Oldenbarneveltstraat, waar wij een klein jaar hebben gewoond.

Van Oldenbarneveltstraat

Via een advertentie hadden wij contact gekregen met mevrouw de Vries, die haar huurhuis Van Oldenbarneveltstraat 13b gemeubileerd aanbood voor een bedrag van 125 gulden per maand. Zij was weduwe, had een vriend gevonden en was van plan om bij hem in te trekken in zijn huis in Amsterdam. Uit de tientallen brieven had zij Marijcke en mij geselecteerd vanwege het betrouwbare profiel. Marijcke zou de kost gaan verdienen als lerares lichamelijke opvoeding aan een huishoudschool in Amsterdam West en ik zou in die tijd afstuderen. 'Voldoende zekerheid om de huur op te kunnen brengen en verder rustige, nette mensen', zal zij waarschijnlijk hebben gedacht.

Wij werden dus uitverkoren voor de onderhuur en hebben het huis wat opgeknapt met behulp van opa van het Schip die meehielp met schilderen en behangen. Dat was vroeger zijn beroep geweest en iedere dag arriveerde hij in de Van Oldenbarneveltstraat op zijn racefiets met de kwasten en potjes op zijn bagagedrager om de boel te verven. De kwasten waren zo ouderwets dat ik die later aan een schildersmuseum heb geschonken. Maar ons huis

werd door opa erg leefbaar gemaakt. Wij verruilden de meubels van onze huisbazin voor die van ons en voelden ons heel gelukkig in onze eerste woning.

Het bestond uit een voor- en achterkamer met daar tussenin een alkoof, een keuken, een toilet en nog een kleine zijkamer, die mevrouw de Vries zogenaamd bewoonde om daarmee haar bewoningsrecht veilig te stellen. De woning lag op de tweede verdieping, te bereiken via een trapportaal. Ook was er nog een zolderberging waar wij de meubels van onze verhuurster hebben opgeslagen. Een douche was er niet en zelfs geen wastafel. De keuken werd multifunctioneel gebruikt: koken, jezelf wassen, de vaat reinigen en het wasgoed doen. Overigens gingen wij voor onze eigen reiniging wekelijks naar het badhuis in de Marnixstraat om een stortbad (douche) te nemen. In geval van nood konden wij terecht bij Marijcke's moeder op de Rozengracht die op loopafstand van de Van Oldenbarneveltstraat woonde. Zowel in de voorkamer als in de achterkamer was een stookkanaal. Vanwege de extreme koude in de winter van 1962-63 hebben wij alleen de achterkamer kunnen verwarmen met een kolenkachel. Daarmee was het huis teruggebracht tot woonkamer en alkoof, keuken en toilet.

Alkoof

In de alkoof paste precies het tweepersoonsbed dat wij van Hedy d'Ancona hadden geleend. Hedy was een tijdlang mijn collega geweest op de Sociografische Werkgemeenschap. Het bed heeft goede diensten bewezen. Om stookkosten te besparen was het - naast slapen en seks - de plaats om te kaarten, te kletsen en elkaar de moppen voor te lezen uit het boek *Joodse humor*. In het bed heeft Marijcke mij ook op de hoogte gebracht van haar voornemen om niet langer te willen studeren. Zij was afgeknapt op de onwil van de leiding van de Academie die haar niet de kans gaf om zonder veel extra tijd en inspanning alsnog haar diploma te halen. Zo moest zij alle praktijkvakken overdoen waar zij bij haar eerdere examen goede cijfers voor had gehaald. Marijcke had rugklachten gekregen en moest speciaal voor de turnoefeningen een op maat gemaakt beweegbaar korset dragen. Dat was op zich een belangrijke aanleiding om te stoppen. Maar ik denk achteraf dat zij het eigenlijk wel had gezien op de Academie en zij het niet meer opbracht om dagelijks haar lesjes te moeten volgen. Voor haar moeder en ook voor mijn ouders was haar opgeven een grote teleurstelling. Marijcke hield echter voet bij stuk. Wat onze ouders ook zeiden, Marijcke bleef volharden in haar beslissing.

Uiteraard gaf het ook wel spanning in onze verhouding. Er kwam nog meer druk te liggen op mijn studie die moest worden afgerond en mijn positie als kostwinner. Een positieve kant was dat Marijcke baantjes kon zoeken om financieel bij te springen, zij ging les geven aan gymnastiekverenigingen en werd badjuffrouw in het Miranda zwembad. Pas veel later heeft Marijcke mij duidelijk gemaakt hoe hachelijk ons eerste huwelijksjaar is geweest. Op mijn zestigste verjaardag heb ik een groot feest gegeven, familie en vrienden schreven over mij aardige dingen maar de bijdrage van Marijcke was heel bijzonder. Zij schrijft: 'Na één jaar huwelijk dacht ik dat we het tweede jaar niet zouden halen. We hebben, of misschien alleen ik, dat weet ik niet echt, de stormen doorstaan'. Die ontboezeming wordt - gelukkig - gevolgd door een aantal zinnen waaruit blijkt dat het na 34 jaar huwelijksrouw toch nog goed is gekomen tussen ons.

Huisdieren

Marijcke en haar moeder hadden een hond, Debbie, een cockerspaniël, die door beide bazen behoorlijk was verwend. Dat kwam vooral door de veelvuldige afwezigheid van beiden vanwege werk en studie overdag wat het dier geduldig uitzat maar wat werd gecompenseerd door voorrechten. Zo moest Debbie in de auto altijd voorin zitten en als je daar zelf ging zitten moest je Debbie op schoot nemen. Ook mocht zij op alle banken en bedden liggen. Verder was het een braaf dier dat graag zwom en op hockeyvelden in moddersloten dook om zich vervolgens tegen jou uit te schudden. Bij toerbeurt hebben wij de hond in huis gehad wat gemakkelijk te regelen was, omdat wij in het eerste jaar dicht bij elkaar woonden. De hond had een flexibel karakter en heeft zich steeds aangepast aan de omstandigheden.

Maar het was wel de hond van Marijcke en om toch iets van ons samen te hebben (aan kinderen werd nog niet gedacht), besloten wij om een parkiet te nemen. In de krant hadden wij een artikel gelezen over een Australische mevrouw die haar parkiet had leren praten. Dat zouden wij ook gaan doen. In Amsterdam Oost was een dierenwinkel gespecialiseerd in tropische vogels. Daar kochten wij Sindie, een blauwe parkiet, die ter plekke werd gekortwiekt en een kleine operatie in de keel onderging om zijn stembanden op te rekken. Sindie fladderde los in de woonkamer, zat graag in de boekenkast waar hij met zijn scherpe snavel de omslagen van de boeken bewerkte. Het lukte ons om hem tam te krijgen, hij zat op mijn schouder en gebruikte Debbie als rijk hond. Om hem te leren

praten moest er veel tegen hem gesproken worden. Dat werd door Marijcke en mij beurtelings gedaan. Volgens het krantenartikel moest de vogel vanwege het gebrek aan soortgenoten zich zo eenzaam gaan voelen dat hij woorden ging onthouden en terug ging praten.

Zover is het niet gekomen. Onze eerste fout was om van Ad van Doorn, de zoon van de huisbaas van de Anjeliërsstraat, een kanarie over te nemen. Hij had het dier van een buurtgenoot gekregen en zocht een goed tehuis. De kanarie werd in onze woonkamer in zijn meegeleverde kooi op een tafel gezet en ogenblikkelijk zocht Sindie zijn gezelschap door boven op de kooi te gaan zitten. Dat heeft hij nadien veelvuldig gedaan. Waarschijnlijk is zijn potentiële woordenschat zo verloren gegaan. Nadien kregen wij Minkeltje in huis. Dat was de Siamese poes van Wim van Pijpen, een 'Niovides'-lid van de Anjeliërsstraat die de poes niet wilde laten verkleumen op zijn steenkoude bovenkamer in de maanden januari en februari van 1963. De temperatuur daalde in die maanden soms tot -20 graden en dat was zo koud dat het toilet bevroor in de Anjeliërsstraat. De 'Niovides'-bewoners schroomden dan niet om bij ons aan te bellen voor een dringende boodschap.

Zo was het huis gevuld met een hond, een poes en twee vogels en veelvuldig bij ons poepende vrienden uit het De 'Niovides'-huis. Om poes en vogels te scheiden mochten de gevleugelde vriendjes in de keuken verblijven en de poes en de hond in de woonkamer. Vanwege de onwennigheid van zo veel dieren, vergaten wij echter dat het bovenraampje in de keuken op een kiertje stond. Op een onbewaakt ogenblik is Sindie door het raampje gekropen en weggevlogen. Ver zal hij niet gekomen zijn met zijn gekortwiekte vleugels. Ik ben de buurt nog langs gegaan om naar hem te informeren, maar dat was tevergeefs. Ook de kanarie is later verdwenen, ik weet niet meer hoe dat is gegaan. Mijn vader was woedend op ons vanwege het dierenleed door toedoen van onze onzorgvuldigheid. Een beetje gelijk had hij wel.

Twee bijzondere incidenten met Marijcke

Marijcke heeft twee incidenten meegemaakt waarbij ik niet aanwezig ben geweest en ik het verhaal alleen ken van Marijcke zelf. Beide keren ging het om een gebeurtenis tussen ons huis en het badhuis aan de nabij gelegen Marnixstraat. Het eerste speelde zich af aan de Nassaukade waar de benedenwoningen een portiek hebben. Terug van het badhuis werd Marijcke een portiek binnen gesleurd door een man die haar had opgewacht.

Marijcke heeft zich los kunnen wringen en hem een trap gegeven tussen zijn benen. Daarna heeft zij het op een lopen gezet. Totaal overstuur kwam zij thuis, waarna ik uiteraard ben gaan kijken maar dat bleek zinloos te zijn. Het tweede incident vond plaats op het ijs achter het Marnixbad. Marijcke kwam terug van haar douchebeurt en zag een groot aantal mensen op de brug staan kijken naar een jongetje dat in een wak lag en luidkeels schreeuwde. Het ijs was heel dik, maar door de afvoer van warm water van het Marnixbad was het aan de rand afgekalfd. Het jongetje was kennelijk overmoedig geweest en in het wak terecht gekomen. Niemand deed iets. Marijcke is toen op haar buik naar hem toe gekropen en heeft hem op het ijs kunnen trekken. Volgens Marijcke rende hij vervolgens in paniek weg, nat en wel. Overigens heeft niemand zich ook over Marijcke bekommerd. Gelukkig lag ons huis dichtbij en heb ik haar kunnen opvangen.

Karig bestaan

Ons eerste huwelijksjaar kende een karig bestaan. Wij hadden voor die tijd een relatief stevige huur, de studie van Marijcke en mij moest betaald worden, de stookkosten waren hoog en wij moesten rondkomen van een beperkt inkomen dat ik als parttimer bij de gemeente Amsterdam verdiende. De topolino heb ik verkocht voor 1250 gulden (destijds voor fl. 1750 gekocht), wat in termijnen werd betaald. Ik denk nog vaak met weemoed terug aan het 'karretje', eigenlijk is er geen auto geweest waar ik nadien zo veel plezier aan heb beleefd. Toen zorgde de maandelijkse afbetaling van de auto voor een kortstondige luxe. Als het bedrag daarvan binnenkwam (75 gulden) werd het vrijwel geheel naar de kruidenier op de hoek gebracht waar wij onze boodschappen op de pof hadden mogen kopen. Meestal hielden wij dan nog net genoeg over voor twee beugelflesjes bier van Grolsch, roomboter en kaas. Dan was het feest. Dat gebeurde ook toen mijn ouders langs kwamen met een mand vol eetspullen. Kennelijk vonden zij ons toen zielig en moesten wij worden bijgevoerd. In het voedselpakket zat ook een harde worst die wij gekoesterd hebben door hem op te hangen in de keuken. Daar zouden wij voorlopig van afblijven onder het motto 'wie wat bewaard, heeft wat'. Toen het eindelijk zo ver was om de worst 'soldaat te maken', bleek die zo te zijn ingedroogd door de hitte van de gaspitten dat er niet veel meer was overgebleven dan een niet te snijden hap zout.

Overigens heb ik nooit het idee gehad van armoede. Ik wist dat het maar tijdelijk was en er betere tijden zouden

volgen. Daar heeft nooit twijfel over bestaan. Het was een kwestie van afstuderen en een volle baan nemen. Wat mijn beroepsperspectief betreft was ik als student bevoorrecht boven veel mensen in de straat die niet zouden uitstijgen boven hun bestaande niveau. Ik heb de ervaring van ons karige bestaan uit die tijd later steeds als iets heel waardevols beschouwd. In de daaraan voorafgaande jaren leidde ik - dankzij de studietoelage van mijn ouders - een onbekommerd leven. Door de Wereldtentoonstelling in Brussel, de baan bij de Sociografische Werkgemeenschap en de reizen als reisleader naar Duitsland en Italië had ik veel extra geld verdiend. Ik kon mij de weelde permitteren van een eigen auto en heb veel leuke dingen kunnen doen. Nu ging het even anders, minder vanzelfsprekend maar daardoor wel zo mooi. Ondanks alle strubbelingen met het afbreken van de studie van Marijcke en de noodzaak om naast mijn werk en studie ook nog energie te moeten stoppen in het leren omgaan met een huwelijk, was het een heerlijke tijd. Met huiselijke warmte in een ijskoude winter, een radio die zorgde voor ontspanning en contact met vrienden, die net als wij bezig waren zich los te maken van hun ouderlijke huis. Eindelijk echt volwassen worden en zorgen voor elkaar.

Verhuizen

Midden in de winter werd er s'avonds aangebeld. Mevrouw de Vries stond voor onze deur, vertelde dat de relatie met haar vriend was stukgelopen en zij weer in haar huis wilde wonen. Ik ben toen hard geweest. Ik heb gezegd dat wij er niet uit zouden gaan. Zij had recht op de zijkamer, maar de rest van het huis zou ons domein blijven. Feitelijk was het daarmee onmogelijk voor haar om bij ons in te trekken. Wij hadden een overeenkomst en betaalden op de afgesproken datum de huur. Bijzonder was dat haar vriend de huur steeds was komen ophalen en dat ook bleef doen. In het begin waren wij bang dat er slaande ruzie met hem zou komen, wij overwogen om alle sloten te vervangen, maar er gebeurde niets. Volgens hem was zij tijdelijk ingetrokken bij haar dochter en kennelijk wisten zij geen van tweeën hoe het verder moest met hun relatie. Gaandeweg werd het ons duidelijk dat hij er niet op uit was om ons eruit te krijgen. In tegendeel. Hij hoopte dat zij - mede door onze opstelling - bij hem terug zou komen. Dat is ook gebeurd. In het voorjaar werd ons meegedeeld dat zij gingen trouwen en zij definitief bij hem zou gaan wonen. De consequentie was dat zij de huur opzegde en wij als onderhuurders alsnog het huis moesten verlaten. De maatschappij van wie zij de woning huurde, wilde niet met ons in zee gaan en wij konden onze spullen pakken.

Opnieuw Anjeliërsstraat

Door een gelukkig toeval konden wij in het 'Niovides' huis de kamers overnemen van Kees Bakker die met Elly in Drunen ging wonen. Het was de oorspronkelijke woning van de dochter van mevrouw van Doorn, Pim had er een aantal jaren gewoond en daarna Kees. Het bestond uit een keuken, een kleine kamer waar twee bedden niet naast (maar wel achter) elkaar konden staan en een piepklein vertrekje, net groot genoeg voor een schrijftafel en een bureaustoel. Voorlopig waren wij gered, onze meubels werden opgeslagen in de kelder van Ad van Doorn, wij sliepen bij elkaar en ik kon in alle rust studeren. Maar het was wel behelpen met de ruimte. Ik heb aan de voorzitter van de Commissie Sportaccommodatie, Professor Ten Have, onze woonsituatie gemeld en gevraagd of hij kon bevorderen dat wij een urgentieverklaring konden krijgen. Een belangrijk argument daarvoor was - naast de benepen ruimte zelf - de geconstateerde zwangerschap van Marijcke. Een ambtenaar van het toenmalige Centraal Bureau Huisvesting (het CBH was een begrip in Amsterdam!) is langs geweest om de situatie te inspecteren. Daarvoor had hij niet meer dan drie minuten nodig. Ik weet nog dat hij zei: 'Ik zie het al'. Niet lang daarna kregen wij de heugelijke mededeling dat wij in aanmerking kwamen voor een nieuw gebouwde flat in Osdorp van woningbouwvereniging Zomers Buiten. Daar zijn wij in de herfst van 1963 neergestreken. Ik heb mij kunnen voorbereiden op mijn doctoraal examen waarvoor ik geslaagd ben op de dag dat J.F. Kennedy is vermoord. Die dag, 22 november 1963 zal ik nooit vergeten.

12. Het gezin

De geboorte van Anike

Anike is op 28 april 1964 in Amsterdam geboren en in Amsterdam verwekt. Hoewel de datum van haar conceptie niet tot een dag precies is te herleiden, moet dat ergens in augustus 1963 zijn geweest. Anike is namelijk later geboren dan wat volgens de planning 'normaal' is en met dit soort planning steekt het niet op een dag. Wat ik zeker weet is dat wij in de week die vooraf ging aan haar geboorte vrijwel iedere avond in de bioscoop vertoefden. Anike zou in het Diaconessen ziekenhuis aan de Overtoom ter wereld komen en wij brachten de tijd van het wachten door met het kijken naar films. Dat gebeurde toen niet op de televisie want dat apparaat hadden wij nog niet, maar in een van de bioscopen in de binnenstad. Iedere avond op de terugweg van de binnenstad naar onze flat in Osdorp was het steeds de vraag: 'wanneer komt het nou eens los?'

Toen het zo ver was aan het eind van de dag moesten wij nog rennen ook. De ontsluiting ging betrekkelijk snel maar daarna werd het minder leuk. Door haar veelvuldige sporten op de Academie voor Lichamelijke Opvoeding had Marijcke namelijk sterk ontwikkelde buik- en bekken spieren, die zich moeilijk lieten ontspannen. En daardoor kostte het haar veel inspanning en pijn om de weeën te verwerken. Onze huisarts Herman Klaassen, die tevens een vriend van mij was uit Niovides, leidde de bevalling. Ik stond erbij, keek er naar en mocht het hoofd van Marijcke ondersteunen. Ik voelde zelf de spanning bij iedere wee die gepaard ging met geschreeuw. Op een gegeven moment was Marijcke zo uitgeput dat zij riep: 'Herman ik doe het niet meer, ik doe het niet meer'. Maar die wanhoopskreet kon natuurlijk niet gehonoreerd worden. Na een korte rustpauze ging het proces toch weer zijn natuurlijke gang. Uiteindelijk is Anike er uit gekomen, maar dat moment heb ik zelf niet gezien. Er was toen al zo veel bloed gevloeid, Marijcke was ingescheurd zoals zoiets schijnt te heten, dat ik het voor gezien moest houden. Ik verdween misselijk van de spanning en het bloed naar een naast gelegen ruimte en kwam pas weer opdagen toen de vroedvrouw de stevige baby kon laten zien. Een mooi meisje, net als haar moeder.

De naam Anike

Wij hebben het meisje Anike Monique genoemd. De eerste naam was toeval. Marijcke werkte in de maand

juli van 1963 als badjuffrouw in het Miranda zwembad in Amsterdam Zuid. Wij mochten die maand op de flat passen van Hugo en Sientje de Boorder, ook van Niovides, die met hun kinderen op vakantie waren. Ik was bezig met de voorbereiding van mijn tentamen economie en zat de hele dag te studeren. Het was mooi weer en aan het eind van de dag ging ik dan vaak Marijcke ophalen van haar werk. Daar vertelde zij mij over een leuk meisje dat Anike heette, genoemd naar de drie broers van haar moeder: Anton, Nico en Kees. Dus geen Franse naam (Annique) of zo, gewoon een bedachte naam. Dat leek ons wel wat. Om het goed te laten rijmen kozen wij als twee naam Moniek. Anike Moniek een echt Hollandse combinatie.

Toen ik vol trots de naam kwam melden bij de burgerlijke stand van de gemeente Amsterdam werd er bedenkelijk gekeken. De namen Anike en Moniek kwam niet voor in de wettelijke naamregisters die de ambtenaren moesten hanteren. In die tijd waren de regels veel strenger dan nu en werd vooral gekeken naar een mogelijke verbastering van bestaande namen. Maar de naam Anike bestond niet en Moniek was volgens de ambtenaren een onjuiste schrijfwijze van Monique. Wat ik ook te berde bracht, taalvernieuwing, toevoeging van een mooie naam, het bleek weinig indruk te maken. Toch wilde de ambtenaren mij wel van dienst zijn. Men zou het gaan opnemen met de Officier van Justitie zoals zij dat noemden, waarschijnlijk een ambtenaar die uitleg moest geven over de regels van het Burgerlijk Wetboek. Na een tijdje van wachten kwam het verlossende woord. Anike werd toegestaan, Moniek moest Monique worden. Dat heb ik maar geaccepteerd. Mijn goede vriend Paul Porcelijn had met behulp van linoleum een mooi geboortekaartje ontworpen waarop de naam werd ingevuld.

De combinatie van Anike en Monique heeft iets zangerigs. Dat vond mijn collega leraar muziek op de Da Costa Kweekschool toen ik de volgende dag de geboorte van mijn dochter meldde. Hij ging uitgebreid zingend improviseren op de naam, een heel bijzondere ervaring. Wij en Anike zelf hebben echter moeten ervaren dat de naam Anike tot veel verwarring aanleiding kon geven. Het aantal malen dat de naam fout werd gespeld of vermeld is legio. De naam Anike blijkt daarmee toch bijzonder te zijn en dat past goed bij een bijzonder kind zoals later zou blijken.

Anike is twee maanden oud, met Hanneke, Heleen, Ans, Pim en Saskia, juni 1964.

Piet met Anike in Dwingelo, augustus 1964.

Anike als bruidsmeisje van Hanneke.

Twee ballonnen, Anike is (19)64 en Michiel (19)66.

Anike is blij met haar broertje, Michiel is drie weken oud, juni 1966.

Marijke en Michiel op het strand van Zeeland in de zomer van 1966.

Michiel aan de bal in de zomer van 1969 in Croix Valmer.

De geboorte van Michiel

Michiel is op 9 juni 1966 geboren in Haarlem. Dat is goed twee jaar na Anike. Dat was ook de bedoeling. In die tijd ging de discussie tussen jonge stellen vaak over de vraag hoe lang moet er zitten tussen de kinderen? Twee jaar was een veel gehoord antwoord en daar hielden de meeste ouders zich aan, wij dus ook. Dat klinkt absurd maar het is een bekend sociaal psychologisch verschijnsel dat mensen zich in hun gedrag vaak richten op een groepsbeeld. In dit geval op het oordeel dat twee jaar verschil goed zou zijn voor de ontwikkeling van de kinderen. Dat kwam wellicht voort uit populair-wetenschappelijke literatuur zoals het in die tijd veel gelezen opvoedkundige handboek *Baby en childcare* van dokter Benjamin Spock uit Amerika, een soort pedagogische bijbel voor jonge ouders. Daar hebben ook wij ons aan gehouden, wij hebben er vaak ons best voor moeten doen want het lukte niet direct.

Wij hadden bedacht dat het tweede kind thuis geboren zou moeten worden. Wij zouden echter in die tijd gaan verhuizen naar een grotere flat in Amsterdam Osdorp. Daarom hadden mijn ouders aangeboden dat het

kraambed wel in hun tweede huis aan de Zijlweg 3 in Overveen mocht staan waar voldoende ruimte was voor een ordentelijke bevalling. Dat was het plan maar het ging toch anders. Een maand voor de geplande datum inspecteerden wij het huis (mijn ouders waren met vakantie) toen Marijcke ineens heftig begon te lekken. Vruchtwater, haar vliezen waren gebroken. Dokter Oosterhuis was met vakantie en zijn vervanger dokter Hollander regelde direct opname in het ziekenhuis Johannes de Deo in Haarlem. Medische indicatie, controle door een gynaecoloog en een vroedvrouw en daarna is het heel snel gegaan.

Het kind was relatief nog klein (acht maanden) en de bevalling verliep voorspoedig. Ik had mij voorgenomen om dit keer bij de les te blijven door tijdens de bevalling een boek van Carmiggelt te lezen. Op een stoel aan het bed van Marijcke, dit keer emotioneel niet gehinderd door het geschreeuw van Marijcke, heb ik het allemaal kunnen volgen. Heel mooi om het kind voor het eerst te horen huilen. Michiel was klein met veel donker haar en een beetje scheef hoofdje, net al groot en compleet genoeg

Collage van het gezin.

om niet in de couveuse te moeten. Zijn naam was minder origineel dan van Anike. De naam Michiel vonden wij echt Hollands klinken en de naam Pieter is mijn tweede naam en ook die van mijn vader en de vader van Marijcke. Wat wil je nog meer, vernoemd worden naar je vader en twee grootvaders? Ook Michiel kreeg een geboortekaartje van Paul Porcelijn, die het kaartje van Anike eenvoudig had aangepast door een tweede ballonnetje aan de wieg toe te voegen.

Roerige tijd

De geboorte van Michiel vond plaats in een roerige tijd gedomineerd door Provo, een ludieke maatschappelijke stroming rond het beeldje het Lieverdje voor café Hoppe aan het Spui in Amsterdam. Maar er waren ook grimmige verschijnselen: arbeidsonlust over vakantiegeld, onvrede over de landelijke politiek en weerzin tegen de als regent getypeerde burgemeester van Hall in Amsterdam. Door een ongelukkig artikel in het dagblad de Telegraaf over de vakantiebonnen van bouwvakkers sloeg de vlam in de pan op Michiel's geboortedag. Die ochtend reed ik in mijn rode Citroen Deux Chevaux van Haarlem naar mijn werk bij de gemeente Amsterdam, waar ik onderzoek deed naar de behoefte aan sportvoorzieningen in de stad. Vlak voor de Dam passeerde ik de Nieuwezijds Voorburgwal. Daar stond een protesterende mensenmassa voor het gebouw van de Telegraaf. Naar later bleek is toen een bouwvakker aan een hartaanval overleden. Dat is het begin geweest van ongekend felle straatgevechten tussen betogers en politie. Evenmin als Michiel in zijn wiegje heb ik daar veel van gemerkt. Pas bij thuiskomst hoorde ik de verhalen op de radio.

Twee is genoeg

Twee kinderen vond Marijcke genoeg. Ik had nog wel meer gewild maar dat was niet bespreekbaar. Kennelijk had Marijcke goed geluisterd naar de volkswijsheid dat een meisje en een jongen een koningsgeschenk zijn. Of zoals een volkswrouw in de bakkerswinkel in Osdorp tegen Marijcke zei: 'meid, nu gaat er zeker wel beton in?' Dat was nu ook weer niet nodig, maar bij twee is het bewust gebleven. Moeders wil was wet. De twee hebben haar handenvol werk bezorgd. Want zo was de rolverdeling. Ik werkte voor de belegde boterham en Marijcke zorgde voor de kinderen, zeker in de eerste levensjaren. Later is Marijcke haar eigen beroepsleven gaan opbouwen.

Een tweespan

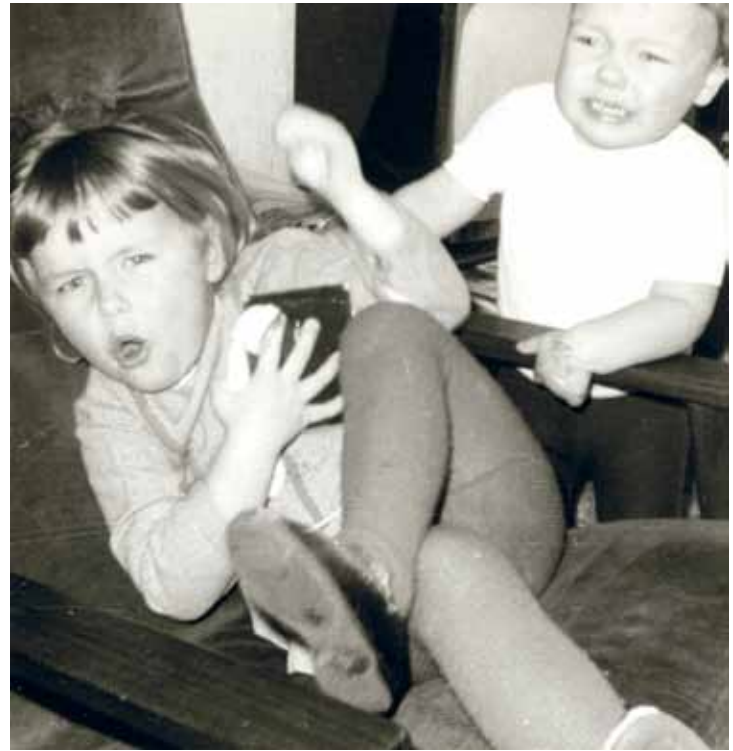
In mijn herinnering zijn zus en broer veel met elkaar opgetrokken. Het geringe leeftijdsverschil maakte dat ook mogelijk, geheel volgens de pedagogische verwachting. Zij konden elkaar goed vinden in samenspel en in kattenkwaad. Er was echter in de beginjaren wel een probleem. Anike was niet alleen twee jaar ouder dan Michiel, zij overklaste hem ook in fysieke en verbale zin. Anike was laat geboren en Michiel juist (te) vroeg. Dat verklaart wellicht hun verschil in ontwikkeling in de eerste jaren. Anike was sterk en sprak relatief snel. Michiel had veel last van benauwdheid (pseudo-kroep) en begon pas heel laat te praten, wat hij later razendsnel heeft ingehaald. Anike was veel minder gezeglijk dan Michiel. Eigenlijk is het laatste verschil een belangrijk deel van hun jeugd zo gebleven. Het is riskant om te verwijzen naar de karaktereigenschappen van de ouders. Maar Anike had veel weg van Marijcke: impulsief, snel, sterk, driftig en vrolijk. Beiden konden uitbundig lachen. Michiel was bedachtzamer, slimmer in het bespelen van de ouders en veel minder uitbundig. Aardje naar zijn vaartje?

Gelijke behandeling

Wij hebben steeds getracht om de kinderen in hun eerste jaren op een gelijke wijze te behandelen. Dat was ook onze intentie in latere jaren. Toch is het wel mogelijk dat Michiel als baby en peuter meer aandacht van Marijcke heeft gekregen dan Anike. Dat had dan niet te maken met minder liefde maar met meer zorg. Michiel was namelijk kwetsbaar door zijn pseudo-kroep. Dat is een aanval van benauwdheid bij kinderen door luchtpijpvernauwing na een gewone verkoudheid. Door penicilline en veel stomen is dat te genezen of te verzachten. Mijn vader had een koperen stomer voor ons gekocht (hij staat nog steeds op de logeerkamer) waarmee Marijcke Michiel vochtige lucht kon laten inademen. Dat gebeurde vaak 's nachts, waarna zij nog lang met Michiel in haar armen zat te wachten tot hij in slaap was gevallen. Ook zijn de amandelen van Michiel geknipt toen hij nog peuter was, een operatie in het Joodse ziekenhuis in Amsterdam. Michiel kreeg door zijn ziekte meer aandacht dan Anike, die steeds gezond was en misschien heeft zij dat ook wel zo gevoeld.

Ook Saskia en Eric vormden een tweespan, hier samen met Anike en Michiel.

Michiel is Anike de baas, winter 1967.

Hoe komen wij aan snoep? Najaar 1968, Bloemveldlaan.

Klimmen en klauteren in 1969 in St.Tropez.

Ook later nog een span.

Zus en broer bij mijn zestigste verjaardag.

Anike, 14 maanden, in de bergen van Saas-Fee, zomer 1965.

Eigenzinnigheid van Anike

Anike had ook nog een specifieke karaktereigenschap, bij tijd en wijle was zij - zelfs op heel jonge leeftijd - erg eigenzinnig. Ik kan dat met twee voorbeelden illustreren. Het begon al in haar eerste levensjaar in de Overhaalstraat. Ik kwam terug van mijn werk en Anike zat in de box, het was etenstijd, spinazie uit een potje. Ik ging haar voeren maar iedere keer sloeg zij de lepel uit mijn hand. Marijcke wilde het overnemen waarop ik zei: 'ga jij maar naar de buurvrouw, ik ga dit uitvechten met mijn dochter'. En zo is het gegaan, ik ben in de box gaan zitten en heb net zo lang gewacht tot zij zo moe werd dat zij op mijn schoot in slaap viel. Nadien had zij twee 'bazen' in plaats van een. Maar soms had zij aan beiden lak. Als zij het niet naar haar zin had kon zij gierend huilen. Ik herinner mij een wandeling in het Zwitserse Saas Fee op twee duizend meter hoogte. Anike was toen vijftien maanden, kon al lopen en weigerde om in het wandelwagentje plaats te nemen. Dat vonden wij vanwege het risico toch nodig wat haar niet beviel. Zij werd boos en heeft een uurlang krijsend de bergen van Wallis getest op het echo effect. Maar zij kon ook heel rustig zijn. Vooral als zij sliep en dat deed zij graag. In hetzelfde Saas Fee sliep zij in de tent in een apart bedje bij een temperatuur rond het vriespunt zonder een kik te geven.

Erfelijkheid?

Het is verleidelijk om de eigenzinnigheid van Anike terug te voeren op een van de ouders of grootouders. Ik ben niet zo voor dit soort verklaringen, maar als ik zou moeten kiezen dan is de lijn met Marijcke en oma Els Hanou voor mij het meest aansprekend. En eigenlijk nog meer met overgrootmoeder van het Schip. Die was echt koppig, die kon - volgens Marijcke - een week lang geen woord zeggen tegen opa van het Schip als er iets was voorgevallen dat haar niet beviel. Oma Els heeft haar karakter in het Jappenkamp gehard en Marijcke heeft haar volhardende karakter getoond aan het einde van haar leven. Allemaal vrouwen die te zien zijn op een foto uit 1964. Heeft het iets te maken met vrouwen en de erving van eigenschappen? Bij de mannen (opa van der Ham, ikzelf en Michiel) zie ik weer andere eigenschappen. Misschien een interessant onderwerp voor een familieopstelling.

Overhaalstraat

Anike heeft meer dan twee jaar op de Overhaalstraat 32 in de wijk Osdorp in Amsterdam gewoond. Daar hadden wij vanaf 4 november 1963 een nieuw gebouwde

Vier generaties, 1964.

driekamerflat betrokken van de woningbouwvereniging Zomers Buiten voor ongeveer 100 gulden in de maand. Wij woonden een hoog naast een Amsterdamse buschauffeur, zijn Indische echtgenote en hun twee zoontjes. Heel aardige mensen, de familie van de Broek. Wij kwamen er graag voor een gesprek en mochten soms heerlijk Indisch mee-eten als mevrouw op verjaardagen voor haar uitgebreide familie had gekookt. Ook paste zij vaak via de babyfoon op Anike. Wij kenden de luxe van een douchecel met een ronde bak die als wastafel, badkuipje voor Anike en als wasmachine gebruikt kon worden. Voor het laatste was een schroef nodig die tegen extra kosten geleverd werd door Zomers Buiten. In de bak heeft Anike vaak vertoefd, niet steeds naar haar zin.

Verhuizen

Ik heb goede herinneringen aan de Overhaalstraat, feitelijk de eerste zelfstandige woning van ons gezin. Toch hebben wij de driekamerflat twee jaar later, op 4 juli 1966, verruild voor een vierkamerflat op 11 hoog op het adres Langswater 366, eveneens in Osdorp. De keuze had te maken met de komst van Michiel en de aantrekkelijkheid van centrale verwarming in het nieuwe huis. De huur was wel tweemaal zo hoog, maar dat konden wij ons veroorloven omdat ik in dat jaar als leraar benoemd werd op de Osdorper Schoolgemeenschap (zie hoofdstuk 14). De verhuisdag van de Overhaalstraat naar Langswater heeft Anike bewuster meegemaakt dan Michiel. Anike ontdekte de galerij als rijbaan voor haar groene schildpad waar zij in die tijd onafscheidelijk mee was. Michiel hebben wij in zijn reiswieg gestald in de doucheruimte waar hij doorsliep zonder enig besef van de veranderde situatie.

Langswater

Op Langswater maakten wij kennis met onze burens Wim en Riet van Balen en hun kinderen Frank en Marlies. Daar zijn wij jarenlang bevriend mee geweest. Ik heb Wim en Riet leren tennissen bij de tennisvereniging Luckey Strike in Zwanenburg en met hen hadden wij een intensieve oppasregeling. In de flat keken wij uit op het toen nog niet volgebouwde tuinbouwgebied Sloten en op de luchthaven Schiphol. Wij hadden geen gordijnen en vitrage voor de ramen zodat wij ongehinderd konden genieten van het fantastische uitzicht. Toch had 11 hoog ook wel iets beklemmends. Ik had zelf geen hoogtevrees maar merkte wel dat andere mensen grote moeite hadden met de hoogte. Kees Bakker bijvoorbeeld en opa en oma van der Ham. Die kwamen in die tijd nauwelijks langs, wij

moesten altijd naar Overveen. Ook was de hoogte - in tegenstelling tot de Overhaalstraat - een bezwaar om Anike buiten te laten spelen. Voor haar hadden wij daarom in de woonkamer een soort klim/zwaaisysteem bevestigd waarop zij haar energie kon uitleven.

Los van de hoogte ging de beperkte leefruimte voor vier personen benauwen. Wij hadden veel boeken en ik moest thuis schoolwerk voorbereiden en corrigeren. Dat gebeurde in onze slaapkamer aan een werktafel. Niet erg ideaal, ook al omdat wij in die tijd beiden rookten. Uit nood gedwongen trokken wij er relatief vaak op uit. In de auto gingen wij naar speelplekken waarbij het Amsterdamse bos ons favoriete domein was. Langzaam groeide de behoefte naar een huis met tuin. Overigens was het wonen in een tuinstad van Amsterdam in gestapelde bouw een leerrijke ervaring, waar ik jaren nadien veel aan heb gehad. Als wethouder van planologie en volkshuisvesting wist ik waar het om ging bij discussies over stedelijke bebouwing en de voorkeur voor hoog- en laagbouw.

Bloemveldlaan

Op zaterdag voor Pinksteren 1968 besloten Marijcke en ik de kinderen voor een dag uit te besteden en te gaan kijken naar bouwprojecten in de verre omgeving van Amsterdam. Wij waren toe aan een ander huis en toevallig werden nieuwbouwwoningen aangeboden in de provincie Zuid-Holland. De geprojecteerde huizen waren wel mooi, maar te klein, te ver of te duur. Moe en teleurgesteld en een beetje met ruzie besloten wij in de avond langs te gaan bij een oud-collega van mij van de Da Costa Kweekschool die in Aerdenhout woonde.

Het werd een gedenkwaardig bezoek bij de familie Van Voskuilen. Wij zaten te praten over onze woningverlangens en opeens zei Ton: 'ik heb vandaag een advertentie in het Haarlems Dagblad gezien van een koopwoning aan de Bloemveldlaan in het Ramplaankwartier, 38.000 gulden, niet echt duur.' 'Interessant zei ik, ik ken die laan heel goed, zullen wij even gaan kijken.' Dat is gebeurd, Ton en ik hebben gegluurd aan de voorkant en in de tuin en ik wist meteen dat dit huis het was. Terug bij Marijcke moest ik haar overhalen om te gaan kijken. Dinsdag na Pinksteren hebben wij - na overleg met mijn vader - het huis gekocht. Een hypotheek van fl. 27.000 bij de coöperatieve Rafeisenbank en een onderhandse lening van mijn vader van fl. 15.000 waren voldoende voor de aankoop van het huis en voor het noodzakelijke schilderwerk.

Op 5 juni 1968 verhuisden wij van Langswater 366 naar Bloemveldlaan 58. Ik werd weer inwoner van mijn geboortestad Haarlem en voor Marijcke begon een nieuw bestaan buiten Amsterdam, de stad waar zij was opgegroeid. Wij hebben nooit spijt gehad van de Bloemveldlaan. Het huis was niet groot maar heel knus en lag in een aangename buurt met veel groen, winkels en recreatiemogelijkheden. Ik heb mij er altijd gelukkig gevoeld en ik denk dat het ook geldt voor Marijcke en de kinderen. In 1969 heb ik eigenhandig de zolder verbouwd tot werkruimte, een klus die vele maanden heeft geduurd en ik nooit meer zou willen overdoen. De dakkapel in de zolderruimte hebben wij kunnen betalen uit een erfenis van Marijcke's grootmoeder Hanou, die kort na opa Hanou in dat jaar is gestorven.

Het gezinsleven

Voorals in de Bloemveldlaan hadden wij een hecht gezinsleven. Dat heeft vooral te maken met de leeftijd van de kinderen en de fase van ons gezin. Anike was vier jaar en Michiel twee jaar toen wij naar de Bloemveldlaan verhuisden en dertien jaar en elf toen wij neerstreken aan de Vrijburglaan. In die leeftijdsfase zijn kinderen nog afhankelijk van de ouders, leergierig en is hun persoonlijke ontwikkeling goed te volgen. Dat betekent dat je echt kunt genieten van de kinderen alsof ze een onderdeel van jezelf uitmaken. Dat is natuurlijk niet zo. Een standaarduitdrukking luidt immers: kinderen heb je niet in bezit maar te leen. Maar ons leven draaide in de Bloemveldlaan vooral om het gezin. Ook in de tijd dat ik op de Sociale Academie werkte en later als wethouder van Haarlem was ik wel erg bezig met mijn vak en de politiek en daarmee met mijzelf, maar ik heb mijn overige tijd vooral besteed aan het gezinsleven.

Zo zijn de kinderen mee geweest op een werkweek van de Sociale Academie in de Volkshogeschool Bakkeveen waar wij voor het gezin een huisje hadden gehuurd. Oma Steuf was mee om in de avond op hen te passen. Terwijl ik mijn werk deed met de groep studenten konden Marijcke en de kinderen in het Creatieve Centrum van de Volkshogeschool naar hartenlust spelen en werken aan houtproducten. Later had ik als wethouder de stelregel dat ik alleen representatieve verplichtingen aannam als de kinderen mee mochten komen. Dat is in mijn herinnering vaak gebeurd. Uiteraard vervulde Marijcke daarbij een essentiële rol die feitelijk nog zwaarder was dan die van mij. Zij moest meedoen in het representatieve geheel en tegelijk op de kinderen letten. Overigens trokken de kinderen zich weinig

aan van het andere decor. Zij renden en vlogen rond zoals zij thuis gewend waren.

Spelletjes doen

Of wij veel spelletjes deden weet ik niet meer. Ik ben niet zo'n spelletjesmens maar ik zal er wel aan hebben moeten geloven. Verder weet ik zeker dat wij aan tafel twee gezelschapsspelen deden die wij zelf ontwikkeld hadden. Loesje Hut en Hallo, meneer de Knor.

Loesje Hut was het buurmeisje en vriendinnetje van Anike. Die kwam altijd achterom via de tuin bij ons binnen. Op een zomeravond aten wij gehaktballen. Anike zat met haar rug naar de tuin gekeerd recht tegenover mij. Ik zei opeens: 'kijk, daar heb je Loesje Hut'. Anike draaide zich om en ik pakte de gehaktbal van haar bord en verborg die onder mijn servet. 'Geen Loesje Hut, die is zeker doorgelopen.' Vervolgens een verbaasde Anike: 'hoe kan dat, ik had toch een gehaktbal?' Wij stil zijn en daarna lachen toen het raadsel was opgelost. Vanaf dat moment was Loesje Hut een gevleugeld begrip geworden. De kinderen gingen het spel nu in allerlei varianten op ons toepassen. Steeds weer dolle pret.

Hallo, meneer de Knor was afgeleid van een reclamespot op de televisie. Als wij gegeten hadden en er borden, glazen, bestek en schalen op tafel stonden, werden die wat naar achteren geschoven. Vervolgens begonnen wij te trommelen op de tafel onder voortdurend herhalen van de tekst Hallo, meneer de Knor, eerst heel zachtjes en daarna steeds harder en sneller. Op het laatste sloegen wij zo hard op de tafel dat alles ging meetrillen. Na deze geluidssorgie kwamen wij niet meer bij van plezier. Achteraf gezien was dat het ultieme gezinsmoment.

Tuin, sport en dieren

De tuin van de Bloemveldlaan was klein, de grond bestond uit kiezelstenen en in het midden was een enorme appelboom gegroeid die vooral door de burens bewonderd werd. Daarachter ging ook nog een andere boom schuil. Voor ons was het een belemmering, geen zon en vrijwel geen speelgelegenheid voor de kinderen. Daarom moest de appelboom gesloopt worden wat ik op een zaterdagochtend heb gedaan. De stam van de achterliggende boom werd omgevormd tot klimrek, de stenen werden verwijderd en er kwam een zandbak. De tuin werd het speelterrein van de kinderen. Maar allengs groeide hun actieradius en werd er meer op straat dan

in de tuin gespeeld. Weer later kwam de sport in beeld: gymnastiek, zwemmen, hockey, softbal, honkbal en paardrijden. Het bekende patroon van sportieve kinderen van sportieve ouders, vooral gestimuleerd en begeleid door Marijcke.

Ook huisdieren hebben niet ontbroken. Marijcke en ik waren opgegroeid met honden zodat het logisch was dat er een hond moest komen. Uit het asiel aan het Houtmanpad haalde Marijcke een wollig exemplaar die vanwege zijn grauwe vacht de naam Stoffie kreeg. Het was een teef en zij had iets weg van een schapendoes. Een heerlijk dier, heel trouw en ongelooflijk gedisciplineerd. Een belangrijk deel van hun jeugd hebben Anike en Michiel met Stoffie opgetrokken. Zij hield van autorijden en als zij rook dat wij weg zouden gaan, ging zij al aan het voeteneinde van de bijrijder liggen, bang om niet meegenomen te worden. Ze is een keer gedekt door een lichtgekleurd buurtvriendje en heeft zes jongen geworpen, de eerste drie waren donkere mannetjes en de tweede drie waren lichte vrouwtjes. De hele huiskamer was ingericht als kraamgebied, overal kruipende pups en drolletjes. Stoffie is ongeveer vijftien jaar oud geworden en is als een bejaarde, blinde en dove dame gestorven in de Vrijburglaan. Poezen maakten ook permanent deel uit van ons huishouden zowel in de Bloemveldlaan als later in de Vrijburglaan. Van de namen weet ik nog Razer, Flip, Kees, Kareltje en Jojo. Verder hadden wij kortstondig twee konijnen, Flop en Flap, die soms in de kamer mochten komen en dan de poezen en de hond de baas waren. Toen onze kinderen op de konijnen waren uitgekeken, zijn zij met hun hok overgedragen aan twee kinderen in Parkwijk.

Hangoren

Ik weet niet meer hoe ik aan de term hangoren ben gekomen. 'Eerst grote mensen dan hangoren', was de uitdrukking. Zoals alle kinderen wilden Michiel en Anike ook wel eens wat zeggen en als dat ons niet goed uitkwam werd deze uitdrukking soms gebruikt. Ik denk niet dat zij er onder geleden hebben. Het klinkt nu misschien wel erg hiërarchisch en in feite was het dat ook, maar het was ook een beetje speels bedoeld. Misschien was de uitdrukking wel ingegeven door de aanwezigheid van onze konijnen in die tijd.

Terugkijkend denk ik niet dat wij erg autoritair zijn geweest in de opvoeding. Daar was het tijdsbeeld ook niet naar. Ik weet nog dat ik op de Sociale Academie een collega had die landelijk (en op de Academie) furore maakte met zijn

De zandbak in juni 1969, met de buurmeisjes Loesje Hut en Jasmien.

Het zaalhockeyteam van Anike.

Michiel in actie bij de hockeyclub Bloemendaal.

Stoffie.

Anike, Michiel en de pups in het voorjaar 1972.

Keesje ligt gezellig naast Piet in het gras.

opvattingen over anti-autoritaire opvoedingssystemen. Hij bracht zijn principes in de praktijk in de commune waar hij woonde. Ik heb vaak met hem gediscussieerd over het onderwerp en was het maar gedeeltelijk met hem eens omdat ik vond - en vind - dat kinderen in hun ontwikkeling ook leiding nodig hebben. Maar zijn anti-autoritaire opvattingen paste erg in de gangbare ideeën bij studenten in de jaren midden zestig en zeventig dat zij weinig konden leren van 'autoriteiten' en beter kennis en inzicht konden vergaren door met elkaar te praten en te discussiëren. Hoorcolleges en het bestuderen van ingewikkelde literatuur werden gezien als autoritaire ballast. Het verzet tegen het hoger onderwijs leidde in die jaren tot stakingen van studenten, het wegwerken of negeren van hoogleraren en andere leraren, kortom tot veel chaos in de onderwijswereld.

Hoewel ik in die tijd midden in die onderwijswereld heb gestaan, ben ik er in mijn privé leven nauwelijks door beïnvloed. Onze wijze van opvoeden was betrekkelijk ouderwets maar liep weer vooruit op wat later als 'normaal' werd gezien. Relatief genoten de kinderen veel vrijheid, maar wij hielden de touwtjes in handen. Daarbij voerde Marijcke de centrale regie, ik moest zo nu en dan corrigerend optreden. 'Vraag maar aan je vader', zei ze en eigenlijk wist ik dan al dat zij het niet eens was met de kinderen. Echte conflicten zijn er pas gekomen in de puberteit van Anike, bij Michiel was dat minder heftig. Toen durfde ik het begrip hangoren niet meer te gebruiken.

Vakanties

Wij hebben veel vakanties met elkaar beleefd. Van alle vakanties zijn door Marijcke fotoboeken bijgehouden. Vanaf het tweede levensjaar van Anike hebben wij gekampeerd. In 1968, het eerste jaar dat wij met z'n vieren kampeerden, zijn wij letterlijk weg geregend en weg gewaaid op een natuurcamping op Terschelling. Dat was armoede. Wij hadden Michiel en Anike ingepakt in plastic kleren en iedere dag moesten wij in het dorp een nieuw spelletje kopen om hen bezig te houden. Het strand hebben wij niet gezien en de tent moest met extra touwen worden beveiligd tegen windkracht 10. Daarom zijn wij maar gevlucht naar ons net betrokken huis in de Bloemveldlaan.

Maar dat ging niet zo eenvoudig als wij gedacht hadden. Wij hadden namelijk de boot geboekt voor vrijdag en dat kon niet veranderd worden in een eerdere dag. Wel bleek er een soort ruilbeurs te zijn voor terugtochten, je stak je arm op en riep de dag van je gereserveerde overtocht

en de gewenste dag, in het Duits, dat was de voertaal. Zo kwamen wij aan een kaartje Mittwoch. De auto hebben wij op dinsdagavond zo veel mogelijk ingepakt en de tent beperkt tot het slaapgedeelte. Tevreden over onze terugkeer heb ik toen pas de datum goed bestudeerd. Dat bleek niet woensdag maar donderdag te zijn. Met een mesje heb ik de datum uitgewist en veranderd in die van woensdag. Van een politiemann op de camping had ik namelijk gehoord dat er op de boot altijd voorin een plaats werd vrijgehouden voor een lijkwagen, omdat het nog al eens gebeurde dat iemand in zee verdronken was. Wij zijn de volgende ochtend zo vroeg vertrokken naar de haven dat wij als eerste auto de boot op mochten. Gelukkig stond er geen zwarte auto voor ons en heeft onze actie geen mogelijke schade opgeleverd voor een andere automobilist. Marijcke was wel op van de zenuwen. Kamperen op een eiland in de regen, dat zouden wij nooit meer doen.

De volgende jaren trokken wij naar de warmte, naar het zuiden van Europa. Frankrijk was meestal ons vakantieland. Dat betekende dat de kinderen zittend en slapend op de achterbank lange afstanden moesten afleggen. Misschien was de lange reis niet verantwoord voor kinderen van die leeftijd, maar daar dachten wij toen niet aan, inpakken en wegwezen, op naar de warmte. De auto was zo ingericht dat onze tenten een breed bed vormden waarop Anike en Michiel naast elkaar konden liggen. Tijdens het rijden werd de tijd gedood met slapen, voorlezen, zingen en spelletjes doen. Anike was een gemakkelijke passagier, die sliep een belangrijk deel van de reis. Michiel was vaak wagenziek, dat was lastig voor ons, maar vooral zielig voor hem zelf. In bergachtige gebieden met veel haarspeldbochten was het meestal raak, daar heeft hij veel moeten afzien. Marijcke reed volgens de kinderen regelmatig en beter dan ik (minder bewegen met het gaspedaal) waardoor zij als chauffeur verkozen werd boven mij om moeilijke trajecten af te leggen.

De eerste man op de maan

In 1969 schoven wij in onze Deux Chevaux in een paar dagen naar Croix Valmer op het schiereiland in de buurt van San Tropez. In die plaats was ik al eens in mijn schooltijd geweest waarbij ik letterlijk aan de rand van de zee de tent kon opzetten. Maar nu was de camping omgebouwd tot een groot kamp met terrassen. Op een daarvan kon onze tent net staan en als je er voorzichtig omheen liep, hoefde je niet bij de benedenbuurman in diens caravan te vallen. Het voordeel van deze plaats was

dat je ook mee kon gluren naar hun televisietoestel. Wij waren in die tijd echter meer geïnteresseerd in het strand, het huren van een parasol en matrassen om in de schaduw te liggen. Voor de kinderen was het grote pret, eindeloos in en uit het zeewater gaan, scheppen, fortentjes bouwen, rennen en zo nu en dan wat eten en drinken onder de parasol. Vaak was dat stokbrood met mayonaise en roosvicee, een soort ranja met vitamine. Ongezonder eten en gezonder drinken tegelijk. De kinderen hebben het overleefd.

Op een middag was er grote opwindning in het kamp. Wij dachten eerst nog aan voetbal, een opstand of een politieke rel, maar het bleek de landing van de eerste man op de maan te zijn wat live werd uitgezonden. Dat was op zich een fenomeen waar wij vooraf geen moment bij hadden stil gestaan. Wij lazen in de vakantie geen krant, keken geen tv en luisterden niet naar de radio. Wij waren dus niet voorbereid op het historische moment dat Neil Armstrong voet zou zetten op de maan. Maar de maanlanding zelf is ons niet ontgaan. Wij mochten zelfs bij onze benedenbuurman komen kijken en in ons beste Frans meedoen met het enthousiasme van de andere campinggasten.

Voorlezen

Meestal werd er voor het slapengaan voorgelezen. Dat gebeurde ook in de vakantie in de tent waar beide kinderen samen sliepen. Marijcke werkte met boekjes die eindeloos herhaald moesten worden, de titels weet ik niet meer. Ikzelf verzong meestal een verhaal rondom sprookjesfiguren waarin zij zich zelf konden herkennen en werkte ook met gebeurtenissen die zij zelf hadden beleefd. Die verhalen gingen eindeloos door. Ik hield 's avonds op een willekeurig moment op. De volgende avond vroeg ik dan eerst waar we gebleven waren omdat ik dat zelf niet meer wist. Anike en Michiel wisten dan altijd na te vertellen wat ik de dag ervoor bedacht had. Dat zijn heerlijke herinneringen aan een tijd die nog niet gedomineerd werd door TV en DVD's.

Een bijzonder voorleesmoment herinner ik mij tijdens een vakantie in 1973 hoog in de Franse Alpen. Het was prachtig weer in Beaufort en niets wees op een naderend onweer. Dat kwam er toch. Ik zelf barstte van de kiespijn die ik probeerde te verzachten met cognac wat weer enige slaperigheid teweeg bracht. Terwijl de bliksem de camping verlichtte en het regenwater niet alleen op de tent sloeg maar ook onder ons grondzeil stroomde, heeft Marijcke onverstoord voorlezen uit de Koning van

Katoren van Jan Terlouw. Omdat het maar niet ophield met regenen en onweer heeft het voorlezen erg lang geduurd, in mijn beleving wel een half boek. Het bijzondere was dat ik Jan Terlouw goed kende uit D66 en mijn gedachten steeds afdwaalden naar hem en de vraag wat de komende verkiezingen zouden brengen. Naar later bleek waren de resultaten voor D66 even slecht als het weer op dat moment. De volgende dag straalde de zon weer als vanouds en hebben wij een mooie bergwandeling gemaakt.

Gasol, een angstig avontuur

Op zaterdag 7 augustus 1977 gingen wij van Doucier in de Jura naar Givry in Noord-Frankrijk. Doucier was een vaste ontmoetingsplek met de Bovelanders en Givry een vaste stop op weg naar huis. Halverwege in Bèze moest er getankt worden. Het tankstation had een café met speelautomaten zodat de kinderen niet veel haast maakten om weg te gaan. Erg ver zijn wij daarna niet gekomen. Na circa 300 meter stonden wij stil op een helling, de auto kon niet meer verder en de caravan moest worden afgekoppeld. Daarbij brak het neuswiel zodat de caravan niet meer verplaatst kon worden. Ik was nog net in staat om glijdend bergafwaarts het tankstation te bereiken. De pompeigenaar maakte mij met veel woorden en gebaren duidelijk dat hij niet begreep wat er aan de hand was. Vanuit het naburige dorp Mirebeau heeft een hulpdienst de wagen vervolgens naar de garage in die plaats gesleept, maar ook daar werd niets gevonden.

Op enig moment ging de telefoon. Ik hoorde de monteur wel driemaal 'gasol' roepen. Dat is het Franse woord voor diesel. Wat bleek? Kort voor onze tankbeurt had een tankwagen van de Shell de pomp met diesel gevuld in plaats van met superbenzine. Wij waren de eerste geweest die daar van hadden mogen genieten. Na het storten van de diesel in een afvalbak en het opnieuw vullen met superbenzine, reed ik op eigen kracht terug naar Bèze. De weg bood een bizarre aanblik, het was net een slachteveld, zo veel gestrande voertuigen. De pompeigenaar heeft de schade betaald, maar het incident heeft ons wel drie uur vertraging en zorg gegeven. Omdat de caravan erg ongelukkig bergopwaarts langs de smalle weg had gestaan, moest Marijcke het grootste deel van de tijd gebaren dat de auto's niet op onze caravan of op elkaar zouden rijden. Het is allemaal net goed gegaan, een paar maal rakelings langs of remmend in het grind, veel 'merde', maar meer niet.

Kleuterschool en lagere school

Kleuteronderwijs en lageronderwijs hebben Anike en Michiel genoten op de Beatrixschool. Dat was op loopafstand van de Bloemveldlaan. Een prima school en erg dichtbij. Marijcke had echter gewild dat de kinderen wat meer creativiteit zouden meekrijgen en was daarom geporteerd voor een type school als Rudolf Steiner. Ik heb dat steeds tegen gehouden. Ik was niet alleen voorstander van openbaar onderwijs, maar bovendien vond ik het van groot belang dat de kinderen zelfstandig hun weg konden vinden naar en van school en zij veel speelmaatjes in de buurt hadden. Voor beiden is dat ook goed uitgepakt. Het aardige is bovendien dat wij via de school contact kregen met Agaath en Cees Bovelanders waarvan Jeroen bij Anike en Floris Jan bij Michiel in de klas zat. Wij zijn goede vrienden van hen geworden met contacten in de hockeyclub Bloemendaal en veelvuldig samen kamperen in Frankrijk en bij Koker op het landgoed Quadenoord in Renkum. Zie verder hoofdstuk 16.

De groenstrook van de Bloemveldlaan

Wij hadden goede burens aan de families Jurris, Hoekstra en Hut. Ook met overburen hadden wij goed contact. Zo speelde Anike vaak met haar overbuurmeisje Renate Huizer. Eigenlijk waren wij wel wat jaloers op onze overburen. Wij woonden aan de oostkant van de Bloemveldlaan met een bescheiden stukje achtertuin, terwijl de huizen aan westkant van de Bloemveldlaan meestal een tuin hadden die helemaal doorliep tot aan de sloot van de Elswoutslaan. Een riant stuk grond, waarvan het grootste deel in die tijd behoorde tot het private eigendom van de gemeente Haarlem. Bij een inventarisatie van groenstroken was het de ambtenaren van Haarlem opgevallen dat er potentieel een mooie bouwlocatie langs de Elswoutslaan lag. Op enig moment kreeg ik als wethouder de vraag of het niet zinnig was om met de buurt te gaan praten over bebouwing van de groenstrook. Ik heb toen gezegd dat ik het een dubieus plan vond en ik geen zin had in een confrontatie met mijn overburen. Als ik nu langs de Elswoutslaan fiets, zie ik nog steeds de groene tuinen van de Bloemveldlaan.

Overigens verbleef in het gebiedje ook wel eens een eendenpaar met jonge eendjes. Wij hadden in die tijd een zwarte kater, Flip, die kennelijk zijn jachtinstinct botvierde op de kleintjes. Daarover werd ik gebeld door een boze overbuurman die schande sprak van het gedrag van Flip. Op mijn antwoord dat ik het gedrag van Flip betreunde maar ik niet goed wist wat ik daar aan kon doen, reageerde

mijn overbuurman: 'en dat voor een wethouder'. Ik kon niet laten om te antwoorden: 'ik vreet ze toch niet zelf op'.

Zelfstudie in Golf Juan

Een bijzonder jaar was 1974. In september nam ik noodgedwongen afscheid van de Haarlemse politiek. D66 deed niet meer mee aan de gemeenteraadsverkiezingen en daarmee was voor mij het spel uitgespeeld: geen raadslid of wethouder meer, ambteloze burger en - ik kon niet meer terug in mijn baan als socioloog bij de Sociale Academie in Amsterdam - ook nog werkeloos. Om even afstand te nemen besloten Marijcke en ik om in november met de kinderen een soort studiereis te maken. Daarvoor was toestemming van de school nodig. Directeur Jan van Leeuwen heeft heel goed aangevoeld wat het voor mij betekende om een tijdje weg te kunnen zijn. Onder voorwaarde dat de kinderen toch iets leerzaams zouden doen, gaf hij toestemming.

Wij zijn toen neergestreken in een appartement in Golf Juan aan de Franse Rivi ra. Van daaruit maakten wij uitstapjes en moesten de kinderen opdrachten uitvoeren die ik precies omschreven had, zoals de temperatuur van het zeewater meten, beantwoorden wat een ravijn is, nagaan hoe Napoleon de weg van Elba naar Parijs had genomen, de natuur bestuderen en de schilderijen van Picasso beschrijven. Voor hun onderzoek hadden zij een fototoestel, een kompas en een plakboek gekregen. Van beiden is het werkstuk bewaard gebleven. Dat geeft een goed beeld van de werkzaamheden, hun ijver en van het verschil in niveau. Anike was toen tien jaar oud en Michiel acht. De onderwijzers en Jan van Leeuwen, die de werkboeken beoordeelden waren heel positief: 'Uitstekend gedaan Michiel!' 'Uitstekend gewerkt, Anike!' Trotse ouders en trotse kinderen. De geestelijke 'nood' van een volwassene (ik heb in die tijd mijn gevoelens van verlies op papier gezet) werd op een vakantieachtige manier omgezet in een leerzaam project voor de kinderen. Drie heel bijzondere weken.

Vrijburglaan 29

In augustus 1977 zijn wij verhuisd naar een specifiek voor ons gezin door Jan Staleman ontworpen en door Dré Kraak gebouwd huis aan de Vrijburglaan 29. De kinderen kregen een grotere kamer en een eigen douche en een sportveld achter onze nog aan te leggen tuin. De lagere school werd in de jaren daarna gewisseld voor de middelbare school. Anike ging naar Het Heuveltje in Aerdenhout en Michiel

werd leerling van het Kennemer Lyceum in Overveen. Marijcke ging haar studie voor gymnastieklerares oppakken. Voor mij betekende die tijd: van Haarlem naar Bloemendaal en van D66 naar de PvdA. Ik begon een eigen kantoor en werd later wethouder van Bloemendaal. Een groot aantal veranderingen in ons gezamenlijke leven.

27 MC

Mobiele telefoons waren nog onbekend aan het eind van de jaren zeventig maar communicatie via de ether was mogelijk via een radioverbinding die door professionele instanties als de politie en de brandweer werd gebruikt. Ook vrachtwagens konden zo met elkaar communiceren. Deze zogenaamde 27 MC zendapparatuur ('bakkies') werden heel populair onder de wat oudere jeugd.¹ Ook Anike was razend enthousiast, zij moest en zou zo'n ding hebben om mee kunnen doen met haar leeftijdsgenoten. In die jaren werd in de gemeente Bloemendaal de kabeltelevisie aangelegd door de firma de Ruiter uit Halfweg. Omdat de kabel ook doorgetrokken werd naar onze slaapkamers via het dak, heb ik tegelijk gevraagd om de oude TV antenne te vervangen door een 27 MC antenne. Toen ik thuis kwam van mijn werk, wist ik niet wat ik zag. Een twee meter hoge mast, vastgeklemd om de schoorsteen, sierde ons dak. Dat was geen halve maatregel, de antenne had een enorm bereik, maar bleek met storm zo te zwiepen dat de schoorsteen het moest ontgelden, wat overigens pas veel later aan het licht kwam. Anike was dolblij; vanaf dat moment hoorde wij Anike voortdurend in gesprek met wildvreemde personen, meestal jongens. Dat gebeurde bij voorkeur s'avonds en s'nachts als wij van onze nachtrust wilden genieten. Ook bleek het mogelijk om de zendplaats van Anike te peilen, zodat jongens in auto's met bakkies voor ons huis gingen bivakkeren. Toen wij dat door kregen, werden er regels gesteld.

De extreem lange antenne wekte ook het wantrouwen op van een van onze overburen over mijn politieke relaties. Hij wist dat ik lid was van de PvdA. Op enig moment benaderde hij mijn buurman Cees de Vries met de vraag of ik zo een directe verbinding had met Den Uyl, waarop Cees antwoordde: 'Nee, maar wel met het Kremlin'. De 27 MC rage is overgewaaid, Anike ging op andere manieren communiceren en ik heb de antenne laten verwijderen nog voor die met de schoorsteen naar beneden gekomen zou zijn.

Het dak op

Marijcke was niet bang om op het dak te klimmen. Zo heeft zij onder meer de toestand van de antenne geïnspecteerd na een fikste storm. Zij had een uitstekend evenwichtsgevoel, opgedaan bij haar opleiding gymnastiek. Ik was niet zo'n held maar zij ging onbevreesd het dak op. Anike toonde hetzelfde gedrag; dat bleek ons na een stevige aanvaring van haar met Marijcke. De aanleiding zal wel geweest zijn dat Marijcke niet wilde dat Anike ging 'stappen', waarop Anike vervolgens boos naar haar kamer verdween. Na enige tijd was het onze wens dat zij weer gewoon naar beneden kwam. Maar Anike had een ander plan. In plaats van naar beneden was zij naar boven gegaan. Via de dakgoot naar de nok van het dak. Daar zat zij naast de antenne. Dat kregen wij pas laat door, eerst dachten wij nog dat zij stiekem door de voordeur was 'gevloden', maar de vogel zat op het dak boos te wezen. Wat wij ook zeiden, Anike was niet van plan om van het dak af te komen. Uiteindelijk is het Michiel gelukt door op zijn zusje in te praten. Wat ze allemaal besproken hebben, heb ik nooit vernomen.

Gardameer en Meer van St. Croix

In zijn middelbareschooltijd ging Michiel nog met ons mee op vakantie, Anike had al eerder afgehaakt. De laatste gezamenlijke vakantie was aan het Gardameer in Italië op een camping rondom de voormalige villa van Mussolini. Anike vermaakte zich overdag vooral door te zonnen en te zwemmen en in de avond en nacht zich uit te leven op de dansvloer. Michiel had bij Gaanderse in Overveen een surfplank gekocht en deze werd daar uitgeprobeerd. Ook Anike en ik hebben op de plank gestaan. Voor mij was het geen succes, de plank was te licht voor mijn kilo's en ik viel te vaak in het water om het echt leuk te vinden. Michiel heeft het surfen wel onder de knie gekregen. Later is de plank ingeruild voor een zwaardere model van het merk Alpha waar Michiel nog jaren plezier aan heeft beleefd. Ook ik bleef er op staan, als er niet te veel wind was. De plank is nadien vaak te water gelaten op het meer van St Croix in de Provence in het gebied van de Verdon. Dat was een geliefkoosd oord waar wij vaak heen gingen. Meestal verbleven wij dan op de camping van Riez en vaak ontmoetten wij bij het meer de Bovelanders, evenals wij voorzien van surfplank(en). Dat waren mooie tijden!

Surfen _____

Lac St. Croix.

Zelfs ik bleef staan op de surfplank.

Michiel surft beter.

Het bijzondere levensverhaal van Anike en mij bij mijn zestigste verjaardag.

Zelfstandig worden van Anike

Anike heeft al op jonge leeftijd aangegeven dat zij graag voor zichzelf wilde zorgen. Op haar vijftiende had zij een MAVO diploma op zak, vervolgens heeft zij nog een jaar lang twee middelbare beroepsopleidingen gevolgd, maar daarna wilde zij werken en zelfstandig wonen. Dat heeft zij ook waargemaakt. Zij haalde samen met Marijcke het diploma Cafébedrijf en is gaan werken in een restaurant in Zandvoort en later in restaurant Carillon op de Grote Markt in Haarlem. Daar heeft zij een heel goede leerschool gehad. Zij woonde op kamers maar hield contact met het thuisfront. Op latere leeftijd heeft zij zich zelf via een aantal diploma's op een hoger beroepsniveau getild en werkt nu als ambtenaar van de bestuursdienst bij verschillende gemeenten in Noord- en Zuid-Holland.

Zelfstandig worden van Michiel

Michiel zat op het Kennemer Lyceum en woonde bij ons op de Vrijburglaan. Hij kon vanaf ons huis de schoolbel horen en was dan - met enige spoed - nog net op tijd voor de les. Ook in de eerste jaren van zijn studie economie woonde Michiel nog thuis. Michiel heeft fluitend zijn doctoraal economie gehaald op de Universiteit van Amsterdam. Zijn geveugelde uitspraak over zijn studie was dat hij voor econoom 'leerde' (in plaats van studeerde) en dat hij in Amsterdam eigenlijk niet veel anders deed dan op het Kennemer Lyceum.

In beide gevallen toonde Michiel - evenals Anike op een andere manier - een grote mate van zelfstandigheid. Dat hadden beide kinderen gemeen. In al die jaren hebben Marijcke en ik nauwelijks iets van de leerprestaties van Michiel gemerkt. Dat ging geruisloos. Michiel sprak vrijwel nooit over zijn vorderingen op het Kennemer Lyceum en de Universiteit. Wij zijn één maal op een ouderavond geweest, niet om over de vorderingen van Michiel te praten maar om te horen waar de meerdaagse schoolreis in de vijfde klas heenging, wat het nut daarvan was en wat het kostte. Het werd Oost en West Berlijn, een leerrijke ervaring voor Michiel naast een boel plezier.

Testen en afstuderen

Er was in al de jaren van leren en studeren van Michiel maar één moment dat ik van nut ben geweest voor de voortgang van zijn leercarrière. Dat was in de tweede klas van het Kennemer Lyceum. Michiel had van de Beatrixschool een HAVO advies gekregen maar ging zonder onvoldoendes van de brugklas over naar de tweede klas

Michiel met een trotse moeder bij zijn afstuderen op 28 september 1990.

DRS. MICHEL VAN DER HAM
P. SIMONSSZSTRAAT 16 A I
1017 TK AMSTERDAM
TEL : 020-275303/ 023-281925

AMSTERDAM, 15 SEPTEMBER

BESTE VRIENDEN EN VRIENDINNEN,

ZOALS KEYNES REEDS ZEI : AAN ALLES KOMT EEN EINDE !
JA, ZELFS AAN EEN STUDIE ECONOMIE.

NA ZES JAREN IS VOOR MIJ DAN OOK HET PUNT AANGEKOMEN WAAROP IK MIJN
STUDENTENBESTAAN ACHTER ME ZAL LATEN EN HET IN ZAL RUILEN VOOR EEN
BESTAAN IN HET ECHTE SERIEUZE LEVEN.

MAAR DIT ZAL NIET ONGEMERKT VOORBIJ GAAN, WANT IK WIL JULLIE
OP VIJFDAG 28 SEPTEMBER UITNODIGEN OM DEZE BELANGRIJKE STAP IN
MIJN LEVEN OP GROOTSE WIJZE TE VIEREN.

HET FEEST BEGINT VANAF 21.00 UUR EN VINDT PLAATS IN HET HUIS VAN
MIJN OUDERS OP DE VRIJBURGGLAAN 79 TE OVERVEEN. ALS JE NIET KUNT,
LAAT HET DAN EVEN WETEN.

GROETEN, CHIEL

De uitnodiging van Michiel voor het afstudeerfeest bij ons thuis.

Michiel op weg naar Mexico.

Michiel gedold door Eric-Jan de Rooy.

De vrienden van Michiel zwaaien hem uit op Schiphol.

VWO. Om zeker te zijn dat VWO de juiste keuze was, werden de kinderen desondanks aan het begin van de tweede klas onderworpen aan een test. Michiel had daar niets over verteld en ik werd dan ook verrast door een telefoontje van zijn klassenleraar, die mij meldde dat de test een slechter resultaat had opgeleverd dan de cijfers op het rapport van Michiel. Hij stelde voor om Michiel opnieuw te laten testen en vroeg mijn toestemming daarvoor. Ik ben naar boven gegaan, Michiel sliep al, ik heb hem wakker gemaakt en de vraagstelling van de docent aan hem voorgelegd.

Michiel was heel gedecideerd, hij wilde niet onderworpen worden aan nieuwe vragen. Ik heb de klassenleraar bedankt voor zijn zorg en gezegd dat Michiel door zijn schoolprestaties wilde bewijzen dat de testresultaten niet deugden. Dat heeft hij honderd procent bewezen. Hij is op 28 september in Amsterdam afgestudeerd als bedrijfskundig econoom. Het is wel een indicatie om voorzichtig te zijn met de voorspellende waarde van testresultaten. Het is natuurlijk ook denkbaar dat Michiel geprikkeld werd om de voorspelling van de test te weerleggen, een onbewuste werking van wat de Amerikaanse socioloog Robert Merton noemt: de self-destroying prophecy.²

Justin

Ik heb Anike en haar toenmalige vriend Jeroen van der Beek in 1985 getrouwd in het Raadhuis van Bloemendaal. Op zich was het een aparte ervaring om je eigen kind te trouwen. Normaal zit je als vader van de bruid links vooraan, nu was die plaats leeg en stond ik achter de spreektafel als ambtenaar van de burgerlijke stand, getooid in een grijze trouwmantel met witte bef. Van daaruit heb ik hen het jawoord laten uitspreken en een persoonlijke toespraak gehouden. Dat zal wel een combinatie geweest zijn van grappen en stichtelijke woorden. Uit hun huwelijk is op 4 april 1986 Justin geboren, onze dierbare kleinzoon. Marijcke en ik waren nog geen vijftig jaar en voelden ons te jong om opa en oma genoemd te worden. Daarom werd het Piet en Marijcke. Dat heeft Justin steeds volgehouden, hoewel wij hem rond zijn zesde jaar wel hebben moeten uitleggen dat wij toch ook zijn opa en oma zijn. Met Justin hebben wij vaak opgetrokken. Te veel om op te noemen. Daarvan getuigen de vele foto's die Marijcke in een album van Justin heeft gemaakt. Een kleine selectie van foto's van zijn eerste levensjaren met de 'Hammen' volgt hierna.

Tekening van Justin voor verjaardag van Piet

Justin

Marijcke leest Justin voor.

Marijcke leert Justin sigaretten te rollen.

Justin op de schouder bij de intocht van de Europese voetbalkampioenen in 1988.

Justin voor de caravan.

Justin met koptelefoon.

Dertig jaar getrouwd

Marijke en ik bekijken de tekst op onze T-shirts.

Wij genoten van de belangstelling voor onze T-shirts.

Poseren met sprookjesfiguren.

Groepsfoto met Carolien de Vries als middelpunt.

Het ouderlijk huis

Het huwelijk tussen Anike en Jeroen is in 1992 stukgelopen. Ik weet nog dat Marijcke en ik de belangrijkste spullen hebben weggehaald uit hun woning op het Nieuwe Kerkplein in Haarlem en die hebben ondergebracht in ons huis en in de garage. Anike nam met Justin, die toen zes jaar was, haar intrek op de zolderverdieping van de Vrijburglaan. Daar heeft zij een aantal maanden gebivakkeerd. Marijcke en ik verzuchtten wel eens dat je nooit afkomt van je kinderen, hoe oud zij ook zijn. Maar wij hebben met liefde onze dochter en ons kleinkind in huis gehad. Het gaf naast beslommeringen ook wel een goed gevoel dat een kind altijd terug kan vallen op de ouders en het ouderlijk huis. Overigens gold dat later ook voor Michiel. Die is wel nooit getrouwd, maar zijn relaties met Ellen en Vicky kwamen daar dicht in de buurt. In beide gevallen was sprake van samenwonen en kwam de scheiding tussen beiden hard aan. Ook Michiel heeft daarna zijn intrek genomen in de Vrijburglaan om tot rust te komen en zijn nieuwe pad uit te zetten.

Euro Disney

In augustus 1992 waren Marijcke en ik dertig jaar getrouwd. Wij hadden lang van te voren bedacht om met beide kinderen, partners en ons kleinkind twee dagen naar pretpark Euro Disney in Parijs te gaan. Jeroen viel af, wij hadden alles al gereserveerd en dus was er een plaats vrij. Wij hebben ons buurmeisje Carolien de Vries gevraagd om met ons mee te gaan. Met twee auto's zijn wij naar Parijs gereden. In een buitenwijk hadden wij kamers gereserveerd en op 22 augustus, de precieze trouwdatum, wachtte ons bij het ontbijt een grote verrassing. Naast gezang en cadeautjes kregen wij ieder een T-shirt met daarop onze trouwfoto van dertig jaar eerder. Michiel had boven de foto de tekst laten zetten: 'Just married en onder de foto: 30 years ago. Met die tekst hebben wij tussen duizenden bezoekers twee dagen rondgelopen. Vaak kregen wij een verraste blik, ook wel meewarig en soms een opgestoken duim of een vriendelijke lach als uitnodiging om na dertig jaar vooral vol te houden. Zo liepen wij twee dagen 'voor gek', maar het was tegelijk heel mooi om omringd te zijn door geliefden in een massa van Fransen en toeristen.

Overigens zagen wij elkaar vooral bij het toiletgebouw. Daar verzamelden wij dan om vervolgens niet steeds tegelijk bij een attractie in de rij te staan. Dat was in het pretpark namelijk het vaste patroon, een half uur wachten voor je naar binnen mocht. Justin had het wachten op een

zeker moment wel bekeken. Na onze toiletstop waren wij Justin kwijt. Paniek, waar was Justin? Iedereen ging een andere kant op om hem te zoeken, wat niets opleverde. Toen kregen wij vanuit grote hoogte een schreeuw. Justin zat in het hoogste bakje van het Reuzenrad. Naar later bleek, had hij zich door de rij wachtenden naar voren gewerkt en net gedaan of hij bij de voorste personen hoorde. Hoewel wij blij waren om hem weer te zien, hebben wij dat niet laten blijken, integendeel. Zijn zelfstandige gedrag bleek voor Anike geen geheim. Toen zij nog op het Nieuwe Kerkplein woonde, had zij Justin vaak op moeten vissen in de Grote Houtstraat waar hij zijn toevlucht nam in een winkel van speelgoed of andere leuke dingen. Ook verbleef hij soms in de dakgoot waar hij met moeite uit te halen was. Wat dat betreft doet het denken aan het gedrag van zijn moeder.

De kleinkinderen

Zowel Anike als Michiel zijn wat hun relaties betreft nu in rustig vaarwater beland. Anike is getrouwd met Alex Peltenburg en Michiel woont al weer jaren samen met Mireille Goedkoop. Bij het huwelijk van Anike en Alex mocht ik optreden als ambtenaar van de burgerlijke stand. Dat vond plaats in Heemstede, kort voor het overlijden van Marijcke. Dat was een mooie en emotionele gebeurtenis zoals beschreven in hoofdstuk 18. Anike en Alex hebben jarenlang op een bovenhuis gewoond naast de houtloodsen van de firma Peltenburg, de zaak van de vader van Alex, Huub, en diens broer Joost. Na de sloop van de houtloodsen en het woonhuis, kochten Alex en Anike een eengezinswoning in de Lombokstraat 40 in Heemstede. Het pand is compleet gemoderniseerd door Alex en ziet er prachtig uit. Dat geldt ook voor het huis van Michiel en Mireille in de Iordenstraat. Na een Amsterdamse periode hebben zij een groot Haarlems pand gekocht om zowel in te wonen als in te werken. Samen runnen zij niet alleen het huishouden en de zorg voor de twee kinderen, maar ook hun communicatiebureau Zorgt dat gespecialiseerd is in communicatieprojecten in de zorgsector.

Behalve van Justin, die ouder en wijzer is geworden en met wie ik geregeld indringende gesprekken voer over zijn leven, zijn toekomst en de politiek van alle dag, ben ik nu echt opa geworden. Justin noemde Marijcke en mij altijd bij onze roepnaam, maar het leeftijdsverschil met mijn kleindochter Lanta Kee en kleinzoon Bodhi Muï is zo groot dat de aanduiding opa beter past bij onze verhouding. Overigens voel ik mij wel als een soort 'tweede leg' opa.

Er zit negentien jaar tussen Justin en Lanta Kee en drie en twintig jaar tussen mijn beide kleinzoons. Het gevoel van trots is er niet minder om. Jammer dat Marijke dat niet heeft kunnen meemaken.

Mireille met de kinderen.

Lanta Kee

Bodhi Mui

NOTEN

1 In 1980 werd het legaal om met een bakkie van een half watt op 22 kanalen uit te zenden op de 27 mc, mits je een vergunning voor 35 gulden had gekocht op het postkantoor. Later was dit niet meer nodig en werd het toegestane vermogen opgevoerd naar 4 Watt en het aantal kanalen uitgebreid tot 40. Voor 1980 waren er ook al bakkies in Nederland, maar die werden illegaal gebruikt. Om klachten van omwonenden te voorkomen werd er tijdens de televisie uren niet uitgezonden. (Ontleend aan website Jeugdsentimenten.net).

2 Self-destroying prophecy: als mensen iets geloven dat op zich klopt, maar zich daardoor zo gaan gedragen dat de aanvankelijk juiste definitie van de situatie in haar tegendeel gaat verkeren. H. de Jager, A.L. Mok, G. Sipkema, *Grondbeginselen der sociologie*, Groningen, 2004, bladzijde 36.

13. Het beroepsleven van Marijcke

Badjuf, gymjuf en hockeymevrouw

Vanaf ons huwelijk is Marijcke geld gaan verdienen in de sector waarvoor zij was opgeleid. Zij had haar MO diploma Lichamelijke Opvoeding wel niet gehaald maar is consequent in het vak doorgegaan. Dat begon in 1963 met het schrobben van de tegels van het Miranda zwembad in Amsterdam. Daar moest ze ook toezicht houden op de baders en zwemmers. Ze kwam nog een stapje verder toen ze mee mocht helpen bij het geven van zwemlessen. In diezelfde tijd gaf zij gymnastiekles aan clubs in Badhoevedorp en Osdorp. In 1965, na de geboorte van Anike, haalde zij daarvoor een diploma bij het Koninklijk Nederlandsch Gymnastiek Verbond. Daarmee was de eerste stap gezet op een lang pad van gymnastiekles geven aan kinderen en volwassenen. In die tijd kon zij ook - onbevoegd en tijdelijk - invallen op lagere scholen en zelfs op de MMS in Velsen.

Tijdens mijn wethouderschap in Haarlem (zie hoofdstuk 14) heeft Marijcke een cursus zwemonderwijzeres gevolgd. Dat was een pittige opleiding die zij samen met Inemieke Stoel, waarmee zij in de Veterinnen B van Bloemendaal hockeide, in 1973 heeft afgerond met een diploma. Ik weet nog goed dat de beide dames in een zwembad in Den Haag het praktijkdeel moesten doen. Daarbij keken zij (en ik) vooral aan tegen de onderdelen onderwater zwemmen en pop duiken. Ik moet zeggen dat ik hen met bewondering heb gadegeslagen. Ik kreeg het al benauwd bij de gedachte aan zuurstofgebrek, maar zij kwamen toch op tijd boven en hebben de twee proeven met glans doorstaan.

Marijcke is gaan werken bij de sportschool van Gerard Kamp in de Wilhelminastraat in Haarlem waar men naast fitness ook zwemles aan (kleine) kinderen verzorgde. Zij heeft dat een aantal jaren met veel plezier gedaan. Ik zelf had als kind van ongeveer negen jaar nog meegemaakt dat je met een bus of met kurken het water in werd gestuurd of aan een hengel moest hangen, terwijl de badmeester of badjuf boven je hoofd stond te schreeuwen. Marijcke stond zelf in het water en leidde de kleintjes in alle rust gefaseerd naar het zwemdiploma A. Eerst watervrees overwinnen, daarna techniek en voldoende zelfredzaamheid bijbrengen en uiteindelijk klaarstomen voor het examen zwemdiploma A, dat werd afgelegd in De Planeet. Naast het zwemmen kwam het geven van hockeytrainingen in beeld. Dat was

een logische stap, omdat zowel Marijcke als ik en de kinderen affiniteit hadden met de bal en de stick.

Toen wij in februari 1975 twaalf en een half jaar getrouwd waren, hebben wij voor de kinderen een verrassingstocht georganiseerd. Wij bezochten de huizen waar wij hadden gewoond en eindigden - zwemmend - in het Mirandabad. Als eerste actie die morgen had echter een bezoek op het programma gestaan bij sportzaak Greta de Bruijn, een in die tijd befaamd adres aan de Twijnderslaan in Haarlem. Iedereen mocht een nieuwe stick en een bal uitzoeken. Die gingen ook mee naar Quadenoord, ons kampeerbos in Gelderland, waar wij ons konden meten met de Bovelanders. In datzelfde jaar haalde Marijcke een certificaat Jeugdhockeyleidster bij de Koninklijke Nederlandse Hockeybond. Zij ging de allerjongste jeugd, de 'Doppertjes' van Bloemendaal, leren hoe je een bal moet slaan. Gezien het gebrek aan velden op het complex van Bloemendaal zelf, gebeurde dat vaak op het toen nog aanwezige sportveld op de Dompvloedslaan in Overveen. 'Als ze niet goed kunnen slaan, leren ze nooit goed hockeiden', zei Marijcke vaak tegen mij. In het boek *Hockeyclub Bloemendaal 1895-1995* hebben de auteurs Hans Hoffman en Charles Coster een erg aardige passage gewijd aan het werk van Marijcke. Zij citeren Lisette Balm die het volgende met eigen ogen aanschouwde: 'En daar stond dan om een uur of twee mevrouw van der Ham te wachten op allemaal van die kleine ventjes, die op hele

Marijcke geeft hockeytraining aan de jeugd van Bloemendaal.

kleine fietsjes met een hockeyklem aankwamen om te trainen'. Dat was Marijcke ten voet uit, serieus bezig met haar vak. Langzaam werd zij gemotiveerd om nog een stap verder te zetten naar het reguliere lagere onderwijs/basisonderwijs. Dat is vanaf 1977 ook gebeurd.

Akte Lichamelijke Oefening?

Het heeft Marijcke altijd dwarsgezet dat zij haar MO diploma lichamelijke opvoeding niet heeft gehaald. Een mogelijke herkansing via de Academie voor Lichamelijke Opvoeding zat er voor haar niet meer in. Die weg had zij zelf afgesloten in 1963. Er was echter een andere weg om alsnog haar doel te bereiken om aan kinderen van het basisonderwijs les te geven. Een aantal onderwijzers volgde na hun diploma op de Pedagogische Academie (dat heette vroeger de Kweekschool voor onderwijzers) nog een tweejarige cursus waarmee zij de zogenaamde akte J konden behalen. Daarmee werden zij bevoegd om lessen lichamelijke oefening te geven op de basisschool. Ook die weg leek voor Marijcke moeilijk toegankelijk omdat zij geen Kweekschool diploma kon tonen.

Jan Massaro, Hetty Niemeijer en Jan de Bruin

In de winter van 1976 hebben wij tijdens de Krokusvakantie een huisje gehuurd in Noord Limburg. Dat deden wij wel

meer, onder andere om de carnavalsoptochten in Venlo en Venray te bekijken en daarna af te zakken naar een van de plaatselijke kroegen om het carnavalsgevoel te ondergaan. Wij deden het dit keer samen met het gezin Kraak en van Balen. Op het vakantiepark kwamen wij Jan en Els Massaro tegen, twee medestudenten van Marijcke van de Academie voor Lichamelijke Opvoeding, die hun diploma wel hadden gehaald. Beiden 'zaten in het vak' en Jan was opgeklommen naar de functie van Inspecteur voor het Lichamelijke Onderwijs in de gemeente Haarlem. Wij maakten een afspraak om te borrelen en tijdens de gezelligheid kwam op tafel dat Marijcke wellicht ontheffing van de vooropleidingseisen kon krijgen van Het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen om de cursus te volgen ter verkrijging van de akte J. Marijcke was toen nog niet rijp voor deze stap, maar het idee zat in haar hoofd en dat van mij.

In de zomer van 1976 trokken wij er met de kinderen en de caravan Constructam op uit richting de Ardèche in Frankrijk. Op de terugweg kampeerden wij in St-Agrève, een op circa 1000 meter hoogte gelegen plaats in het Centraal Massief. Daar huurden Wim en Hetty Niemeijer een verbouwde boerderij in een verder woest en verlaten landschap. Wel een prachtige natuurlijke omgeving waar de vroegere boeren zijn verdwenen omdat de omstandigheden te primitief zijn om van een agrarisch

Op bezoek bij de familie Niemeijer op hun vakantieadres in St-Agrève.

beroep te kunnen leven. Ik kende Hetty uit de Haarlemse politiek, zij was raadslid voor de PvdA en samen met haar echtgenoot heeft zij vele jaren de Haarlemse jeugdherberg gerund. Ik had goede contacten met Hetty opgebouwd, wij waren in de gemeenteraad beiden bezig geweest met onderwerpen als wijkvernieuwing en volksgezondheid en ook tussen Wim en Marijcke klikte het. Wim en Hetty hadden ons uitgenodigd om hun vakantiehuis te bekijken en wij kwamen met onze auto nog net de steile oprit op. In het huis hebben de kinderen zich prima vermaakt met allerlei creatieve bezigheden die door de dochter en zoon van Wim en Hetty werden begeleid. Wij wisselden ondertussen reisverslagen uit, ik vertelde over mijn overstap van D66 naar de PvdA en daarna besloten wij om een wandeling te gaan maken in de omgeving.

Rond die tijd voegden Jan de Bruin en zijn vrouw Gré zich bij het gezelschap. Ook Jan kende ik uit de Haarlemse gemeenteraad. Hij was als toenmalige directeur van de Pedagogische Academie een kenner van het onderwijs en daardoor ondermeer de woordvoerder onderwijs voor de PvdA. Een buitengewoon aardige man en een al even vriendelijke echtgenote. Al met al een heel aangenaam en boeiend gezelschap. Na afloop van de wandeling werd er gedronken en gegeten, de sfeer was mooi en ontspannen. Ik weet niet meer hoe het onderwerp over Akte J ter sprake kwam maar Jan was vol aandacht. Ik weet ook niet meer of Jan Marijcke toen heeft geadviseerd om door te zetten en haar heeft beloofd om een aanvraag voor ontheffing van de vooropleidingseisen te ondersteunen. Op 6 december 1976 heeft Marijcke een formele aanvraag ingediend bij het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen. Daarop heeft het Ministerie op 31 mei 1977 positief geantwoord. Marijcke kon aan de slag, de weg voor een diploma lag open. Gezien haar kandidaatsdiploma bij de Academie voor Lichamelijke Opvoeding, haar verschillende andere diploma's/certificaten en de beroepservaring, mocht Marijcke de opleiding in één jaar doen in plaats van de gebruikelijke twee jaar. Wel moest zij in alle vakken examen afleggen.

Zenuwen

Het is vanaf begin september 1977 tot en met juni 1978 een drukke tijd geweest voor ons gezin. Wij hadden net ons huis aan de Vrijburglaan 29 betrokken, iedereen moest wennen aan de nieuwe woonsituatie. Ik was bezig om mij maatschappelijk te heroriënteren en Marijcke ging een aantal avonden voor de cursus akte J naar de Pedagogische Academie aan de Leidsevaart. Op andere

momenten moest zij studeren op al de theoretische vakken zoals hygiëne, anatomie, fysiologie, didactiek, psychologie en pedagogiek, waarvan de meeste kennis vanuit de Academie voor Lichamelijke Opvoeding al weer was weggezaakt. Ik zelf moest meer dan daarvoor zorgen voor de kinderen. Op de avonden van de cursus werd het eten aan mij overgedragen en ook op andere momenten moest ik inspringen. Dat was mogelijk omdat ik in die tijd wel veel (beroeps)zaken onder handen had maar nog voldoende tijd overhield voor het huishouden. Studeren moest Marijcke echter zelf, daar kon ik haar niet bij helpen. Marijcke was echter onzeker en nerveus, kon zij het wel aan?

Dat leidde soms tot verkrampde situaties in huis (ruzie?), nog grotere onzekerheid en zelfs lichamelijke klachten. Ik weet nog dat wij een paar dagen op Quadenoord hebben gestaan met de caravan en de tenten, ogenschijnlijk leuk en ontspannen, maar Marijcke had wel haar studieboeken meegenomen. Op de terugweg kreeg zij last van haar rug. Spit? Het werd op die avond zo erg dat ik de huisarts heb gebeld. Dokter Oosterhuis kwam vrijwel direct (prima huisarts!), onderzocht Marijcke en liet haar aan de deur van de huiskamer hangen. Na het slikken van ontspanningspillen is de pijn verdwenen maar het tekent haar gemoedstoestand. Zij dacht dat zij haar examen niet zou halen. In haar hoofd spookte nog steeds die vreselijke dag van de uitslag van haar MO in 1962 toen zij werd afgewezen. De zenuwen bleken allemaal overbodig te zijn. Zij heeft in juni 1978 als een van de beste kandidaten haar Akte van Bekwaamheid voor het geven van lager onderwijs in het vak Lichamelijke Oefening (akte J.) in ontvangst mogen nemen. Zij had een prachtige cijferlijst, waarbij vooral haar hoge cijfers voor didactiek en lesgeven opvallen. Marijcke was klaar voor het basisonderwijs.

Van Rijksleerschool naar Haarlemmer Houtschool

Kort na haar diploma-uitreiking vroeg Jan de Bruin haar om vakonderwijs gymnastiek te geven op de leerschool die verbonden was met zijn Pedagogische Academie. Hij was heel gecharmeerd van het goede examenresultaat en de manier van lesgeven door Marijcke. Uiteraard heeft Marijcke dat met beide handen aangegrepen. De Minister benoemde haar, mede op grond van het positieve advies van inspecteur Jan Massaro, tot vakonderwijzeres aan de Rijksleerschool. Zij was heel gelukkig met haar nieuwe positie en heeft zich vele jaren ingezet voor haar vak. De Rijksleerschool is later gefuseerd met de Haarlemse

Floraschool en is doorgegaan onder de naam Haarlemmer Houtschool. Onder leiding van directeur Dik Smit en later Riekske Maaskant is de Haarlemmer Houtschool sterk gegroeid. Na de fusie met de Cruquiusschool draagt het de naam Bos en Vaartschool en is nog steeds gevestigd op het Floraplein. Het is achteraf aardig om te constateren dat in mijn middelbare schooltijd de lessen gymnastiek van het Coornhert lyceum gegeven werden in de gymnastiekzaal van de Floraschool. Ik heb daar vaak in de ringen en aan het wandrek gehangen. Later werd de zaal het domein van Marijcke en nu krijgt onze kleindochter Lanta Kee er gymnastiekles. Wie had dat kunnen bedenken?

De Haarlemmer Houtschool

Door de fusies en de ligging trekt de Haarlemmer Houtschool kinderen uit een wijde omgeving rond het Florapark. De meeste kinderen komen uit het Bosch en Vaartkwartier, voor de annexatie van 1927 Heemsteeds

grondgebied en nu een geliefde Haarlemse woonwijk voor 'middelclass' gezinnen. Dat was in de jaren dat Marijcke er werkte merkbaar aan het publiek van de Haarlemmer Houtschool: weinig allochtone kinderen en veel leerlingen die later geschikt waren voor het VWO en HAVO onderwijs. Daarmee was het voor Haarlemse verhoudingen een relatief gemakkelijke school met een hoge participatie van de ouders en een stabiel docentenkorps. Marijcke gaf les in alle klassen en kende daardoor alle kinderen van de school. Zij had een ongekend vermogen om werkelijk alle kinderen bij hun naam te kunnen noemen. Ik begreep pas later hoe zij dat voor elkaar kreeg. Het had te maken met haar taakopvatting. Zij werkte per klas met een namenlijst waarop zij de vorderingen van de leerlingen noteerde. Daarmee concentreerde zij zich steeds op ieder kind, waardoor zij de naam onthield.

Haar grote bekendheid met de schoolbevolking stond ieder jaar garant voor een perfect verlopen schoolsportdag.

Een karakteristiek beeld van de gymnastieklessen van Marijcke in het Florapark.

De spullen voor de schoolsportdag worden uitgeladen.

Marijcke leidt de schoolsportdag.

Dat was haar dag! Lang van te voren was zij op haar werkkamer bezig geweest met het maken van lijsten en schema's om alles goed te laten verlopen. Op de dag zelf was zij heel vroeg op het veldencomplex achter Sancta Maria aanwezig om samen met de terreinbeheerder, ouders en leerkrachten de verschillende onderdelen uit te zetten. En daarna dirigeerde zij kinderen en begeleiders voortdurend op het juiste moment naar de juiste plaats. Op zo'n dag was zij vakmatig heel dwingend, iets wat eigenlijk niet paste bij haar karakter. Het tekent wel haar betrokkenheid bij haar baan als vakdocent lichamelijke oefening.

Collegialiteit

In Haarlem is het lang gebruikelijk geweest dat alleen vakdocenten de lessen lichamelijke oefening gaven bij het basisonderwijs. Op enig moment werd het aantal uren vakonderwijs aanzienlijk verminderd. Ik meen vanwege een bezuiniging bij het rijk. Dat was niet alleen vervelend voor Marijcke die een aantal lesuren minder betaald kreeg, maar ook voor de klassenonderwijzers die zelf voor een deel van de gymnastieklessen moesten gaan zorgen. Vaak waren zij daar onvoldoende voor toegerust. Marijcke heeft toen een aangepast leerplan gemaakt om het probleem op te lossen. Zij ging samen met de leerkracht de lessen invullen. Haar rol werd meer en meer die van coach en zo lukte het om toch te blijven voldoen aan de eisen die aan de school werden gesteld. Haar leerplan werd met belangstelling bekeken door vakcollega's op andere basisscholen, die haar vaak uitnodigden om haar ideeën op hun school uiteen te zetten.

Een bijkomend voordeel van de nieuwe methodiek was de groeiende persoonlijke relatie van Marijcke met haar collega's van de Haarlemmer Houtschool. Zij leerden elkaar beter kennen en waarderen tijdens de lessen en daarbuiten. Marijcke werd echt gezien als een van de vaste medewerkers en werd nauw betrokken bij de gebeurtenissen van de schoolgemeenschap. Aan het eind van een cursusjaar was het gebruikelijk dat de leerkrachten en hun partners een soort afscheidsfeest organiseerden. Dat heeft een aantal malen bij ons thuis plaatsgevonden. Het huis, de tuin en het sportveld achter ons huis leenden zich goed voor een sportieve bijeenkomst met een barbecue als slot. Ik herinner mij dat wij als aardigheid een keer allerlei spelletjes hebben gedaan, die wij eerder met onze kinderen deden zoals darts, sjoelen en Memory. Bij dat laatste spel (het omdraaien van twee dezelfde afbeeldingen) waren de kinderen steeds beter

geweest dan wij. Interessant was dat de 'juffen' van de kleuterafdeling dat ook veel beter deden dan de collega's van de 'hogere' klassen.

Marijcke heeft goede contacten opgebouwd met Ben Lagerweij, Marjan Terol, Marijke van Roon, Dik Smit, Riexske Maaskant, Anke Vermeer, Wilma Hofmans, Ina v.d. Have, Eveline Scherrenberg, Sjef van Amerongen en anderen. Een indicatie daarvan is het verblijf van Marijcke met Marjan en Eveline in Lanzamar op het eiland Lanzarote in de voorjaarsvakantie van 1989. Uit de vele foto's blijkt dat de dames hebben genoten van het prachtige vulkanische landschap en zich prima hebben vermaakt in de zon, met de poezen van hun appartement en rijdend op een kameel. Met Eveline was Marijcke dik bevriend. Eveline woonde vlak bij de school en na afloop van de lessen zakte Marijcke daar wel af voor een sherry en een of meer sigaretten. Beiden waren straffe rokers en het lot wil dat Eveline kort na Marijcke is overleden.

Een andere collega, Wilma, heb ik als ambtenaar van de burgerlijke stand van Bloemendaal in oktober 1984 mogen trouwen. De huwelijksvoltrekking van Wilma en Egbert in de Bloemendaalse trouwzaal vond ik zelf een van mijn betere trouwerijen. Dat kwam vooral door het enthousiasme van de kinderen van haar klas. Die zaten muisstil op de achterste rij. Toen ik echter iedereen welkom heette en ik het woord Haarlemmer Houtschool noemde, barstte de klas spontaan uit in gejuich. Dat is een groot aantal malen herhaald. Uiteraard had ik in de opbouw van mijn toespraak de relatie gelegd van Wilma met de school en de klas maar ik had niet gerekend op zoveel bijval. Het enthousiasme van de kinderen met de school en de juf was ontroerend.

Mehmet

Ik heb nog een andere herinnering aan de Haarlemmer Houtschool en de gemeente Bloemendaal. In februari 1981 werd de voltooiing van de aanleg van het Bloemendaalse kabeltelevisienet gevierd met een bijeenkomst van alle medewerkers die daaraan hadden bijgedragen. Behalve een aantal Bloemendaalse ambtenaren waren dat vooral medewerkers van de firma de Ruiters uit Halfweg. Onder hen waren de Turkse werknemers prominent aanwezig. Gekscherend had men in het college gezegd: 'Die ga je zeker in het Turks toespreken'. Mijn antwoord: 'Waarom niet?' Ik heb woord gehouden. Dankzij de hulp van Mehmet, een leerling van Marijcke, is dat gelukt. Ik heb de Nederlandse tekst op een bandje ingesproken die Mehmet heeft vertaald in het Turks. Daarna heeft hij voor mij de

Haarlemmer Houtschool

Het team van de Haarlemmer Houtschool.

De laatste schooldag wordt gevierd met jeu de boules op het sportveld achter ons huis.

Lanzarote 1989. Marian en Eveline in de zon.

Lanzarote 1989. Marijke op een kameel.

Trouwen van Wilma en Egbert in oktober 1984.

Turkse tekst weer ingesproken op het bandje zodat ik die fonetisch kon uitschrijven en uitspreken. Zo is het mij gelukt om de Turkse Nederlanders in hun moedertaal te bedanken voor hun inzet.

Wisselse veld

Mijn collega Piet Voskuilen heeft mij in 1972 als wethouder geïntroduceerd in het Wisselseveld. Voor die tijd kende ik het bestaan niet van dit buitenoord van de gemeente Haarlem in de gemeente Epe in Gelderland. Daar had de gemeente een omvangrijk terrein gekocht (20.000 m²) met een groot rietgedekt landhuis uit de jaren 30 en een aantal karakteristieke bijgebouwen. Het complex werd omsloten door oude bomen en houtwallen en lag op enige afstand van het dorp Epe en nabij natuurgebieden als de Tongerense heide en Wisselse veen. Het werd gebruikt voor werkweken of werkweekeinden van Haarlemse schoolklassen en als vakantieoord voor groepen jongeren die niet op vakantie konden door geldgebrek of een fysieke of maatschappelijke handicap. Ook sportverenigingen en ouderen maakten er gebruik van. Het was een typisch voorbeeld van een voor die tijd gebruikelijke gemeentelijke zorg voor minvermogenenden en om een betaalbare accommodatie te bieden aan specifieke groepen uit de Haarlemse bevolking.

De Haarlemmer Houtschool ging ieder jaar met de hoogste klas een weekeinde naar het Wisselseveld. Marijcke werd meestal meegevraagd en ik mocht ook hand en spandiensten verrichten. Dat heb ik twee maal gedaan. De leiding berustte bij de leerkracht van de klas, die kon werken met een draaiboek dat in eerdere jaren was ontwikkeld. Het kwam erop neer dat de leerlingen gedurende het gehele weekeinde werden bezig gehouden met opdrachten, een speurtocht, het voorbereiden en uitvoeren van een bonte avond en sportwedstrijdjes. Bij het laatste kon ik assistentie verlenen. Ik heb heel wat met Marijcke moeten meedoen bij volleybal, voetbal en honkbal. Dat waren de favoriete sportieve bezigheden. Opvallend vond ik de niet te stuiten energie van de kinderen die de mogelijkheden van de leerkrachten soms ver overtrof. Ook kon ik als buitenstaander ongemerkt het sociogram van de klas bestuderen: de 'stars', de meelopers en de randfiguren. Zonder enige bedoeling of planning trok ik de laatste categorie soms aan. Ik merkte dat er bij hen behoefte bestond om tegen iemand aan te praten. Die functie heb ik vervuld waarmee ik mij voor de school nuttig heb gemaakt.

Dat gold ook voor een speurtocht die op een avond plaats vond. Door het warme weer ontwikkelde zich een heftig onweer dat in volle hevigheid is losgebarsten op

Goede herinneringen aan de weekeinden op het Wisselseveld.

het moment dat de kinderen aan het speuren waren. De leiding raakte de controle over de groep kwijt en er ontstond een lichte vorm van paniek. Marijcke en ik zijn toen met onze Citroen BX gaan rondrijden in het bosgebied om kinderen op te vangen. Dat is gelukt. Door alle regen waren er echter diepe plassen ontstaan waar de auto doorheen moest zien te komen. Dat is niet gelukt. De motor sloeg af en wij hadden een probleem in plaats van een oplossing voor de zoekgeraakte kinderen. Gelukkig heeft een boer ons geholpen om de motor weer aan de gang te krijgen en zijn alle kinderen nat maar ongedeerd teruggekeerd op het Wisselse veld. Wellicht met een blijvende herinnering aan een wel heel spannend avontuur op de Haarlemmer Houtschool.

Slechte knieën

In 1988 kreeg Marijcke last van haar knieën. Dat leek op het eerste gezicht niet erg verontrustend. Wij kenden veel sportvrienden met dergelijke problemen. Na een zogenaamde kijkoperatie gingen die meestal weer volop tennissen of hockeyen. Maar zo eenvoudig was het

probleem bij Marijcke niet verholpen. Van de orthopedische chirurg kreeg zij te horen dat haar knieën versleten waren. Waarschijnlijk lag de oorzaak bij het voortdurend opvangen van kinderen na oefeningen aan de ringen, de springbok of op een ander gymtoestel. Volgens de chirurg deed zij er verstandig aan om les te gaan geven in andere vakken dan lichamelijke oefening. Als zij door zou gaan in haar vak zou dat onherroepelijk invaliditeit betekenen op latere leeftijd. Dat was geen aangename boodschap want wat moest zij nu? Doorgaan, een andere baan binnen of buiten het onderwijs zoeken of zich laten afkeuren?

Voor docentbanen binnen het onderwijs beschikte zij niet over de goede papieren. Zij had wel een Akte, maar uitsluitend voor het vak gymnastiek. Haar werkgever, de gemeente Haarlem, was niet bereid om haar op te nemen in het bestand herplaatsbare ambtenaren, waarmee zij bij voorrang aan een andere baan in de gemeente geholpen had kunnen worden. Dus bleef als enige mogelijkheid afkeuring, wachtgeld en invaliditeitspensioen over. Dat is in 1989 gebeurd. Haar zo enthousiast begonnen loopbaan als vakonderwijzeres lichamelijke oefening was ten einde.

Marijcke bekijkt het 'dank'boek van groep acht bij het afscheid van Marijcke in juli 1988.

Het betekende tegelijk het afscheid van de Haarlemmer Houtschool. Aan een afscheidsbijeenkomst van de school wilde zij niet meewerken. Ik heb nooit begrepen wat daarvoor haar motivatie was. Een aantal collega's heeft nog sterk bij haar aangedrongen en ikzelf probeerde haar te overtuigen dat zij zichzelf te kort deed na elf jaar van enthousiast werken en vele goede contacten met leerlingen, ouders en collega's. In mijn archief vond ik een in juli 1988 speciaal voor haar gemaakte 'dank' boek van de toenmalige groep acht die zij zes jaar les heeft gegeven en nu de school ging verlaten. Het is een aandoenlijk document met teksten en tekeningen over gymlessen, blokjesbal, handbal, basketbal, de schoolreisjes en het schoolkamp. Het toont de genegenheid en waardering van twaalfjarigen voor hun Juf van der Ham. Ik denk dat Marijcke - zonder dat te kunnen uitleggen - emotioneel het niet aandurfde om herinnerd te worden aan de vele mooie momenten in de voorgaande jaren en de in haar ogen nu trieste aftocht.

Meer bewegen voor ouderen

Omdat Marijcke een parttimebaan had op de Haarlemmer Houtschool kreeg zij een beperkt invaliditeitspensioen, met de mogelijkheid om dit met ander werkzaamheden aan te vullen. Zij volgde een outplacement traject waar zij leerde solliciteren naar mogelijke voor haar geschikte banen, wat niet lukte. Daarna kreeg zij de kans om een - door de overheid betaalde -gerichte opleiding te gaan volgen. In het verlengde van haar eerdere diploma's was het een logische weg om zich te oriënteren op de markt van de ouderen. Het kostte haar emotioneel echter veel moeite om de overstap van jong naar oud te maken. Ik heb haar gestimuleerd om toch die weg op te gaan. Ik wist dat het rijk en de gemeenten zich zorgen maakten over de fitheid van de sterk groeiende populatie van gepensioneerden. Daarvoor werd in die tijd niet alleen een beleidsterm bedacht (Meer Bewegen Voor Ouderen), maar ook een landelijke stichting MBVO opgericht en opleidingen gesubsidieerd. Zo kwam Marijcke terecht bij het Instituut voor Maatschappelijke en Culturele Ontwikkeling (IMCO) te Purmerend, dat ondermeer een aantal cursussen voor ouderen verzorgde. Haar coach was Tineke Kegel, die haar in 1993 begeleidde bij het halen van een certificaat mbvo-leider Sport en Spel en in 1996 bij het diploma mbvo-leider Gymnastiek. Net als bij het examen voor de akte J was Marijcke in 1996 weer bloednervus en met weinig vertrouwen in haar eigen kwaliteit. Zij twijfelde vooral over haar lesgeven. Zij heeft stage gelopen bij haar latere collega Baltien de Wit, die haar heel goed heeft gecoacht.

Marijcke slaagde als beste van de groep cursisten met een 9 voor les-en leiding geven.

Bloemendaalse Omni Klub

Helemaal nieuw was het werken met volwassenen niet voor Marijcke. In 1985 werd in Overveen het Tetterode sportcomplex geopend, bestaande uit een multihal en een tennishal. Marijcke heeft toen met haar collega Ruud Beukenkamp in de multihal een avondprogramma opgezet om ongeorganiseerde sportliefhebbers een alternatief te bieden. Zij richtten samen de Bloemendaalse Omni Klub op, afgekort BLOK. Dat werd een groot succes. Veel Bloemendalers konden zich een avond in de week fit en beweeglijk houden door - na een warming up - aan de gang te gaan met diverse zaalsporten. Dat laatste was het unieke aan het concept. Door de aanwezigheid van alle voorzieningen konden de deelnemers volleybal, basketbal, badminton, zaaltennis, zaalvoetbal en zaalhockey beoefenen.

BLOK in de Tetterodehal.

Druk programma

Het concept BLOK heeft ook model gestaan voor veel sport en spel activiteiten voor ouderen dat Marijcke bij een groot aantal clubs heeft gepresenteerd. Later kwamen daar ook volksdansen en warming-up op muziek bij. De muziek zocht zij zelf uit, vaak zette zij muziek over van oude grammofoonplaten op cassettebandjes. Die draaide

Marijke met de mannen van Santpoort.

zij in de sportaccommodaties op een omvangrijk apparaat dat zij steeds met zich meesleepte. Ik weet nog dat wij op de rommelmarkt op Koninginnedag in Amsterdam een plaat hebben gekocht van Eddy Christiani. Die muziek uit de naoorlogse jaren was razend populair bij veel ouderengroepen. Meezingen, bewegen en veel plezier met elkaar hebben, dat was het recept. Marijke bereidde zich steeds goed voor, bedacht vaak nieuwe dingen en was heel gelukkig met haar groepen in gymnastiekzaaltjes, sporthallen en buurtcentra. Zij werkte wekelijks een omvangrijk programma af in Bloemendaal, Haarlem, Zwanenburg, Santpoort en Velsen. Dat heeft zij tot een paar jaar voor haar dood volgehouden.

Afscheid

Plotseling was het echter genoeg, zij bracht het niet meer op om op zo veel plaatsen haar lessen te geven. Zij is het aantal gaan afbouwen. Iedere keer viel het mij op dat zij bij haar laatste les steeds werd overladen met bloemen en cadeautjes van de groep. Maar ondanks de waardering heeft zij er een punt achter gezet. Waarschijnlijk zal er een verband zijn geweest met haar sluimerende ziekte. Maar dat valt achteraf moeilijk meer aan te tonen.

14. Het beroepsleven van Piet

Sportonderzoek

In juli 1962 ben ik als secretaris van de Commissie Sportaccommodatie in dienst getreden van de gemeente Amsterdam. De commissie werd ingesteld om na te gaan in welke richting de sport in Amsterdam zich ging ontwikkelen en hoeveel sportaccommodaties in de toekomst nodig zouden zijn om aan de vraag te voldoen. De commissie was samengesteld uit ambtenaren van de gemeente Amsterdam, aangevuld met deskundigen uit de Amsterdamse sportwereld en de Universiteit van Amsterdam en stond onder leiding van de hoogleraar in de andragologie, Prof. Dr. T.T. ten Have.¹ In de begintijd werkte ik nauw samen met Marijke Visscher, een studente van Ten Have en later met Paul Porcelijn, een vriend van Niovides, die over het onderwerp sportbeoefening van scholieren zijn doctoraalscriptie sociologie heeft geschreven.

Om inzicht te krijgen in de samenstelling van de Amsterdamse sportbevolking moesten alle sportbeoefenaren in Amsterdam geïnventariseerd worden. Van iedere sportbeoefenaar werd de naam, het adres, de sport en de geboortedatum overgenomen van de ledenlijsten van sportbonden of sportverenigingen. Studenten schreven de gegevens van de sportbeoefenaar op een roze of blauw kaartje, roze voor vrouwen en blauw voor mannen. Het was een gigantische klus die handmatig moest worden uitgevoerd. Dat was ook het geval bij de verwerking van de gegevens. De computer stond nog in de kinderschoenen en duizenden kaartjes zijn met de hand gesorteerd en geteld. Ook het maken van tabellen en berekeningen ging erg primitief. Ik heb de rekenmachine uit die tijd als relikwie bewaard. Het was het type 'koffiemolen', dat gebruikt werd door banken om wisselkoersen uit te rekenen. Later mocht ik van de gemeente een elektrische rekenmachine huren. Die kostte in die tijd per maand net zo veel als een sociale huurwoning. Het apparaat van het merk Olivetti was heel omvangrijk, werkte nog mechanisch en maakte een immense herrie, maar het scheelde ons wel weer veel handwerk. Ik denk dat ik nu met een eenvoudige elektronische rekenmachine van 20 euro in een kwart van de tijd de noodzakelijke berekeningen had kunnen uitvoeren.

Na de publicatie in 1965 van het inventarisatierapport *De Amsterdamse Sportbevolking* en de bespreking daarvan in de commissie sport van de gemeente Amsterdam, heb ik - samen met Paul Porcelijn - onderzoek gedaan naar de sportbeoefening van scholieren. Dat resulteerde in 1966 tot het rapport *Scholier en Sport*. Op basis van beide rapporten is een prognose opgesteld over *De behoefte aan sportaccommodaties te Amsterdam in 1980*. Dat jaar leek bij het uitkomen van de publicatie in 1967 astronomisch ver weg. Nu zijn we al weer meer dan veertig jaar verder. Aardig is dat - bij het nalezen van de prognoses per tak van sport- blijkt dat wij veel ontwikkelingen goed hebben geschat.

Paul Porcelijn is uiterlijk noch innerlijk veel veranderd. Hier samen met zijn echtgenote Nienke (rechts) en Anneke van Pijpen op een verjaardag bij ons thuis.

Zwaaicontact

Ik heb goede herinneringen aan de 'sporttijd' in Amsterdam. Wat ik als student ben begonnen in 1962, heb ik in 1967 afgerond. Ik ben in die tijd getrouwd, afgestudeerd en heb mij maatschappelijke 'gesetteld'. Officieel was ik in dienst van de afdeling Onderwijs van de gemeente Amsterdam, eerst als parttimer en later fulltime, maar die afdeling kende ik alleen vanwege mijn loonstrookje en van het uitzicht vanuit mijn werkruimte. Ik had namelijk een eigen kantoor dat uitkeek op een van de onderdelen van de afdeling Onderwijs. Veel meer dan 'zwaaicontact' met ambtenaren in het andere gebouw had ik niet. Veel later ben ik de serie *Het Bureau* gaan lezen van J.J Voskuil. Zijn minutieuze beschrijving van het leven van een ambtelijk wetenschappelijk instituut in Amsterdam speelt ongeveer in dezelfde periode als mijn tijd bij de gemeente Amsterdam. Op (beperkte) onderdelen heb ik dezelfde ervaring. Ik herinner mij een werkstudent, Han van Berkel, die ons precies kon vertellen dat het half een was. Dat leidde hij af aan het gedrag van een ambtenaar aan de overzijde: 'Het appeltje wordt geschild', riep hij dan, 'tijd voor de lunch'.

Promoveren?

Het sportonderzoek zelf is steeds boeiend geweest. Op al het materiaal had ik kunnen promoveren. Professor Ten Have heeft mij dat wel eens gesuggereerd. Ik was in 1963 afgestudeerd en een promotieonderzoek zou zeker mogelijk geweest zijn. Maar intussen stond mijn gezin centraal. Bovendien wilde ik mij liever bezig gaan houden met andere maatschappelijke onderwerpen dan de sport alleen. Dat is een bewuste keuze geweest waar ik nooit spijt van heb gehad. Wellicht heb ik toch wel profijt gehad van de Amsterdamse sportervaringen bij de latere bestuursfuncties in de regionale sportwereld. Daar heb ik mij jaren lang bezig gehouden met het besturen van onder meer de kunstijsbaan in Haarlem, het Tetterode Sportcomplex in Bloemendaal en het Olympisch Steunpunt Haarlem/ Kennemerland.

Overigens heb ik later nog eens een tweede aanbod gekregen om promotieonderzoek te doen. Dat was in mijn SAN tijd (zie hierna). Professor Wim van der Slik, voorzitter van de SAN, bood aan om mij te ondersteunen bij onderzoek over de ontwikkeling van diagnostische centra in Nederland. Ik had in de tijd voor de SAN zoveel materiaal verzameld en artikelen geschreven dat daarop promoveren volgens hem mogelijk was. Ik heb dat toen om dezelfde redenen als bij het sportonderzoek niet gedaan. Ik had bij

anderen gezien dat een proefschrift schrijven een lange moeizame weg is waar al je energie en heel veel tijd in gaat zitten. Ik wilde dat liever verdelen over het gezin, het deelnemen in verschillende besturen, zelf sport beoefenen en over verschillende maatschappelijke onderwerpen artikelen (en later boeken) schrijven.

Da Costa Kweekschool

Ambtelijk was ik in Amsterdam een 'buitenbeentje', wat meer voordelen dan nadelen bood. Zo kreeg ik toestemming om binnen mijn werkweek één ochtend in de week les te geven op de Da Costa Kweekschool in Bloemendaal (aardrijkskunde en maatschappijleer). In mijn eigen tijd stond ik ook op zaterdag voor de klas. Dat heb ik vanaf 1963 tot 1966 drie jaar gedaan. Het leverde voldoende extra inkomsten op voor de aanschaf van een gezinsauto, een rode Citroen 2 CV.

De Da Costa kweekschool was een protestants-christelijke instelling die leerlingen uit heel Noord-Holland opleidde voor onderwijzer. De (kleine) school was gevestigd in een villa aan de Koepellaan in Bloemendaal en kende een heel plezierige sfeer. Dat was mede te danken aan de directeur, de Tombe, die door iedereen bij zijn voornaam, Wil, werd genoemd. Hij was politiek lid van de toenmalige CHU wat hij niet onder stoelen of banken stak. Hij heeft mij als aankomend docent goed gecoacht en hij zorgde voor een goedlopende organisatie. Mijn enige probleem was het bidden aan het begin van de dag. Dat was ik niet gewend. Meestal gebeurde het collectief in de aula, maar een enkele keer moest ik er zelf voor zorgen. Ik las dan een stuk voor uit de bijbel wat voor de leerlingen voldoende was. Maar het maakte mij duidelijk dat ik eigenlijk niet op mijn plaats was bij het christelijke onderwijs.

Dat werd versterkt door een klein incident in de leraarskamer. Ondanks de prima contacten met de meeste andere docenten vond er een keer een confrontatie plaats met een collega over het scheppingsverhaal in relatie met de geologische tijdsschaal. Op een vraag van een leerling had ik geantwoord dat de miljoenen 'geologische' jaren heel goed gezien konden worden als de zeven dagen uit de bijbel. Deze vrijzinnige uitleg was door de leerlingen geslikt maar viel bij mijn collega in het verkeerde keelgat. 'Hoe kon ik zo iets vertellen?' Ik heb hem toen maar gevraagd of hij in het vervolg de lessen aardrijkskunde zelf wilde geven. Overigens speelt dit soort dilemma's nog steeds in christelijk orthodoxe kringen.

Osdorper schoolgemeenschap (OSG) ²

Door het aflopen van het contract met de gemeente Amsterdam over het sportonderzoek en mijn ervaringen op de Da Costa Kweekschool moest ik op zoek naar een andere baan. Ik woonde in het stadsdeel Osdorp, waar de gemeente Amsterdam twee jaar eerder een schoolgemeenschap was gestart, die opleidde voor MAVO, HAVO en VWO diploma's. Het was een van de experimentele scholen in Nederland waar ervaringen opgedaan moesten worden met de Mammoetwet. Het onderwijsbeleid was er op gericht om - door selectie en doorstroming - zo veel mogelijk het talent van leerlingen tot hun recht te laten komen. Ik kreeg een volledige baan als leraar aardrijkskunde waarbij ik onder meer zeven brugklassen ongeveer hetzelfde verhaal moest vertellen, soms wel vijf uur achterelkaar. Dat was echt een opgave. De leiding had de brugklassen ingedeeld naar onderwijsniveau en voorzien van Franse namen.

Zo was het hoogste niveau verenigd in klas Auvergne (VWO) en het laagste in klas Gascogne (MAVO), met namen als Bretagne, Champagne, Dordogne, en Flandre daartussen in. Het was de bedoeling dat een leerling tussentijds van klas kon wisselen, al naargelang de schoolprestatie daar aanleiding toe gaf. Daar is niet veel van terechtgekomen. Bovendien was het nadeel dat de kinderen al snel de functie van de naamgeving begrepen, wat weer statusverschillen betekende en frustratie als men werd doorgeschoven naar een 'lagere' klas. Aan het eind van het schooljaar wist de schoolleiding eigenlijk niet goed hoe de selectie moest plaatsvinden. Wat mijn eigen vak betrof heb ik na overleg met mijn vakcollega's een soort beoordelingsschema aardrijkskunde opgezet. Maar dat gebeurde niet bij de meeste andere vakken. Ik was daarom niet erg geïmponeerd door de experimentresultaten van de Osdorper Schoolgemeenschap aan het eind van het schooljaar in 1967. Er werd weinig doorgestroomd of teruggezet.

Wel imponerend was de massaliteit van de school. Ik weet niet precies meer hoeveel leerlingen er toen rondliepen op de twee locaties bestaande uit noodlokalen maar het waren er veel. Voor de brugklassers was een aparte locatie ingericht voorzien van een speelplaats met een hek eromheen. Ik weet nog hoe ik bij het binnentreden van het terrein de drukte van de leerlingenmassa onderging. Ik had al die kinderen in een van de Franse regioklassen, maar als zij samen op de speelplaats krioelden was dat heel bijzonder. En zelfs een beetje bedreigend om je vanaf de ingang van het hek naar de toegangsdeur van de

school een weg te banen. Kinderen van ongeveer dezelfde leeftijd en lengte, voorheen afkomstig uit alle delen van Amsterdam, die nu vrijwel allemaal op een flat in Osdorp of een andere Westelijke tuinstad woonden. In de pauzes werd het schreeuwen, stoeien en pesten al snel vechten en dan moesten wij (de leraren) hen weer uit elkaar halen. Veel rust werd je niet gegund.

Met drie collega's heb ik uitgebreid getennist. Twee van hen waren betrokken bij de schoolleiding en zo kreeg ik tussen de sets door inzicht in de vele problemen van een experimenteerschool. Toch was dat niet de oorzaak dat ik solliciteerde op andere banen. De collegialiteit en de gezelligheid van de lerarenkamer was groot, daar lag het niet aan. Maar ik had wel begrepen dat deze vorm van onderwijs niet erg aansloot bij mijn mogelijkheden. Het was een goede ervaring om te beseffen dat les geven aan bijna volwassenen zoals op de Da Costa Kweekschool andere eisen aan je capaciteiten stelt dan lessen aan brugklassers. Daarom solliciteerde ik naar de functie van stafdocent aan de Sociale Academie in Amsterdam. Ik was blij met de mogelijke overstap naar het hogere beroepsonderwijs. Maar ik heb in het jaar Osdorper Schoolgemeenschap een grote bewondering gekregen voor de kwaliteit van leraren van het voortgezet onderwijs, die in staat zijn om zich jarenlang te kunnen inzetten voor hun leerlingen.

De ervaringen met Henk Vonhoff

In 1967 vonden er verkiezingen plaats voor de Tweede Kamer. Henk Vonhoff stond op een verkiesbare plaats van de VVD verkiezingslijst. Hij was een collega van mij op de Osdorper Schoolgemeenschap waar hij geschiedenis en ik aardrijkskunde gaf. Henk was een wat zwaarlijvige man met een gulle lach, een bulderende stem, vol humor, een goede sinterklaas en altijd in om te eten. Tijdens een pauze in de leraarskamer klaagde hij dat hij voor een verkiezingsbijeenkomst van de VVD naar Bedum in Noord Groningen moest reizen.

Dat was een heel eind en daarom bood ik hem aan om als chauffeur te fungeren zodat hij zich kon concentreren op zijn toespraak voor het Groningse kiezersvolk. Na afloop van onze lessen stapten wij in zijn Daf 33 en gingen op weg via Noord-Holland, afsluitdijk, Friesland en stad Groningen naar Bedum. Een wereldreis voor een paar politieke woorden. In de auto hebben wij uren lang gediscussieerd over politieke vraagstukken. Ik was een goede sparringpartner voor hem omdat ik een grote mate

van onbekendheid met politieke zaken koppelde aan een wat linksere maatschappijopvatting. Zo bestreed hij met verve de staatkundige hervormingen die de nieuwe partij D66 in haar verkiezingsprogramma had opgenomen, zoals de gekozen minister-president en burgemeester. Wij hebben ons tijdens het rijden geen moment verveeld.

Er was echter wel een logistiek probleem, wij hadden geen tijd om ergens te eten. Wij waren te laat uit Amsterdam vertrokken en moesten ons haasten om op tijd in het café te zijn waar de bijeenkomst zou plaatsvinden. Dat is net gelukt. Henk sprong om acht uur uit de auto, toen ik die geparkeerd had, stond hij al op het podium. Ik was nog op tijd om zijn openingszin te horen die hij met opgeheven armen en op een gedragen toon uitsprak: 'Dames en heren, D66 is een confessionele partij met een armzalig geloof. Het geloof in een gekozen minister president.' Applaus. Daarna ging het vooral over agrarische grondprijzen en de hoogte van de belastingen.

Ik had mij voorgesteld als de chauffeur van het aankomende kamerlid zodat ik mee mocht drinken uit de VVD verkiezingspot. Het café had echter niets te eten en langzaam begon ik dat te merken aan mijn maag. Het werd tijd om een restaurant of snackbar op te zoeken. Henk moest echter nog even napraten. Hij werd niet door de bezoekers geloofd dat D66 geen zetel zou halen zoals hij beweerde. Daar werden flessen wijn op gezet. Die weddenschap heeft Henk dik verloren, het werden zeven zetels voor D66. Hij is zelf ook in de Tweede Kamer gekozen en heeft een groot aantal flessen naar Bedum gestuurd. In de nacht terug naar Amsterdam was er aan de Noord-Hollandse kant van de Afsluitdijk nog een wegrestaurant open waar ik een uitsmijter heb gegeten en - als ik mij goed herinner - Henk twee. Hij had maar een paar happen nodig om een boterham ei weg te werken. Mijn verslag over het eetgedrag van Henk maakte zo veel indruk op mijn kinderen, dat zij Henk nadien bij een televisieoptreden van hem steeds 'de man van het ei' noemden. Henk heeft het ver gebracht in de politiek: kamerlid, staatssecretaris, burgemeester van Utrecht en Commissaris van de Koningin in Groningen. We zijn toch niet voor niets naar Bedum gereden. Voor mij was het de eerste kennismaking met het politieke bedrijf. Ik besepte toen nog niet dat het later een deel van mijn beroep zou worden.

Sociale Academie in Amsterdam

In september 1967 maakte ik mijn opwachting bij de Sociale Academie, gevestigd op het Kartuizersplantsoen 2 in het hartje van de Jordaan. Vooraf heb ik mij zorgen gemaakt over de gigantische boekenlijst sociologie die op de Sociale Academie in voorgaande jaren als exameneis werd gesteld aan de eerstejaars studenten. Ik moet eerlijk bekennen dat ik weinig boeken van de lijst ooit gelezen of bestudeerd had. Ook vroeg ik mij af of een dergelijke lijst wel nodig was. Omdat ik twijfelde aan de vrijheid die ik zou krijgen om zelf een lijst vast te stellen, ben ik toch maar begonnen met lezen.

Ik nam zelfs boeken mee op een vakantiereis naar Tsjecho-Slowakije met Marijcke, Anike en mijn zusje Heleen. Michiel hadden wij 'gestald' bij een collega van de OSG in Diemen. De toch al topzware Deux Chevaux met achterbak werd nog eens extra belast met sociologieboeken. Van lezen is weinig terecht gekomen. De kampeerreis met de combinatietent in het toenmalige communistische land kort voor de 'Praagse lente', was echter - sociologische gezien - al een bijzondere ervaring. Wij waren de enige buitenlanders op de camping aan de Moldau en leerden veel Tsjechen kennen, die hun anti-Russische houding niet onder stoelen of banken staken. Overigens werden de stoelen en banken door de meeste kampeersers ter plekke in elkaar getimmerd met gesprokkeld hout. Veel tenten bestonden uit zelfgemaakte schermen, bevestigd aan de achterzijde van oude auto's waarvan de meeste van ver voor de Tweede Wereldoorlog dateerden. Wij vielen eigenlijk uit de toon met onze Deux Chevaux, die voor veel mensen een bezienswaardigheid was, en onze vrijwel nieuwe combinatietent van de Amsterdamse firma Neef. Maar wij hebben een prachtige en leerzame vakantie gehad. Veel praten over het dagelijkse leven in Tsjecho-Slowakije, de politiek en de toekomst, rond een kampvuur zitten, zingen, moppen vertellen (in het Duits) en veel bier uit Pilzen (pils) drinken uit een augurkenpot die van mond tot mond ging. Sociologie in de praktijk.

Terug in Nederland raakte ik echter een beetje overspannen door de gedachte aan de boekenlijst. Hoe kwam ik daar doorheen? Omdat ik wat lichamelijke klachten kreeg, ben ik naar de huisarts in Osdorp gegaan. De dokter, die ons door onze verzekeraar was toegewezen en ik niet kende, heeft mij lichamelijk onderzocht. Ik vertelde mijn verhaal over de boekenlijst, hij ging tegenover mij zitten, keek mij indringend aan en vroeg mij: 'Bent u streng christelijk opgevoed?' Op mijn ontkennen reageerde hij: 'Merkwaardig, merkwaardig, zo veel

verantwoordelijkheidsgevoel. Weet u wat u moet doen? De boeken niet lezen'. Hoewel ik twijfelde aan de waarde van zijn (medische) advies heb ik het wel opgevolgd. Ik zou wel zien hoe het zou gaan.

Dat viel erg mee. Mijn collega, René Hoksbergen, een sociaal-psycholoog die het later tot hoogleraar heeft geschopt, en ik kregen de vrije hand om een eigen onderwijsplan te maken en de extreme lijst af te schaffen. Wij voerden een handzaam leerboek (*Grondbeginselen der sociologie*) in, een multiple choice tentamen na het eerste semester en een mondeling overgangsexamen op basis van een aangepaste boekenlijst. Omdat het vak sociologie naast economie bepalend was voor de overgang werd er door de studenten hard aan gewerkt. Het ontwikkelen van een studieweek voor de eerstejaars studenten was - naast het lesgeven - een ander onderdeel van mijn werk. Zeker geen straf. Meestal zochten wij voor een sociografische verkenning een ontwikkelingsgebied op in delen van Groningen, Friesland of Drente. Met elkaar was het werkpakket van de Sociale Academie een verademing bij dat van de Osdorper Schoolgemeenschap. Ik voelde mij erg op mijn gemak in de drie jaar dat ik als stafdocent op de Karthuizer heb gewerkt.

Wethouder van D66 in Haarlem

Ik had mij vóór 1970 niet kunnen voorstellen dat ik meer dan twintig jaar in de praktische politiek zou gaan vertoeven. Politiek had wel mijn belangstelling maar ik ambieerde geen politieke carrière. Ik was op de Sociale Academie bezig om mij verder als socioloog te ontwikkelen, voldoende geld te verdienen om ons een eigen huis en auto te kunnen veroorloven en een goede huisvader te zijn. Dat ik toch lid ben geworden van een politieke partij had vooral te maken met de maatschappelijke onrust en de onvermijdelijkheid van veranderingen. Ik heb dat op de Sociale Academie ervaren. De noodzaak voor maatschappelijke en politieke veranderingen werd voor mij het beste verwoord door D66.

Daarom heb ik mij in 1967 aangemeld als lid. Kort daarna ben ik verhuisd naar Haarlem en ben gegroeid naar een prominente plaats binnen de plaatselijke afdeling. Bij de samenstelling van de kandidatenlijst voor de gemeenteraad in 1970 werd ik gekozen als lijsttrekker van D66 Haarlem. In één klap kwamen wij met vier zetels in de Haarlemse raad: Paul Captijn, Hannie Jansen Schoonhoven, Dré Kraak en ik. Rike Ruiters werd onze fractieassistente. Enige maanden later, na de installatie van de nieuwe

gemeenteraad, zat ik als jongste wethouder achter de tafel van B en W. Dat was eigenlijk niet onze bedoeling. Tussen de PvdA enerzijds en de VVD, KVP en de PCG anderzijds kon geen overstemming bereikt worden over de invulling van de zesde wethouderszetel. Toen - na drie uur debatteren - de patstelling duidelijk was, heb ik mij zelf als alternatief aangediend.

Praathuis

Eigenlijk wist ik niet goed wat mij was overkomen. Ik was nauwelijks voorbereid op het wethouderschap. De ochtend na de verkiezing ben ik heel vroeg wakker geworden en ben ik met Anike gaan wandelen in de Kolk. Het was een mooie ochtend, wij keken naar de eendjes en Anike wilde weten wat ik ging doen in Haarlem. Ik heb haar toen uitgelegd dat ik in het 'praathuis' ging werken, een voor haar bekend gebouw uit de Fabeltjeskrant. Diezelfde dag nog werden de portefeuilles verdeeld onder de collegeleden, kreeg ik een fraaie werkkamer en een secretaresse, Joke Brautigam. Die ging vanaf nu mijn nieuwe leven regelen. Zij deelde mij bij de eerste werkbespreking mee dat ik veel dingen aan haar moest overlaten, zo mocht ik zelfs de klok in mijn werkkamer niet opwinden. Joke heeft woord gehouden, heeft mij vier jaar lang bijgestaan en is, na haar huwelijk met Lex Eldering, vele jaren mijn secretaresse geweest van de SAN (zie hierna). Zij is nog steeds een goede vriendin. Ik heb de volgende dag mijn baan bij de Sociale Academie opgezegd en kon mij als wethouder voluit bezighouden met het meebesturen van de zesde stad van Nederland. Dat heb ik vier jaar met veel plezier gedaan. Het wethouderschap in Haarlem is zowel voor de Haarlemse afdeling van D66 als voor mij persoonlijk goed uitgekapt.

Het college en de collegekamer

De meeste van de collegeleden waren veel ouder dan ik. Burgemeester Leonardo de Gou, loco-burgemeester Daaf Geluk, Wim van Liemt en Dirk Spek hadden de leeftijd van mijn vader. Piet Voskuilen, Ton Thuis, Leo van der Berg en secretaris J.N. Meijsing waren een jaar of vijftien eerder geboren dan ik. Ik realiseer mij dat ik in deze dagen de enige overlevende ben. Ondanks mijn relatieve jeugdigheid heb ik met alle collegeleden een persoonlijke verhouding opgebouwd, die in de loop van de vier jaar is gegroeid. Ik heb ook veel van hen geleerd wat ik later in mijn politieke loopbaan heb kunnen toepassen.

Bij de eerste vergadering van het college van B en W kreeg iedereen een plaats toegewezen aan de lange tafel in de collegekamer. De stoelen waren gelijk met uitzondering van die van de burgemeester. Die had een verplaatsbaar houten wapen op de bovenkant van de rugleuning. De sfeer van de kamer was warm, stoffen bekleding van de stoelen, een tafelkleed, aan de muur links een prachtig wandtapijt en aan de rechterkant ramen die uitkeken op een binnenplaats. De toegangsdeur was zwaar en voorzien van een rood lampje dat ging branden als er vergaderd werd. Dan konden alleen de bodes binnenkomen met koffie, thee en zoete koekjes van banketbakker Franssen in de Zijlstraat. Er stonden dozen met sigaretten en sigaren op tafel waar frequent gebruik van werd gemaakt. De akoestiek en de verlichting waren prima en het vergaderproces had daarmee steeds allure zonder stijf te zijn. Opvallend was dat in 1974 bij het afscheid van Daaf Geluk en mij gekozen is voor de B en W kamer om het afscheidsdiner te houden. De heren in smoking en de dames in avondtoilet. De ruimte had voor ieder van ons zoveel betekenis dat wij dat ook op het eind van het college wilden delen.

Zware portefeuille

Ik kreeg bij de verdeling van de portefeuilles de ruimtelijke ordening/planologie als hoofdtaak, waaraan de volksgezondheid en het milieubeleid werd toegevoegd. Ik overdrijf niet als ik zeg dat ik in Haarlem daarmee ruim bedeeeld ben geweest. Ik rende soms letterlijk van de ene plaats naar de andere. Ik maakte deel uit van de commissie Waterkwaliteit van het Hoogheemraadschap Rijnland, van de commissie volksgezondheid en de commissie Milieubeheer van de VNG, van de Provinciale Raad voor de Volksgezondheid in Noord-Holland, van een commissie voor de meting van het vliegtuiglawaai van Schiphol, een commissie voor het stimuleren van de overloop van woningzoekenden naar Alkmaar, Purmerend en Hoorn en nog vele andere overlegclubs binnen mijn portefeuille. Ook nam de geleidelijke ontwikkeling van stadsontwikkeling naar stadsvernieuwing en het ontstaan van de wijkraden veel tijd in beslag. Vaak gebeurde het overleg in de avonduren.

Ontdooien

Ik schreef veel van mijn ervaringen op in nota's en artikelen. Dat deed ik bij voorkeur in de avonduren. Ik trok mij dan terug op mijn zolder en tussen de rood geverfde balken zette ik mijn gedachten op papier. Waar de energie vandaan kwam, is nu voor mij een raadsel. Erg gezellig zal ik thuis wel niet geweest zijn. Hoewel? Ik had één goede gewoonte, ik ging na avondbijeenkomsten meestal niet mee om af te zakken in de kroeg om na te praten of stoom af te blazen. Dat was een gebruikelijke reactie van raadsleden en ambtenaren. Ik ging naar huis om met Marijcke wat te drinken en haar over mijn ervaringen te vertellen. Zo bleef zij op de hoogte en werd het soms erg laat. Ik kon Marijcke niet bozer maken dan door steeds op mijn horloge te kijken hoeveel tijd er nog overbleef voor slaap. Marijcke was een nachtmens, dat ben ik nooit geworden.

Op zaterdagochtend gingen Dré, Paul en ik vaak trimmen in Middenduin, de Kennemerduinen of het Kraansvlak. Die activiteit hebben Dré en ik tot in deze eeuw vol gehouden, nu meer op de fiets dan lopend. Uiteraard werd er dan ook veel over politiek gesproken. Pas als ik daarna onder de douche stond viel er iets van mij af, ik ontdooide en had weer tijd voor het gezin. Zondag las ik stukken en maandag draaide het 'circus' weer op volle toeren. Als wethouder van volksgezondheid heb ik in die tijd voor het college een nota geschreven over de ongezondheid van het vele vergaderen en het (te) grote aantal uren dat er besteed moest worden aan de publieke zaak. De nota werd vriendelijk ontvangen, maar er veranderde niets. Het hoorde nu eenmaal bij de politiek en daar heb ik mij bij neergelegd. Wel heb ik bedongen dat ik op zaterdag en op feestdagen geen 'dienst' hoefde te doen, dan wel dat mijn kinderen mee mochten komen. Ik voelde mij daarmee minder schuldig over het gebrek aan aandacht voor het gezinsleven. Het bleef echter behelpen met een echtgenoot en vader die zo opging in zijn politieke loopbaan.

Het college van Haarlem

Het college van Haarlem bij de start in 1970³.

Het bezoek van koningin Juliana aan Haarlem. Zij krijgt uitleg over de vernieuwing van de Amsterdamse buurt.

Samen met Wim van Liemt heb ik het wandeldomein van de Grote Houtstraat mogen openen.

Afscheid van de Haarlemse politiek

Maar het is bij vier jaar gebleven. Het eens zo populaire D66 verloor na de landelijke verkiezing in 1972 steeds meer leden en potentiële kiezers en balanceerde op het randje van een faillissement. In 1974 heeft het doemscenario zich voltrokken. Ik heb daar een jaar eerder voor gewaarschuwd.⁴ Bij de gemeenteraadsverkiezingen kwam D66 in nog slechts in een beperkt aantal gemeenten terug. D66 Haarlem heeft de catastrofe niet meegemaakt, ze heeft de gemeenteraadsverkiezing aan zich voorbij laten gaan en zichzelf daarna opgeheven. Dré Kraak en ik hebben nog getwijfeld over wel of niet meedoen aan de verkiezingen. Maar de afdeling was zo overtuigd van de nutteloosheid van mogelijk één zetel dat men daar niet op wilde inzetten. Daar heb ik mij bij moeten neerleggen. Mijn teleurstelling daarover is groot geweest maar het was niet anders. Ik ben als wethouder gewoon blijven doorwerken tot de laatste werkdag. Een mooie toespraak van burgemeester De Gou in de laatste gemeenteraad op 28 augustus 1974, een oude stadskaart van Haarlem als afscheidscadeau, en het doek was voor mij gevallen.

De fractie heeft haar eigen afscheidsfeest gevierd in het restaurant van de Stadsschouwburg met veel politieke en andere vrienden. Rike Ruiter had een passende uitnodiging getekend en het werd een spetterende bijeenkomst vol weemoed en hartstochtelijk dansen. Tegen de gemeenteraad heb ik gezegd dat ik afscheid nemen te onherroepelijk vond klinken, ik was politiek nog niet klaar. Maar het feest in de schouwburg was het definitieve einde van de schitterende tijd die ik als wethouder samen met Paul, Hannie, Dré en Rike en al die anderen van D66 Haarlem heb beleefd.

Projectontwikkeling

Daarna begon de grote leegte. Ik kon niet meer terug naar mijn baan als socioloog op de Sociale Academie, daar had ik in 1970 voor moeten tekenen en een nieuwe baan was niet direct voorhanden. Ik moest met wachtgeld gaan of zoals Martin de Vries, mijn toenmalige kapper, tegen mij zei: 'je loopt nu zeker in de steun, hè?'. Zo was het: geen werk en geen perspectief. Martin heeft overigens niet kunnen vermoeden hoe zijn opmerking over wachtgeld mij heeft aangezet om (te) snel een andere baan te kiezen. Eigenlijk had ik wat tijd moeten nemen om rustig af te 'wachten' tot ik zelf wist wat ik wilde.

Minister Hans Gruijters van D66 heeft mij in die tijd gewezen op de mogelijkheid om (tijdelijk) burgemeester

te worden van Zwartewaal en Vierpolders. Dat waren twee gemeenten onder de rook van Rotterdam, die op de nominatie stonden om op te gaan in de gemeente Brielle. Dat was op zich wel een aardige overstap geweest met een riante burgemeesterswoning, maar men zocht in die plaatsen naar een agrarisch georiënteerde kandidaat. Dat was ik niet. Ik heb Gruijters bedankt voor zijn hulp en kreeg kort daarna een baan in Haarlem aangeboden.

Ik kon mededirecteur worden van de projectontwikkelingsmaatschappij de AKOM, de zaak van Daan van Baarsen die onder meer het Brinkmancomplex heeft vernieuwd. Ik heb mij toen niet gerealiseerd dat ik in een totaal andere wereld terecht zou komen waar ik een rol moest vervullen die mij eigenlijk niet goed lag. Die baan is om een aantal redenen geen succes geworden, ik heb het een goed jaar volgehouden. Ik verdiende veel geld maar ik was niet op mijn plaats in de projectontwikkeling. Ik heb ontslag genomen en ik ben mij gaan heroriënteren, zowel maatschappelijk als politiek. Ik kon toen niet bevroeden dat ik vier jaar later mijn voornaamste bron van inkomsten binnen de gezondheidszorg zou vinden en ik opnieuw wethouder zou worden, nu voor de PvdA in de gemeente Bloemendaal.

Maatschappelijke heroriëntatie

Bij mijn maatschappelijke heroriëntatie hebben een aantal zaken mijn keuze beïnvloed. Na een goed jaar kijken in de keuken van de projectontwikkeling en de bouw, wist ik toen dat - ondanks attractieve aanbiedingen van een aantal bouwbedrijven - mijn hart daar niet lag.⁵ Maar waar dan wel? Uit een beroepskeuzeonderzoek was gebleken dat in mij 'niet de habitus van een koopman school' en dat 'planning mij op het lijf was geschreven'. Dat gecombineerd met de ervaringen in het onderwijs, de politiek en het openbare bestuur hebben nadien richting gegeven aan mijn beroepsontwikkeling. Het zou een combinatie worden van elementen die ook al zijn terug te vinden in mijn academische opleiding.

ROGK

Een belangrijke invalshoek is mijn functie bij het Regionaal Overleg Gezondheidszorg Kennemerland (ROGK) geweest. Ik was in oktober 1974 officieel door de toenmalige staatssecretaris Hendriks geïnstalleerd als onafhankelijk voorzitter van een platform dat als proef moest dienen voor de invoering van de Wet Voorzieningen Gezondheidszorg (WVG). Het voorzitterschap van het ROGK

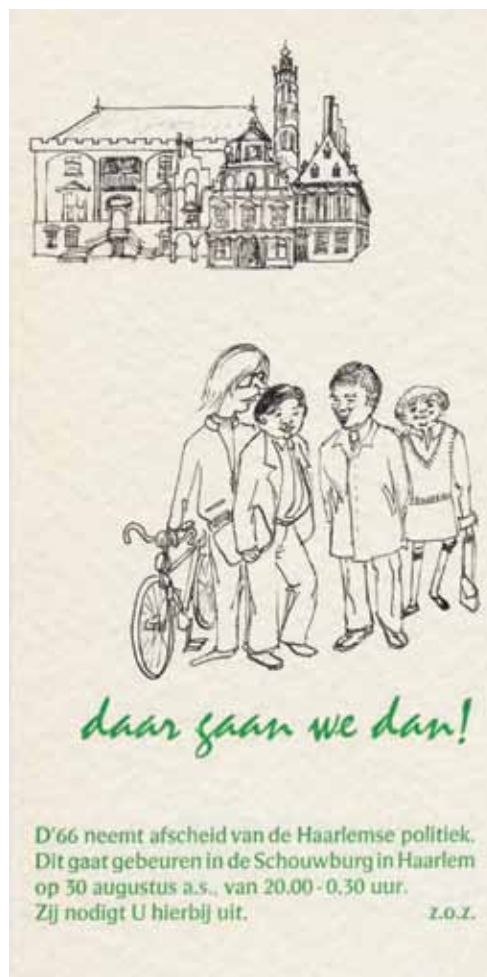
Afscheid van de Haarlemse politiek

Het college van Haarlem in 1974 bij het afscheid.

Paul Captijn, Marijcke en Dré Kraak bekijken de toekomst met een lach.

De uitnodiging voor het afscheid van D66, getekend door Rike.

Rike Ruiter, de 'moeder' van de D66 fractie.

heb ik negen jaar vervuld, in nauwe samenwerking met het bureau van het ROGK.⁶

De WVG was bedoeld om de Nederlandse gezondheidszorg in een allesomvattende structuur vast te leggen, waar overigens niets van terecht is gekomen. Dat heeft niet aan mij gelegen. Ik heb mij met de parlementaire ontwikkeling van de WVG en later met de invoering van de wet⁷ vele jaren bezig gehouden en de noodzaak van planning door de provincies en de gemeenten in diverse artikelen bepleit. De WVG is daarmee een deel van mijn leven geworden, ik kende de wet van voor tot achter, mocht optrekken met staatssecretarissen en hoge ambtenaren en werd vaak gevraagd om op congressen te spreken. Toch is de wet door het parlement in de ijskast gezet, nieuwe denkbeelden over de plaats van de overheid bij de gezondheidszorg waren daaraan debet.

Voor mijn persoonlijke maatschappelijke heroriëntatie was de WVG en het ROGK echter belangrijk omdat ik mijzelf gaandeweg realiseerde dat ik sterk ben in het planmatig denken. Op grond daarvan werd ik ook gevraagd om toe te treden tot het bestuur van de Vereniging van Strategisch Management. In 1976 heb ik een eigen Buro voor Planbegeleiding opgericht. Door het Buro, het ROGK en nog wat sociologielessen op de Noord-Hollandse Bestuursacademie en de Haarlemse Sociale Academie kon ik grotendeels in mijn eigen inkomen voorzien.

Mijn afscheid bij het ROGK in 1983 werd op een ludieke manier gevierd

Politieke heroriëntatie

Mijn politieke heroriëntatie kwam uit een onverwachte hoek. In Zuid-Kennemerland bestond vanaf de negentiende eeuw de vereniging Liefdadigheid naar Vermogen. Die vereniging zorgde voor wat extra geld voor minvermogenden en voedselpakketten tijdens de Kerst. In de jaren zestig is de vereniging omgevormd tot een instelling voor algemeen maatschappelijk werk onder de naam Algemene Vereniging Maatschappelijke Zorg (AVMZ). Gedurende mijn wethoudertijd in Haarlem is de AVMZ zich vooral gaan richten op het maatschappelijk ondersteunen van cliënten in de Haarlemse vernieuwingswijken zoals de Burgwal en het Rozenprieel. Daaruit ontstond het zogenoemde wijkgebonden maatschappelijk werk met een links politiek profiel. Maté Kuiper, hoofd maatschappelijk werker, was de vertolker van het nieuwe denken en botste met het toen zittende bestuur. Dat was zo verstandig om onder leiding van haar voorzitter Hans Bredius, officier van justitie in Haarlem, op zoek te gaan naar nieuwe bestuursleden. Zo kwamen Dré Kraak en ik op de bestuursstoel van de AVMZ. Daar zijn wij blijven zitten tot de fusie met de rooms-katholieke en protestants-christelijke zusterverenigingen een einde maakte aan deze meer dan honderd jaar bestaande zorginstelling.

In 1976 heb ik voor het bestuur van de AVMZ een nota geschreven over de sociale aspecten van de wijkvernieuwing. Dat was deels een aansluiting bij de ideeën van Maté, maar ging ook terug naar beleidsnotities die ik daarover als wethouder had geschreven. Het was mij steeds meer duidelijk geworden dat stads- en wijkvernieuwing meestal werden bekeken vanuit de hoek van de planologie en de volkshuisvesting. Wat ontbrak was een benadering vanuit het onderwijs, de maatschappelijke opbouw en het bestrijden van armoede en daarmee vaak samenhangende problematiek als werkeloosheid en alcoholmisbruik. Kort gezegd: het ging om straten en woningen en veel minder om de mensen die er leefden. Dat onderwerp heb ik toen geanalyseerd en een pleidooi gehouden om beleidsmatig de fysieke (wijk)vernieuwing te koppelen aan de sociale (wijk)vernieuwing. Mijn nota kreeg veel aandacht in het Haarlems Dagblad en bleek ook overgenomen te zijn in diverse regionale dagbladen. Voor die tijd was het kennelijk een origineel denkbeeld.⁸ Later is het begrip sociale vernieuwing gemeengoed geworden. Door het schrijven van de nota realiseerde ik mij dat ik politiek links was opgeschoven.

Mijn politieke overstap

Ik heb tot 1976 gewacht om de overstap te maken van D66 naar de PvdA. Ik had daarvoor twee redenen. In de eerste plaats had de afdeling Haarlem van D66 zichzelf opgeheven en was de landelijke partij op sterven na dood. Landelijk stemde 60% van de leden op een partijcongres in 1975, dat ik zelf heb mogen voorzitten, voor opheffing van de partij. Maar dat was statutair een te kleine meerderheid. Bij tweederde meerderheid was D66 roemloos ten onder gegaan. Nu kabbelde de partij door en is later uit de as herrezen. Ik heb daar niet op gewacht. Ik moest daarom een andere keuze maken. Dat was op zich niet moeilijk. Na het opschrijven in de nota voor AVMZ dat het bij wijkvernieuwing noodzakelijk is om werk te maken van zaken als armoedebestrijding en opheffen van maatschappelijke ongelijkheid, was het voor mijzelf duidelijk geworden dat ik dan ook de daad bij het woord moest voegen. Ik moest lid worden van de PvdA.

Ik heb op 22 juni 1976 heel impulsief een aanmeldingsbrief geschreven en dit aan Marijcke verteld voor de brief op de post ging. Haar reactie: 'weet je het wel zeker?' Ik weet niet meer wat ik toen geantwoord heb. Ik kreeg van de Haarlemse afdelingssecretaris een aardige welkomstbrief en was als lid geregistreerd. Dat is nu al weer 35 jaar geleden. Enige tijd daarvoor had ik mij bij D66 afgemeld na eerst de bijna failliete partijkas met een bedrag gesteund te hebben. Ik heb mijn lidmaatschap van D66 dat negen jaar heeft geduurd en mij veel voldoening heeft geschonken daarmee voor mijn eigen gevoel op een waardige manier afgesloten. Het is een erg mooie tijd geweest.

Wethouder in Bloemendaal

Omdat ik kort na mijn politieke verhuizing ook verhuisd ben van de Bloemveldlaan 58 in Haarlem naar de Vrijburglaan 29 in Overveen, werd ik lid van de afdeling Bloemendaal van de PvdA. Ik heb mijzelf in de ledenvergadering gepresenteerd en mijn lidmaatschap van de PvdA gemotiveerd. Daar werd gemengd op gereageerd. Een aantal leden bekeek mij met argusogen. 'Een vreemde eend in de bijt?' Die situatie heeft gelukkig niet lang geduurd, ik werd snel geaccepteerd, waaraan wellicht ook heeft bijgedragen dat ik in Overveen ben opgegroeid en ik al veel leden van de PvdA Bloemendaal kende en zij mij.

De PvdA in Bloemendaal was goed georganiseerd, had goede raadsleden voortgebracht en was een gewaardeerde politieke partner geworden in het college van B en W. Vooral het overtuigde sociaal democratische

De collegezaal van Bloemendaal ¹⁰.

Het gerestaureerde tegeltableau Het Vikingschip. Kareolkenner Jet Slagter geeft uitleg.

denken van mensen als Harry Peschar⁹, Harry Stapel en Jan de Korte heeft de PvdA in Bloemendaal veel krediet verschaft. Op die politieke goodwill heb ik kunnen steunen toen ik bij de gemeenteraadsverkiezing van 1978 - samen met Jan de Korte en Irene Brulleman - werd gekozen als raadslid en kort daarna als wethouder. Ik ben nadien nog driemaal als wethouder herkozen waardoor ik de PvdA zestien jaar lang in het college van Burgemeester en Wethouders van Bloemendaal heb vertegenwoordigd.

Voor de naoorlogse periode is zestien jaar een record. Er zijn raadsleden met een nog langere staat van dienst maar niet als wethouder. En dat voor iemand met een PvdA

signatuur in een van de rijkste gemeentes in Nederland met een overwegend VVD georiënteerde bevolking. Over de wethouderszetels en de portefeuilleverdeling werd vooraf onderhandeld waarbij de VVD als grootste partij altijd de leiding had. De VVD liet op die momenten zien wie het voor het zeggen heeft in Bloemendaal. Dat is tot op de huidige dag de politieke praktijk. Meestal kreeg ik de door mij gewenste portefeuille volkshuisvesting, sport en cultuur onder mijn hoede. Als mijn belangrijkste 'wapenfeiten' beschouw ik het aantal sociale huurwoningen dat in mijn tijd is gebouwd, het behoud van de tegels van Kareol, de aanleg van het Bloemendaalse kabeltelevisienet - dat later voor veel geld is verkocht - en de bouw van het Tetterode Sportcomplex. Ook heb ik jarenlang leiding mogen geven aan het toewijzen van huurwoningen aan Bloemendaalse woningzoekenden. Het zijn allemaal zaken die samen met anderen gerealiseerd zijn maar waar ik een persoonlijk stempel op heb gedrukt.

De fractie en het college

In de zestien jaar hebben er weinig personeelwisselingen in de fractie van de PvdA plaatsgevonden. Jan de Korte werd na de verkiezingen van 1990 opgevolgd door Rens van Schie en Irene Brulleman gaf in 1992 het stokje over aan Ted Blesgraaf. Ik heb dus met vier verschillende fractieleden te maken gehad, steeds in een fractie van drie personen. Dat beperkte aantal maakte de lijnen erg kort en wij hadden een bijna instinctief vermogen om van elkaar te weten hoe ieder van ons over belangrijke politieke vraagstukken dacht. Daarbij speelde ook de aanwezigheid van een of meer bestuursleden en/of lijstopvolgers een positieve rol. Die konden de mening van de politieke achterban verwoorden of soms tegenstellingen in de fractie verzoenen. Vooral Annemarijke Wooldrik, die vele jaren voorzitter van de afdeling is geweest, vervulde die rol met verve.

Ik heb plezierig samengewerkt met twee burgemeesters, Gerrit Weekhout en Harry Kamphuis en met zes VVD wethouders en met drie van het CDA. Bij de VVD zag ik de wisseling van Gerard Ebeli naar Ot Staleman¹¹ die tijdelijk werd vervangen door Fiet Heijne Makreel, die op haar beurt plaats maakte voor Yvonne van Essen om te eindigen met Hein Coebergh. Ook het VVD raadslid Ankie Broekers is een tijdlang waarnemend wethouder geweest. Bij het CDA werd Wim van der Ploeg opgevolgd door Eldo Bredius die weer werd opgevolgd door Huub Schnackers. Met geen van de collegeleden heb ik ooit een openlijk conflict gehad.

Van aversie tegen mijn politieke kleur heb ik weinig gemerkt. Achter mijn rug werd wel over 'die rooie Piet' gefluisterd maar dat ging aan mij voorbij. Dat vond ik zelfs wel aardig. Het spiegelbeeld beleefde ik vaak in PvdA kringen. Als ik bij een voorstelronde meldde dat ik wethouder was in Bloemendaal, werd er steevast gelachen. 'Dat kon toch niet waar zijn'. Een mooie illustratie van wat sociologen benoemen als beeldvorming, vooroordeel en stereotype.

De steun van de PvdA afdeling

Iedere gemeenteraadsverkiezing was het weer spannend of ik als wethouder herkozen zou worden. Dat was vooral afhankelijk van het aantal zetels dat de PvdA behaalde. Twee zetels waren redelijk vast, maar de derde zetel was meestal een restzetel. Het is vier keer gelukt om de derde zetel in de wacht te slepen. Maar dat ging niet vanzelf. Daarvoor heeft de afdeling Bloemendaal hard moeten werken. De verkiezingstijd was steeds spannend, vermoeiend, soms emotioneel, maar vooral erg samenbindend. Zeker een kwart van de afdeling ging onvermoeibaar langs de huizen om aandacht te vragen voor de PvdA. Vanaf 1982 ging dat gepaard met het aanbieden van een plantje. Of het enige meerwaarde heeft gehad voor het verkiezingsresultaat valt niet na te gaan. Een feit is dat slechts weinig burgers deze PvdA-geste weigerden aan te nemen en het vaak een goede 'binnenkomer' was voor een gesprek over de plaatselijke politiek. En daar gaat het bij gemeenteraadsverkiezingen om. Ook werd het wel op prijs gesteld dat wij de kiezers thuis gingen opzoeken. Dat gold zeker voor mijzelf. In de loop van de jaren kenden veel mensen mij vanuit verenigingen, de huisvestingssprekuren of gewoon vanuit de krant of het weekblad. Ik merkte dat men het waardeerde dat je liet blijken dat de rollen nu omgedraaid waren. Niet zij hadden jou nodig, maar jij hen. Los van het electorale effect gaf het gezamenlijk door een buurt trekken ook veel onderling plezier. Een volgauto vol met potjes, een mand met potjes aan je arm, aanbellen en je verhaal doen. Na afloop van de ochtend of de middag doken wij met alle canvassers (want zo heten de politieke colporteurs) de kroeg in voor een biertje en sterke verhalen.

Zwart maken

Foto's en drukwerk waren de belangrijkste ingrediënten van de verkiezingscampagnes. Dat is lokaal nog steeds het

Verkiezingsbord in onze tuin. Wie lijkt op wie?

Het was die dag warm. Rinske Schoorl en Annemarijke Wooldrik stoppen de plantjes in potjes.

Het potje met mijn naam en de PvdA.

De fractie van de PvdA in 1982: Jan de Korte, Irene Brulleman en ik.

De fractie van de PvdA in 1990: Rens van Schie, Irene Brulleman, Ted Blesgraaf en ik.

geval. In een van de verkiezingsjaren werd een prachtige kleurenfoto van mij gemaakt voor een levensgrote verkiezingsposter. Dat was iets nieuws, met je hele lijf hangen op de gemeentelijke verkiezingsborden. De foto's waren geplakt op dik karton en voorzien van een plastic afdeklaag. Het probleem was echter dat de poster zo zwaar was geworden dat er schroeven aan te pas moesten komen om de beeltenis op het verkiezingsbord vast te zetten. Op een avond gingen wij de gemeente rond om de borden op te hangen. Appie Bosch was daarbij de 'voorman' en wij volgden zijn instructies.¹² Het bord in Overveen hing ongeveer tegenover de toenmalige garage van Van Wijk op de Bloemendaalseweg in Oud-Overveen. Kennelijk was het boren en schroeven opgevalen bij omwonenden die niets op hadden met de PvdA. Toen wij op de terugweg het bord passeerden, was het beeld onzichtbaar gemaakt door een zwarte spuitbus. Iemand had zich op mij uitgeleefd. Het bord is blijven hangen tot na de voor ons succesvol verlopen verkiezingen. Overigens een van de weinige incidenten in al die verkiezingsjaren.

SAN

Kort voor mijn intrede in de Bloemendaalse gemeentepolitiek kreeg ik de vraag om een landelijke pressiegroep op te zetten voor zelfstandige huisartsenlaboratoria die door de toenmalige landelijke overheid niet voor vol werden aangezien. Dat heeft geleid tot de vereniging Samenwerkende Artsenlaboratoria in Nederland (SAN). Die is uitgegroeid tot een erkende brancheorganisatie van huisartsenlaboratoria en diagnostische centra. Mijn naam is te vinden in de oprichtingsakte van de SAN in 1977. In de eerste periode was ik adviseur, daarna coördinator en weer later kreeg ik de titel directeur. Dat ben ik meer dan vijf en twintig jaar geweest. Hoewel ik qua opleiding een vreemde eend was binnen de wereld van de huisartsendiagnostiek en de klinische chemie, voegde ik daar toch ook iets aan toe: kennis van politieke processen en bestuurlijke ervaring.

Het landelijke kantoor was gevestigd in mijn woonhuis en de verschillende organen van de SAN vergaderden meestal in Utrecht, Nulde of Zwartsluis, landelijk centraal gelegen plaatsen. Ik ben ook vele jaren voor de SAN de vertegenwoordiger geweest in Kamer I van het Centraal Orgaan Tarieven Gezondheidszorg (COTG, later omgedoopt tot CTG), waar de financiële condities voor de ziekenhuiszorg en de (laboratorium)diagnostiek werden voorbereid. Ik deed verder voor de SAN alle beleidsvoorbereidingen en afhandelingen van besluiten van

de ledenvergadering en het bestuur. Door mijn politieke ervaring en veelvuldige contacten met landelijke en provinciale gezondheidszorginstellingen heb ik mijn waarde voor de SAN bewezen. Omgekeerd kon ik ervaringen binnen de SAN en haar leden vaak weer goed gebruiken voor mijn politieke netwerk. Hoewel dat zo niet genoemd werd, was mijn positie te vergelijken met een algemeen secretaris, die veel samenwerkte met commissies van leden en ondersteund werd door een vaste secretaresse, Joke Eldering-Brautigam.

Joke en ik hebben in november 2003 afscheid genomen van de SAN tijdens een bijeenkomst in de Orangerie op het landgoed Elswout in Overveen. Ik heb veel aan de SAN te danken gehad. Ik kon het werk van de SAN goed combineren met mijn langdurige wethouderschap in Bloemendaal. Ik bewaar goede herinneringen aan de samenwerking met de achtereenvolgende voorzitters, Alle Groen, Wim van der Slik, Frits Schuurman en Wim Rutten. Ook met veel andere leden in het bestuur en de ledenvergadering heb ik een goede relatie opgebouwd. Dankzij de studiereizen van de SAN, die ik meestal zelf organiseerde, heb ik veel van Europa, de Verenigde Staten van Amerika en Canada gezien en beleefd. Op zoek naar nieuwe vormen van diagnostiek, leerden wij de specifieke kenmerken kennen van de gezondheidszorg in de verschillende landen en deze toe te passen op de visie van de SAN over haar toekomst.

Dubbele baan

Vanwege het aantal inwoners is Bloemendaal een gemeente met part-time wethouders. Door de combinatie met mijn parttime baan bij de SAN werkte ik echter meer dan een normale werkweek. Naast de normale dagdelen was ik vaak in de avonduren op pad en ook het weekeinde vroeg om representatie of voorbereiding van de collegevergaderingen. Ik heb dat zestien jaar kunnen volhouden omdat mijn beide 'kantoren' (huis en gemeentehuis) op loopafstand van elkaar liggen en ik in beide locaties secretariael uitstekend werd ondersteund. Joke Eldering voor de SAN en achtereenvolgens Ria Hesselman, Tineke Pesman en Evelien Bakker op het gemeentehuis zorgden er – vaak in onderling overleg – voor dat ik geen omkijken had naar mijn agenda en het maken van afspraken. Zo ontwikkelde ik een uiterst efficiënte werkwijze met een minimum aan rijtijdverlies. Omdat ik met Joke ben meegegroeid in het gebruik van de computer (vooral tekstverwerking) was ik al heel vroeg in staat om zelf mijn weg op dat ondersteunende apparaat te vinden.

Hoogtepunten van de SAN

Voorzitter Wim van der Slik spreekt in het Teijlers museum in Haarlem bij de presentatie van een van de SAN boeken.

Alle SAN leden op excursie in Spanje, klaar voor de rafting.

Michiel probeert Joke en mij bij ons afscheid in 2003 het SAN gevoel te laten beleven.

Tegenwoordig is het heel normaal dat een wethouder beschikt over een beeldscherm op zijn werkkamer. In mijn tijd was dat nog niet het geval, maar mijn computer stond toen al wel op mijn kantoor thuis.

Het verklaart ook waarom ik in die drukke zestien jaren zo veel stukken voor de SAN en artikelen in vakbladen heb kunnen schrijven. Veel teksten zaten in mijn hoofd en kon ik dicteren aan Joke die dat stenografeerde en uittipte via het tekstverwerkingsprogramma, zodat ik dat weer kon bewerken en corrigeren. Het enige probleem was om zicht te houden op de veelheid aan onderwerpen waar ik mij mee bezig hield. Dat maakte ik zelf moeilijk door naast de gemeente en de SAN ook nog deel te willen uitmaken van veel externe organisaties en besturen (zoals ROGK, VNG, gewest Zuid Kennemerland, Bestuursacademie Noord-Holland, Ondersteunings Instituut Noord-Holland, COTG, sportcomplex Tetterode e.d.). Ook was ik in die tijd nog docent maatschappijleer en bijzonder bestuursrecht gezondheidszorg aan de Bestuursacademie. En verder vond ik het leuk en eervol om zo nu en dan gevraagd te worden om als ambtenaar van de burgerlijke stand een huwelijk te voltrekken. Als oplossing voor een dreigende overbelasting hield ik nauwkeurig een lijst bij van onderwerpen die ik zelf wilde voorbereiden en afhandelen, en onderwerpen die ik kon overlaten aan ambtelijke medewerkers, maar waar ik wel de politieke verantwoordelijkheid voor bleef dragen. Zo was het mogelijk om veel hooi op mijn vork te nemen zonder daaronder te bezwijken.

Trouwambtenaar.

Loco- en waarnemend burgemeester

In iedere gemeente is een plaatsvervanger voor de burgemeester. Voor een korte periode heet dat loco-burgemeester, voor een langere afwezigheid waarnemend burgemeester. In de ambtsperiode van Gerrit Weekhout en Harry Kamphuis ben ik vele jaren (eerste) loco-burgemeester geweest. Tussen het afscheid van Gerrit Weekhout eind augustus 1990 en het aantreden van Harry Kamphuis half december 1990 mocht ik als waarnemend burgemeester fungeren. De meeste keren kon ik op routine de vervanging regelen. Ik kende de gemeente, de ambtelijke organisatie en de vergaderprocessen van de gemeenteraad en van B en W. Vooral het waarnemerschap betekende echter een drukke tijd. Tegelijk directeur van de SAN, wethouder en waarnemend burgemeester. Ik was dan ook blij dat ik Harry in december de ambtsketen kon overdragen. Het waarnemerschap was wel heel leerzaam, bijvoorbeeld het driehoeksoverleg tussen de gemeente Bloemendaal, Justitie en de gemeentepolitie.

Kraken en ontruimen

De kennis van het driehoeksoverleg was nuttig toen ik in 1993 als loco-burgemeester te maken kreeg met een voor Bloemendaal uniek fenomeen: het kraken en laten ontruimen van een villa in het dorp Bloemendaal. Ook het vervolg was bijzonder. Op de hoek van de Bloemendaalseweg en de Parkweg staat een kapitale villa, genaamd 'Duin-Ouwe', een rijksmonument dat oogt als een Zwitserse chalet. Dat komt vooral door het oplopende grasveld en de houten ornamenten aan dak en balkons. Het is lang eigendom geweest van de Radiogemeente van dominee Toornvliet, een stichting die het pand in gebruik had als radiostudio, cursusruimte en ontmoetingsruimte. Dominee Toornvliet was eerder voorganger in de Gereformeerde Kerk in Bloemendaal, die sinds vele jaren zondags kerkdiensten uitzendt onder de naam Radio Bloemendaal. Op enig moment is er ruzie gekomen tussen de kerk en dominee Toornvliet die daarna voor zich zelf is begonnen als radiodominee.

In de zomer van 1993 heeft de Stichting Radiogemeente besloten om te stoppen met haar activiteiten en het pand Parkweg 18 te verkopen. Met een nieuwe eigenaar had men het koopcontract getekend en in afwachting van het afronden van de transactie toonde het pand verwaarloosd, verveloo en ogenschijnlijk onbewoond. Dat trok de aandacht van de kraakbeweging waarvan een aantal 'leden' het pand op maandag 9 augustus 1993 hebben gekraakt.

Burgemeesters

De laatste gang van burgemeester Gerrit Weekhout naar de Raadszaal bij zijn afscheid in 1990.

Met ambtsketen en een blauw oog leid ik de nieuwe burgemeester Harry Kamphuis naar de Raadszaal.

Tijd voor vrolijkheid bij Gerrit en Marijke.

Mijn laatste optreden als waarnemend burgemeester.

Maandagmiddag heb ik nog een poging gedaan om serieus met de krakers in gesprek te komen. Dat werd geweigerd, ik werd niet toegelaten tot het pand en kon slechts aan de buitenkant van het hek van gedachten wisselen met iemand van wie ik begreep dat hij de groep krakers juridisch bijstond. Dat gesprek leidde niet tot enige toenadering. Daarop vond een overleg plaats tussen de aangewezen Officier van Justitie, de plaatsvervangende districtschef van de politie, de nieuwe eigenaar van het pand, een vertegenwoordiger van de verkopende Stichting Radiogemeente, en ikzelf als loco-burgemeester. De Officier van Justitie vond het uitzetten van de krakers op grond van de feiten en ontruimingscriteria gerechtvaardigd. Mijn rol was vervolgens om bij het Ministerie van Binnenlandse Zaken een verzoek in te dienen tot bijstand van de Mobiele Eenheid. Ook maakte ik samen met de Officier van Justitie en de plaatsvervangende districtschef van de politie deel uit van het beleidscentrum dat op dinsdag 10 augustus 1993 de uit te voeren actie begeleidde.

Op dinsdagochtend ben ik vroeg opgestaan om het schouwspel van dichtbij mee te maken. De ontruiming mocht niet eerder plaats vinden dan om 06.00 uur i.v.m. de zonsopgang. Vooraf had een politiewaarnemer de situatie nauwkeurig in kaart gebracht. Het werd een snelle ontknoping, het binnendringen door de Mobiele

Het gekraakte en ontruimde pand 'Duin-Ouwe'.

Eenheid via de serre en het dak gebeurde binnen een paar minuten. De krakers waren zo verrast door de actie dat zij zonder tegenstand en op vrijwillige basis het pand verlieten. Daarmee werd een gerechtelijke procedure voorkomen en werden de krakers om 6.45 uur met al hun spullen en voertuigen over de grens van Bloemendaal gezet. Ik maakte mij vooraf zorgen over een mogelijke geweldsescalatie, maar dat is gelukkig uitgebleven. De operatie 'Duin-Ouwe', zoals de code naam luidde, is door de politie zo geruisloos en efficiënt uitgevoerd dat ik het gevoel had naar een film gekeken te hebben.

Het vervolg

Dinsdagavond filosofeerden Marijcke en ik over het schilderen van onze gang op de begane grond. Die moest volgens Marijcke maar eens opgefrist worden met een blauwe kleur. De volgende ochtend hoorde ik wat stemmen voor het raam van onze slaapkamer, het was nog vroeg en ik besteedde er geen aandacht aan. Bij het wakker worden viel het mij op dat er een glazen pot met blauwe verf op ons bed lag. Kennelijk had Marijcke het nodig gevonden om mij te herinneren aan ons gesprek over het verven van de gang, dacht ik. Bij het verlaten van de slaapkamer rook ik een penetrante geur en toen ik de trap was afgedaald naar de begane grond ontdekte ik de oorzaak.

De mat voor de voordeur was besmeurd met een stinkende substantie van stront en olie. Die was via de brievenbus naar binnen gekomen. Dezelfde substantie bleek ook gestort te zijn in het portiek en in de vijvertjes van de zijtuin. Verder zag ik verschillende blauwe verfplekken op onze voorgevel. Volgens een rechercheur van de Bloemendaalse politie was het niet te bewijzen maar was het vermoeden groot dat het een wraakactie van de kraakbeweging betrof. Hij zei er nog bij dat de krakers altijd werken met milieuvriendelijke verf op waterbasis zodat de vlekken vanzelf wel zouden verdwijnen. Dat verhaal klopte niet. Ik heb nog steeds een blauwe plek hoog in de voorgevel die mij herinnert aan de krakers. Dat zij het geweest moeten zijn werd wel duidelijk toen bleek dat ook de woning van de Officier van Justitie en de auto van de nieuwe eigenaar van Parkweg 18 die nacht bewerkt zijn.

Het mysterie van de glazen pot blauwe verf kon daarna worden opgelost. Niet Marijcke had de pot naar onze slaapkamer gebracht maar de krakers hadden de pot naar binnen gegooid. Het was hun bedoeling geweest dat de glazen pot uiteen zou spatten tegen het raam. Dat is niet

gebeurd omdat het raam open stond wat zij niet hebben opgemerkt. De pot is via het gordijn op ons bed beland en heel gebleven. Een geluk bij een ongeluk. Wij hebben de pot verf niet gebruikt voor de verfbeurt van de gang maar die wel moeten voorzien van een nieuwe vloerbedekking en mat. Wij hadden even genoeg van de kleur blauw. Wel heb ik door de kraakaffaire een unieke ervaring kunnen toevoegen aan mijn bestuurlijke loopbaan.

De rol van Marijcke

Ik genoot van de vrijheid om zelf mijn dagindeling te kunnen bepalen. Ook sprak de veelzijdigheid van de onderwerpen en de vele contacten mij erg aan. Ik kan mij nu niet meer voorstellen hoe het mij het lukte om aan alles voldoende tijd te besteden en tot tevredenheid van anderen te kunnen functioneren. Wel denk ik dat ik in die tijd roofofbouw heb gepleegd op mijzelf en het gezin. Het is vooral aan Marijcke te danken geweest dat het niet uit de hand is gelopen. Naast haar eigen baan zorgde zij voor het huishouden en de contacten met de kinderen, familie en kennissen. Door mijn kantoor was ik relatief veel thuis - een positief element - maar ik was desondanks meer bezig met mijn veelzijdige 'beroep' dan met het huisgezin. Maar Marijcke hield mij bij de les, het moest niet te gek worden. Daarom namen wij ruim de tijd om met vakantie te gaan. Ik zorgde er dan wel voor dat ik geen raadsvergaderingen miste; dat is in de zestien jaar misschien een of twee maal gebeurd.

Tijdens de vakanties was ik in staat om helemaal los te komen van het werk. Dat lukte niet meteen. Wij reden met auto en caravan lange stukken naar Frankrijk en ik betrapte mij er op dat ik tijdens de heenreis veel praatte over mensen en onderwerpen uit mijn werk. Dat moest weg uit mijn hoofd. Ook sliep ik de eerste dagen van de vakantie extreem vaak en lang. Daarvoor hadden wij in Nancay, een gemeente camping in de Solonge, een mooi startpunt. Midden in een bos kwam ik tot rust. Na drie dagen niets doen begon onze vakantie pas echt. Terug in Overveen verliep het proces precies omgekeerd. Drie dagen werken en ik was het vakantiegevoel al weer kwijt.

Marijcke zorgde er ook voor dat ik mijzelf ben gebleven in het bestuurlijke circuit. Ongewild word je als wethouder op een voetstuk geplaatst. Je tijdelijk door de gemeenteraad toegekende gezag leidt vaak tot een overdreven vorm van ontzag bij de burgers voor je functie, los van de persoon. Dat moet je relativeren, je bent slechts een voorbijganger, iedere vier jaar of eerder kun je als wethouder worden

weggezet. Bij de relativering heeft Marijcke mij steeds geholpen. 'Blijf jezelf, ze nemen je maar zoals je bent', zei ze vaak als ik weer eens een moeilijke vergadering of gesprek inging. Ik nam dat ter harte, maar ik merkte wel dat het niet steeds positief uitpakt. Er zijn structuren (en mensen!), voor wie de formele roleisen leidend zijn en die juist schrikken van al te veel relativering.

Mijn afscheid als wethouder

In de herfst van 1993 heb ik - na overleg met Marijcke - besloten om mij niet meer kandidaat te stellen voor een volgende gemeenteraadsperiode. Ik vond vier raadsperiodes genoeg. Het werk van de SAN was toegenomen en daarmee steeds moeilijker te combineren met een politieke functie als raadslid en wethouder. Ik heb mijn beslissing besproken met het afdelingsbestuur van de PvdA, dat mij daarbij steunde. Een moeilijk moment in mijn leven, maar het was wel een overwogen besluit. In mei 1994 kreeg ik een prachtig afscheid: veel warme woorden

Afscheid als wethouder van Bloemendaal

De gemeenteraad in 1994.

Moeder en zoon.

Vrienden.

en cadeau's van de ambtenaren, een horloge met inscriptie van de gemeenteraad, een gloedvolle toespraak van Harry Kamphuis, de erepenning van de gemeente Bloemendaal en een lintje van de Koningin. Drie dagen later heb ik veel handen geschut van mensen uit de burgerij. Als slot zijn wij met familie en vrienden neergestreken in het Chinese restaurant Kam Kwung op de Bloemendaalse weg 333, dat ik voor deze gelegenheid had afgehuurd. Een prachtige, emotionele gebeurtenis, die mij - in detail - is bijgebleven.

NOTEN

1 Leden waren: Prof. Dr. T.T. ten Have, D.H.Schmüll, E.C.W.H. de By, C.P. de Smit, C.Kool, ing. J.D. Riethof, E.Kupers en Mr. A.G. Lissauer.

2 De naam Osdorper Schoolgemeenschap is later veranderd in Osdoper Scholengemeenschap en heet nu Calandlyceum en is nog steeds gevestigd in Osdorp, stadsdeel Nieuw West.

3 Van links naar rechts: Dirk Spek, Daaf Geluk, Ton Thuis, burgemeester de Gou, secretaris Meijnsing, Wim van Liemt, ikzelf, Piet Voskuilen.

4 Op 24 november 1973 had D66 een partijcongres gepland waar onder meer de progressieve samenwerking en de plaatsbepaling van D66 behandeld zou worden. Ter voorbereiding van het congres had het partijbestuur stukken geproduceerd die weinig aanknopings boden voor een werkelijke koersverlegging. Daarom had ik zelf een uitvoerig congresstuk geschreven met een analyse en een mogelijke oplossing. Het stuk werd mede ondertekend door de Haarlemse D66 leden Jan Veldhuizen, Dré Kraak, Pieter Karsdorp en Rike Ruiter. Het stuk werd echter door het partijbestuur geweigerd omdat het lang was en het te veel geld zou kosten om het op te nemen in de zogenaamde congres-Democraat. Het stuk is in een verkorte vorm wel opgenomen in NRC Handelsblad. De dag voor het congres stond op de opiniepagina een kop met kleine letters: 'Heeft D'66 met het "krankzinnige avontuur" met Den Uyls PvdA zijn identiteit verloren?' Groot gedrukt was de kop: 'Perspectief voor D'66: liberaal-progressieve partij. Door het ontbreken van een congresstuk en het niet door iedereen gelezen artikel in NRC Handelsblad, had ik mij voorbereid op een uitgebreide uiteenzetting van mijn analyse en voorstel. Dat werd door de congresleiding niet toegestaan. Mijn betoog vond mede daardoor weinig weerklank bij de aanwezige congresgangers. De tijd was nog niet rijp voor het formuleren van een nieuwe plaatsbepaling van D66, de ideologie en het onderscheid met andere progressieve partijen.

5 Overigens heb ik ook geleerd dat gemeenten in die tijd zich onvoldoende realiseerden hoe zij tegenspel moesten bieden aan de projectontwikkelaars en bouwondernemingen. Meestal kwam men niet

verder dan een totale afwijzing van de externe projectontwikkeling. Daarbij werden ook de kansen die (bonafide) projectontwikkelaars en bouwers boden (en bieden) niet benut. Op grond van mijn ervaringen heb ik in het blad *Bouw* een artikel geschreven over de condities waaronder een gemeente gebruik kan maken van projectontwikkelaars. Zie: 'Projectontwikkelaar en gemeente op contract laten samenwerken', *Bouw*, 21 februari 1976. Bij de ontwikkeling van Vogelenzang-Oost door Smits bouwbedrijf zijn deze ervaringen toegepast.

6 Fred Lijdsman was de eerste directeur. Hij is opgevolgd door Bert Gerritse. Maria Buyen was aangetrokken voor de coördinatie van alcohol- en drugsproblematiek en Nelleke Krug om een nieuw beleidsterrein, de Gezondheidsvoorlichting en Opvoeding (GVO) te ontwikkelen. Zij werden ondersteund door Yvonne, Gerard, Simone en Marjan.

7 Na de vaststelling van de WVG door het parlement, heeft de regering in een aantal proefregio's de nieuwe wet uitgezet. Kennemerland was een van de proefgebieden. In die tijd was ik als portefeuillehouder gezondheidszorg van het Dagelijks Bestuur van het gewest Zuid-Kennemerland nauw bij de invoering betrokken. Staatssecretaris Dees heeft medio 1988 namens de regering de invoering van de WVG stopgezet. Als politiek verantwoordelijke heb ik mij ernstig gestoord aan de wijze waarop Dees dat heeft gedaan. Daarover heeft het gewest een stevige brief aan hem gestuurd, opgesteld door de secretaris John van Tienen, wat gevolgd werd door een interview met mij in het Haarlems Dagblad van 12 juli 1988. In de brief werden termen gebruikt als 'bestuurlijk onfatsoen', 'een regelrechte slag in het gezicht' en 'bestuurlijke lafheid'. Geen alledaagse terminologie voor de communicatie tussen overheidsorganen. Ik heb er op gewezen dat Dees wel voortdurend op het televisiescherm verscheen om te participeren in de glorie van het Nederlandse voetbalelftal dat Europees kampioen was geworden, maar niet de moeite nam om persoonlijk uitleg te geven over zijn verstrekende besluit. Ik citeer uit het Haarlems Dagblad: 'En dan zie je Dees daar als een super BoBo rondhupsen en Gullit omarmen, terwijl er tegelijkertijd een brief naar de regio gaat, waarmee mensen die jarenlang met grote inzet aan een project hebben gewerkt als oud vuil aan de kant

worden gezet'. De toon van de brief en mijn interview werden niet door alle bestuurders gewaardeerd. John van Thienen en ik hebben echter nooit een moment van spijt gekend over onze actie. Na een juridische procedure tegen het Ministerie van Volksgezondheid over onbehoorlijk bestuur, is het gewest in het gelijk gesteld. Het 'onfatsoenlijke' gedrag van de staatssecretaris heeft de Staat driekwart miljoen gulden gekost.

8 In de Volkskrant van 28 juli 2011 beschrijft Marcel van Dam in zijn column 'Op weg naar apartheid' de gevolgen van de in 1977 door mij gesignaleerde problematiek. Mensen met de laagste inkomens en de laagste opleiding wonen in goedkope huurwoningen in de oude stadswijken. Zij hebben relatief vaker te maken met een veelvoud van problemen zoals slechte gezondheid, opvoedingsproblemen, werkloosheid, arbeidsongeschiktheid, armoede, verslaving en criminaliteit. Het huidige volkshuisvestingsbeleid zal volgens van Dam leiden tot een versnelde segregatie van de Nederlandse bevolking. Van Dam: 'Mensen met hogere inkomens trekken weg uit de oude stadswijken'. Daarmee ontstaat een tweedeling: de 'rijken' in koopwoningen met beter onderwijs en betere zorg in de betere buurten versus de 'armen' in de oudere stadswijken. Van Dam: 'De moderne apartheid is in opmars.'

9 Van alle partijgenoten uit Bloemendaal is Harry Peschar wel de degene die op de achtergrond de meeste invloed op mij heeft gehad. Door zijn scherpzinnigheid werd je op afdelingsvergaderingen bij de les gehouden. Hij was ook een subliem corrector van stukken die ik voor de partij schreef. Hij gaf in heldere bewoordingen aan wat er volgens hem veranderd moest worden in de tekst. Dat gebeurde steeds met een pennetje of potlood (hij werkte niet met een typemachine of computer). Ik nam dat meestal van hem over. Ondanks zijn enorme staat van dienst voor de sociaal-democratie, bleef Harry eenvoudig, aardig en niet te beroerd om ook het politieke handwerk te doen door in de verkiezingstijd foldertjes te verspreiden en te canvassen.

10 Naast mij: Wim van der Ploeg, Gerrit Weekhout, secretaris Hietbrink en Ot Staleman.

11 Van de vele herinneringen aan wethouders springt die er met Ot Staleman (VVD) wel uit. Ot Staleman woonde bij mij in de laan en ik kende hem al als jongeling van de hockeyclub Bloemendaal. Hij kon in het college enorm te keer gaan uitgaande van zijn gelijk en trof in mij dan een uitstekende sparringpartner. Als er een microfoon in de collegekamer had gestaan, zou de burgerij hebben kunnen genieten van onze discussie die vaak het karakter had van een partijtje geestelijk worstelen. Ogenscheinlijk leken wij mijlener uit elkaar te staan. Maar Ot en ik respecteerden elkaar dusdanig dat wij nooit echt ruzie hebben gemaakt. Na afloop van de collegevergaderingen liepen wij broederlijk met elkaar op naar onze huizen terwijl wij dan niet meer over gemeentezaken spraken. De verhouding met Ot was een goed voorbeeld van wat ik in die tijd aanduidde met vriend-feind. In de politiek ben je elkaars concurrenten, dat moet ook naar buiten blijken, maar tegelijk kun je in een politiek systeem (waaronder een college van B en W) alleen goed functioneren als je zorgt dat je de concurrentie in evenwicht houdt met positieve persoonlijke gevoelens en waardering.

12 Aan Appie Bosch heb ik veel te danken gehad. Hij regelde voor de PvdA vrijwel alle praktische zaken van de gemeenteraadsverkiezingen. Hij verzorgde de verkiezingsbiljetten voor de gemeentelijke borden en voor de leden om thuis op te hangen. Ook bij het transport van de verkiezingsplantjes was hij een onmisbare schakel. Wellicht nog belangrijker was zijn electorale inbreng. Appie was van beroep rietvlechter maar is als arbeidstherapeut jarenlang werkzaam geweest in het Provinciaal Ziekenhuis (PZ) in Bloemendaal. Hij kende alle psychiatrische patiënten die ook hem kenden. Dat was voor de

Bloemendaalse PvdA van groot belang. De patiënten stemden bij de gemeenteraadsverkiezingen – mede door hem - namelijk in grote meerderheid op de PvdA. Appie stond op de verkiezingslijst en kreeg veel voorkeurstemmen. Maar ook in zijn buurtje dicht bij PZ was Appie erg bekend en goed voor veel stemmen op de PvdA. De combinatie van beide elementen zorgden voor een stabiele aanhang voor de PvdA in Bloemendaal Noord/Duinlustpark. Ik denk niet dat ik zonder de steun van Appie zestien jaar wethouder gebleven zou zijn.

Appie Bosch (rechts) samen met zijn echtgenote Tina en Ger Pool na de succesvolle verkiezingen in 1982.

15. Het sportieven leven van Marijcke en Piet

Voetbal

Hoewel ik mijn voetballoopbaan in 1951 bij de BVC Bloemendaal heb beëindigd (zie hoofdstuk 6), voetbalde ik incidenteel nog in de teams van raadsleden en ambtenaren van de gemeente Haarlem en Bloemendaal. Ik herinner mij een wedstrijd in april 1972 tussen de Haarlems 'politiek' en de Haarlemse 'pers' (toen nog het Haarlems Dagblad en de Tijd). In een rode broek en wit shirt, de kleuren van de gemeente Haarlem, hielden wij het op 3 -3. Ons team bestond uit Dré Kraak (evenals ik van D66), Dik Verkijk, Jan van Wensveen, Wim Mensink, Dirk Stigter en Ab van Schooten (allen van de PvdA), Jan Staphorst (CPN), Aad van Ake (PSP), Jan Rodink (PCG), Ben van Niekerk (KVP) en niet te vergeten Leo van den Berg van de PCG. Volgens het persverslag was hij als keeper 'de gristelijke leeuw van Haarlem, die briesend in zijn doelgebied rondliep en als een Goliath op de persmensen (onder wie fotograaf Poppe de Boer) afstormde'. Ik zelf werd door de verslaggever Willem Langsdelijm (pseudoniem voor Wim Helversteijn) als volgt getypeerd: 'Hij etaleert zich als een academische voetballer, integer maar niet productief. Maar die ene keer is het raak, als hij met groot gevoel voor planologie Verkijk de bal toespeelt. Verkijk - een spits mannetje die het geluk heeft gemakkelijk over het hoofd gezien te worden - zorgt voor de tweede kool', aldus het verslag van 24 april 1972, dat ook nog melding maakt dat de wethouders Daaf Geluk en Piet Voskuilen minibekers aan de pers aanboden en er slechts één consumptie genuttigd mocht worden. Dat laatste lijkt mij niet kloppen. Zeker weet ik dat Jan van Riessen, de legendarische huisvestingsambtenaar, ons heeft gefloten

In Bloemendaal heb ik twee maal de kleuren van de gemeente mogen verdedigen tegen het bestuur en de medewerkers van S.V. Vogelenzang. De eerste keer was ter gelegenheid van de opening van het nieuwe sportpark in 1979, de tweede keer als revanchewedstrijd. In tegenstelling tot Haarlem waren het vooral de ambtenaren die voor Bloemendaal de dienst uitmaakten. De politieke inbreng kwam van Leen van de Heuvel, Allard Voûte, Jan de Korte en van mij. De uitslagen ben ik vergeten. Achteraf gezien blijf ik het heel bijzonder vinden dat ik veel van mijn Vogelenzangse tegenstanders van toen, later op verschillende momenten veelvuldig ben tegengekomen. Het is een van de redenen dat ik lid ben geworden van Club Surplus en ik graag te gast ben bij S.V. Vogelenzang.

Hockey

De hockeyclub Bloemendaal is jarenlang voor ons gezin een trefpunt geweest. Ikzelf heb er vanaf 1951 gespeeld in de jeugd en de senioren van BMHC en - met een onderbreking van tien jaar - vanaf 1970 in de veteranen van BMHC/Bloemendaal. Marijcke speelde in haar jeugd bij AMVJ in Amsterdam en is wat later dan ik bij de veterinnen van BDHC/ Bloemendaal terecht gekomen. Ook Anike en Michiel zijn lid geworden van Bloemendaal. Wij hadden daarmee een gezamenlijke bezigheid, maar verder speelde ieder van ons zijn/haar eigen partijtjes. Marijcke speelde steeds op dinsdag, voor mij een werkdag zodat ik haar zelden in actie heb gezien. Het spel van de kinderen hebben wij wel vaak bewonderd. Relatief kwam ik er nog het beste van af. Ik speelde altijd op zondag zodat Marijcke en de kinderen bij thuiswedstrijden van mijn spel konden 'genieten'. Ik denk echter dat zij veel meer bezig waren met hun eigen sociale contacten dan met het volgen van mijn prestaties. Die waren ook niet altijd om over naar huis te schrijven. De enkele keren dat Marijcke naar mijn team keek, zei ze vaak dat het 'niet om aan te zien was'.

Dat zal dan wel vooral op mij geslagen hebben want in het Veteranenteam LX zaten genoeg knappe spelers. Met een van hen, John Berkman, praatte Marijcke na afloop tijdens de zogenaamde 'derde helft' graag over hun gezamenlijke herinneringen aan Nederlands-Indië en het kampleven. Ook met Lineke, de echtgenote van Willem Noordhof, ging het vaak over dit onderwerp. De weekenden met Veteranen LX bij Carel Vervliet op Texel en bij Willem en Geesje Snoek in Zeeland waren bijzonder geslaagd. Ook vond ik het heel apart dat ik als wethouder van sport mijn eigen teamgenoten mocht huldigen bij het jaarlijkse gemeentelijke feest van de sportkampioenen. Dat is veelvuldig gebeurd omdat ons team jarenlang aan de top van de veteranencompetitie eindigde. Tenslotte denk ik met waardering terug aan de steun van veel leden uit mijn elftal en dat van Marijcke tijdens de laatste periode van Marijcke's leven. De hockeyvrienden bleken ook op andere momenten dan op het veld heel waardevol te zijn.

Van de veelheid aan sportieve herinneringen van Marijcke en mij getuigen de elftalfoto's uit de familiealbums van Marijcke. Een selectie daarvan is hierna opgenomen.

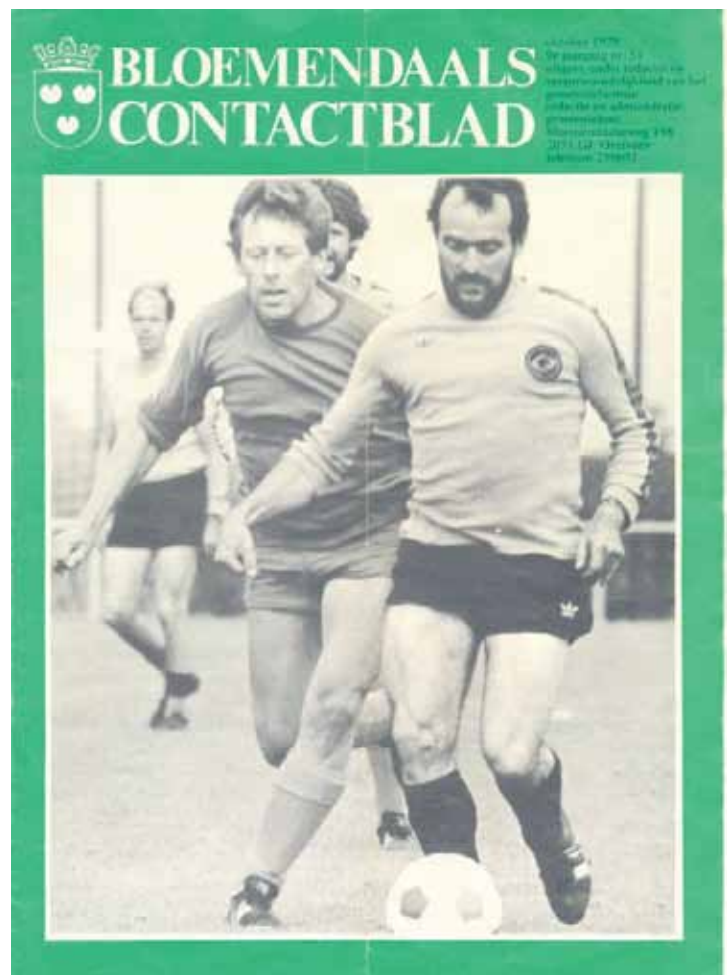
Mijn pass waaruit Dik Verkijk het tweede doelpunt scoorde.

Scheidsrechter Jan van Riessen ziet Ben van Niekerk weglopen terwijl Marijcke op de tribune toekijkt.

Het elftal van de gemeente Bloemendaal eind augustus 1979.

Aad van Beveren en ik vulden de omslag van het Bloemendaalse contactblad van oktober 1979.

Hockey Marijcke

Huldiging van (de vrouwen) van Veteranen LX.

Het eerste kunstgrasveld van Bloemendaal en HBS

Wij speelden met Veteranen LX in de Randstadcompetitie thuis op gras, en uit op kunstgras. Ik kreeg dan vaak van mijn tegenstanders te horen hoe achterlijk die gemeente Bloemendaal zich gedroeg om de hockeyclub Bloemendaal een kunstgrasveld te onthouden. Men was niet op de hoogte van de publieke weerstand van omwonenden, milieuorganisaties en de historische vereniging Ons Bloemendaal. Kunstgras was voor hen een bedreigend fenomeen, vooral de ligging dicht bij het meertje van Caprera was een groot struikelblok. Dat betekende een veelheid van procedures die moest worden afgewerkt om het kunstgrasveld te kunnen aanleggen. Als hockeyer kende ik de aantrekkelijkheid van een kunstgrasveld (nu zijn er nauwelijks nog wedstrijden op gewoon gras), maar als wethouder van sport diende ik - samen met mijn collega van ruimtelijke ordening - alle procedures heel secuur af te handelen. Deed je dat niet, dan wisten de tegenstanders de Raad van State wel te overtuigen en moest de procedure worden overgedaan, wat nog meer tijd zou kosten. De noodzakelijke zorgvuldigheid werd echter niet door iedereen begrepen of gewaardeerd, zeker niet door het bestuur van de club.

Zo werd ik gemangeld tussen mijn belang als hockeyer, mijn positie in de club en de noodzaak om mij als wethouder ook echt aan de wet te houden. Daarbij kwam dat de meerderheid van de fractie van de PvdA - vanwege de landschappelijke waardevermindering - tegen de aanleg van een kunstgrasveld was. Ik stond in mijn fractie alleen in mijn wens voor een eerste kunstgrasveld voor de hockeyclub Bloemendaal. Ondanks de kritiek van vele kanten is het eerste kunstgrasveld voor Bloemendaal er toch gekomen.

Bij HBS was geen milieuprobleem, maar ontbrak het aan voldoende geld. John Plesman was destijds voorzitter van de club en Kees Bakker had zich aangemeld om het geld bijeen te brengen. Door middel van een ludieke sponsoractie is dat gelukt. Kees had een sprinkhaan (grashopper) laten ontwerpen die op alle sponsorartikelen prijkte. De clubleden moesten langs oma's en opa's, burens, collega's van het werk en anderen om de sprinkhaan te verkopen. Dat leverde zo veel geld op dat ook de gemeente Bloemendaal niet achter kon blijven. Terzijde vermeld ik dat het eerste kunstgrasveld van HBS door Kees Bakker en mij is geopend.

In een koets werden Marijcke en ik gereden om het eerste kunstgrasveld van HBS in gebruik te nemen

Kamperen

Vanaf het tweede levensjaar van Anike hebben wij gekampeerd. Wij begonnen in de groene combinatietent van de firma Neef, die wij in 1965 voor 366 gulden hebben gekocht op de kampeerRAI in Amsterdam. De tent heeft het lang volgehouden. Pas in september 1991 bleek de tent niet meer bestand tegen de stortbuien in Italië en Zuid Frankrijk. Met weemoed en wellust hebben wij de tent in stukken gescheurd om ons zelf te bewijzen dat de tent echt aan zijn einde was gekomen. De restanten verdwenen in de afvalcontainer van de camping in Croix Valmer. Naast de tent hebben wij twee caravans gehad, beide van het Belgische merk Constructam. Een type caravan dat zo duurzaam is gebleken dat hij nu nog als oldtimer te bewonderen valt. Wij hebben duizenden kilometers met het ding achter onze auto door Europa gereden

Ondanks de relatieve luxe van een caravan hielden wij vol dat wij echte kampeersers waren. Wij zochten de campings daarop uit (natuurkampeerterreinen en gemeentecampings) en vonden meestal afgelegen plaatsen zonder elektriciteit waar wij onszelf konden zijn. De kinderen hadden al heel jong hun eigen tentje dat zij zelf moesten opzetten. Ik controleerde of zij het goed deden. Dat ontlokte hen de uitspraak dat zij in hun leven niet veel van mij hebben geleerd behalve het opzetten van een tent. Ook Justin moest eraan geloven toen hij zo oud was om in een eigen tent te bivakkeren. In Nederland kampeerden wij meestal op het landgoed Quadenoord, een natuurkampeerterrein van de heer Koker in de gemeente

Renkum. Daar stonden wij midden in een groot bos. Water moest worden opgepompt en toiletten zonder stortbak waren verspreid over het terrein. De ruimte en de sfeer van de camping zijn uniek. Dat gold soms ook voor de plassen op de zandwegen. Ik heb een keertje met de auto vastgezet in de modder en verder was het steeds weer hopen dat wij goed wegwamen met de combinatie van auto en caravan.

Franse les in Cardet

Een heel ander type kampeerterrein was de camping Chercheurs d'Or (de Goudzoekers) van de familie Lacombe in de plaats Cardet in het zuiden van Frankrijk in de buurt van de stad Alès. Door toeval zijn wij daar in 1986 terecht gekomen. Agaath Bovelanders, Marijcke en ik hadden ons ingeschreven voor een cursus Franse taal en cultuur. Dat vond plaats in een villa in Cardet. Wij zochten daarom in die plaats een camping en ontdekten dat precies enige dagen voor onze aankomst de familie Lacombe hun bedrijf had geopend. Wij waren de eerste gasten en mochten overal staan waar wij wilden. Iedere dag gingen de cursisten braaf op de fiets naar de cursus, terwijl Cees Bovelanders wat schilderde of rommelde aan zijn auto.

De cursus was een succes en ook het kamperen was onovertroffen. De camping had echter een probleem, in het eerste jaar ontbraken de klanten. Ik heb daarom in dat najaar voor vrienden en kennissen een foldertje gemaakt over de camping en een artikel geschreven in het blad Kampeerkampioen van de ANWB. Dat heeft effect gehad. Het volgende jaar waren er opvallend veel Nederlandse gezinnen en die trend heeft zich doorgezet. Ieder jaar kampeerden wij een tijdje in de Chercheurs d'Or waar het steeds maar drukker werd en wij als speciale gasten werden ontvangen. Wij hebben jarenlang geen staangeld hoeven te betalen. Aardig is dat Joke en Lex en nog meer Ferry en Trudie er met hun kinderen geweest zijn. Ook Anike, Michiel, Alex en Justin hebben er hun vakantie doorgebracht.

Kamperen

Anike kampeert voor het eerst in onze Neef tent in Kootwijk, mei 1965.

Michiel voor het eerst aan het kamperen in 1968.

Floris Jan, Jeroen, Anike en Michiel kamperen bij Koker op Quadenoord.

Justin moet Piet helpen om de tent op te zetten.

Wij konden op de camping Chercheurs d'Or staan waar wij wilden.

Een van de vele keren op de camping Chercheurs d'Or: Marijcke Anike , Silvia Lammers en Paul v.d.Voorde.

Langlauf

Marijcke en ik hebben jarenlang gelanglaufd. Deze wintersport werd mij aangeraden door huisarts Oosterhuis vanwege mijn rugoperatie. Ik heb zijn raad opgevolgd en Marijcke heeft zich daar naar gevoegd. Wij hebben op vele Europese loipes onze tochten gemaakt. Ik zou het aantal afgelegde kilometers niet meer weten, ik schat een paar duizend. Fascinerend waren de uitgezette trajecten van de Olympische loipes in de omgeving van Seefeld, Lans de Villard en Albertville. Als er in het dal te weinig sneeuw lag, trokken wij naar de zogenaamde hoogteloipes, die meestal nog boven de alpine pistes liggen. Dat waren uitdagingen, dwars door de bossen, langs bergpaden en soms steile hellingen. Marijcke was technisch beter dan ik, maar ik beschikte over meer lucht. Bij afdalingen was zij mij de baas, op rechte stukken bleef zij soms ver bij mij achter. Overigens is dat het bijzondere van langlaufen. Je trekt met elkaar op maar hoeft niets steeds bij elkaar te blijven. Afhankelijk van ieders techniek en energie, is het mogelijk dat je elkaar in het traject een lange tijd niet ziet. Maar op vitale punten wacht je op elkaar. Aan het einde van de dag werden de moeilijkheden en de hachelijke momenten doorgenomen. Meestal gebeurde dat in de plaatselijke kroeg waar wij ook weer verenigd werden met de kinderen en de andere alpine skiërs in ons gezelschap. Ik herinner mij dat van onze vakanties met Elisabeth, Annemieke, Dré en Ted Kraak, met Annemarijke en Henk Wooldrik en hun kinderen Jacobien en Hendrik en met Roel en Rogier ten Brink. Steeds was de combinatie van sport en gezelligheid een reden om uit te zien naar het volgende jaar.

Overigens hebben Marijcke en ik ook bij voldoende sneeuw in de directe omgeving de lange latten ondergebonden, bijvoorbeeld in de Kennemerduinen. Het heeft zelfs tot de Stichting Langlaufsport Bloemendaal geleid. Maar het weer laat zich niet dwingen. Na de oprichting heeft het in onze omgeving te weinig gesneeuwd om loipes uit te zetten. Na meer dan tien jaar hebben de oprichters de Stichting daarom opgeheven.¹

Langlauf

Dré.

Marijcke en Roel.

Annemarijke.

Marijcke geniet van de zon bij het wachten op de andere langlaufers.

Michiel en Rogier lezen de krant na of zij een prijs hebben gewonnen.

Watersport

Marijcke heeft vroeger geroeid en ook deelgenomen aan zeiltochten. Dat deed zij als scholiere en later als studente op de Academie voor Lichamelijke Opvoeding. Ik heb als scholier zeilles gehad en mocht in mijn studententijd meevaren met de jongens van Niovides, waar fervente zeilers als Jo Dijkstra, Hugo de Boorder en Dick la Roy letterlijk aan het roer stonden. De kunst van het zeilen was tijdens ons huwelijk bij Marijcke en mij wat weggezakt, zodat wij besloten om deel te nemen aan een zeilcursus voor mensen op (oudere) leeftijd. Daarvoor togen wij in mei 1995 naar Drimmelen in Noord-Brabant, naar de zeilschool die de naam heeft van het aanliggende natuurgebied De Biesbos. Daar hebben wij les gekregen van de zeilleraren Bram en Margot, die zelf nog op de middelbare school zaten. Zij spraken ons aan met onze voornamen en wij werden bestraffend toegesproken als wij een verkeerde zeilmanoeuvre uitvoerden op de rivier Amer om een transportschip te omzeilen, of weer niet wisten hoe je een knoop moest leggen. Toch hebben wij er veel geleerd en erg veel plezier gehad met leeftijdgenoten en het jonge volk dat ons bij de les hield.

Gewapend met onze opgedane zeilkennis besloten wij om in de zomer van 1995 nu eindelijk eens onze eigen boot uit te proberen. Ik zeg eindelijk omdat het een soort bouw pakket betrof dat ik al in 1975 had gekocht van een architect en dat al die tijd in de garage had gelegen. Het is een vergrote vorm van een zeilkano, bedacht en ontworpen in Duitsland met als naam Klepper. De boot was geschikt als roeiboot, motorboot en om mee te zeilen. Het woord innovatief is zeker van toepassing voor het ontwerp; het is een wonder hoe alles op en in elkaar paste. Later zag ik de boot in de Duitse stad Hamelen als museumstuk.

Na eerst in onze tuin geoefend te hebben met de opbouw van de boot, werd de Klepper op een camping aan het Idromeer in Italië te water gelaten om mee te zeilen. Dat is heel goed gelukt. De omvang van het meer, de temperatuur van het water en de kracht van de wind waren op maat gesneden voor de Klepper. Marijcke is wel een paar keer meegevaren maar heeft het zeilplezier vooral aan mij overgelaten. Ik heb er twee weken intens genoten. Bij het afbreken van de boot ontdekte ik dat de houten spanten het rubber van de vloer dusdanig hadden ingeslepen dat een tweede keer varen niet verantwoord was. Ik heb alles afgebeld om een bedrijf te vinden dat de huig nog kon repareren. Helaas. De boot heeft nog vele jaren doelloos in de garage gelegen voordat ik het over mijn hart kon verkrijgen om de onderdelen in een van de vuilcontainers

van het milieueiland van de gemeente Bloemendaal te deponeren.

Na Italië hebben wij nog in Friesland gezeild in gehuurde boten. Daarvan getuigen mooie foto's van Ferry, Trudie en Justin. Wat de foto's niet laten zien is het feit dat wij tenminste één keer aan lagerwal vast kwamen te zitten en wij met behulp van een passerende motorboot weer vlot zijn getrokken. Nadien hebben Marijcke en ik onze toevlucht genomen tot de kano in het natuurgebied de Wieden. Dat deden wij soms samen met Alex, Anike en Justin.

Tennisclub De Goede Mannen

Marijcke en ik hebben in allerlei clubjes en clubs getennist, vaak samen maar ook wel apart van elkaar. Op vakantie gingen de rackets steeds mee. Wij huurden dan een baan bijvoorbeeld van de camping in Nancay waar wij vaak een aantal dagen verbleven. Ook speelden wij op de binnenbanen van het Tetterode sportcomplex. In 1993 werden er naast het sportcomplex drie graveltennisbanen aangelegd. Omdat de belangstelling van Marijcke voor het tennis in die tijd was afgenomen, was dat voor mij het moment om een aantal mannen te mobiliseren om samen een baan te huren.

De formule was om vaders en zonen samen te laten spelen. Ferry Lammers nam zijn zoon Jeroen mee, Martin de Vries kwam met Paul en ik wist Michiel over te halen om mee te doen. Al snel maakten twee broers van Martin, Pieter en Ko, deel uit van het gezelschap en weer later voegden een vriend van Martin, Jan Pel en een collega van Ferry, Walter van der Es, zich bij ons. Zo hebben wij jarenlang - in wisselende combinaties - met elkaar gespeeld. Ieder seizoen eindigden wij in een restaurant om de tennisprestaties te evalueren en voorbereidingen te treffen voor het nieuwe jaar. In het restaurant De Goede Mannen is de maaltijd kennelijk zo goed bevallen dat wij de club die naam hebben gegeven. Wij speelden op de meest oostelijke baan, pal tegen de muur van het complex, goed beschut tegen de wind waardoor de lob een doeltreffend wapen van ons tennisspel werd. Wel kon het er in de zomer knap warm worden, maar daar waren de meegebrachte flessen water goed voor.

Jammer genoeg was de bar van Tetterode meestal niet open, wat op den duur ging storen. Ook de afstand naar Overveen was voor een aantal spelers soms een bezwaar. Daarom zijn wij op den duur verhuisd naar het

Watersport

De Klepper opgetuigd in onze tuin.

De Klepper aan de steiger in het Idromeer.

De klepper als motorboot.

Zeilen met Justin en Trudie in Friesland.

Ferry aan het roer van de zeilboot in Friesland.

Alex en Anike in de kano.

'Er is eigenlijk weinig van ons terecht gekomen'

H.D. 15 Nov
2007

Geen sneeuw, geen Stichting Langlaufsport.

DOOR GER DE GRAM

BLOEMENDAAL - In 1986 werd Stichting Langlaufsport Bloemendaal opgericht. Het doel was destijds de langlaufsport in de gemeente Bloemendaal en de regio te bevorderen. Anno 2007 heeft de stichting besloten zichzelf op te heffen. De reden: er valt geen sneeuw. En dat is jammer, meent oud-voorzitter Piet van der Ham. „Er is eigenlijk weinig van onze stichting terecht gekomen. Niet door ons, maar door het weer.”

Hoe vaak heeft u met uw stichting nou over de duinen van Bloemendaal gelangloofd?

Van der Ham: „Eigenlijk nooit. De omstandigheden bleken zich er nooit voor te lenen. Als donateurs belden om een dagje te gaan langlaufen zei ik eigenlijk altijd: ga maar op eigen gelegenheid, want tegen die tijd dat we met een groep kunnen gaan is de sneeuw al gesmolten. En zelfs dat is maar een paar keer voorgekomen.”

Wat was dan het nut van uw stichting?

„We zijn in eerste instantie opgericht toen er nog wel sneeuw lag. Het leek ons leuk

om in groepsverband te langlaufen. Op die manier was het ook makkelijker om 'loipes' te trekken. Dat is een soort circuit waarin de latten van een langlaufski precies in passen. Je kunt dan een mooie route uitzetten over de duinen. Het bleek echter lastig om dat in dit gebied te doen. Wij hebben bijvoorbeeld last van zeewind. Tel daarbij op dat de verwachtingen op het gebied van klimaat tegenwoordig ook niet gunstig zijn, dan is het logisch dat we de boel moeten opheffen.”

Wat gaan jullie doen met de clubkas?

„Wij hadden als stichting nog 530 euro over. Dat hebben we geschonken aan de rolstoel hockeyvereniging Kennemer Keien. Die kon het geld goed gebruiken.”

Waarom juist de donatie aan die vereniging?

„De vereniging speelt haar wedstrijden in het Tetterode Sportcomplex in Overveen. Daar wordt op zaterdagmiddag 17 november een speciale competitiedag gehouden, mede dankzij onze gift. Dat complex was de uitvalsbasis van onze stichting. We wilden daar het beginpunt van de loipes maken. Op die manier is de cirkel nu rond.”

Piet van der Ham met zijn langlaufski's.

FOTO UNITED PHOTOS/KOEN VAN WEEL

Artikel over Stichting Langlaufsport.

tennispark Overhout in Schalwijk. Daar is de club een stille dood gestorven. De jongeren vonden het spelniveau van de ouderen niet altijd even goed en de meeste ouderen wilden liever tegen een kleinere bal gaan slaan. Het treurige moment diende zich aan dat de club werd opgeheven. Dat is in 2007 gebeurd. Ik voelde met iedereen vriendschap maar dat verwatert snel als je elkaar niet meer regelmatig ziet. Dat is heel jammer. Desondanks bewaar ik goede herinneringen aan de goede mannen en de vele uren van intens tennisplezier.

NOTEN

1 De Stichting Langlaufsport Bloemendaal werd in 1986 opgericht door Jan de Korte, Martin de Vries, Cees Bierens de Haan, Ab Brinkman en mijzelf. De stichting is in 2007 opgeheven.

16. Familie en vrienden

Familie

In de voorgaande hoofdstukken zijn de grootouders, ouders en kinderen van Marijcke en mij de revue gepasseerd. Dat geldt eveneens voor mijn broer Pim en mijn twee zussen, Hanneke en Heleen. Zijdelings zijn daarbij ook de aangetrouwde partners, Ans de Vries, Bert Beudeker en Kees Berkhout betrokken. Met ons achten is er steeds een heel goed contact geweest. Wij overliepen elkaar niet, maar bleven toch goed op de hoogte van elkaars wel en wee. Daarbij was onze moeder een belangrijke schakel. Het contact is na haar dood niet verwaterd. Ieder jaar in december rond de verjaardag van oma Ham, zoals wij onze moeder nog steeds noemen, houden wij een bijeenkomst om bij te praten onder het genot van drank en spijsen. Verder zien wij elkaar ook op andere momenten, waarbij Anneke van Gessel zich nu gevoegd heeft in het gezelschap. Ik denk dat ieder van ons het vanzelfsprekend vindt dat de familiebanden goed worden onderhouden.

Marijcke heeft van haar moederskant twee neven van het Schip: Ronald en Alfred, beiden zoons van Rinus. Van haar vaderskant zijn negen neven: Mickey, Bert, Frank, John en Tom Hanou, en Henk, Joost en Wouter Starreveld, en Wim van Gessel. Ook aan nichten is geen gebrek, het zijn er vijf: Mieke, Anneke en Tineke van Gessel, Marina Starreveld en Ingrid Hanou. In totaal heeft Marijcke zestien neven en nichten. Daar steekt mijn familie kwantitatief maar karig bij af. De lijn van mijn moeder levert twee nichten, Dini en Joke en één neef, Hans Suijling. Voor een generatie lager ligt dat aan mijn kant weer royaler dan bij Marijcke. Via de lijn van Pim, Hanneke en Heleen tel ik drie neefjes, Erik en Alex van der Ham en Pepijn Zweerink en drie nichtjes, Saskia van der Ham, Marleen Zweerink en Willemijn Berkhout, terwijl de teller bij Marijcke - vanwege haar enig kind zijn - op nul is blijven staan.

In bijlage 1. heb ik de vier generaties familieleden van Marijcke en mij in kaart gebracht. Met de meesten hebben Marijcke en ik in de loop der jaren contact onderhouden. Dat geldt niet voor de twee zoons van oom Rinus van het Schip. Die heb ik nooit gezien. Twee neven van Marijcke uit Amerika (Bert en Tom) en een nicht (Ingrid) kennen wij alleen van naam en drie neven uit dat land (Mick, Frank en John) hebben wij een enkele maal ontmoet tijdens hun bezoek aan Nederland. Mijn eigen neef en nichten Suijling en de kinderen van Pim, Hanneke en Heleen zag ik vooral

tijdens de bekende 'toogdagen': verjaardagen, jubilea, bruiloften en overlijden. Hierna is een fotocompositie gemaakt van een aantal ontmoetingsmomenten van familieleden van Marijcke en van die van mij. Uiteraard kan dat niet compleet zijn.

Verjaardagen

Verjaardagen zijn bij uitstek de knooppunten van het sociale leven. Bij Marijcke en mij werd dat meestal thuis gevierd, een enkele keer gingen wij met familie en vrienden buitenshuis eten. Thuis werd het woonvertrek en de keuken gebruikt voor uitgebreide gesprekken tussen familieleden en vrienden, die elkaar vaak via ons hadden leren kennen en onze verjaardag als een soort halfjaarlijkse reünie beleefden. In de verschillende familiealbums zie ik vaak dezelfde gezichten van familieleden en vrienden, die ouder werden maar mij steeds dierbaar zijn gebleven. Drie verjaardagen uit een lange rij springen eruit. Dat zijn 23 november 1986 en 12 maart 1988, de dagen dat wij vijftig jaar werden, en mijn zestigste verjaardag in 1996.

In 1986, een goed jaar na de opening van het Tetterode sportcomplex, heb ik de multihal, de tennishal en de kantine afgehuurd om daar met circa vijftig vrienden mijn vijftigste verjaardag te vieren. Het werd een spetterend sportfestijn volgens het BLOK concept¹, een jazzband en een buffet dat door Kees Bakker was voorbereid. Vrienden van Anike en Michiel, waaronder Martijn van Westerop, Gerrie Spoor en Floris Jan Bovelanders hebben als kelners gefungeerd.

Het barpersoneel Gerrie Spoor, Michiel, Floris Jan Bovelanders en Martijn van Westerop.

De familie van Marijcke

Neven en nichten tijdens het bezoek van neef Mickey uit Amerika.

Neef Frank uit Amerika bezoekt de familie in Nederland.

Oom Bert Hanou uit Amerika bij ons thuis.

Oom Dolf en tante Annie Starreveld bij ons op visite.

Tante Keesje.

De familie van Piet

Broers en zusters.

De koude kant.

Hanneke en Bert getrouwd met de duiven van Kees.

Familiefeest.

Marijke en Ans op de pier van Boulouris.

Marijcke op weg naar de kunstijsbaan samen met Agaath en Kees Bakker.

De vijftigste verjaardag van Marijcke vierden wij een kleine anderhalf jaar later. Het was nog winter en de verjaardag van Marijcke was tevens de laatste dag van een schaatscursus op de Kunstijsbaan. Ook Wim en Riet van Balen, Kees Bakker, Anike, en Ferry en Trudie Lammers volgden de schaatslessen. Ik had Marijcke gesuggereerd dat het beter was als wij haar verjaardag in kleine kring zouden vieren door in het weekeinde een huisje te huren. Daar had zij mee ingestemd. In werkelijkheid hadden de kinderen en ik - in het geheim - voor de avond zelf familieleden, vrienden en kennissen uitgenodigd. Marijcke vermoedde niets. Het regende op de toen nog niet overdekte Kunstijsbaan, Marijcke maakte ook nog een schuiver op het natte ijs zodat zij doorweekt aan haar laatste rondje begon. Aan het eind daarvan nodigde Trudie ons uit om als afsluiting van de schaatscursus wat bij hen thuis te gaan drinken.

Marijcke wordt verrast op haar vijftigste verjaardag.

Eigenlijk wilde Marijcke naar huis voor droge kleren, maar met veel overreding lukte het ons om haar mee te krijgen. Daar kreeg Marijcke een droge trainingsbroek van Ferry en werd de fles geopend. Marijcke raakte zo op haar gemak dat zij eigenlijk niet meer snel naar de Vrijburglaan wilde. Dat was niet de bedoeling. Met een smoesje dat zij op tijd nog iets moesten ophalen, vertrokken Ferry en Trudie nog voor wij in de auto staptten. Ferry heeft rap gereden en ik heb wat getreuzeld, zodat zij eerder bij de Vrijburglaan waren dan wij. Toen Marijcke de woonkamer binnenging, het licht aandeed, bleek de ruimte geheel gevuld te zijn met bekende mensen, die Marijcke - in haar sportkleding - omhelsden. Daarna is het een dolle boel geworden die ons lang zou heugen.

In 1996 werd ik zestig jaar. Ook toen hebben wij dat uitgebreid gevierd. Marijcke en de kinderen hadden veel familie, vrienden en kennissen uitgenodigd in een centrum in Haarlem Noord waar Anike in die tijd werkte. Henk Scheffer, de man van Marijcke's nicht Mieke van Gessel, had een band geregeld. Vicky heeft gezongen en ook Anneke, het zusje van Mieke, schoof aan om op de fluit te spelen. Mainstream jazz, waar ik van houd en waarop prima valt te dansen. De catering kwam van een Chinees uit Santpoort. Ik kreeg een prachtig boek, waarin iedereen vertelde hoe goed of aardig ik was (geweest). Het is een egostrelend document van familie en vrienden geworden, waar ik nog steeds van geniet.

Zestig jaar

Het gezin presenteert Zestig jaar van mijn leven vastgelegd in een boek.

Barend, Paul, Maisa en Wouter.

In gesprek met Martin de Vries.

Henk Wooldrik.

Twee oudgedienden, tante Luus Cappel en Wil van Walree.

Anneke speelt mee met de band, Elisabeth Kraak kijkt en luistert.

Dré en Elisabeth Kraak

Met Dré en Elisabeth Kraak delen Marijcke en ik een geschiedenis die begon in 1970 bij de samenstelling van de kandidatenlijst van D66 voor de gemeenteraad van Haarlem. Toen ik Dré voor het eerst ontmoette, moest ik wat wennen aan zijn wat stijve manier van denken en doen. Maar dat is in de loop der jaren soepeler geworden. Dré heeft het Triniteits Lyceum doorlopen en is daarna in Delft gaan studeren. Hij gebruikte zijn opgebouwde universitaire kennis om het aannemingsbedrijf van zijn vader over te nemen en zich bovendien als architect te kunnen presenteren. Hij neigde maatschappelijk wat meer naar rechts dan de andere fractieleden van D66. Met zijn grote kennis van zaken over ruimtelijke ordening, bouwen en verkeer bouwde hij een grote mate van krediet op binnen de Haarlems politiek. Na het echec van D66 in 1974 is Dré lid geworden van de VVD en heeft voor die partij vanaf 1978 vele jaren deel uitgemaakt van de gemeenteraad van Haarlem, waaronder als wethouder, en van de Provinciale Staten van Noord Holland. Met Dré heb ik vanaf 1970 een intensieve vriendschap opgebouwd. Ondanks onze verschillende politieke keuzen is dat tot op de huidige dag in stand gebleven. Ik kan de vele gezamenlijke activiteiten van Elisabeth en Dré met ons niet meer tellen. Verjaardagen, huwelijken van de kinderen, korte vakanties in Nederland en het buitenland, etentjes, noem maar op.

Ook sportieve inspanningen vonden plaats. Langlaufen in Oostenrijk, waarbij Dré en ik veel moeite moesten doen om Marijcke bij te houden, zeker bij wat riskante afdalingen. Elisabeth zag er op afstand op toe dat wij heelhuids het diner bij Frau Hölenrigel haalden. Dré en ik hadden nog een andere passie: trimmen op zaterdagochtend in het Kraansvlak en Middenduin. Na koffie en het uitgebreid doornemen van de politieke gebeurtenissen van de afgelopen week, draaiden wij ons rondje in dat aantrekkelijke duingebied. Het Kraansvlak was favoriet. Het was weliswaar privé terrein van de Overveense grootgrondbezitter Andriessen, maar dat merkten wij alleen in het jachtseizoen. Dan werden wij vriendelijk verzocht om weg te gaan. Dat veranderde toen de provincie Noord-Holland het Kraansvlak van Andriessen kocht ten behoeve van de waterwinning, het natuurbehoud en de recreatie. Uitgaande van de laatstgenoemde bedoeling van de aankoop hebben wij in 1979 aan de provincie schriftelijk verzocht om ons wekelijkse 'uitje' in het Kraansvlak te mogen voortzetten. Wij kregen van de terreinbeheerder, het PWN, echter nul op het rekest.

Omdat wij dat in strijd achtten met de bedoeling van de aankoop door de provincie, besloten wij gewoon het onzekere voor het zekere te nemen en door te blijven lopen. Dat is lang goed gegaan. Tot wij op een zaterdag letterlijk aanliepen tegen een van de directeuren, die daar met zijn echtgenote de hond uitliet. Toen was het afgelopen met de trimpret. Kort daarna werden wij op de bon geslingerd en kregen wij een acceptgiro van vijftientig gulden thuis gestuurd. Wij hebben de zaak laten voorkomen. De kantonrechter begreep onze motieven maar was toch onverbiddelijk. 'U begrijpt zeker wel dat ik niet anders kan dan u te veroordelen, wet is wet'. Waaraan hij toevoegde: 'U kent vast wel andere wegen om het gebied voor de recreatie te laten onsluiten. Om u daarbij te ondersteunen, leg ik U een boete van nul gulden op'. Een leuk resultaat. Wij hebben er nooit meer een voet gezet. Ondanks de latere relaties van Dré bij de provincie Noord-Holland is het nog steeds verboden terrein voor de trimmers. Wij verlegden ons lopen eerst naar het Middenduin en zijn later overgegaan op de fiets. Dat was beter voor de ademhaling en bovendien konden wij zo nog meer Noord-Hollandse gebieden bekijken en politieke informatie uitwisselen. En altijd een pauze met koffie en appeltaart met slagroom.

Maar de beste herinneringen heb ik toch aan de gezamenlijke uitstapjes waar Elisabeth en Marijcke bij waren, die konden goed met elkaar opschieten. Ik herinner mij Londen, Osnabrück, Boekarest en Istanbul. Het karakteristieke patroon was dat Marijcke en Dré voorop liepen, twistend over de juiste route en Elisabeth en ik ons door hen lieten leiden. Wij waren aan elkaar gewaagd en dat bleek ook uit de discussies die wij met elkaar voerden. Vier heel anders 'gebouwde' mensen, maar wel een hechte vriendengroep.

Met z'n vierden aan een feestelijk gedekte tafel.

Dré en ik praten over politiek en eten appeltaart met slagroom.

Marijcke en Elisabeth, vriendinnen voor het leven.

Cees en Agaath Bovelander

Wij hebben Cees en Agaath leren kennen via de kinderen, die in dezelfde klas zaten op de Beatrixschool. Ook de hockeyclub Bloemendaal heeft een belangrijke rol gespeeld in de groei van onze vriendschap. Marijcke en Agaath hebben jarenlang in hetzelfde team gespeeld. Zij vormden met elkaar een hechte laatste linie, volgens zeggen vielen er wel eens gaten in de verdediging maar dat werd laconiek en met een lach bekeken. Heel erg fanatiek waren de dames niet. Met Cees heb ik een aantal malen samen gespeeld op een veteranentoernooi. Cees was een getalenteerde hockeyer met een onnavolgbare schijnbeweging die iedereen op het verkeerde been zette. Dat was ook figuurlijk vaak de kracht van Cees. Hij had een apart gevoel voor humor, kon geestig over mensen en dingen schrijven en straalde steeds een zelfbewuste zekerheid uit. Dat kwam hem goed van pas bij zijn werk als gymnastiekleraar en als hockeycoach. Dat laatste heeft hij vele jaren gedaan. Michiel weet daar alles van. Die is door Cees in B1 letterlijk op zijn plaats gezet en heeft van Cees meegekregen hoe je met die leeftijdscategorie moet omgaan. Hij heeft dat later zelf als coach toegepast op meisjes B1, die de naam Chiel's Guppies droegen en kampioen werden.

Cees had stevige handen. Ik kan daar van meepraten want Cees heeft mij ontelbare keren gemasseerd. Cees was namelijk naast leraar en coach een gediplomeerde fysiotherapeut. Vanwege mijn rugoperatie was ik gevoelig voor spierpijn in mijn rug en nek, die Cees er bekwaam uit wist te wrijven. Cees kende geen wachttijden. Een telefoontje was voldoende voor een snelle afspraak aan huis. Terwijl Cees met Marijcke in de huiskamer een sigaretje rookte, moest ik onze slaapkamer extra verwarmen en ons echtelijke bed gereed maken voor de massage. Tijdens de massage hebben wij veel informatie uitgewisseld over de kinderen, de politiek en uiteraard over het hockey. Zo werd het nuttige met het aangename gecombineerd.

Cees en Agaath hadden eerder dan wij een caravan en ook bij de aanschaf van een camper lagen zij op ons voor. Met de caravan hadden wij meestal hetzelfde reisdoel: Frankrijk. Er waren nog geen mobiele telefoons zodat wij elkaar vaak via een contactadres in Nederland (een van de kinderen) meldden waar wij ons in Frankrijk bevonden en hoe de planning van de verdere route zou zijn. Zo kwamen wij Cees en Agaath ergens in Frankrijk weer tegen, nestelden ons op dezelfde camping op enige afstand van elkaar maar aten wel vaak samen, of brachten een deel

van de dag of avond met elkaar door. Geen verplichtingen, daar hielden wij en zij niet van. Toch zijn wij zo heel vaak met Cees en Agaath opgetrokken. Maar los van hockey en kamperen, heb ik goede herinneringen aan de vele andere momenten waarop wij op hoogtijdagen in elkaars buurt waren. Daarbij denk ik vooral aan de wederzijdse verjaardagen en de viering van de eerste uren van het nieuwe jaar in hun huis in de Abraham Mensstraat. Daar ontmoette wij de familie, buren en vrienden van elkaar en verliepen de gesprekken alsof wij elkaar dagelijks zagen.

Cees en Agaath.

Cees maakt de foto van Agaath, Marijke en mij in de Peugeot camper.

Riet van Balen in gesprek met Agaath tijdens een van onze verjaardagen.

Cees vermaakt Joke Eldering na het Chinees eten bij ons thuis.

Kamperen met de Bovelanders.

Ferry en Trudie Lammers

Ik heb Ferry leren kennen op het Stedelijke Gymnasium in Haarlem. Ik heb daar één jaar geprobeerd om leerlingen van de zesde klas maatschappijkennis mee te geven. Ferry heeft nadien het drukwerk verzorgd voor 4 Mei en zo is onze vriendschap ontstaan en gegroeid. Ook tussen Marijcke en Trudie klikte het, waardoor wij als twee koppels jarenlang met elkaar zijn opgetrokken. Dat resulteerde in contacten tijdens de vakanties, bijvoorbeeld bij Chercheurs d'Or in Gardet, op verjaardagen en op andere hoogtijdagen.

Ferry wilde in het buitenland altijd tegen mij tennissen, meestal als het snikheet weer was, hij kon dan weten dat ik halverwege moest opgeven. Dat is een aantal malen inderdaad gebeurd. Ferry had/heeft een ongekend loopvermogen en een conditie waar ik niet tegenop kon. Dat was ook zijn kracht bij De Goede Mannen, waar ik vele potjes met en tegen hem heb gespeeld, steeds met heel veel plezier. Avontuurlijk was onze zeiltocht in Friesland, wat nog goed is afgelopen. Maar ook op ander momenten was het prijs. Ik herinner mij een hachelijke onderneming naar de Col du Mercou in de Cevennes. Met de auto's naar de pas, daar de auto neerzetten, met de meegenomen fietsen de afdaling naar het dal maken, daar de fietsen achterlaten om vervolgens te voet naar de pas te klimmen. De fietsen zouden wij dan later met de auto weer ophalen.

De afdaling per fiets was spannend, zonder helm moesten wij veel te hard de bochten nemen, maar het lukte. De fietsen op slot gezet en op naar de top. Het eerste stuk verliep zonder problemen, maar daarna werd het veel steiler. Bovendien betrok het weer, er was onweer op komst. Een paar honderd meter onder de top brak het noodweer los. Het bergpad veranderde in een kolkend stroompje, de bliksem zat vlak boven ons hoofd en onze kleding was niet opgewassen tegen zoveel natuurgeweld. Ik zag de angst in de ogen van Marijcke, Ferry en Trudie. Er was geen weg terug, wij moesten omhoog. Wij bleven dicht bij elkaar en hebben als gekken gerend zodra dat mogelijk was. Zo hebben wij de top bereikt. In de auto hebben wij droog ondergoed aangetrokken en zijn wij - half gekleed - met de auto's de pas afgedaald. Dat was nog moeilijker dan op de fiets daarvoor. Overal lagen rotsblokken op de weg en het water liep ziedend naar de rivier. Maar wij zijn er gekomen, wij hebben de fietsen op de auto gezet en hebben heelhuids de camping bereikt. Een avontuur om nog lang over na te praten.

Stijn

Marijcke en ik hebben altijd een hond gehad, Debbie, Stoffie en Stijn. Over de eerste twee honden is in voorgaande hoofdstukken al geschreven. De laatste stond ineens onder aan de trap. 'Kom eens kijken', riep Marijcke. Zonder iets tegen mij te zeggen had zij Stijn uit het asiel gehaald. Het was geen rasdier maar een kruising, waarvan tenminste één van de ouders Terriërgenen had geleverd. Volgens kenners zelfs iets van een pitbull. Dat zou best kunnen, want Stijn was niet groot, maar wel een sterke hond met een gespierde nek. Hij kon met zijn tanden een stok vasthouden waarmee je hem als een molen kon ronddraaien. Als hij aangeliind mee rende naast de fiets, hoefde je nauwelijks te trappen. Stijn gedroeg zich op plaatsen waar honden vrij mochten rondlopen, bijvoorbeeld in Caprera, als een macho. Hij daagde alle honden uit om achter hem aan te rennen of met hem te vechten. Hij leek voor niets of niemand bang te zijn.

Maar dat was in huis maar schijn. Als je een luide stem opzette of je hand ophief, kroop hij in elkaar. Kenners weten dat aan een foute opvoeding in zijn eerste jaar in relatie met de eigenschappen van zijn voorouders. Hij was binnenshuis erg gevoelig voor stemverheffing, ook als dat niet tegen hem gericht was. Maar buiten kon je roepen wat je wilde, als hij geen zin had om te komen, kwam hij niet. Wij hebben heel wat angsten uitgestaan in Caprera of in de Kolk als wij hem kwijt waren. Na een kwartier vond hij het tijd om ons weer op te zoeken, hij wist ons dan feilloos te vinden. Bezweet en onderdanig kwam hij zich melden. Stijn was in tegenstelling tot Debbie en Stoffie een eigenzinnig dier met een lastig gedrag. De hondenschool was niets voor Stijn. Hij heeft een cursus gevolgd in Caprera, maar is als enige hond niet geslaagd. Hij toonde meer belangstelling voor de andere cursisten dan voor het luisteren naar commando's van de baas. Hij was verder tegenover vreemden, waaronder kinderen, vaak agressief en onbetrouwbaar. Je moest als vreemde niet proberen om hem te aaien of aan te halen. Thuis hadden wij daarom een bench, een soort kooi, waar hij de nacht in doorbracht. Ook als wij bezoek kregen van mensen die voor Stijn vreemd waren, moest hij daar in verblijven. Waarschijnlijk is daarmee het gedragsprobleem van Stijn alleen maar erger geworden.

Ook een hondenpsychologe was niet in staat om hem sociale vaardigheid bij te brengen. Stijn selecteerde zelf met welke mensen en honden hij vriendschap sloot. Voor mensen, die hij herkende aan hun reuk of stem, was hij juist erg lief. Onze hulp Bep Keesman was zijn grote

De afdaling per fiets van de pas ging goed.

Eten op een terras in Avignon.

Trudie, Marijcke en Ferry.

Trudie en Marijcke.

vriendin, die rook hij al als zij de laan in kwam fietsen. Maar Marijcke was zijn echte baas. Het dier voelde instinctief dat Marijcke hem had geadopteerd en hij haar moest verdedigen. Dat verklaart voor mij zijn gedrag. Als er vreemden in haar buurt kwamen, begon hij te grommen. Marijcke is bij het uitlaten in onze buurt eens lastig gevallen door een aantal jongeren op de brug bij de Recifelaan. Die hadden Stijn niet goed ingeschat; zij wisten niet hoe snel zij weg moesten komen.

Toch was zijn agressieve gedrag op den duur niet langer houdbaar. Door hem te laten castreren, dachten wij het probleem op te lossen. Maar dat bleek niet voldoende te zijn. Wij hebben lang gewacht om een beslissing te nemen over het voortbestaan van het dier, wij spraken er vaak over, maar dorsten toch niet door te zetten. Stijn was vooral voor Marijcke heel trouw en zorgzaam. Moesten wij zo'n dier laten afmaken? Op een avond kwam Marijcke ontdaan terug van een wandeling met Stijn. Hij had een andere hond dusdanig te grazen genomen, dat voor Marijcke de grens was bereikt. De volgende dag is hij ingeslapen. Zijn as hebben wij samen met de kinderen verstrooid in Caprera bij een duintje waar hij vaak op en af was gerend. Stijn was een hond met ongekennde emoties, niet sociaal aangepast, maar wel een dier dat iets met je deed. Een trouwe hondenvriend door dik en dun.

Stijn.

NOTEN

1 Floris Jan kon toen niet bevroeden dat hij samen met zijn broer Jeroen vele jaren later, in 2010, de exploitatie zou gaan verzorgen van het Tetterode sportcomplex.

2 Naast een Stichting was er bij de ontwikkeling van het Tetterode sportcomplex in 1983 door de gemeente Bloemendaal ook nog een BV bedacht vanwege het kunnen krijgen van de WIR premie, wat is gelukt. Ik ben vanaf 1983 tot 1997 voorzitter geweest van de Stichting. In de loop der jaren bleek het nuttiger om het sportcomplex weer onder de hoede te brengen van de gemeente Bloemendaal. Daarom zijn de aandelen van de BV overgedragen aan de gemeente en werd de stichting opgeheven. In de laatste jaren van de Stichting heb ik als bestuurslid van de Stichting, samen met Huub Schnackers, Edzard van Hasselt, Joke Wetselaar en Barend Linders meegewerkt aan de overdracht van de aandelen aan de gemeente onder voorwaarde dat het sportcomplex in ieder geval nog tien jaar als zodanig zou blijven bestaan. De gemeente heeft de exploitatie in handen gegeven van de firma Bovelanders en Bovelanders.

17. Buren en andere relaties

De nieuwe huizen in de Vrijburglaan

Ons huis Vrijburglaan 29 maakt deel uit van acht woningen, die in 1977 werden opgeleverd. Ze zijn gebouwd op de plaats waar voor die tijd een strook grond was afgescheiden van het schoolsportveld. Op die groenstrook lag een zandbak, die samen met de groenstrook bedoeld was als speelgelegenheid voor de buurtkinderen. De omliggende bewoners waren dan ook niet erg blij met het plan van de gemeente om deze groenstrook te 'offeren' voor woningen ten behoeve van (vooral jonge) inwoners. De luchtfoto uit die tijd laat echter zien dat het plan planologisch wel logisch is. Het vult het gat tussen de doorlopende bebouwing van de vooroorlogse woningen in het zuidelijke deel van de Vrijburglaan. Door de weerstand uit de buurt tegen de bebouwing, heeft het lang geduurd voordat het bouwplan (twee maal drie vrije sector woningen en daartussen twee huizen in de premiekoopsfeer) onherroepelijk werd. De gemeente Bloemendaal had de inwoners van Bloemendaal en economisch aan de gemeente gebonden personen de gelegenheid gegeven om voor de huizen in te tekenen. Door de lange bezwaarprocedure was de lijst van belangstellenden echter dusdanig 'opgedroogd', dat er te

De bouw van onze huizen in mei 1976.

Vrijburglaan, sportveld en Westelijke Randweg vóór de bouw van onze huizen.

weinig kandidaten waren overgebleven om het plan van de koopwoningen, ontworpen door architect Jan Staleman uit Bloemendaal en te bouwen door bouwbedrijf Kraak uit Haarlem, ook echt uit te voeren.

Voor vijf van de acht woningen waren de potentiële kopers bekend. Ot en Loeki Staleman, Max en An Jansen, Henk Oderkerk, Frans en Marja de Vos, en Ronald en Joke Witte waren van de oorspronkelijke lijst overgebleven. Daarom kreeg Dré Kraak van het gelijknamige aannemingsbedrijf van de gemeente Bloemendaal toestemming om voor de resterende woningen nieuwe kandidaten te zoeken. In overleg met wethouder Bückman is dat snel gebeurd. Bloemendaal kreeg een nieuwe korpschef van politie, Ab Brinkman, die geïnteresseerd was in een koopwoning, Dré wist dat ik ook naar een groter huis zocht en Bückman kende een soortgelijke wens van de Overveense slager waar hij zijn vlees kocht. Zo werden Ab en An Brinkman, Cees en Christel de Vries, en Marijcke en ik aan de lijst van toekomstige burens toegevoegd. Daarmee was de lijst van toekomstige bewoners compleet. Allemaal gezinnen met opgroeiende kinderen in verschillende leeftijdsfasen.

Pionierstijd

Voor de pionierstijd bij de oplevering van de woningen was erg leuk. Iedereen moest zijn draai nog vinden, de tuinen waren nog niet aangelegd en soms werd er uitgebreid geklaagd over de opleveringsgebreken van de huizen. Er ontstond een soort saamhorigheid die nooit is verdwenen. Ik weet nog dat wij op een zaterdag na noeste arbeid in onze tuinen spontaan een barbecue hebben gehouden, uiteraard met vlees van Cees de Vries. Daarna werd een groot vuur ontstoken van alle emballage die in onze tuinen lag opgeslagen. In september 1987 hebben wij dat herdacht met een 'Jubileumdiner à la Vrijburg'. Dat hebben wij later nog een keer herhaald. De tafels stonden gedekt in de tuin van Cees en Christel en op het aangrenzende sportveld. Ook nu kwam er weer vuur aan te pas voor de 'vleesjes' en waren de tafels voorzien van salades, sausjes en flessen wijn. Cees en Christel zijn de eerste 'dissidenten' geweest, zij zijn verhuisd naar Santpoort Zuid. Ook nadien hebben er mutaties plaats gevonden zodat van de oorspronkelijke acht bewoners er nog vier in het 'rijtje' wonen. Dat is op zich geen bijzonderheid. Ook rondom verjongt de buurt, het aantal nieuwe bewoners is nauwelijks meer bij te houden. Maar dat is altijd zo geweest. Toen ons 'rijtje' werd gevuld, waren wij de jeugdigen, nu zijn de rollen omgedraaid.

Een goede buur

De uitdrukking luidt dat een goede buur beter is dan een verre vriend. Ik kan dat beamen. In het deel van de Vrijburglaan dat vanuit ons huis ongeveer is te overzien, woonden/wonen mensen die elkaar niet overlopen. Iedereen is gesteld op de eigen privacy. Maar er is wel een latente hulpvaardigheid aanwezig die tot uiting komt als daar om gevraagd wordt of zich spontaan aandient. Dat gaat om meer dan het hebben van een gemeenschappelijke ladder en gezamenlijke activiteiten als het onderhoud van de huizen en de garages. Ik heb zelf ondervonden hoe de omgeving heeft meegedeeld met het ziekteproces en het overlijden van Marijcke. Dat is aan niemand voorbij gegaan getuige de bezoeken, de bloemen en de keren dat men mij aansprak. Heel bijzonder was het feit dat onze overburen Geert en Lia Schonenburg voor mij gekookt hebben tijdens de laatste dagen van Marijcke. Heel mooi!

Naast ons op nummer 25 woonden André en Ans Flach met hun kinderen. Met de familie Flach hadden wij een oppasrelatie voor onze huizen en katten. Onze katers gedroegen zich echter niet als goede burens; zij gebruikte de weg en de hagen tussen onze huizen als een soort oorlogsgebied. Hun vechtedrag was zichtbaar aan de geschonden oren. In tegenstelling tot de katers, konden wij wel goed met de Flachs overweg. Ik praatte graag met André over de ruimtelijke ordening en later over de gemeentepolitiek, toen hij na zijn pensionering artikelen ging schrijven voor het (plaatselijke)Weekblad. Ook op andere terreinen hadden wij dezelfde interesses. Na de dood van André en de verhuizing van Ans naar Heemstede, wonen nu hun zoon Hein met zijn vrouw René en hun dochter Renske naast ons.

In het huis naast dat van Flach op nummer 23 woonde jarenlang de familie van der Boon, die ik al uit mijn jeugd ken omdat Jan net als mijn vader lid was van de Vereniging van Oud-Illegale Werkers. Jan was destijds erg gekant tegen de nieuwe bebouwing maar heeft mij toch met bloemen welkom geheten in ons nieuwe huis. Met Jan heb ik vele jaren deel uitgemaakt van de Stichting Nationale Herdenking, die op 4 mei de Stille Tocht organiseert naar de Eerebegraafplaats (zie hierna). Na zijn overlijden heb ik - samen met zijn zoon Deodaat - alle dossiers uit zijn omvangrijke archief geordend ten behoeve van diverse instanties. Een deel van zijn werk ligt nu in mijn archief opgeslagen. Belangrijk voor mij is ook de morele steun geweest die Jan mij heeft gegeven bij de vermenging van mijn wethouderschap en het wonen in de Vrijburglaan in oktober 1986.

'Jubileumdiner à la Vrijburg.

Het buurthuis

Achter mijn woonhuis ligt de voormalige Wethouder Röhling kleuterschool. Door de ontwikkelingen binnen het basisonderwijs werd de kleuterschool ondergebracht bij de Julianaschool en werd het gebouw overbodig voor onderwijsdoeleinden. De Buurtvereniging Overveen (BVO) wilde het gebouw graag gaan gebruiken als buurthuis/educatief centrum, waarvoor een aanpassing van het bestemmingsplan noodzakelijk was. Ik had in die tijd als wethouder slechte ervaringen met de geluidsoverlast en het verkeer voor omwonenden van de dorpshuizen in Bloemendaal en Vogelenzang en met de herrie van de toenmalige jongerensociëteit Toshaba in het Bloemendaalse bos. Dat bleek via de Hinderwet niet volledig te beteugelen. Daarom leek het mij als wethouder verstandig om met de BVO goede afspraken te maken over het gebruik van het gebouw, onder meer over openingstijden, geluid en parkeren en dat vast te leggen in een gebruiksovereenkomst.

Ik was zelf als bewoner gediend bij een dergelijke overeenkomst, dat was waar, maar het werd door het bestuur van de BVO uitgelegd als dusdanig eigenbelang dat ik daarmee de vestiging van het buurtcentrum zou frustreren. Dat bericht werd huis aan huis in mijn buurt verspreid. Hoewel er geen meningsverschil binnen het college bestond over de wenselijkheid om de BVO in de voormalige kleuterschool te vestigen, waren er een aantal vertragende problemen bij de ruimtelijke procedure. Ten onrechte kreeg ik de zwartepiet van de vertraging op mijn woonadres geserveerd als 'bewijs' van mijn onwil. Het bericht stond ook in de kranten. Daar valt dan weinig meer tegen in te brengen.

Marijcke en ik hebben het erg moeilijk gehad in die dagen. Ik had het gevoel dat ik in de buurt werd aangekeken als een querulant met alleen oog voor zijn eigenbelang. Ik heb een verweerschrift geschreven voor de gemeenteraad, het college en voor de pers. Daarmee was voor mij en hen de zaak politiek rond, maar emotioneel laat een dergelijke zaak je toch niet los. Overigens kwam burgemeester Gerrit Weekhout op de fiets met een enorme plant in zijn arm bij ons langs om te vertellen dat hij achter mij stond en dat ik mij niet al te veel zorgen moest maken over de situatie. Een menselijk gebaar van Gerrit, zonder veel omhaal van woorden en in een voor hem karakteristieke woordkeus: 'Het is een donders moeilijke tijd voor je, kerel, maar het komt best allemaal voor elkaar'. Heel attent van Gerrit! Het buurthuis van de BVO (sociëteit Tinholt) is er gekomen, ik heb het mogen openen, ik heb er cursussen gegeven en

volg er cursussen. De gebruiksovereenkomst werkt nog steeds prima.

Het sportveld aan de Vrijburglaan

Tegelijk met de bouw van de Julianaschool in 1936 werd het sportveld aangelegd dat toen ongeveer dezelfde afmetingen had als nu. Later is het uitgebreid tot aan de Koningin Wilhelminaschool. Tussen beide scholen lag dus jarenlang een groen tapijt dat pas weer werd ingekort toen er in de jaren vijftig grond nodig was voor de bouw van twee kleuterscholen, de openbare Wethouder Röhling kleuterschool en de Protestants Christelijke kleuterschool De Springplank. Op een verroest bord bij de ingang van het veld naast de Julianaschool stond vroeger te lezen dat het veld bedoeld is voor de scholen en de buurt. Hoewel het bord nu is verdwenen, wordt het veld nog steeds het meeste gebruikt door de scholen en de buurtbewoners. De meest intensieve bespeling is tijdens het speelkwartier, de middagpauze en na schooltijd. Ik vind het een genot om vanuit mijn werkkamer te zien hoe de kinderen dan met elkaar voetballen (vaak dwars door elkaar heen), achter elkaar aan rennen, over elkaar heen rollen, of in kleine clubjes met elkaar bezig zijn. Winter of zomer, het is steeds hetzelfde patroon. Ook sportdagen, familiefeestjes en koninginnedag worden er gehouden. Daarnaast is het gebruik door 'ongeorganiseerden' in de loop der jaren sterk toegenomen. Er wordt meestal door hen gevoetbald, maar ook oefeningen in hockey, honkbal, cricket, golf en zelfs langlauf zijn populair. Ook nemen kraaien en meeuwen soms bezit van het veld.

Met elkaar veel reuring maar wel van een plezierige soort. Het sportveld is daarmee een goede buur van ons geworden. Het is niet onlogisch dat wij erg gesteld zijn op het veld, dat vooral in het voorjaar en de herfst door het overmatige gebruik soms ernstige slijtage toont maar zich steeds weer herstelt. Dat komt vooral door het regelmatige onderhoud van de gemeente Bloemendaal. Het was dan ook voor de buurt een verrassing dat een ambtelijke werkgroep in 1996 met een idee kwam om op het veld woningen te bouwen. Dat was niet meer dan een suggestie voor de politiek maar toch bedreigend. Je weet maar nooit! Daarom hebben Ronald Witte, Frans de Vos en ik het initiatief genomen om een actiegroep op te richten: 'Vrij spelen aan de Vrijburglaan' en een bezwaarschrift in te dienen tegen een mogelijke bebouwing van 'ons' sportveld. Als centraal argument noemden wij: 'dat het veld een vitale functie vervult voor het onderwijs, de buurt en de ongeorganiseerde sport'. Verder wezen wij er op dat

bebouwing zou betekenen dat er geen openbaar sportveld meer zou zijn in Overveen. Bij de behandeling in de gemeenteraad werd het idee van bouwen van woningen

Het sportveld in wintertooi. Ook dan wordt het gebruikt door de jeugd.

Koninginnedag.

unaniem naar de prullenbak verwezen. De aktiegroep had haar werk gedaan en kon worden opgeheven. Het veld ligt er nog steeds mooi bij.

Eerebegraafplaats en 4 Mei

In verschillende hoofdstukken heb ik al aandacht besteed aan de Eerebegraafplaats in Overveen en de Nationale Herdenking op 4 Mei. Die dag is voor mij 'heilig', er zijn weinig momenten in een jaar die voor mij even belangrijk zijn. Het is uiteraard primair een eerbetoon aan het verzet en de verzetsmensen die zijn omgekomen en waarvan een aantal nu op de Eerebegraafplaats is herbegraven. Maar ook het in stand houden van de Bloemendaalse traditie om voorafgaande aan de twee minuten stilte op de Eerebegraafplaats een Stille Tocht te houden, spreekt mij steeds weer aan. Verder is het een blijvende herinnering aan de keren dat mijn ouderlijke huis en later ons eigen huis open stond voor de leden van het zo genoemde 4 Mei comité (later de Stichting Nationale Herdenking te Bloemendaal) om de dag af te sluiten met koffie, soep, broodjes en drank. Een traditie die van kort na de oorlog dateert maar nog steeds levend is

Voor mijn ouders waren de leden oud-verzetsvrienden. Nu zijn het vrijwilligers die met elkaar de belangen behartigen van de jaarlijkse herdenking. Bijzonder is een vast protocol dat ooit door Jan van der Boon, jarenlang secretaris van de organisatie, op papier is gezet. Het zit echter zo goed in ieders hoofd dat de voorbereidingsvergaderingen eigenlijk overbodig zijn. De vergaderingen dienen vooral om de puntjes op de i te zetten, niets te vergeten en elkaar over veel andere zaken te informeren. Daarmee is de 4 Mei organisatie ook een informele vrienden'club' geworden. Wij zien elkaar weliswaar een beperkt aantal keren per jaar, maar de ernst van de organisatie weerhoudt ons er niet van om het vrijwilligerswerk te koppelen aan een bijzonder soort vriendschap. Ook wat dat betreft is de traditie sinds 1945 voortgezet.¹

Hoewel de herdenkingen op 4 mei en op 10 mei formeel geen relatie met elkaar hebben, gaat het wel om hetzelfde onderwerp. Als loco-burgemeester heb ik op 10 mei 1989 in de Burgerzaal van Bloemendaal de leden van de Nederlandse Vereniging van Ex-Politieke Gevangenen, die traditiegetrouw op 10 mei de Eerebegraafplaats bezoeken, ontvangen en toegesproken. Ik beschouwde het als eervol om mensen als Cor van Stam, Lou de Jong en Simon Wiesenthal onder mijn gehoor te hebben.

4 Mei, met programma's aan de ingang van Publieke Werken.

De opstelling van de Stille Tocht op 4 Mei.

Bezoek van de Expogé aan Bloemendaal.

Cees de Jong

Een van de oudste leden van de 4 mei organisatie is Cees de Jong. Ik heb vanaf 1976 met Cees in het bestuur gezeten van de Stichting Nationale Herdenking te Bloemendaal en ben Cees later als voorzitter opgevolgd. Dat was eveneens het geval met het bestuurslidmaatschap van de Stichting De Eerebegraafplaats te Overveen. Ook op andere terreinen hadden Cees, Marijcke en ik verbanden. Ik heb een aantal malen met Cees in hetzelfde hockeyteam gespeeld en ons gezin is vaak met Cees en Dora en hun kinderen opgetrokken, bijvoorbeeld tijdens de Nieuwjaars sixes of wandelingen in Caprera. Later zat Marijcke met Cees in het bestuur van het district Noord-Holland van de Koninklijke Nederlandse Hockey Bond. Het districtsbestuur van de KNHB ging eenmaal per jaar zuurkool met spek eten in een restaurant in Ouder-Amstel. Het was een van weinige momenten dat ik - bestuurlijk - achter Marijcke aanliep, meestal was het andersom.

Cees de Jong was een fenomeen, een bestuurlijke bemoeial die je niet kon ontlopen. Hij heeft al op zeer jeugdige leeftijd zijn lef getoond in het verzet en is ook daarna een man geweest met initiatief en doorzettingsvermogen. Zo was Cees jarenlang betrokken bij het Openlucht theater, de Bloemendaalse VVV, voorzitter

van de hockeyclub Bloemendaal en nog een aantal andere organisaties. Cees was een netwerker nog voor het woord was uitgevonden. Door zijn persoonlijke eigenschappen - creativiteit, intelligentie, verbale vaardigheid en charisma - kon hij veel bereiken, zowel in zijn werk bij Nationale Nederlanden als daarbuiten. Maar er was ook een keerzijde. Cees kon slecht tegen tegenstand en kritiek, vooral van mensen die hij voor een zaak nodig had.

In die hoedanigheid heb ik uitgebreid met hem in de clinch gelegen over de aanleg van het eerste kunstgrasveld (zie hoofdstuk 15). Cees begreep toen weinig van mijn positie en overwegingen. Daar gaf hij dan ook duidelijk blijk van en niet steeds op een vriendelijke manier. Dat had een voorgeschiedenis. Toen ik in 1978 wethouder van Bloemendaal werd, benaderde Cees mij met de vraag 'of ik dit of dat even wilde regelen'. Hij lobbyde met een natuurlijke vanzelfsprekendheid. Maar dat was niet mijn stijl van politiek bedrijven. Dat heb ik hem toen heel duidelijk gemaakt. Vanaf dat moment is hij mij anders gaan benaderen dan daarvoor. Maar onze wegen zijn nooit gescheiden. Toen alle perikelen rond het kunstgras voorbij waren, heeft Cees tegen Hans Hoffman en Charles Coster, de auteurs van de nooit gepubliceerde biografie over zijn interessante leven, het volgende over mij gezegd.

Cees de Jong in gesprek met Dré Kraak en mij.

'Piet had een andere verantwoordelijkheid dan ik en dat respecteerde ik. Wij hebben elkaar jarenlang behoorlijk dwarsgezeten maar dat heeft niet tot verbittering tussen ons geleid. Zeker niet. Ik was bevriend met zijn ouders. Toen was Piet nog een kleine jongen. Van dat moment af mochten we elkaar graag,' aldus Cees. En zo voel ik dat ook.

Politieke vrienden

Het is in de journalistiek gebruikelijk om politieke partijgenoten aan te duiden als politieke vrienden. Dat is een wat slordige manier om mensen met een gelijke politieke achtergrond en doelstelling ook als vrienden te bestempelen. In grote politieke fracties zijn - vanwege de onderlinge concurrentie - echte vriendschappen niet dik gezaaid. Ik heb zowel bij D66 in Haarlem als bij de PvdA in Bloemendaal het geluk gehad om steeds in een relatief kleine afdeling en een kleine fractie te verkeren. Daardoor was de onderlinge cohesie binnen de afdeling en de fractie vrij groot en kon de van oorsprong politieke relatie uitgroeien tot meer dan dat. Uit de Haarlemse en Bloemendaalse tijd zijn een aantal relaties overgebleven, die Marijcke en ik - ook buiten de politiek - als vrienden of kennissen zijn gaan beschouwen. Uit de Haarlemse tijd zijn dat Dré en Elisabeth Kraak en Rike Ruiter en in Bloemendaal betreft het Jan en Rie de Korte, Rens en Hennie van Schie, Barend en Joke Linders, Harry en Corrie Swaak, Henk en Annemarijke Wooldrik, Ted en Irene Blesgraaf, Appie en Tine Bosch, Harry Peschar, Harry en Mien Stapel en Rinske Schoorl.² Bijzonder blijft dat ontmoeting met hen toch vaak plaats vond/vindt tijdens een 'politiek getinte' gebeurtenis: een vergadering, een nieuwjaarsreceptie, een jubileum, begrafenis of ander afscheid. Het gaat steeds om mensen met wie ik een politiek verleden deel.

Zo herinner ik mij nog heel goed dat ik op 11 februari 1999 in de Muziekschool afscheid heb genomen als voorzitter van de afdeling Bloemendaal van de PvdA. Daar waren veel van mijn politieke vrienden bij aanwezig. Ik beschouw dat moment - na mijn afscheid als Bloemendaals wethouder in 1994 - als het definitieve einde van mijn politieke loopbaan. Terecht schreef Piet Arp in het Haarlems Dagblad een dag later over mij: 'Een politiek dier treedt terug'. Verschillende van de politieke vrienden hebben het woord gevoerd en aan het einde van de avond kreeg ik de gouden speld van de PvdA opgespeld. Naast eerdere onderscheidingen betekent de speld voor mij een 'beloning' voor 21 jaar politiek werk in Bloemendaal. Uit mijn column in het toen

nog bestaande PvdA blaadje Links Bloemendaal citeer ik: 'Onze gemeenschappelijk noemer was het sociaal-democratische denken, door Harry Peschar en mijzelf de zorg voor het "andere" Bloemendaal genoemd en de noodzaak om dit een plaats te geven naast het "rijke" Bloemendaal'.

Onze plaats in Bloemendaal

Ook Marijcke heeft dat sociaal-democratische denken steeds ten volle uitgestraald. Misschien was zij binnen onze 'kleine wereld' nog wel een betere pleitbezorger voor het 'andere' Bloemendaal dan ik. Door haar assertief reageren op situaties en mensen gaf zij er blijk van ook binnen het 'rijke' Bloemendaal zich zelf te blijven en niet steeds mee te gaan met de vanzelfsprekendheid van de plaatselijke meerderheid. Toch lag hier voor het gezin een reëel, onuitgesproken probleem, wat in de sociologie wordt aangeduid met het begrip marginaliteit. Door mijn wethouderschap in Bloemendaal en het lidmaatschap van de PvdA enerzijds en het deelnemen aan de dominante meerderheidscultuur, bijvoorbeeld belichaamd in het Kennemer Lyceum en de hockeyclub Bloemendaal anderzijds hadden vooral de kinderen het vaak moeilijk.

Zij werden in een 'rechts' milieu geconfronteerd met het 'linkse' profiel van hun vader en daarop beoordeeld. Zo vertelde Michiel dat hij tijdens de lessen maatschappijleer op het Kennemer Lyceum niet actief meedeed omdat alles wat hij zei toch maar werd teruggebracht op de politieke voorkeur van zijn vader. Ook Anike had last van de vooroordelen over mijn functioneren en politieke kleur. Marijcke en ik hebben ons dat niet gerealiseerd. Als socioloog was ik gewend om in maatschappelijke tegenstellingen en subculturen te denken en Marijcke had een soort onbevangenheid om met groepsgrenzen om te gaan. In haar jeugd had zij nooit anders meegemaakt. Mijn conclusie is dat Marijcke en ik gemakkelijker onze eigen plaats wisten te vinden in Bloemendaal dan Anike en Michiel. Gezien de blijvende vriendschappen die zij desondanks in hun Bloemendaalse schooltijd hebben opgebouwd, denk ik dat de 'balans' toch wel positief is doorgeslagen.

Annemarijke Wooldrik spreekt mij toe.

VVD-er Dré Kraak in PvdA gezelschap. Marijcke 'smoest' met Appie Bosch.

Harry Swaak brengt Marijcke aan het lachen.

Jan de Korte (links) samen met Mien en Harry Stapel.

NOTEN

1 Ik doe niemand te kort als ik in willekeurige volgorde alle leden van de 4 mei organisatie noem: Cees de Jong, Ton de Waal Malefijt, Jan van der Boon, Frits ten Cate, Cees Bierens de Haan, Foppe Oberman, Marijke Halbertsma (allen zijn overleden), Patrick Westerwoudt, René van Engelen, Jet Slagter, Sjoerd Joustra, Sybout van der Meer, Hildebrand de Boer, Aart Lagendijk, Gemma Evers, Martin van der Bunt, Edzard van Hasselt, Annemarie Wolf Soeteman en ikzelf.

2 Het is ondoenlijk om van ieder van hen een karakteristiek te geven. Toch een paar herinneringen. Harry en Mien Stapel waren voor Marijke en mij politieke peetouders in Bloemendaal. Zij konden prachtig vertellen over de geschiedenis en de sfeer van de sociaal-democratie in vroegere jaren. Zij leefden er ook naar. Als zij bij ons op bezoek kwamen, moest ik niet vergeten om flessen druivensap in huis te halen. Overigens gunden zij ons onze alcoholische drankjes. Dat tekent hun wijze van denken: principieel, maar wel ruimhartig. Heel fijne mensen. Jan de Korte ligt qua leeftijd tien jaar op mij voor en heeft - na mijn vertrek als wethouder van Bloemendaal - twee bestuursfuncties aan mij overgedragen, het voorzitterschap van de Kunstijbaan Haarlem en van de woningbouwvereniging Brederode. Ik heb beide functies steeds gezien als ons (sociaal-democratische) ideaal voor gemeenschapsvoorzieningen die voor iedereen bereikbaar

moeten zijn. Ook denk ik met weemoed terug aan de vele persoonlijke ontmoetingen van Marijke en mij met Jan en Rie in Aerdenhout en hun vakantiehuis in Balk. Water heeft de liefde van Jan. In Balk lag zijn stalen zeilboot en als het vroor moest er geschaatst worden. Mijn eerste paar lage Noren heeft Jan eigenhandig voor mij geslepen. Rens van Schie verloochende nooit zijn opleiding in de biologie en de milieukunde. Ik herinner mij een briljant betoog over de ouderdom van de bomen langs de Elswoutslaan, het gevaar van omvallen en de noodzaak om daar de zaag in te zetten. Dat was bedoeld als tegenwicht tegen raadsleden (vooral van Progressief Bloemendaal), die een pleidooi hielden voor het behoud van de bomen. Het was politiek een lastig onderwerp (kappen lag electoraal slecht), maar Rens hield - terecht - vast aan zijn standpunt. Rens was ook mijn vraagbaak voor Vogelenzang, wat mede heeft geleid tot mijn boek over dat eigennuttige dorp. En als ik weer eens iets wil weten over de vijver of het gazon in mijn tuin, is een telefoontje naar Rens voldoende om de beste informatie te krijgen. Waar plaatselijke politiek al niet toe kan leiden. Met Annemarijke en Henk Wooldrik deelde ik de kritische blik op het functioneren van de landelijke PvdA, maar wij verloochenden nooit ons lidmaatschap. Annemarijke leerde ik kennen als een kritisch maar zeer betrokken bestuurder van het NPI. Ook heb ik het heel erg gewaardeerd dat Annemarijke de tijd vond om naast haar drukke werkkring even bij het ziekbed van Marijke langs te komen.

18. De laatste periode met Marijcke

Het begin

Eind 1999 begon de ellende. Marijcke klaagde steeds meer over pijn in haar borst en buik. We liepen in de Amsterdamse Waterleiding Duinen toen ik een vermoeden kreeg dat er iets fundamenteel mis was. Ook voor die tijd had Marijcke klachten maar die waren niet verontrustend. Zij waren vaag en daarmee vergelijkbaar met de maatschappelijke onrust over het in elkaar storten van ons computersysteem vanwege de overgang naar een nieuwe eeuw. Oud en Nieuw en de overgang van 1999 naar 2000 hebben wij met Cees en Agaath gevierd in de boerderij van de familie van Julie in de buurt van Winterswijk in de Gelderse Achterhoek. Marijcke voelde zich toen echt ziek en om twaalf uur ben ik buiten alleen naar het vuurwerk gaan kijken. Het was de eerste keer dat ik heb nagedacht over het mogelijke ongeluk dat ons zou kunnen treffen. De maatschappelijke catastrofe met de computers is uitgebleven, maar wij hebben het onheil niet kunnen ontlopen.

Oud en Nieuw 1999-2000 met Cees en Agaath in Ratum bij Winterswijk.

De diagnose

In de eerste week van januari 2000 wordt via Flip Sutorius, onze huisarts, en een echo in het Diagnostisch Centrum van Jules Keijzer in Eindhoven duidelijk dat het mis is. Terug in Overveen, vlak voor het verkeerslicht van de Westelijke Randweg en de Zijlweg, meldt Jules via de mobiele telefoon dat er aanduidingen zijn van foute weefsels. Flip verwijst Marijcke naar een internist van het EG, die denkt aan maagkanker maar constateert tevens verdikkingen in de klieren in de hals. Hij stuurt Marijcke naar de afdeling Oncologie van het AZVU (Academisch Ziekenhuis van de Vrije Universiteit) in Amsterdam. Wij 'hopen' op maag of darmkanker. Dat kennen wij van Roel ten Brink, die er relatief lang mee heeft kunnen leven. Maar zo is het niet gegaan. Het AZVU betekent het begin van het einde. Daar wordt de definitieve diagnose vastgesteld. Het uitspreken van het 'doodvonnis' was zo heftig dat ik dat moment en mijn reactie kort daarna voor mijzelf heb opgeschreven, toen niet wetende waarom. Mijn aantekeningen van januari 2000 heb ik hierna letterlijk overgenomen.

De longartsoncoloog spreekt zacht en langzaam. 'U heeft een kleincellig ongedifferentieerd soort carcinoom, waarschijnlijk vanuit de longen, maar het is uitgezaaid over de lever en de darmen. Als wij niets doen, leven patiënten gemiddeld nog negen weken; met een chemokuur is de levensduur gemiddeld negen maanden. Dat is natuurlijk statistiek, het kan ook langer zijn, dat hangt af van de conditie van de patiënt'.

De ruimte waarin wij zitten lijkt op een cel, een kamertje volgepropt met stoelen en mensen. Marijcke als patiënt en ik als echtgenoot aan de muurkant. Tegenover ons de longarts, de zaalarts, de arts in opleiding en de hoofdverpleegkundige. De ruimte vult zich met spanning. Hoe reageert de patiënt op de boodschap. 'Ik hoop niet dat u het gek vindt, maar hoe zeker is uw oordeel? Zou de professor niet eerst naar mij moeten kijken, waarom ben ik anders in een Academisch Ziekenhuis?', zegt Marijcke. De longarts knikt en antwoordt: 'dat verandert niets aan de diagnose, hoogstens aan de behandeling. Morgen doet de professor zijn ronde. U heeft dus een dag om te beslissen. Als u voor chemo kiest, willen wij graag dat u meedoet aan een medisch vergelijkend onderzoek. In beide gevallen krijgt u een chemokuur, maar van verschillende samenstelling. Misselijkheid kan bestreden worden,

misschien krijgt u tintelingen in uw benen, maar in ieder geval wordt u kaal’.

‘Laten wij maar even weggaan, zeg ik, weg van het ziekenhuis, er moet in de buurt toch wel een winkelcentrum zijn’. Wij lopen tussen de etalages. Ik praat maar wat. ‘Heb je nog iets aan een lange avondjurk of nieuwe schoenen, zullen wij een foto van je laten maken nu je nog je eigen haren hebt, een tweede gsm-telefoontje lijkt mij wel handig, heb je trek in een saucijzenbroodje?’

Binnen twee weken is het gebeurd, van vermoeden tot zekerheid, van behandelbaar tot onherroepelijk. Iedere stap hoger in de medische hiërarchie, maakte de boodschap erger. Marijcke’s maanden zijn geteld. God mag zeggen hoe lang nog. Moeten wij boos zijn op de medici? Hebben zij niet eerst verteld dat het behandelbaar was, en vorige week was het de maag en nu de longen. Is het nog van belang? Gaat het nu niet om andere dingen?

Een café lijkt ons wel wat, bier of zo. Een modern winkelcentrum heeft geen café’s. Dan maar naar een restaurant. ‘U wilt zeker een gezellig tafeltje om te eten?’ Ik denk: eigenlijk willen wij niet eten, maar huilen. ‘Geef maar whisky en heeft u sigaretten?’ Wij kijken elkaar aan, schuiven onze handen in elkaar. ‘Je slaapt vanavond gewoon thuis, beslis ik, ziekenhuis-protocol of niet. Er komen daar nog genoeg dagen en nachten. En onze geplande reis naar Sicilië met de camper zetten wij gewoon door, die pakken zij ons niet af. Het wordt vast nog een mooi jaar, misschien ben jij wel die ene uitzondering op de medische regel, wij blijven positief!’

Geloof in herstel

Marijcke is altijd blijven geloven in herstel. Daar had zij in het begin ook wel reden voor. De eerste chemokuren in de maanden januari tot begin mei zijn heel goed aangeslagen, wat bleek uit het periodieke onderzoek. Ook vielen de bijverschijnselen mee, geen grote misselijkheid en vermoeidheid. Marijcke liet zich kaalscheren voor dat haar haren gingen uitvallen en kreeg een pruik die veel op haar eigen kapsel leek. Daarmee voorkwam zij vragen en opmerkingen over het verloop van haar ziekte. Zij had weinig behoefte om daar over te praten, dat paste niet bij haar karakter en eigenlijk leek alles de goede kant op te gaan. Ik wist echter wel beter.

Dat had te maken met mijn connecties in de medische en farmacologische wereld. Ik was in die tijd directeur van de SAN, de afkorting van Samenwerkende Artsenlaboratoria in Nederland. De SAN is een brancheorganisatie van huisartsenlaboratoria en diagnostische centra waar veel bloedonderzoek en andere vormen van diagnostiek wordt uitgevoerd. Vanuit hun kennis over ziekteprocessen en de behandeling ervan, had ik begrepen dat behandeling van ongedifferentieerde kankercellen in het begin heel voorspoedig verloopt omdat de chemo als het ware alle kankercellen raakt. Daar staat tegenover dat deze cellen zich zeer snel vermenigvuldigen en zich over het hele lichaam verspreiden, tot in de hersens. Na de eerste serie chemobehandeling (chemokuur) treedt een korte periode van stabiliteit op die enige maanden kan duren. Daarna gaat het bergafwaarts. Behandeling met chemo zoals daarvoor is dan niet meer mogelijk.

Marijcke in het AZVU bij de eerste chemobehandeling.

Deze 'wijsheid' heb ik nooit met Marijcke gedeeld. Zij was zo overtuigd van haar herstel dat iedere twijfel van mijn kant voor haar wil om te blijven leven 'moordend' geweest zou zijn. Ik heb haar gesteund in haar levensdrang zodat ik er - tegen beter weten in - bijna zelf in begon te geloven. Waarom zou het niet kunnen? Marijcke stelde ook altijd de vraag van haar levenskansen aan haar behandelende oncoloog, professor Giaconne, een Italiaan van geboorte met gevoel voor humor, die ook altijd moest lachen om het assertieve gedrag van Marijcke. Hij tekende dan geduldig een curve van Gauss. De top van de grafiek was de gemiddelde levensverwachting van patiënten met hetzelfde soort kanker als Marijcke, links de mensen die eerder dood gingen en rechts de gelukkigen die langer bleven leven. Marijcke behoorde volgens hem tot het rechter deel en dat gaf haar weer moed voor de toekomst.

Marijcke's laatste reis met de camper

Kort voor het bekend worden van de noodlottige ziekte van Marijcke hadden wij in december 1999 in Heerhugowaard een rood grijze camper gekocht van het merk Safari. Het was een tot camper omgebouwde bestelwagen van het merk Peugeot Boxer met een 2,5 liter dieselmotor en voorzien van koelkast, kachel en keukenblok. De aankoop was een grote wens van Marijcke, die niets meer zag in een nieuwe caravan ter vervanging van onze niet meer veilige Constructam. Bij de aankoop had ik als voorwaarde gesteld dat Marijcke dan wel overwegend de chauffeur zou zijn, waar zij mee heeft ingestemd. Daarom was het een uitgemaakte zaak dat wij een lange tocht zouden gaan maken als Marijcke haar chemokuur had afgerond. Voor mij speelde de boodschap van de SAN leden mee dat de ervaring van Marijcke ongeveer twee maanden zou duren en het daarom van belang was om zo snel mogelijk na de laatste toediening van de chemo te vertrekken.

Als afsluiting van haar chemokuur moest Marijcke een MRI scan ondergaan waar het resultaat van de kuur uit zou blijken. Het min of meer positieve bericht daarover hebben wij van Giaconne in de camper gekregen op weg naar Frankrijk en Italië. Wij hadden ons voorgenomen om een lange tocht te maken tot aan Sicilië, een plan dat Giaconne erg aansprak. Marijcke zou volgens hem geen risico lopen en in geval van nood was hij telefonisch altijd mobiel bereikbaar. Via een klim over de Mont Ventoux en inschepping in Nice zijn wij op Corsica beland en via Sardinië in Sicilië. Van daaruit met de boot naar Napels, vervolgens via Florence naar de Dolomieten en naar huis. Met elkaar bijna 8 weken. De laatste vakantie van Marijcke.

Onze camper op de Mont Ventoux.

Een kale Marijcke op een verder lege camping in Frankrijk.

In de camper hebben wij vele mooie dagen beleefd.

Jan Hein en Dai Engel op Corsica

Ik wist dat Jan Hein Engel en zijn vrouw Dai een tweede huis hadden in L'ille-Rousse aan de westkust van Corsica en wij besloten hen te verrassen met een bezoek. Dat is volgens plan verlopen. Ik kende Jan Hein van het hockeyteam Veteranen LX van de hockeyclub Bloemendaal waar wij jaren lang samen hebben gespeeld, ik als rechtsback en hij als rechtshalf. Hoewel wij niet echt bevriend waren, werden wij heel gastvrij door Jan Hein en Dai ontvangen. Wij vonden een plaatsje op een naburige camping en zijn een aantal dagen met elkaar opgetrokken. Dat werden heel mooie dagen. Wij wandelden in de bergen, zaten op de rotsen, zwommen in de zee vlak bij hun huis en aten gezamenlijk bij hen thuis of in een restaurant. Jan Hein en ik wisselden - al wandelend - informatie uit over dingen die ons bezig hielden. Heel diepgaand en verrassend. Tegelijk leerden Dai en Marijcke elkaar beter kennen. Als goede vrienden hebben wij afscheid genomen. Jan Hein en Dai zijn later in het jaar nog vaak langs geweest om te kijken hoe het met Marijcke ging, tot haar dood in 2001.

Het treurige geval wil dat Jan Hein zelf in 2008 gevelde is door darmkanker. Voor die tijd hebben wij nog jaren samen gespeeld in 60+, de landelijke hockeyclub van mannen van zestig jaar en ouder. Levensgeschiedenissen van mensen zijn soms vervlochten in de herinnering van een ander. Ik weet nog hoe Jan Hein schrok toen hij het kale hoofd zag van Marijcke op de camping in L'ille-Rousse. Wie kon toen vermoeden dat hij later een soortgelijke strijd moest leveren als Marijcke op haar laatste reis en ik daarover vaak met hem heb gesproken.¹

Corsica en Sardinië

Na ons verblijf in L'ille-Rousse hebben wij rondgereden en gekampeerd op Corsica en Sardinië. Corsica is ruig, moeilijk te rijden maar wel erg spannend en met een schitterende natuur. Sardinië is wat vlakker, de stranden en de zee zijn prachtig en de wegen zijn breder dan op Corsica waardoor het minder tijd kost om je te verplaatsen. Wij hebben op verschillende campings aan de kust gestaan. Die trekken in de maand mei nog nauwelijks publiek. Daarom is het er stil

Jan Hein heeft een foto gemaakt van ons samen met Dai in Corsica.

en valt er weinig te beleven. Op de camping Nurapolis bij Narbolia in Sardinië werden wij omringd door hondjes die daar kennelijk in het vorige seizoen waren achtergelaten en nu met elkaar een hondengemeenschap vormden. Het waren kleine exemplaren, die met iedere campinggast vriendschap sloten en onder onze bus gingen slapen. Zodra zich nieuwe campinggasten aandienden, waren zij weer verdwenen. Bij navraag bleek dat de campingleiding zich niet om de dieren bekommerde maar ze verder met rust liet.

In die tijd heb ik uitgebreid gelezen in De Eeuw van mijn vader van Geert Mak. Daarin komen ook passages voor over de Birma spoorweg en de Indische kampen. Ik heb daar niet met Marijcke over gesproken. Achteraf gezien is dat een gemiste kans geweest; ik had toen meer inzicht kunnen krijgen in haar verleden. Het had ook gepast in een opwelling van mij om haar zelf te laten vertellen over haar jeugd en dit vast te leggen op een bandje. De recorder zat in de tas met boeken en kaarten maar die heb ik nooit durven te gebruiken. Marijcke was in die tijd (en ook later) zo vanzelfsprekend bezig met de wil om te leven, dat terugblikken op haar jeugd gezien zou worden als het opgeven van de levensverwachting. Ik realiseer mij nu dat wij rondom haar naderende einde - ieder op onze eigen manier - een waas hadden gelegd die door geen van ons doorbroken zou worden. Wij hadden beiden onze gedachten, maar die werden niet gedeeld.

Ontkenning van de ziekte

Is dat achteraf gezien goed geweest? Ik weet het nog steeds niet. Ik moet denken aan mijn vader en de VPRO. Mijn vader had pancreaskanker, verzwakte in de loop van de tijd zo erg dat hij zijn bed niet meer uit kon komen. Hij werd in leven gehouden door periodieke bloedtransfusies en medicijnen. Op zijn bed lag de Farmacopee, een naslagwerk voor de werking van alle medicijnen. Als vakman wist hij wat hem te wachten stond, maar als persoon heeft hij de ernst van de ziekte steeds ontkend. Precies het tegenovergestelde was te zien op een televisieprogramma van de VPRO aan het begin van de jaren zeventig. Een ten dode opgeschreven vrouw schreeuwde het uit dat zij kanker had, haar man zat daarbij treurig op de achtergrond.

Dit fragment heb ik gebruikt voor een VPRO ledenavond van het district Noord-Holland, waar ik in die tijd voorzitter van was. Het werd een bewogen avond met de programmamaker Pieter Verhoef, een internist en een

Marijcke verloren in de onmetelijke ruimte van het strand in Sardinië.

De hondjes op de camping Nurapolis in Sardinië.

Marijcke met pruik in de Italiaanse zon.

ethicus. De conclusie was dat openheid en communicatie over het ziektebeeld en de consequenties ervan niet bij voorbaat positief beoordeeld moet worden. Dat stond min of meer op gespannen voet met de in die tijd sterk beleden filosofie van de openheid, ook in de medische wereld. Aan deze twee ervaringen heb ik mij bij Marijcke maar vastgehouden. Niet alles hoeft gezegd te worden als de patiënt dat niet wil. Het heeft mij wel veel moeite gekost om te beseffen dat de wens van de patiënt belangrijker is dan je eigen ingezette rouwproces over de onvermijdelijkheid van de dood van je partner. Ondanks het feit dat wij voortdurend samen waren, heb ik mij in die dagen in Sardinië erg eenzaam gevoeld.

Een gezinsweek op Sicilië

Eenmaal per week vaart er een boot van Cagliari op Sardinië naar Palermo op Sicilië. Die boot is meestal overboekt zodat wij blij waren dat wij tijdig gereserveerd hadden. Ik heb met verbazing vanaf het dek staan kijken hoe het mogelijk was dat steeds meer vrachtwagens werden ingeladen, zelfs op de oprit naar het parkeerdek. Je moest er maar niet bij stil staan wat er kon gebeuren als de vrachtwagens gingen schuiven en tegen de ingehaalde 'loopplank' (een enorme massieve deur) gingen beuken. Het is allemaal goed gegaan en na aankomst in de haven stortten wij ons in het verkeersgekrioel van Palermo. Wij waren op de chaos voorbereid bij een eerdere reis naar Sicilië. Toen hebben wij van Carlo geleerd dat rechts voorrang verlenen anders beleefd wordt dan in Nederland. Opschieten is het devies, geen gaten laten vallen. Carlo is de Italiaanse partner van Carla Bolding (van de hockeyclub Bloemendaal), die met haar in Palermo woont. Via Carla hebben wij in Cefalù een appartement gehuurd om een deel van onze laatste vakantie samen te beleven met Anike, Alex, Michiel, Vicky en Justin.

Zij zijn naar Sicilië gevlogen en hebben op het vliegveld van Catania twee auto's gehuurd waarmee zij via de steile klim ons appartement konden bereiken. De camper lukte dat met veel moeite en heeft verder stilgestaan. De auto's zijn veelvuldig door de kinderen gebruikt om tochtjes te maken: naar Palermo, de vulkaan de Etna, de Griekse tempels of naar een andere bestemming. Het was voor de kinderen vooral een vakantie week, het leek wel of er niets aan de hand was en wij hadden geen behoefte om er een soort bezinningsbijeenkomst van te maken.

Marijcke en ik gingen meestal niet mee op de toeristische tochtjes, de auto's hadden te weinig plaats en veel van de bezienswaardigheden van Sicilië hadden wij al eens eerder bezocht. Het gevolg was wel dat wij - bij afwezigheid van vervoer - vaak te voet Cefalù moesten bereiken. De afdaling lukte echter wonderwel en dat geeft aan dat de conditie van Marijcke toen nog erg goed was. Niets wees op een spoedig verval. In Cefalù hebben wij gezwommen in de Tyrrheense Zee, gewinkeld, en pizza's en ijs gegeten in restaurantjes. Op een van de twee terrassen van het appartement met een magnifiek uitzicht op de baai van Cefalù stond een barbecue. Daar werd druk gebruik van gemaakt; vlees, vis en Italiaanse wijn waren de ingrediënten voor een gezellig samenzijn. Wel had de gezelligheid een bijsmaak, maar daar werd niet over gesproken. Het onuitgesproken devies was kennelijk: tel je zegeningen, zolang het nog kan.

Na een week namen wij afscheid van de kinderen en vertrokken naar Palermo om met de boot over te steken naar Napels. Aan de kade werden wij uitgezwaaid door Carla en Carlo, die daarvoor speciaal naar de haven waren gekomen. De terugreis naar Nederland en een onbestemde toekomst was ingezet.

Napels

Wij waren op een eerdere vakantie reis op de Vesuvius en in Pompei geweest maar hadden Napels zelf gemeden. Nu kwamen wij heel vroeg op zondagochtend 11 juni 2000 aan op de kade van Napels. Het was nog stil in de stad zodat wij zonder moeite onze weg konden vinden naar camping Vulcano Solfatara in Pozzuoli. Napels ligt niet alleen in een gebied waar het wemelt van de overblijfselen uit de Romeinse tijd, maar is ook begiftigd met zogenaamde postvulkanische verschijnselen. Nog voor wij de camping binnenreden, hadden wij de zwavel al geroken. De camping was namelijk onderdeel van een terrein met twee natuurlijke grotten waar extreem hoge temperaturen zorgen voor de verspreiding van zwavelstoom. Het verblijf erin schijnt goed te zijn voor ademhalingsziekte, huidziektes en reumatiek. Daarom is de omgeving een soort kuuroord geworden, dat sinds de antieke oudheid bekend is. Daar kwamen wij niet voor, de ziekte van Marijcke was er niet mee te genezen. Voor ons was de bereikbaarheid per metro naar het centrum van Napels bepalend voor de keuze van de camping, hoewel een bezoek aan de zwavelbronnen heel boeiend is geweest.

De ontvangst van de kinderen in Cefalù.

Het terras van ons fraaie appartement in Cefalù.

Marijke samen met Justin in de winkelstraat van Cefalù.

Anike tussen de cactussen van ons appartement.

Napels

De zwavel van camping Solfatara.

Feest in Napels vanwege het kampioenschap voetbal.

Marijke naast de blauwe topolino op een markt in Napels.

Diezelfde dag nog reden wij naar Napels waar ons een andere verrassing te wachten stond. De voetbalclub Napoli was gepromoveerd naar de hoogste divisie en dat werd uitbundig gevierd. Overal blauwe vlaggen, vaandels, toeterende auto's en blijde mensen. Een bijkomend voordeel voor ons was dat mogelijke last van straatrovers beperkt werd door de euforie van het kampioenschap. Daarom waanden wij ons veilig in de vele nauwe straatjes die Napels rijk is. Overigens was dat ook de dagen erna het geval, van enige dreiging hebben wij niets gemerkt. Verrassend was de verkoop van antieke auto's op een pleintje in de binnenstad. Daar stond een topolino in volle glorie, de onze van destijds was grijs, deze was blauw. Herinneringen aan onze tocht door Italië in 1961 met onze topolino kwamen bij mij boven. 1961 was het eerste jaar van onze relatie, dit waarschijnlijk het laatste. Als ik de foto van de topolino met Marijcke er naast bekijk, realiseer ik mij dat een auto soms een langer leven heeft dan een mens.

Een vrolijke noot was mijn Napolitaanse knipbeurt. Vanwege de vakantie moesten mijn haren nodig wat gekort worden. Ik ben echter erg gehecht aan mijn kapster Anja, zodat ik het 'vreemdgaan' steeds had uitgesteld. Op enig moment liepen wij in Napels langs een ouderwetse kapsalon, wij keken naar binnen en de barbier zelf snelde naar buiten om mij te overtuigen van zijn kunde. Ik was zo verbluft over dit soort klantenwerving dat ik er aan toegaf. Dat was geen straf. Naast het knippen, wat hij heel goed deed, werd het een leuke ervaring met praten over lekker eten en uiteraard over voetbal, Napoli en Ajax.

Pijn

Halverwege Rome en Napels ligt het Nationale park Abruzzo met middenin een merkwaardige hoogvlakte die aan alle kanten omgeven is door bergen. Het is het gebied dat bekend is vanwege de truffels (tartufo), die er door varkens en honden worden gevonden. Op een eerdere reis hadden wij in een hotel gelogeerd, nu vonden wij met enige moeite een kampeerplaats in Aguilè. Van daaruit heb ik fietstochten gemaakt. Marijcke voelde zich te zwak om mee te gaan en dat was een veeg teken. Voor die tijd had zij niet geklaagd over pijn, nu kreeg zij veel last van haar buik en haar rug. Ik heb de datum van die dag opgeschreven in mijn agenda: 14 juni 2000. Dat was het omslagpunt waar de SAN deskundigen voor gewaarschuwd hadden, het was lang goed gegaan, aan niets was te merken geweest dat Marijcke leed onder de ziekte, maar nu was het raak. De volgende dagen werd

De laatste lichamelijke ervaring van Marijcke in de Dolomieten.

het wat dragelijker, de meegebrachte homeopathische geneesmiddelen hielpen even. Intuïtief hebben wij gevoeld dat dit onze laatste kans was om lichamelijk in elkaar op te gaan. Wij hebben twee dagen achter elkaar gevreeën als in onze beste jaren. Maar sindsdien is de pijn bij Marijcke niet meer weggeweest.

Ook in Florence, waar wij een paar dagen later onze camper neerzetten op camping Michelangelo, tekende zich geen verbetering af. Marijcke hield zich heel flink, zij bleef zelfs overeind bij het lange wachten voor wij het kunsthistorische museum in mochten. Het kostte haar wel veel moeite. Vanaf dat moment heb ik er meer dan voorheen op gelet dat de tochten niet te zwaar werden. In de Dolomieten, in de plaats Peio, leek het echter wel of Marijcke door de berglucht meer energie had gekregen. Wij hebben een bergwandeling gemaakt en ik betrapte mij er op dat ik haar nauwelijks kon bijhouden. Dat gaf weer hoop voor de toekomst, maar het bleek ijdele hoop. De pijn kwam toch weer terug.

Het einde van de camperreis

Vanaf de Dolomieten zijn wij via de Engadin doorgereden naar het Comomeer en vandaar naar het ons zo bekende Termignon in de Franse Alpen. Kees Bakker in Arbois was onze voorlaatste stop. Als vanouds had Kees gezorgd voor heerlijk eten en drinken zodat wij ontspannen het laatste traject richting Overveen inzetten. Op woensdag 28 juni 2000 waren wij weer thuis. Over onze reis heb ik tijdens het afscheid van Marijcke het volgende gezegd: 'Ik was erg trots op haar als zij achter het stuur zat van onze camper, of beter nog haar camper, want zij had de

camper uitgezocht. Zij heeft meer dan 3000 kilometer zelf gereden en op die momenten dacht zij niet aan ziek zijn of doodgaan. Ik kon urenlang naar haar kijken als zij reed, een kale vrouw met een enorme wil om door te gaan. Maar terug in Nederland, na acht weken, was de kanker meegereisd. Nadien stond alles in het teken van afremmen van de groei van de kankercellen, bestrijden van de pijn en het resterende leven nog een beetje kwaliteit geven’.

Het ziekenhuis

Vanaf begin juli begonnen Marijcke en ik met grote regelmaat het VU ziekenhuis in Amsterdam Zuid te bezoeken. Wij kenden de weg erheen, de parkeerplaats, de polikliniek, het restaurant en later de afdeling waar Marijcke werd opgenomen voor onderzoek, chemokuren en pijnbestrijding. Wij waren op de afdeling Oncologie kind aan huis zonder de vreugde van geborgenheid. Met de lift naar de zevende verdieping en je daar melden bij de verpleegbalie, hopen dat er een zuster was die Marijcke kende en afwachten in welke kamer zij nu weer werd geplaatst. Zo ging dat iedere keer. Ook liepen er veel artsen rond: medische specialisten, specialisten in opleiding en aankomende huisartsen. Het was steeds maar afwachten of er iemand was die wat wist van haar behandeling. Van een duidelijke regie bij het behandelingsproces was op dat moment geen sprake. Hoewel Giaconne de leiding had bij het ziekteproces van Marijcke, hebben wij hem niet meer dan eenmaal per maand gezien en gesproken. Dat gebeurde meestal in de polikliniek na lang wachten tot Marijcke aan de beurt was. Op zich was dat wel logisch want Giaconne nam ruim de tijd voor zijn patiënten en eenmaal binnen werd je prima behandeld. Meestal moest er bij Marijcke vooraf bloed worden afgenomen. Daarvoor kreeg zij een voorkeursbehandeling, wat echter niet betekende dat de uitslagen op tijd bij Giaconne arriveerden. Ik heb vaak meegemaakt dat hij tevergeefs naar zijn computer keek. Wat dan nog de zin is van een bloedonderzoek ontging mij totaal.

De wachtruimte van de polikliniek was gevuld met angstige patiënten, vaak begeleid door familieleden die nog meer gespannen waren. Het was er meestal erg vol, mede veroorzaakt door allochtone landgenoten die een groot deel van hun familie meebrachten. Het had de sfeer van een vliegveld in oorlogstijd waar de passagiers niet weten wanneer zij aan de beurt zijn om op te stijgen. Ik herinner mij nog een moment van opwindning bij Marijcke tijdens het polikliniekbezoek. Na afloop van de consultatie bij Giaconne liepen wij langs de deur van de longarts die haar

‘doodvonnis’ had uitgesproken. Toevallig kwam hij op dat moment naar buiten. Ik zag Marijcke schrikken en direct reageren. Ik kon haar nog net wegtrekken, anders had zij hem zeker toegeschreeuwd dat zij nog steeds leefde, ondanks zijn prognose van negen maanden. Later bleek dat de negen maanden slechts met vier zijn verlengd.

Bij het vorderen van het jaar begon ik als begeleider van Marijcke te wennen aan alle onvolkomenheden van het ziekenhuis. Je kunt ook zeggen dat ik afstompte. Ik weet niet hoe ik dat had kunnen doorbreken. Ik liet het over mij heen komen, het ging immers niet om mij maar om Marijcke. Die leed daar minder onder, die beet van zich af. Tijdens de laatste maanden verbleef zij vaak in het ziekenhuis en bij het rijden van haar bed naar een onderzoeksafdeling, vertrouwde een verpleegster mij toe dat Marijcke wel erg lastig was. Het assertieve en wellicht soms agressieve gedrag van Marijcke werd kennelijk niet op prijs gesteld. Later is dat beter geworden. Bij nieuwe verplegers in het AZVU zei ze steeds: ‘sorry hoor, maar ik ben heel lastig’. Als men daarna aan haar assertieve houding gewend was, groeide bijna steeds een heel persoonlijke verhouding. Marijcke ging haar zorgverleners in het ziekenhuis steeds meer waarderen en dat was ook omgekeerd het geval.

Nieuwe Chemokuur

Marijcke wist dat een zelfde kuur als aan het begin van het jaar niet meer mogelijk was. Maar was er dan geen andere mogelijkheid voor haar? Giaconne opperde een experimentele kuur met het middel RFS2000 dat echter nog niet was vrijgegeven door de Brusselse autoriteiten. Daar moest op gewacht worden. Dat heeft meer dan twee maanden geduurd. In die periode is de lichamelijke conditie van Marijcke zo ver achteruit gegaan dat de nieuwe kuur een grote marteling voor haar is geworden. Zij werd zo ziek dat zij er verder van heeft afgezien. Het blijft gissen hoe het gegaan zou zijn als Brussel wat sneller had gewerkt. Toch gaf Marijcke de hoop op genezing niet op. Zij vroeg om een andere kuur en heeft die gekregen. Maar er werd bij gezegd dat deze chemo uitsluitend diende om haar leven nog wat dragelijker te maken. Anders (maar niet) gezegd: haar dood werd nog wat uitgesteld. Zowel het langer leven als het dragelijker maken zijn uitgekomen. Haar leven is met een aantal maanden gerekt en bovendien voelde zij zich er relatief goed bij.

Roken

Ik ken Marijcke niet anders dan rokend. In het begin van ons huwelijk deed ik lustig mee. Als Haarlemse wethouder rookte ik vooral sigaren, maar van de ene op de andere dag ben ik daar mee gestopt. Marijcke ging echter door, ze heeft wel geprobeerd om er af te komen maar dat is niet gelukt. Tijdens ontwenningperiodes werd zij agressief wat ook niet leuk is. Volgens haar oncoloog Giaconne is roken de oorzaak van haar ziekte geweest. Hij was daar heel stellig in. Marijcke is ook tijdens haar ziekte blijven roken. Destijds was er binnen het AZVU een aparte rookkamer, waar alle 'verslaafden' bijeenkwamen om naar de televisie te kijken en tegelijk te roken. Ook voor het bezoek was dit een uitwijkplaats. Het was een bizar gezicht, mensen met allerlei soorten gipsverbanden en infusen broederlijk aan de sigaret. Daarnaast ging Marijcke ook wel naar het balkon van de ziekenzaal om even te blazen. Dat lukte het beste als zij een kamer voor zich zelf had. Dat werd haar vaak gegund, een geluk bij een ongeluk. Ik heb het lijdzaam aangezien. Michiel echter was woedend als hij zijn moeder rokend aantrof. Die kon daar echt niet tegen. Het heeft niet geholpen, Marijcke bleef stug doorgaan.

Trouwdag Anike en Alex

Op 23 september 2000 zijn Anike en Alex getrouwd in Heemstede. Zij hadden mij gevraagd om als ambtenaar van de burgerlijke stand het huwelijk te voltrekken waarvoor ik van het college van B en W toestemming kreeg. Het stel had de zaterdagavond uit gekozen voor het festijn. Ab, de stiefvader van Alex, speelde piano en Vicky zong. Marijcke was in die tijd bedlegerig, zij had haar bed in onze huiskamer en dorst niet naar het Raadhuis van Heemstede te komen. Hoe konden wij haar toch mee laten doen met de plechtigheid? Eerst werd nog gedacht aan een televisieverbinding maar dat plan hebben wij laten schieten, dat was te ingewikkeld. Mijn mobiele telefoon plus extra microfoon bood een oplossing. Vlak voor het begin van de plechtigheid heb ik verbinding gemaakt met onze telefoon thuis. Marijcke, en Trudie en Ferry, die bij haar de wacht hielden, konden mij (en anderen) via de luidspreker van de huistelefoon goed volgen. Het werd een prachtige avond. Het hoogtepunt was naast het ja zeggen van Alex en Anike, de boodschap van Marijcke. Door om te schakelen op de geluidsinstallatie van de gemeente kon iedereen in de zaal Marijcke horen zeggen dat zij heel blij was met het bruidspaar. De ontroering in de trouwzaal was voelbaar. Later hebben wij nog een soort receptie gegeven in de Vrijburglaan, met Marijcke als stralend middelpunt. Zij was op dat moment echt heel gelukkig.

Alex en Anike, een gelukkig moment voor hen en voor Marijcke en mij.

Pijnbestrijding

Marijcke klaagde vaak over pijn. Daarom kreeg zij eerst sterke tabletten die later werden vervangen door durosgeic pleisters van uiteenlopende sterkten. Die werden op haar huid geplakt en zorgden voor een langzame toediening van de werkzame stof. In het begin was er wel sprake van verbetering, later moest de dosis worden opgevoerd om nog voldoende nut te hebben. Langzaam raakte Marijcke 'verslaafd' aan de pijnbestrijding. Maar er was weinig keus, haar kwaliteit van leven werd zo nog wat op niveau gehouden. De behandeling van haar in het AZVU werd feitelijk overgenomen door de sectie pijnbestrijding die een onderdeel vormt van de afdeling Anesthesiologie. Zij bleef formeel onder controle van de afdeling Oncologie, maar feitelijk verschoof het accent van ziektebehandeling naar pijnbestrijding. Dat kon ook heel goed thuis gebeuren. De huisarts, Flip Sutorius, hernam de regie van de behandeling, gesteund door Koosje, Anja en andere verpleegsters van de thuiszorg.

De overdracht van ziekenhuis naar thuiszorg verliep in goede harmonie. Marijcke kreeg een waslijst mee aan medicamenten die moesten worden ingenomen of toegediend. Vanaf de herfst 2000 waren door de afdeling Anesthesiologie twee catheters ingebracht in haar lichaam, een in haar rug en een in haar buik. Door middel van een mobiel systeem met als fraaie naam Kangaroo 2100 werden er dagelijks twee verdovingsmiddelen in haar lichaam gepompt: Bupivacaïne en Morfine. Het eerste

datum, 21-09-00

Ontslag medicatie

Coeliacath: Bupivacaïne 1/4% 6ml/hr

intrathecaal cath: Morfine 1mg/ml, 0.6ml/hr

lock-out 30'

bolus 0.6ml

* Vioxx 1 dd 25mg = art folen 6

* Amitriptylline 1 x 25mg A.N

* Mg Ox 3 dd 500mg

* Prevacid 2 dd 10ml

* Losec 1 dd 40mg

* Urogesic 4 dd 1 sachet

* Sevedol Escape 6 dd 30mg

* Dexanethason 2 dd 4mg

* Duragesic 300µg/48hrs

* Oxazepam 3 dd 10-20mg

* Prinperan 4 dd 10mg supp

~hr./mevr./kind:

adres: v/d Har-Hanou.

1523546-n88071-16**

De waslijst van medicamenten.

werkt lokaal, het tweede beïnvloedt het hele lichaam. De beide pompsystemen werden in het ziekenhuis bediend en bijgevoerd door anesthesisten en thuis door de wijkverpleging/thuiszorg.

De pompsystemen waren heel gevoelig voor storing, zij gingen piepen en dan moest er een deskundige aan te pas komen om het apparaat weer aan de gang te krijgen. Vooral in het weekeinde en de nacht was dat een probleem. Ik merkte al snel dat er maar weinig thuiszorgmensen waren die met de apparaten konden omgaan. Ik herinner mij een nacht waarin een deskundige van de thuiszorg kwam kijken, het apparaat zonder succes probeerde in te stellen, het daarna maar uitzette en zijn bed weer opzocht. Marijcke kreeg dan niet de zorg die nodig was. Daarom heb ik mij de werking van de apparaten laten uitleggen door de afdeling Anesthesiologie en mij verdiept in de handleiding. Na enige tijd was ik in staat om het geiep te onderdrukken. Ik kon ook de voorgeschreven dosering instellen. Voor de grap zei ik wel eens tegen Koosje dat wij maar een expertteam moesten vormen. Ik realiseerde mij tegelijkertijd dat het eigenlijk niet deugde dat ik mij zo met de apparaten ging bemoeien. Ik was namelijk ook in staat om de doseringen aan te passen, naar boven en naar beneden. Het instellen was niet zonder risico. In een weekeinde heb ik dat toch moeten doen. Marijcke werd zo onrustig van de medicatie - zij vertoonde plukgedrag en was opgewonden en verward - dat ik de Morfinepomp op een lagere stand heb gezet. Uit aantekeningen uit die tijd maak ik op dat ik de pomp wel vaker uitzette of aanpaste, meestal na overleg met de huisarts of de anesthesisten.

Ondanks de technische gebreken, denk ik dat de apparaten voor Marijcke erg belangrijk zijn geweest. Het bestreed de pijn op een effectieve manier. Het gaf haar zelfs voldoende vertrouwen om met twee pompsystemen in haar lichaam nieuwe kleren te gaan kopen. Ik zie nog het verbaasde gezicht van de verkoopster toen Marijcke met haar pompen de paskamer uitkwam.

Euthanasieverklaring

Marijcke was heel bang voor pijn bij haar overlijden. Daarom legde zij de vraag van een mogelijke euthanasie voor aan huisarts Flip Sutorius bij een van zijn bezoeken. Ik was op dat moment aanwezig. Flip legde haar de procedure uit en verwees naar de Vereniging voor Vrijwillige Euthanasie. Ik vroeg het lidmaatschap aan met de bijgevoegde formulieren en deze moesten uiteraard

door Marijcke worden ondertekend. In aanwezigheid van Anike, Michiel en mij is dat gebeurd in het VU ziekenhuis. Marijcke lag op een kamer met een andere patiënte, die niet meer lang te leven had. Zij was van de vrouw gescheiden door een gordijn en Anike, Michiel en ik zaten naast Marijcke's bed. Het was een bizarre situatie. Ik hoorde de zware ademhaling en het gekreun van de 'buurvrouw' en kon weinig vreugde opbrengen voor het moment. Marijcke heeft getekend en ik heb de formulieren opgestuurd. Zij heeft het er nadien niet meer over gehad en er geen gebruik van gemaakt. Kennelijk was de wetenschap dat euthanasie mogelijk zou zijn voor haar voldoende.

Het beeld van Lia

Marijcke en ik zijn in de voorgaande jaren vaak op bezoek geweest bij Rob en Lia in Tijnje in Friesland. Ik kende de beeldhouwster Lia Versteeg van het Bloemendaals Creatief Centrum. Ik had onder meer het beeld De zittende moeder van haar mogen onthullen voor de ingang van Albert Heijn in Bloemendaal. Na haar vertrek uit Bloemendaal begon zij een beeldentuin rondom haar woonhuis/werkplaats in het landelijke Tijnje. Rob Helwes was de fysiotherapeut geweest van Marijcke in Haarlem, die zijn praktijk eveneens verplaatste naar het platteland van Friesland. Daar heeft het echtpaar een prachtige beeldentuin ontwikkeld met kunst uit diverse landen en gemaakt door een veelheid van Nederlandse en buitenlandse kunstenaars. Het was steeds weer een genot om op de uitgestrekte weilanden, omzoomd en doorsneden door water, de verschillende kunstvoorwerpen te bekijken. Tijdens ons laatste bezoek - ik denk in de zomer - ontdekte ik een prachtig wit beeld dat Lia zelf had gemaakt. Het stelt twee figuren voor, een man en een vrouw in een innige omstrengeling. Dat leek mij heel geschikt als grafbeeld voor Marijcke. Ik heb niets tegen Marijcke gezegd, maar bij Lia een optie genomen op het beeld.

Michiel, Anike en ik zochten in oktober 2000 op de Bergweg in Bloemendaal een grafplaats uit. Marijcke was daar niet in geïnteresseerd en dat maakte het voor mij moeilijk om over het beeld met haar te praten. Ik heb het daarom zeer omzichtig ingeleid. Ik kreeg van Lia een foto en heb deze vergroot en meegenomen naar het AZVU, waar Marijcke weer enige tijd moest verblijven. Zij had een kleine kamer en ik vond een geschikte plek aan de muur van de kamer om de foto op te hangen. Ik legde Marijcke het waarom uit en zij stemde er in toe om naar

de foto te kijken. Daarna kreeg zij van het personeel zeer lovende woorden over de uitstraling van het beeld op de foto zonder dat de hulpverleners de achtergrond kenden. Daarmee raakte Marijcke overtuigd van de juiste keuze. Rob en Lia hebben het beeld vervolgens in onze tuin gezet zodat wij allemaal konden wennen aan dit grafornament.

Oudjaar 2000

Rond kerstmis werd Marijcke meegedeeld dat het AZVU niets meer voor haar kon doen. Ik herinner mij nog het moment dat het gehele gezin dat te horen kreeg van een van de jonge aankomende oncologen. Dat was het eerste moment dat Marijcke beseftte dat het einde naderde. Tot die tijd had zij nog steeds de hoop niet opgegeven. Op oudjaar (zondag 31 december 2000) werd ook duidelijk dat de Bupivacaïne pomp niet goed meer werkte. Voor het verwijderen van het infuus moest zij met spoed in de ambulance van Overveen naar Amsterdam gereden worden. De rit was voor haar een pijniging, maar het werk moest door een anesthesist worden gedaan. Bij het AZVU werd zij in een van kamers van de Eerste hulp afgeleverd waarna de ambulancewagen direct terug naar Haarlem reed. Het 'uittrekken' van het infuus was snel gebeurd, ik vroeg mij af of de huisarts dat ook niet gedaan zou kunnen hebben. Marijcke werd vervolgens op een brancard gelegd in een door gordijnen afgeschermd ruimte van de EHBO. Daarna begon het lange wachten. Na een uur was er op de EHBO nog slechts één dienstdoende verpleegster en wij.

Na twee uur begon ik het vermoeden te krijgen dat zij ons vergeten waren. Navraag leverde op dat het niet het geval was. Het was druk in Amsterdam en de ambulancedienst was vanwege de feestdag onderbezet. Ik heb mijn tijd gevuld met het lezen van verfomfaaide Libelles en andere soortgelijke literatuur. Ik kon mijn maag vullen met Marsen en chips terwijl Marijcke sliep, te moe van de ontberingen om de situatie in te schatten. Zo verstreek de tijd. Rond elf uur was er dan toch een ambulancewagen. De chauffeur vertelde dat hij speciaal was opgeroepen vanwege de drukte. De broeders hebben Marijcke keurig afgezet in de Vrijburglaan en haar op haar bed gelegd.

Kort daarna begon rondom ons huis het geknal van het vuurwerk van de burens. Marijcke heeft het waarschijnlijk niet gehoord maar voor mij was het een van de meest emotionele momenten van het ziekteproces. Ik was alleen met Marijcke, geen kinderen of anderen in huis en wetende dat het niet lang meer kon duren. Terwijl Marijcke sliep, heb ik intens gehuild met mijn hoofd op haar buik.

Ik was steeds sterk geweest maar nu kwam de wanhoop en het verdriet er uit. Ik heb nog steeds een weerstand tegen de quasi vrolijkheid van Oud en Nieuw, dat zal ik wel nooit meer kwijt raken. De volgende dag hoorde ik het rampbericht over de brand in een discotheek in Volendam. Wij waren nog net op tijd geweest, anders had de ambulance niet naar Overveen maar naar Volendam moeten rijden.

Mantelzorg

Vooraf in de maanden december 2000 en januari 2001 heb ik s'avonds en in het weekeinde intensief voor Marijcke gezorgd. Ik had een logeerbed naast haar ziekenbed geplaatst in de woonkamer waar ik zonodig gebruik van maakte. Overdag en ook wel s'avonds, waren er steeds familieleden of vrienden aanwezig om voor Marijcke te zorgen, met haar te praten en tegelijkertijd ook nog wat huishoudelijke taken te verrichten. Deze mantelzorg was geweldig. Joke, mijn secretaresse, kende Marijcke goed en was van onschatbare waarde om mijn werkprogramma te combineren met mijn zorg voor Marijcke. Agaath Boveland, Elisabeth Kraak, Trudie Lammers, Ans van der Ham en Anike kwamen op de gekste tijden om mij te

helpen of mij de kans te geven elders te vergaderen. Ook kreeg ik veel steun van Bep Keesman. Ik was door mijn werk veel thuis, kon in noodgevallen inspringen, maar door hun aanwezigheid kon ik blijven doorwerken voor de SAN en heb ik diverse bestuurlijke activiteiten (de Kunstijsbaan, de Joodse Begraafplaats, het openlucht theater (Caprera), NPI, de gemeente Heemstede e.d.) kunnen voortzetten.

Dat had ik hard nodig, niet in de eerste plaats voor het werk en de activiteiten, maar vooral voor mijzelf. Gedurende de hele ziekteperiode van Marijcke heb ik mij voorgehouden dat de beste manier voor mij om er zelf niet aan onder door te gaan, bestond uit het vasthouden van mijn eigen leefritme. Werk en besturen als therapie, zo mag je dat wel noemen. Als ik mijn agenda's uit 2000 en 2001 doorblader, dan zie ik een voortdurende wisseling van decor. Mijn leefwereld en die van Marijcke zijn soms gescheiden en lopen dan weer in elkaar over. Het voortdurend switchen, vooral in de laatste maanden, zou ik niet volgehouden hebben zonder de steun van zo veel mantelzorgende familie en vrienden. Ik ben hen daar heel dankbaar voor.

Een van de laatste foto's van Marijcke in onze woonkamer annex verpleegkamer.

Dag en nachtverpleging

In het weekeinde en soms ook in de nachten van januari 2001 deed ik het merendeel van de verpleging zelf. Een aantal nachten kwam er ook een nachtzuster of nachtbroeder waken zodat ik in bed kon slapen. Naast de frequente hulp van de reguliere wijkverpleging overdag zorgde ik voor het eten en drinken van Marijcke, ik verschoonde haar en uiteraard hield ik haar gezelschap. Het eten bestond in de eindfase uit vloeibaar voedsel dat via een pomp en een slang door haar neus naar binnen gleed. Ik kocht pakken voedsel bij de apotheek, die dat speciaal voor mij bestelde. Ik was redelijk bedreven in het omgaan met de pomp en zorgde er voor dat zij steeds op tijd haar portie kreeg.

Op den duur kwam de vraag op of de voedseltoediening eigenlijk nog wel zin had. De vraag werd door een van de wijkverpleegsters gesteld en de kinderen gaven haar gelijk. Dat hebben zij mij vervolgens geprobeerd duidelijk te maken. Ik raakte daar danig van in de war. Het was het enige wat ik nog voor haar kon doen en dat gaf ik niet zo maar op. Na enige tijd heb ik mijzelf gewonnen gegeven, ik zag dat als een vorm van verraad, maar het was wel een juiste beslissing. Het voedsel rekte haar leven maar voor hoelang nog. Bovendien was zij ook niet meer in staat om het voedsel om te zetten in energie of kracht. Wat er in ging, kwam er kort daarna weer uit, met alle ellende van dien. Haar mooie lichaam was teruggebracht tot het minimum.

Televisie kijken kon zij niet meer, net zo min als het lezen van de krant of een boek. Wel las ik haar soms voor, maar dat vermoeide haar en mij zodanig dat ik dat niet lang volhield. Meestal sliep zij, terwijl ik mij nuttig maakte door aan de eettafel mijn plakboeken bij te werken. Zo waren wij wel in elkaars gezelschap maar toch ver van elkaar verwijderd. Zij kon op het laatst niet helder meer praten. Het waren vaak haar ogen, waar ik mij aan vast moest houden om te begrijpen wat er in haar omging. Haar strijd tegen de aftakeling en de angst om dood te gaan, moest je begrijpen uit haar blik. Toen zij uiteindelijk in haar einde berustte, sloeg de ziekte en de medicatie in haar hoofd. Heden en verleden, werkelijkheid en waan werden gemixt. Zij zag dingen die niemand zag en praatte over en tegen mensen en dieren die ooit een rol in haar leven hadden gespeeld.

2 februari 2001

Toen Marijcke eind januari 2001 in de terminale fase van haar leven belandde, werd zij ter bestrijding van ernstige symptomen zoals benauwdheid, angst en pijn door huisarts Flip Sutorius in slaap gebracht. Tegenwoordig noemen wij dat palliatieve sedatie, waarbij een patiënte een natuurlijke dood sterft. Flip schatte het moment dat Marijcke zou overlijden op een tot twee weken. Marijcke heeft altijd grote angst gehad voor pijn bij haar sterven en daarom was deze behandeling voor haar het beste. Het is daarna relatief snel gegaan, wij hebben nauwelijks de tijd gehad om alles goed te regelen en afscheid te nemen. Bijzonder is dat Hanneke en Bert in Marijcke's laatste week net terug waren gekeerd van een lange reis in Afrika en nog op tijd bij haar zijn geweest. Daarbij waren ook Pim en Ans aanwezig.

Op vrijdag 2 februari 2001 kwam Trudie in de ochtend op Marijcke passen terwijl ik op het kantoor van architect George van Delft met hem en zijn collega Wouter Peltenburg, een neef van Alex, de mogelijkheden doornam voor een overkapping van de kunstijsbaan. Daarna heeft Anja mijn haar geknipt. In de middag verscheen Roel om afscheid te nemen van Marijcke en mee te helpen met de kinderen om een foto uit te zoeken voor de rouwkaart, die Michiel zou laten maken. Niemand van ons beseftte dat dit de laatste dag van Marijcke zou zijn. Wij zaten met zijn allen rond de eettafel, hoorden de diepe ademhaling van Marijcke, spraken over de condoleance die in de Uitkijk was gepland en voelden nog een vaag soort gezelligheid alsof er niets stond te gebeuren. Als wij hadden geweten wat wij nu weten, zouden de kinderen zeker zijn gebleven. Om zes uur was iedereen vertrokken.

Maar de dood valt niet te plannen. Na het journaal van acht uur ben ik aan de eettafel op de laptop begonnen met de tekst te schrijven die ik dacht uit te spreken tijdens de begrafenis. In gedachten was ik zo steeds bij Marijcke, die op korte afstand van mij bezig was met haar laatste reis. Tussendoor heb ik Marijcke nog wat water gegeven, zij dronk niet meer, maar ik kon wel haar lippen bevochtigen. Ook heb ik nog tegen haar gepraat zonder te weten of zij dat hoorde. Zij sliep heel diep met lange uithalen en ik herinner mij dat ik tegen haar gezegd heb dat het zo goed was. Ik denk dat zij mijn woorden wel heeft begrepen en zij in alle rust is heengegaan.

Toen ik even later achter mijn laptop zat, hoorde ik haar ademhaling niet meer. Dat was precies om negen uur vijftig. Ze zat rechtop in haar bed met open ogen. Ik heb

haar in mijn armen genomen en wel tien minuten zo gezeten, bevangen door verdriet en paniek. Daarna heb ik haar ogen gesloten om vervolgens naar Tutorius en de kinderen te bellen. Ik vond het vreselijk dat ik uitgerekend op het moment van haar overlijden niet naast haar had gezeten. Dat heeft mij maanden achtervolgd, het kwam vaak in mijn dromen terug. Misschien is het een detail dat wegvalt in het totale ziekteproces, maar ik heb er wel meer onder geleden dan bij andere vreselijke momenten. Maar wellicht moet ik accepteren dat Marijcke altijd zelf de dingen wilde bepalen. Het was de uiterste nuancering van onze relatie. Wij waren emotioneel zo afhankelijk van elkaar, zo vanzelfsprekend, dat zij vond dat zij het moment van overlijden zelf moest kiezen. Terwijl ik dacht dat zij nog leefde, was zij al gestorven.

Kort na haar overlijden arriveerde de nachtbroeder die de zorg over haar van mij heeft overgenomen. Ook Flip Tutorius kwam spoorlags van zijn etentje bij de Bokkedoorns om de dood formeel vast te stellen en mij te ondersteunen. Na een telefoontje aan Trudie en Elisabeth kwamen die vrijwel direct naar de Vrijburglaan om haar te wassen en af te leggen. Ook de kinderen verschenen voor troost en familieberaad. Een mooiere eerste hulp was niet denkbaar. Ik heb die nacht naast haar geslapen, zij in haar bed en ik op het logeerbed in de woonkamer, alleen met zijn tweeën, ondanks het verdriet toch heel mooi.

De begrafenis

In de daarop volgende dagen werd alles geregeld voor het afscheid nemen, de begrafenis en voor de condoleance. Michiel heeft een prachtige rouwkaart ontworpen, die op zaterdag nog werd gedrukt en verstuurd. Opvallend was de hulp van Michiels vrienden, Roeland, Ger en Martijn, die hem echt hebben gesteund, zowel in praktische als in emotionele zin. Marijcke werd in de woonkamer opgebaard in een door ons uitgezochte rieten kist. Ik noemde dat haar 'mandje'. Daarin hebben vele familieleden, vrienden en kennissen Marijcke voor het laatst kunnen zien. Bijzonder was de komst van Kees Bakker uit Arbois. Die is speciaal voor mij naar Nederland gereisd om mij een paar dagen bij te staan. Ik heb dat geweldig gevonden, deze uiting van vriendschap en betrokkenheid. Ook heb ik zeer gewaardeerd dat burgemeester Liesbeth Snoeck-Schuller op maandagochtend langs is gekomen om mij te condoleren. Zij had het bericht doorgekregen van de burgerlijke stand en ik heb met haar aan de tafel gezeten om verslag te doen van het afgelopen weekeinde en mijn gevoelens te verwoorden. Ik voelde mij erg gesteund door haar aanwezigheid.

Op de dag van de begrafenis op woensdag 7 februari 2001 heb ik vlak voor het sluiten van de kist Marijcke nog mijn toespraak voorgedragen, de generale repetitie voor de begrafenis. Daarna is het 'mandje' in aanwezigheid van de familie dicht gegaan, een heel emotioneel moment, de laatste blik op een vrouw waar ik intens van hield. Het was die dag prachtig weer, de zon scheen uitbundig en het leek wel voorjaar. De aula op de Bergweg is klein en kon het aantal aanwezigen op de begrafenis niet allemaal van een zitplaats voorzien. Gelukkig was gedacht aan een geluidsinstallatie zodat vele bezoekers buiten de aula de speeches van Michiel en van mij hebben kunnen volgen. Wij hadden het beperkt tot twee sprekers en drie muziekstukken: een stemmig stuk van Piazzolla door Gidon Kremer, een ritmische dans door het Dave Brubeck kwartet, dat Marijcke gebruikte voor haar lessen met ouderen en tot slot een oproep van Marijcke's lievelingszanger Jack Jones aan de aanwezigen om toch vooral te proberen goed voor jezelf te zorgen.

Michiel heeft Marijcke heel mooi herdacht, haar leven geschilderd en de verhouding van de moeder en haar kinderen gevoelig weergegeven. Ik zelf citeer hierna de voor mij belangrijkste passage uit mijn herdenkingstoespraak: 'Marijcke was in haar wezen kwetsbaar, gevoelig, maar tegelijk heel sterk, het verkeerde in een opvallende harmonie bij haar. Met die karaktereigenschappen heeft zij mijn ambities en zwakheden kunnen volgen, bijsturen en corrigeren. En heeft zij voor mij gezorgd, jarenlang. Ik ben blij dat ik tenminste één jaar, haar laatste jaar, wat heb kunnen terugdoen. Hoe gek het ook klinkt, het was het mooiste jaar uit mijn leven.'

Toen wij de aula uitkwamen, lagen daar alle bloemstukken voor Marijcke. Iedereen nam wat mee en zo liepen wij naar het geopende graf op een plek vlak tegen de grens van Caprera. Ik heb op Justin mogen steunen en zo is de kist gedaald in het graf. De condoleance in de Uitkijk is door veel mensen bezocht. Het echtpaar Peper van het restaurant had speciaal op ons verzoek boef bourguionne gemaakt, een lievelingsgerecht van Marijcke wat zij vaak maakte voor de familie en vrienden als er iemand in het gezin zijn verjaardag vierde. Zoals zo vaak was het op de condoleance een trefpunt van ontmoetingen van familie, vrienden en kennissen en emotionele ontboezemingen over de overledene. Ik liep van de ene naar de andere 'bekende', wat mij afleidde van het gebeuren en troost schonk. Na afloop ben ik met een aantal vrienden naar huis gelopen en daar hebben wij de woonkamer weer ingericht

Lanta Kee verzorgt de bloemen op het graf van haar oma Marijcke.

voor normaal gebruik. Bijzonder was dat wij een aantal kleine veranderingen hebben aangebracht in de inrichting zodat die niet meer zo verbonden was met de eindfase van de ziekte en het overlijden van Marijcke.

De verwerking

Toch heb ik er nog lang over gedaan om de gebeurtenissen echt te verwerken. Dat is een ingewikkeld proces van huilen enerzijds en je vermannen anderzijds. Ik hield mij voor dat de ruimte waarin ik nu alleen moest leven eerst ontdaan moest worden van de spanning die er had geheerst. Die spanning zat vooral in mijzelf. Ik moest de ruimte als het ware neutraliseren van alle negatieve gevoelens. Met andere ogen leren kijken naar de ruimte en daarmee naar de toekomst. Ik kon dat steeds beter, zij het dat ik op de vrijdagen, de sterfdag van Marijcke, rond tien uur niet thuis kon zijn. Ik ging dan rondlopen in de buurt, of op bezoek bij een van de kinderen of vrienden.

Daar kwamen mijn emoties dan vaak los, wat door hen begrepen werd. Zo vorderde de tijd, ik stortte mij met nog meer energie in het werk en de verschillende besturen, ik handelde de administratieve en financiële nasleep van het overlijden af en kreeg weer belangstelling voor het voortzetten van mijn eigen leven.

Ik weet nog goed dat op een lentedag de zon doorbrak en ik de tuin inging. De tuin was altijd het domein geweest van Marijcke. Zij had het ontwerp gemaakt, kende alle planten en bomen, was steeds bang dat ik vanwege mijn onkunde de boel zou vertrappen en eigenlijk was ik alleen bedoeld om het gras te maaien en naar de tuin te kijken. De rest deed Marijcke. Op die dag nam ik mij voor om nu zelf het heft in handen te nemen, te zorgen voor de planten en de dieren en te genieten van de tuin, haar tuin. Daarmee zou ik het beste recht doen aan de liefde van Marijcke voor de natuur in onze directe omgeving. Dat heb ik ook gedaan. Het had een prima therapeutische werking. Ook heb ik

De tuin van de Vrijburglaan 29, ontworpen door Marijcke.

veel steun aan het graf van Marijcke op de begraafplaats in Bloemendaal. Ik ga daar op hoogtijdagen vaak naar toe om bloemen of plantjes te brengen en na te denken over leven en dood. Ik bedacht dat de zorg voor het verleden en het leven in het heden twee werelden zijn, die goed naast elkaar kunnen voortbestaan. Daarbij zal ik altijd van Marijcke blijven houden.

NOTEN

1 In het blad van 60+ heb ik Jan Hein met de volgende zinnen herdacht. 'Jan Hein speelde zoals hij in zijn persoonlijke leven was: sober, degelijk, betrouwbaar en enthousiast. Jan Hein was geen grote prater, zeker niet in het veld. In de auto naar 60+ reisden wij vaak samen zonder veel te zeggen. Soms draaiden wij een bandje met swingende jazzmuziek. Daar was Jan Hein erg op gesteld. Maar dan ineens hadden wij het over de wedstrijden, het gezin, het pensioen of andere persoonlijke zaken. Dat waren mooie, intieme momenten. In de tijd van zijn ziekte belde hij mij soms onverwachts op om over een bezoek aan het ziekenhuis te vertellen of over de voortgang van het ziektebeeld. Dat deed hij heel kort, bijna zakelijk, om stevast te eindigen met: "Was het gezellig bij 60+, wie waren er allemaal?"

Bijlage

Namenlijst van familie

Voornaam	Achternaam	Geboren	Overleden	gehuwd/relatie met	vader	moeder
Grootouders						
Arij	van der Ham	23 november 1866	9 mei 1928	A.H.van den Aardweg	J.van der Ham	P.J.Hoogvliet
Adriana Helena	van den Aardweg	23 september 1875	4 juni 1938	A. van der Ham	H.P.v.d. Aardweg	J.C.Boer
Johan Hendrik	Suijling	18 juli 1875	18 februari 1940	E.A.C.Beekman	W.F.Suijling	M.E.Dannis
Elisa Anna Christina	Beekman	10 december 1884	2 maart 1950	J.H.Suijling	C.G.F.Beekman	H.M.A.Smits
Lambertus Petrus	Hanou	25 mei 1884	5 januari 1969	M.S.Lindeman	P.J.Hanou	H.J.Wanders
Maria Sophia	Lindeman	31 mei 1885	1 april 1969	L.P.Hanou	H.G.Lindeman	S.Koelemeijer
Dirk Daniel (Jan)	van het Schip	23 november 1889	18 oktober 1966	F.Bante	J.van het Schip	M.Bruinink
Friedchen (Kippes)	Bante	7 februari 1889	10 augustus 1970	D.D.van het Schip	L.J.V.Bante	P.C.Erdmann
Ouders						
Arij Pieter Wilhelm (Arij, Kees)	van der Ham	25 juni 1907	16 december 1970	H.E.A.C.Suijling	A. van der Ham	A.H.v.d Aardweg
Helena Elisabeth Anna Christina (Lenie)	Suijling	20 december 1911	15 september 1997	A.P.W. van der Ham	J.H.Suijling	E.A.C.Beekman
Petrus Hendrikus (Piet),	Hanou	27 oktober 1907	17 oktober 1943	I.A.van het Schip	L.P.Hanou	M.S.Lindeman
Ilse Auguste (Els)	van het Schip	6 maart 1913	22 januari 1992	P.H.Hanou	D.D.van het Schip	F.Bante
Zelf						
Pieter Johan (Piet)	van der Ham	23 november 1936		E.M.Hanou	A.P.W. van der Ham	H.E.A.C.Suijling
Else Marijcke (Marijcke)	Hanou	12 maart 1938	2 februari 2001	P.J. van der Ham	P.H.Hanou	I.A.van het Schip
Kinderen en partners						
Anike Monique (Anike), Alexander Augustinus	van der Ham	28 april 1964		A.A.H. Peltenburg	P.J. van der Ham	E.M.Hanou
Hubertus (Alex)	Peltenburg	29 februari 1968		A.M. van der Ham	H.J.M.Peltenburg	J.H.Hoekstra
Michiel Pieter (Michiel)	van der Ham	9 juni 1966		M.Goedkoop	P.J. van der Ham	E.M.Hanou
Mireille (Mireille)	Goedkoop	19 februari 1973		M.P. van der Ham	H. Goedkoop	R.J.Rens
Kleinkinderen						
Justin Gustav Pieter (Justin)	van der Beek	4 april 1986			J.G. v.d. Beek	A.M.van der Ham
Lanta Kee (Lanta Kee)	van der Ham	24 november 2004			M.P. van der Ham	M.Goedkoop
Bodhi Muï (Bodhi Muï)	van der Ham	12 juni 2009			M.P. van der Ham	M.Goedkoop
Broers en Zusters						
Ary Wilhelm (Pim)	van der Ham	24 november 1933		J.H.de Vries	A.P.W. van der Ham	H.E.A.C.Suijling
Johanna Elisa (Hanneke)	van der Ham	9 oktober 1941		B.Beudeker	A.P.W. van der Ham	H.E.A.C.Suijling
Helena Elisabeth (Heleen)	van der Ham	29 mei 1951		K.Berkhout	A.P.W. van der Ham	H.E.A.C.Suijling
Schoonzus en zwagers						
Johanna Hendrika (Ans)	de Vries	16 mei 1939		A.W. van der Ham	J.P. de Vries	J.M.Bonzet
Albertus Hendrik (Bert)	Beudeker	7 augustus 1940		J.E. van der Ham	A.C.Beudeker	J.S.Versteeg
Cornelis Johannes (Kees)	Berkhout	11 juli 1947		H.E. van der Ham	P.Berkhout	G.v.d.Water

Voornaam	Achternaam	Geboren	Overleden	gehuwd/relatie met	vader	moeder
Ooms en tantes						
Johan Hendrik (Joke/Jo),	Suijling	27 maart 1905	4 maart 1992	Cornelia (Corrie) Brandenburg	J.H.Suijling	M.J.H.J.Troost
Sophia Hendrika						
Antonia (Sophie, Fie)	Hanou	22 november 1908	16 februari 1986	Martin.C.A.van Gessel	L.P.Hanou	M.S.Lindeman
Hernricus Adrianus (Harry)	Hanou	3 mei 1910	datum onbekend	Corrie Musch	L.P.Hanou	M.S.Lindeman
John Theodorus (Joop)	Hanou	20 augustus 1914	8 november 1971	Fredrica H. Kamp	L.P.Hanou	M.S.Lindeman
Johanna Cornelia (Annie)	Hanou	1 september 1920	14 juli 1997	Adolf (Dolf) Starreveld	L.P.Hanou	M.S.Lindeman
Lambertus Petrus (Bert)	Hanou	27 november 1921		Neeltje J. (Keesje) van Graafeiland	L.P.Hanou	M.S.Lindeman
Dirk Ludwig (Dirk)	van het Schip	4 maart 1917	17 oktober 1981	niet getrouwd geweest	D.D.van het Schip	F.Bante
Marinus Friedrich (Rinus)	van het Schip	27 november 1919	22 augustus 2001	E.C. de Keijzer	D.D.van het Schip	F.Bante
Neven en nichten						
Dini	Suijling	5 januari 1937			J.H.Suijling	C.Brandenburg
Joke	Suijling	21 februari 1942	10 december 2007		J.H.Suijling	C.Brandenburg
Johan Hendrik (Hans)	Suijling	23 april 1945			J.H.Suijling	C.Brandenburg
Maria Anna Antonia (Mieke)	van Gessel	21 juli 1942			M.C.A.van Gessel	S.H.A.Hanou
Wilhelmus Lambertus						
Joseph (Wim)	van Gessel	9 oktober 1943			M.C.A.van Gessel	S.H.A.Hanou
Anna Maria Sophia (Anneke)	van Gessel	3 augustus 1946			M.C.A.van Gessel	S.H.A.Hanou
Catharina Maria Cecilia (Tineke)	van Gessel	5 juni 1951			M.C.A.van Gessel	S.H.A.Hanou
Bert Edwin (Bert)	Hanou	27 mei 1945			J.T.Hanou	F.H. Kamp
Frank Edward (Frank)	Hanou	7 september 1949			J.T.Hanou	F.H. Kamp
John Theodores (John)	Hanou	1 juli 1951			J.T.Hanou	F.H. Kamp
Tom Lee (Tom)	Hanou	14 augustus 1952			J.T.Hanou	F.H. Kamp
Michiel Jack (Mick)	Hanou	24 september 1953			L.P.Hanou	N.J. van Graafeiland
Ingrid Johanna (Ingrid)	Hanou	20 november 1959			L.P.Hanou	N.J. van Graafeiland
Henk	Starreveld	27 september 1946			A. Starreveld	J.C.Hanou
Marina	Starreveld	10 december 1948			A. Starreveld	J.C.Hanou
Joost	Starreveld	7 december 1953			A. Starreveld	J.C.Hanou
Wouter	Starreveld	13 april 1955			A. Starreveld	J.C.Hanou
Ronald Marinus (Ronald)	van het Schip	23 juni 1953			M.F.van het Schip	E.C. de Keijzer
Alfred Dirk (Alfred)	van het Schip	15 november 1949	datum onbekend		M.F.van het Schip	E.C. de Keijzer
Saskia Helena (Saskia)	van der Ham	4 juni 1962			A.W. van der Ham	J.H.de Vries
Eric Pieter (Erik)	van der Ham	10 maart 1965			A.W. van der Ham	J.H.de Vries
Alex Peter (Alex)	van der Ham	5 juli 1968			A.W. van der Ham	J.H.de Vries
Marleen	Zweerink	11 november 1968			B.Zweerink	J.E. van der Ham
Pepijn	Zweerink	16 juli 1971			B.Zweerink	J.E. van der Ham
Willemijn Judith						
Margaretha (Willemijn)	Berkhout	15 juni 1991			K.Berkhout	H.E. van der Ham

Dankwoord

Dankwoord

Voor het doorlezen van het manuscript en het geven van commentaar en goede raad ben ik Anike van der Ham, Pim en Ans van der Ham en Anneke van Gessel erkentelijk. Zij hebben niet alleen gekeken naar de inhoud, maar ook naar stijl en woordkeus van de tekst. Het hoofdstuk Het Friese avontuur is door Henk Oostland uit Oosterwolde aangevuld met namen en feiten die ik niet goed meer wist.

Het juiste gebruik van de Nederlandse taal is soms een probleem. Spelling werd steeds gecontroleerd door het raadplegen van de laatste versie van *Van Dale, Groot Woorden boek Der Nederlandse Taal*. Problemen had ik bij het gebruik van komma's en voorzetsels bij eigennamen. Daarvoor heb ik het *Stijlboek* van de Volkskrant uit 1992, het boek *In Goed Nederlands* van Jan van de Pol uit 1993 en de *Woordenlijst van de Nederlandse taal* geraadpleegd. Omdat er vele uitzonderingen op de regels bestaan, heb ik bij twijfel mijn eigen keuze gemaakt. In bovengenoemde naslagwerken worden enerzijds nauwkeurige richtlijnen gegeven, maar wordt tegelijkertijd gewaarschuwd tegen overdadig gebruik van komma's en hoofdletter- omdat het de tekst onrustig maakt -. Het toeval wil dat in de familienamen van Marijcke en mij vaak het voorzetsel Van/van voorkomt. (van der Ham, van het Schip, van Gessel). Omdat het een familieboek betreft heb ik de vrijheid genomen om na de aanduidingen familie, gezin, grootouders, opa, oma, pa, ma, kinderen, kleinkinderen, broer en zus steeds te werken met een kleine letter. Dat voelt het beste. Bij andere namen heb ik (meestal) de *Woordenlijst van de Nederlandse taal* gevolgd.

Voor het (oudere) fotomateriaal heb ik geput uit het familiearchief en een enkele maal uit het vroegere fotoarchief van de gemeenten Bloemendaal en Haarlem. Hedendaagse foto's zijn door Michiel van der Ham, Anneke van Gessel of door mijzelf gemaakt. Verder heb ik een aantal foto's mogen overnemen uit het boek *Och, heden ja!*, een fotoselectie uit het archief van de Historische Vereniging Oosterwolde en omgeving van november 2007. De meeste foto's zijn gescand door de firma Vorm op Maat in Overveen, waarbij Christiaan Patijn veel werk heeft verzorgd. De lijst met namen van familieleden is tot stand gekomen door bijdragen van velen. Bij de neven en nichten heb ik de kolom, gehuwd/relatie met, niet ingevuld omdat een aantal gegevens ontbreken.

Ik ben zo vrij geweest om gedichten over te nemen van Ed Hoornik en Willem Wilmink. Ik ben niet alleen een bewonderaar van beiden, maar er ligt ook een persoonlijke verbinding met Marijcke en mij. Ed Hoornik was een collega van de moeder van Marijcke bij het Algemeen Handelsblad. Els en Marijcke waren bevriend met Ed Hoornik en zijn gezin. Willem Wilmink was een jaargenoot van mij bij de studentenvereniging de USA. Beiden dank ik voor hun toepasselijke gedichten.

Tenslotte heeft Sandra Klercq de tekst en de foto's gemengd tot een fraaie compositie en heeft Michiel van der Ham de productie van het boek verzorgd.

Ik bedank iedereen voor de bijdrage aan dit boek.

